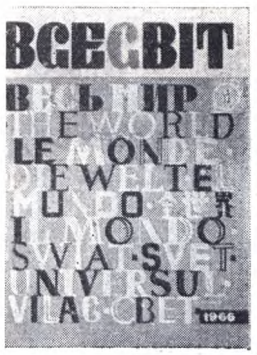
ВСЕСВІТ

ВЕСЬ МИР · THE WORLD · LE MONDE · DIE WELT · EL MUNDO · 全世界 · IL MONDO · SVĚT · SVIAT · SVET · UNIVERSUL · VILÁG · СВЕТ

6

1966

№ 6

(96)

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ОРГАН СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА ДРУЖБИ І КУЛЬТУРНОГО ЗВ'ЯЗКУ З ЗАРУБІЖНИМИ КРАЇНАМИ

ЧЕРВЕНЬ

1966

РІК ВИДАННЯ ДЕВ'ЯТИЙ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ:

ПОЕЗІЯ, ПРОЗА

РОБЕРТ УЕЙД. **Дивовижна історія Мері Стенз.** Роман. **18**

Про роман сучасного англійського письменника Роберта Уейда наші читачі знають з рецензії, опублікованої у «Всесвіті» № 7 за 1964 рік. Цей сатиричний роман є ніби художньою ілюстрацією до відомої тези марксизму, що в капіталістичному суспільстві все, навіть врода, стає об'єктом купівлі-продажу.

Читач легко зможе відділити від викривального сенсу «Дивовижної історії Мері Стенз» мотиви її дещо сентиментального фіналу, який проте не псує загального враження від роману.

ЙОРГОС СЕФЕРІС. **Поезії.** **104**

Про поета та його творчість див. на стор. 101 статтю Т. Чернишової «Грецький поет Йоргос Сеферіс».

МУХАММЕД АЛЬ-АРАБІ АЛЬ-ХІТАБІ. **Сяйво.** Оповідання. **124**

Марокканський письменник Мухаммед аль-Арабі аль-Хітабі увійшов у літературу після проголошення незалежності Марокко (1956 рік). Важливе місце в його творчості посідають твори, присвячені національно-визвольній боротьбі марокканського народу.

СТАТТІ, НАРИСИ

25 РОКІВ ТОМУ ГІТЛЕРІВСЬКА НІМЕЧЧИНА ПО-РОЗБІЙНИЦЬКОМУ НАПАЛА НА РАДЯНСЬКИЙ СОЮЗ.

А. ВЕРТ. **«Росія у війні».** 4

Не забувайте про шибеницю, панове! 12

ЕЛІЗАБЕТ МАРШАЛЛ-ТОМАС. **Мисливці Калахарі.** 108

МИХАЙЛО СТЕЛЬМАХ. **Високочолий син Франції.** 116

ЛЕОНІД ПЕРВОМАЙСЬКИЙ. **Зустріч з Ролланом.** 117

М. ГЛУЩЕНКО. **Портрети друзів.** 122

ЧИТАЮЧИ НОВІ КНИГИ. ЧІНУА АЧЕБЕ. **Втрачений спокій;** АГАТАНГЕЛ КРИМСЬКИЙ. **Вибрані твори;** В. ШЕВЧУК. **Ярослав Гашек. Життя і творчість.** 156

«ВСЕСВІТ» ЗГАДУЄ, «ВСЕСВІТ» НАГАДУЄ.

ГЮНТЕР ПРОДЕЛЬ. **Квиток у небуття.** 128

РЕПОРТАЖ, ІНФОРМАЦІЇ, РІЗНЕ

Знахідка в Адельсхофі. 17

Ю. ОВСЯННИКОВ. **«Глиняна голова» генерал-жандарма.** 98

Сльозоточиве весілля. 126

Я. ЯШИН. **Вертеп на Лазурному Березі.** 137

Край жоржин і троянд. 146

З приводу одного читацького листа. 154

ЖИТТЯ МИСТЕЦТВ 140

ВЕСЕЛІ СТОРІНКИ

Жарти на кожному кроці. 147

Д. ТОРБЕР. **Дві баєчки.** 152

КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ 16, 100, 137

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР **О. І. Полторацький**

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

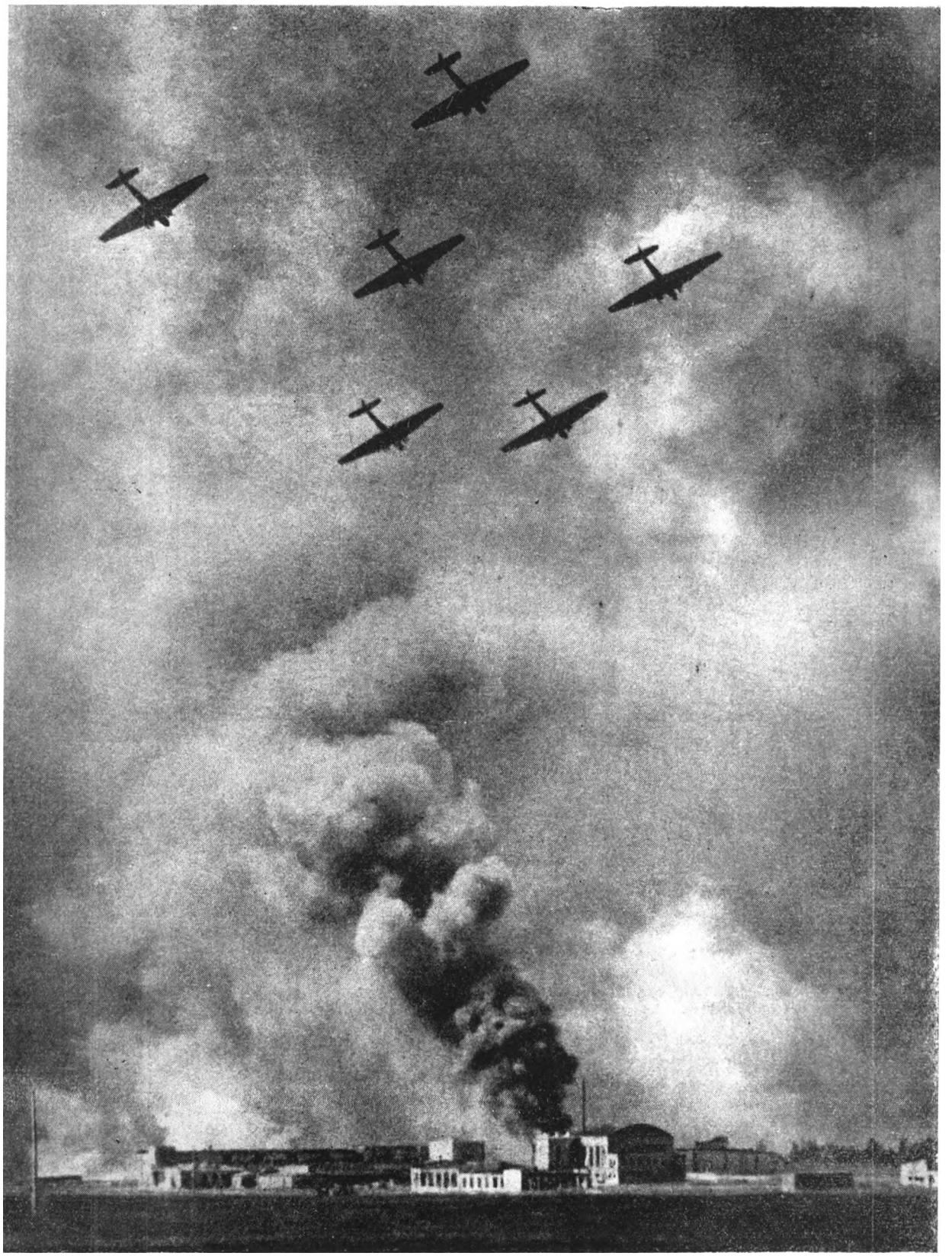
А. О. Білецький, Д. В. Затонський, К. А. Колосова, О. Є. Корнійчук, М. О. Лукаш, А. С. Малишко, Л. С. Первомайський, В. Ф. Скофенко, Ю. К. Смолич, М. О. Упеник, Н. А. Халемський (відповідальний секретар), **Т. К. Якимович.**

Художній редактор М. Я. Коваленко

ПОСЛАНЦІ МИРУ

Гравюра Людовіта Фуллі

1941 рік. Гітлерівська Німеччина підступно, по-злочинному напала на Радянську країну.

«РОСІЯ У ВІЙНІ»

А. ВЕРТ,

англійський журналіст

Нова книга відомого англійського журналіста Александра Верта «Росія у війні; 1941—1945» вийшла минулого року одночасно у Лондоні і Нью-Йорку і перекладена також кількома іноземними мовами.

Як кореспондент англійських газет А. Верт всю війну провів у Радянському Союзі. У своїй книзі він спирається на офіційні радянські джерела, на численні спогади радянських і німецьких авторів і, головним чином, на свої власні спостереження і численні розмови, які він мав з простими радянськими людьми, з нашими генералами і державними діячами.

Книга А. Верта пройнята щирою симпатією і повагою до радянського народу, мужність, стійкість і єдність якого в лиху годину жорстокої війни спостерігав на власні очі англійський журналіст.

Подаємо деякі розділи з книги Александра Верта.

ПЕРШІ ДНІ

Я приїхав у Радянський Союз 3 липня 1941 року, через дванадцять днів після початку війни. Шлях з Лондона до Москви був типовим за тих воєнних умов. Я їхав з другою групою англійської воєнної місії. Ми полетіли спочатку на Шетландські острови, а звідти гідролітаком «Каталіна» шістнадцять годин добиралися до Архангельська. Останні кілька годин ми летіли над безлюдною тундрою Кольського півострова, довго кружляли над Білим морем і Архангельським портом і зробили посадку в гирлі Двіни, в кількох кілометрах на південь від Архангельська.

Тут, на палубі великого пасажирського пароплава, місцеве військове командування приготувало нам розкішну вечерю, яка тривала майже всю «білу ніч» — аж до третьої години ранку. В цій, другій групі англійської воєнної місії — перша на чолі з генералом Макфарланом вилетіла до Москви за кілька днів перед тим — були два офіцери міністерства внутрішніх справ, обидва в формі полковників: один — пожежний експерт, другий — експерт по будівництву сховищ.

Нашими господарями були полковник і два майори — безмірно привітні люди. Протягом вечері до нас підходили й інші офіцери. Говорили про виступ Сталіна, що саме в цей день відбувся по радіо. Всі вони були переконані, що війна буде тривалою і дуже тяжкою, але Радянський Союз переможе. Один майор мені пояснював, що протиповітряна оборона у них настільки досконала, що ані Москві, ані Ленінграду не загрожує бомбардування.

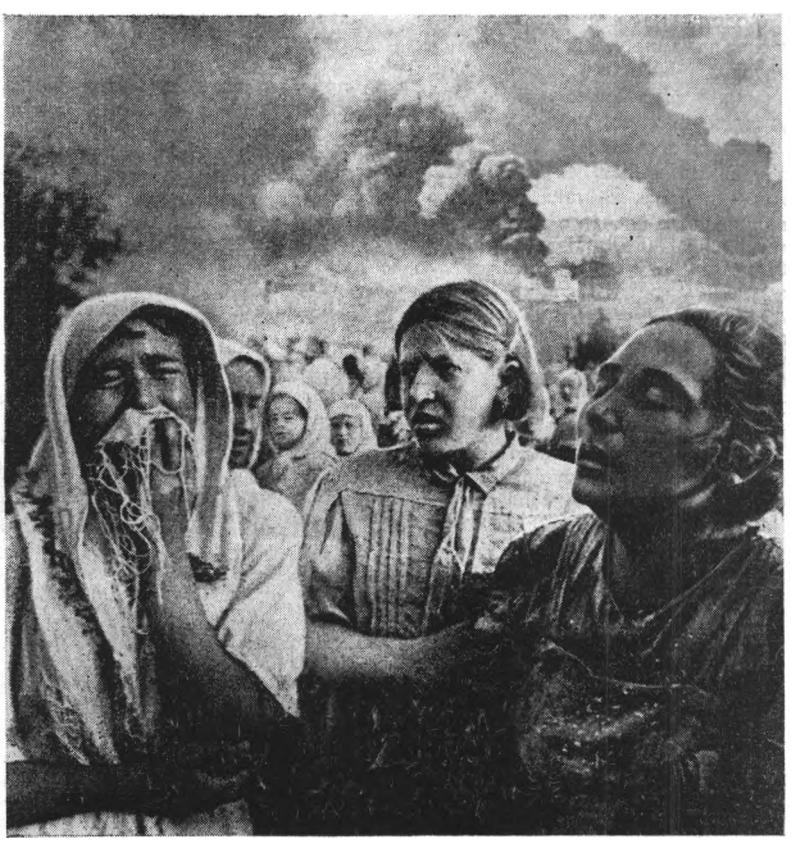
Всі дуже цікавилися Англією, з якою Радянський Союз вже довго не мав майже ніяких контактів. Чомусь всі розпитували про Рудольфа Гесса, і вся історія з ним їх, очевидно, дуже непокоїла. Вони читали виступ Черчілля, були задоволені ним, хоча знали, що саме Черчілль був одним з головних організаторів інтервенції проти молодої Радянської держави. Хтось прямо запитав мене, чи вірно, що пропозиції Гесса були в Англії відхилені. Я розумів, ці люди не дуже вірять англійським і американським союзникам.

На дворі стояла біла ніч. На фоні світлого неба чітко вимальовувалися сосни. Страшенно дошкуляли комарі. Ми відпочили кілька годин, і нас на моторному човні повезли кудись проти течії, а потім в автомобілі на аеродром.

О шостій ранку сонце вже стояло високо. Ми сіли у величезний «Дуглас» і три чи чотири години летіли над нескінченним лісом, потім проминули Волгу і після короткого польоту над густо заселеною територією прилетіли до Москви.

Москва мала цілком нормальний вигляд. На вулицях було багато людей, а в магазинах — повно товарів. У перший же день я зайшов на Маросейці до великого продовольчого магазину і був вражений багатим вибором різних солодощів. Продаж був вільний, без карток.

Невимовне горе випало на долю радянських людей.

Перед розлукою.

Молодь на вулицях виглядала дуже приємно — дівчата в білих блузках, юнаки — в білих, жовтих чи синіх спортивних тенісках або у вишиваних сорочках. Всі з цікавістю дивились на плакати, розвішані по стінах. Їх було багато — радянський танк розчавлює величезного павука з гітлерівськими вусиками; радянський солдат багнетом проколює величезного щура з мордою Гітлера. Заклики до жінок: «Жінки, працюйте в колгоспах замість чоловіків, що пішли на фронт!». На багатьох будинках було вивішено газети з текстом промови Сталіна. Перед кожною стояв натовп людей.

Можливо, через застереження Сталіна щодо шпигунів і диверсантів у Москві панувала справжня шпигуноманія. Всюди шукали і бачили шпигунів. Два англійських сержанти, що прилетіли з нами, в перший же день пережили неприємну пригоду. З аеродрома вони їхали у Москву на вантажній машині, в якій був багаж воєнної місії. На одному перехресті їх зупинила міліція. Обступив натовп. Вражений незвичними англійськими уніформами, хтось крикнув: «парашутисти!» Люди почали лаятись. Сержантів відвезли до міліції, звідки їх визволив представник англійського посольства.

На першу вимогу треба було пред'являти документи. Вийти на вулицю без документів, особливо після півночі, коли потрібний був особливий дозвіл, було небезпечно. Розмова іноземною мовою відразу викликала підозру. Особливо завзятими були жінки-мілиціонери. Якось надвечір я йшов вулицею Ґорького з одним французьким журналістом, коли раптом на нас накинулася жінка в міліцейській формі: «Як ви можете курити?» і наказала негайно погасити сигарету. Вона, напевне, вважала, що сигаретою можна подавати сигнали німецьким літакам.

Цілими днями вулицями Москви крокували солдати з піснями. Всюди формувалось народне ополчення. В ті перші липневі дні на призовні пункти приходили десятки тисяч добровольців, серед яких було багато літніх чоловіків. На центральній вулиці, навпроти будинку, де я жив, юрмилися сотні добровольців, кожний з маленьким вузликом за спиною. Після розподілу вони розходилися по учбових таборах.

Але в усьому іншому обстановка в Москві була спокійною. Люди ще багато сміялись і жартували, а про війну говорили мало.

Мавзолей Леніна був закритий, і коли я хотів туди зайти, вартові з гвинтівками за плечима без пояснення наказали забиратися геть.

Життя в Москві, на перший погляд, ніби йшло без змін. У 14 театрах щодня давали вистави, і там завжди було багато людей. Так само людно було і в ресторанах. Але Москва готувалася до захисту від ворожих нальотів. Вже 9 липня я бачив, як розвантажували з машин мішки з піском. Я написав статтю про бомбардування Лондона і протиповітряну оборону в Англії. Стаття була відразу надрукована в «Известиях», про неї багато говорили, виникла навіть полеміка з приводу того, що я не рекомендував гасити запалювальні бомби водою. Моя стаття викликала стільки розмов

Все населення готувалося захищати свої міста від ворога.

Довелося залишити рідну домівку.

ще й тому, що після укладення радянсько-німецького пакту радянська преса не дуже багато вміщувала матеріалів про англійський досвід протиповітряної оборони.

Небезпека нальотів німецької авіації примусила вже в липні розпочати евакуацію дітей з Москви. Жінкам пропонували виїхати у навколишні села.

Перший наліт на Москву стався 21 липня. Найбільше враження на мене справила грандіозна канонада зеніток. Багато прожекторів освітлювало небо. В Лондоні я ніколи такого не чув і не бачив. Протипожежна охорона була організована з великим розмахом. Пізніше я чув, що багато людей було поранено запалювальними бомбами, деякі від недосвідченості, але більшість через свою легковажність. Люди хапали бомби просто руками.

Незабаром ми дізналися, що навколо Москви існує три смуги протиповітряної оборони і що під час нальоту до Москви прорвалося лише 10—15 німецьких літаків з двохсот. Пролунало кілька вибухів бомб. Другого дня можна було бачити багато розбитих шибок, кілька воронок від бомб, одну — на Красній площі.

В ніч на 23 липня відбувся другий наліт, і знову безуспішний. Крім одного прямого попадання у велике бомбосховище на Арбаті, де загинуло понад 100 чоловік, значних пошкоджень більше не було.

Однак нальоти періодично повторювалися в останні дні липня і протягом усього серпня.

Я тоді писав: «Не знаю, чи справиться Москва з нальотами. Люди стали похмурими. Санітарних машин мало, і тому поранених відвозять тільки після нальоту. Поки триває тривога, поранені можуть розраховувати лише на місцеву допомогу. Протипожежні правила надзвичайно суворі. Люди не можуть вночі спати, бо більшість сховищ не пристосована для цього».

У перші два місяці війни радянська преса поширювала оптимістичні офіційні повідомлення. Затримка німців під Смоленськом подавалася, як надзвичайно важливий успіх, хоч відомості з інших ділянок фронту були дуже невтішні. Але німецька навальність вже потроху стихала...

Життя в Москві щодня ускладнювалось. Якщо на початку липня не відчувалося ніякої нестачі продуктів харчування і сигарет, продавалися чудові шоколадні цукерки з Риги, яку на той час вже захопили німці, то тепер люди почали робити запаси, і в другій половині липня продукти поступово зникають з прилавків.

18 липня впроваджується сувора карткова система. Населення поділили на три категорії, і в останній норми виявилися дуже малі. Правда, ще існував колгоспний ринок, але ціни на ньому швидко зростали. У магазинах де-не-де ще траплялися одяг і взуття, і наприкінці серпня мені пощастило купити кожушок з білого хутра сибірського собаки.

Ресторани ще працювали у великих готелях — у «Метрополі» і в «Москві», а у відомому «Арагві» на вул. Горького ще подавали добрі страви. Бар на вул. Горького був завжди повний, всі театри і кіно працювали нормально і змагалися у показі сучасних патріотичних вистав і фільмів. Великий театр був у відпустці, але його філіал на Пушкінській вулиці працював, і перед ним, як завжди, стояв натовп людей, чекаючи на «зайвого квиточка». Театр здригався від оплесків, коли співали відомі тенори Лемешев або Козловський. У Малому театрі ставили п'єсу Корнійчука «В степах України», і не було кінця оплескам, коли головний герой промовляв «Нам би ще років п'ять на мирному стані... А коли війна, будемо битись, але з такою лютістю, що світ не бачив, бо людина над усе лютує, коли їй дах заважають будувати».

Взагалі театри ставили переважно патріотичні п'єси, як наприклад «Зустріч» у Камерному, де німецький агент капітулює, переконавшись у єдності радянського народу. Або п'єси про Суворова і Кутузова. Сад «Ермітаж» був у неділю переповнений. Там виступав скрипач Борис Гольдштейн, виконуючи Концерт для скрипки з оркестром Чайковського, а в естрадному театрі показували сатиричні спектаклі, в яких

Навіть люди похилого віку просили прийняти їх до народного ополчення.

висміювалися Гітлер, Геббельс, німецькі офіцери і генерали, яких радянським селянам легко вдавалося перехитрити. Це було не дуже переконливо, але люди розважалися і сміялися.

Поети і композитори писали патріотичні вірші і воєнні пісні, а солдати на вулицях співали ще довоєнну «Катюшу». У деяких театрах, однак, репертуар не змінявся. «Три сестри» і «Анна Кареніна» в МХАТ'і, черговий сезон у Великому театрі відкрився наприкінці вересня «Лебединим озером» з Лепешинською у головній ролі...

Це було за кілька днів до того, як почався німецький «завершувальний» наступ.

НАЙТЯЖЧЕ БУЛО ВИСТОЯТИ

Переведення радянської промисловості на схід та відновлення її там належить до найгероїчніших діянь радянського народу під час війни.

Евакуація на Урал, у Заволжжя, в Західний Сибір і Середню Азію почалася дуже швидко. Вже 2 липня було вирішено перевезти великий завод з Маріуполя, що виробляв броню, до Магнітогорська, хоча Маріуполь був ще тоді далеко від фронту. Наступного дня Державний Комітет Оборони схвалив план виробництва артилерійської і стрілецької зброї на майбутні кілька місяців і переведення на схід 26 воєнних заводів з Ленінграда, Москви і Тули. Того ж тижня було вирішено евакуювати частину машинного парку, робітників і техніків з дизельного цеху заводу ім. Кірова в Ленінграді і тракторного заводу в Харкові. Інший завод, що виробляв мотори для танків, мав бути перевезений з Харкова до Челябінська.

Одночасно було вирішено питання про перебудову інших заводів. Наприклад, Горьківський автомобільний завод мав виробляти мотори для танків. Ці два рішення стали основою для створення гігантського волзько-уральського комбінату по виробництву танків. Подібні зміни були проведені також в авіаційній промисловості.

Коли виникла загроза для цілої України, було вирішено негайно евакуювати такі величезні підприємства, як «Запоріжсталь» тощо. 7 серпня був виданий наказ про вивезення гігантського трубопрокатного заводу з Дніпропетровська. Перші поїзди з устаткуванням цього заводу виїхали 9 серпня, а 24 грудня завод вже давав продукцію на новому місці.

21 вересня Л. Корнієць — член українського уряду, який відповідав за евакуацію, заявив: «Із Запоріжжя були евакуйовані всі заводи. Евакуація пройшла організовано з належним маскуванням». Він додав, що триває евакуація сировини.

Не дуже вдало було проведено евакуацію деяких заводів Донбасу. Обладнання тут довелося знищувати.

У важких умовах перших тижнів війни евакуація промислових підприємств з Білорусії ускладнювалася ще тим, що залізниці тут безперервно зазнавали бомбардувань.

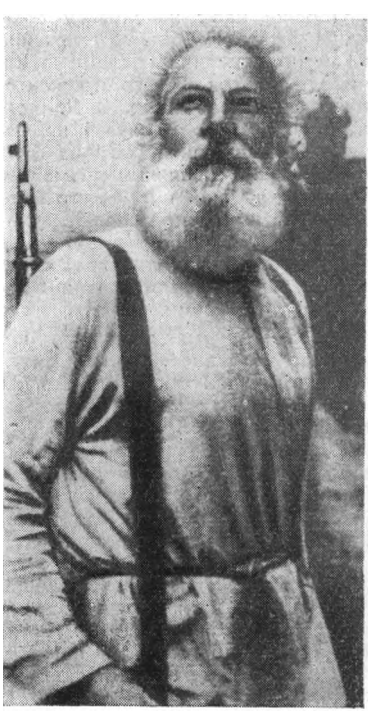
Вивезення ленінградських заводів і робітників почалося в липні. Але пощастило перевезти тільки 92 підприємства і деякі цехи заводів імені Кірова та Іжевського. Решта залишилася в Ленінграді, в кільці, коли німці захопили залізниці.

Загальна евакуація Москви почалася тільки 10 жовтня, але вже на кінець листопада з Москви вирушило на схід 498 підприємств з 210 тис. робітників. В ці похмурі осінні місяці вживалися заходи до евакуації продуктів харчування і численних підприємств легкої промисловості з Курська, Воронежа і Північного Кавказу.

Фантастичні розміри і строки перевозок на схід викликали, звичайно, численні ускладнення. На деяких залізничних вузлах, наприклад в Челябінську, створилися гігантські затори, і люди, що їхали на Урал, Сибір і до Казахстану, зазнали страшенних труднощів.

Я мав під час війни можливість розмовляти з багатьма робітниками і робітницями, які були евакуйовані, і їхні розповіді свідчать насамперед про надзвичайну людську наполегливість. Радянські люди працювали по 12, 13, 14 і 16 годин на добу, знаючи, що це просто необхідно. В умовах

Він воював за Батьківщину.

жорстоких сибірських морозів вони мусили ходити пішки на роботу за шість кілометрів день у день, місяць у місяць.

Незважаючи на те, що більша частина радянської важкої промисловості була успішно переведена на схід, загальний рівень виробництва зменшився.

До серпня 1942 року Червона Армія відчувала велику нестачу озброєння. Правда, безпосередньо після нападу спостерігається помітне піднесення виробництва. За 1941 рік радянська авіапромисловість виробила 16 000 літаків всіх типів, причому понад 10 000 було виготовлено після початку війни. Виробництво боєприпасів всіх видів зросло в другій половині 1941 року майже втроє порівняно з першою половиною 1941 року. Та, на жаль, в жовтні цей підйом майже припинився.

Війна завдала нещадної шкоди і сільському господарству. Більшість чоловіків пішли на фронт. Практично всю роботу по обробітку землі виконували жінки і діти. В більшості колгоспів оранка провадилася найпримітивнішим способом, а збирати врожай допомагало все міське населення.

Територія, окупована німцями в 1941 році, давала Радянському Союзу перед війною 38 процентів усього зерна, 84 проценти цукру, 38 процентів великої рогатої худоби, 60 процентів свиней. На 1 січня 1942 року кількість корів зменшилася з 28 до 15 мільйонів голів, а число свиней — в три рази.

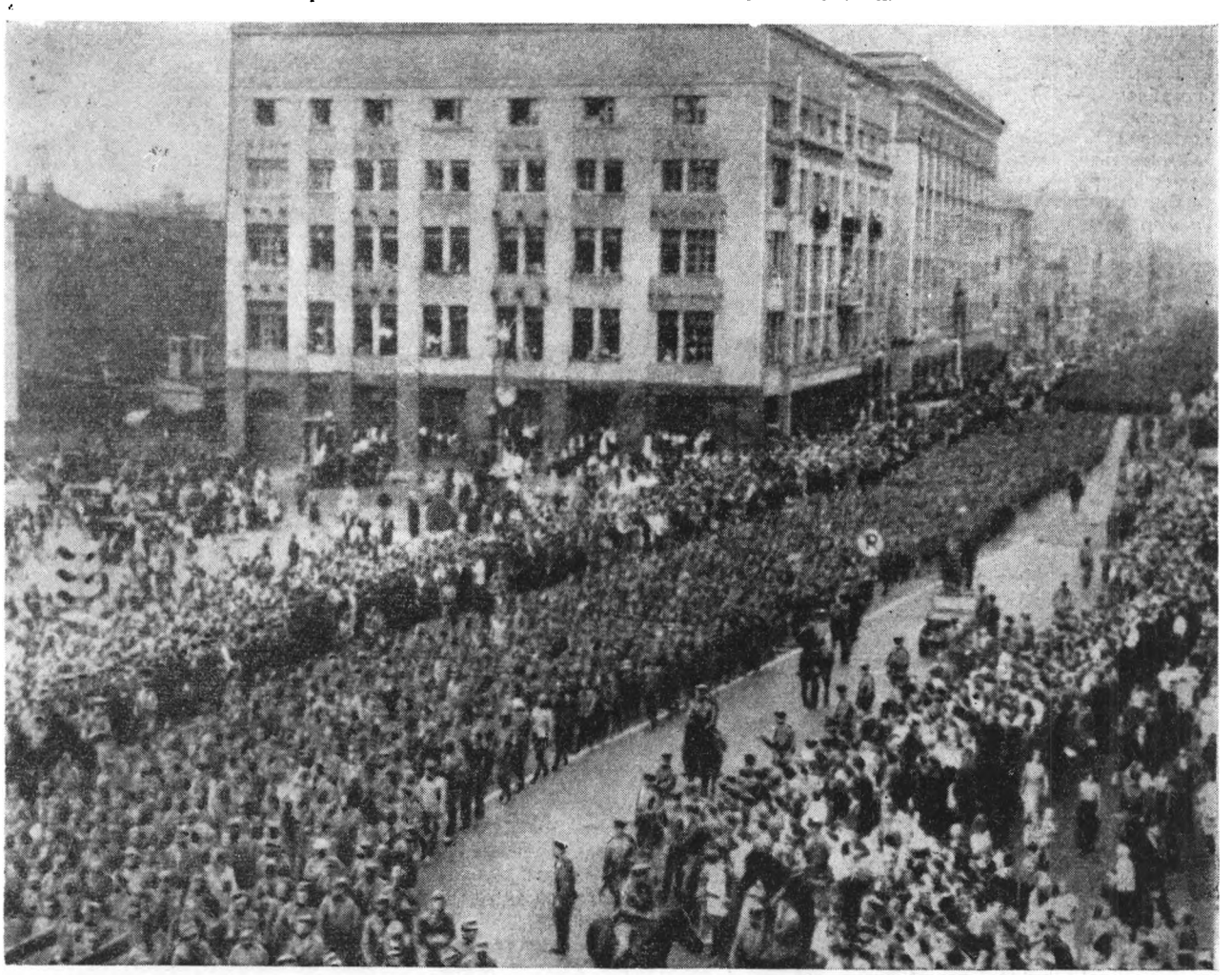
Урал, Західний Сибір і Казахстан стали тепер основними продовольчими базами Радянського Союзу. Посівна площа тут значно збільшилася, почали вирощувати зовсім нові для цих місць сільськогосподарські культури, як наприклад цукровий буряк і соняшник.

Влітку 1942 року з втратою Дону і Кубані залежність від східних областей стала ще більшою...

НА ЗАХІД, НА ЗАХІД!

Оточені в районі Сталінграда німецькі армії, крім усього іншого, відчували гостру нестачу зимового обмундирування. Німецьке верховне командування, відволікаючи солдат під Сталінградом від думки про те, ніби вони не зможуть перемогти росіян ще до настання морозів, не поспішало надсилати теплий одяг. Жорстокі морози і надзвичайно низькі норми харчування збільшили смертність серед німецьких солдатів. У другій половині грудня температура знизилася до 20—25 градусів. На початку січня трохи по-

Гітлер обіцяв їм парадний марш вулицями радянської столиці. Вони дійсно пройшли по Москві... в багатотисячній колоні полонених.

теплішало, а потім знову вдарили морози до 30, 40 і навіть 45 градусів. В ніч на 4 лютого я на собі відчув, що таке 44 градуси нижче нуля.

Опівдні ми виїхали з штабу генерала Малиніна до Сталінграда. Шофер пообіцяв, що ці 80 кілометрів ми подолаємо за 4—5 годин. А їхали ми майже 14 годин. Було нас шестеро. За відсутністю сидінь ми розташувались на мішках і чемоданах. У машині стояв холод, як на дворі, бо в задніх дверцятах бракувало скла.

Ніколи в житті я не бачив такої зими.

Вранці було 20 градусів, потім 30, 35, 40 і нарешті 44. Стало важко дихати. Якщо дихнути на рукавиці, на них одразу з'являється іній. Наша їжа — хліб і ковбаса — перетворилися на камінь. У валянках та двох парах шерстяних шкарпеток доводилося весь час ворушити пальцями, підтримуючи кровообіг. А німці до того ще й не мали валянок.

Щоб не замерзли пальці на руках, треба було безперервно плескати в долоні. Якось я витягнув олівця і спробував щось записати. Перше слово виглядало цілком нормально, друге — написав п'яниця, а останні два слова нашкрябав паралітик.

І ось коли ви так сидите — скоцюрблений — і не можете розігнутися, на вас находить якась душевна і фізична байдужість, відчувається, ніби вас огортає якийсь дурман.

Єдиним спільником у боротьбі з морозом, крім теплого одягу, є горілка. Благослови її бог: вона не замерзає і кілька ковтків можуть врятувати вас. От тоді я зрозумів, що таке війна в подібних умовах. Бо останній період сталінградської битви проходив саме при погоді, що мало чим відрізнялася від цієї лютневої ночі.

Чим ближче Сталінград, тим жвавішим стає рух на засніженій трасі. Ця ділянка, де ще кілька днів тому йшли бої, була тепер далеко від фронту, а сталінградські війська наближалися вже до Ростова і Донця. Опівдні ми потрапили в транспортний затор. Що за видовище являла собою ця дорога, якщо її взагалі можна було назвати дорогою! Машини й коні пересувалися прямо степом, більш інтенсивно на захід і менше — на схід. Між обома транспортними течіями утворилася стіна снігу, накиданого колесами машин і кінськими копитами. Якісь примарні постаті в довгих білих плащах з капюшонами на головах керували рухом.

Коні, коні і знову коні, з яких аж пара курилася, з інеєм навколо губ, йшли по глибоких наметах і тягнули гармати, гарматні візки і великі криті фургони. Рухались вантажні машини із засвіченими фарами. Край дороги палало величезне вогнище, і повітря навколо нього було чорним від диму. Біля вогнища мерехтіли якісь дивовижні тіні — це пританцьовували люди, щоб зігрітися; хтось запалив поліно і заклав трохи далі інше вогнище, і так вся дорога була облямована цими вогнями!

Розплата.

Вогонь! Яке це щастя для людей в отаку ніч. Солдати вискакували з машин, грілися і розмазували чорну сажу по обличчях. А від Сталінграда нескінченним потоком йшли вантажні машини, сани, криті фургони, і навіть верблюди, запряжені в сани, спокійно крокували по снігу, наче по піску...

І навколо цього реву машин, коней, верблюдів, лежав тихий засніжений степ, і коли фари машин освітлювали його, там можна було побачити і мертвих коней, і мертвих людей, і розбиті машини.

Тільки о четвертій ранку ми прибули до Сталінграда. Мороз стояв страшенний, ніч видавалася чорною, і тільки де-не-де світилися тьмяні вогники. Задерев'янілі від морозу ми вилізли з машини. За кілька кроків перед нами хтось розгойдував ліхтар. Потім ми почули «Ідіть униз і зігрійтеся». Неподалік побачили отвір, дещо ширший за людське тіло. Ковзаючи по слизьких дошках і тримаючись за обледенілі стіни, ми з'їхали вниз, під землю.

Тепло! Якою гостинною виявилася ця страшна яма і яким солодким видавався дим махорки! Внизу ми побачили чотирьох солдатів — двоє спали на нарах, двоє сиділи біля залізної пічки. Обидва були молоді, один майже хлопчик з пушком на обличчі; другий, Микола, виглядав вже обстріляним солдатом, хоча йому було не більше 23—24 років. Ми посідали навколо пічки, Микола пригостив нас гарячим чаєм з бляшаних кварт, і, коли ми трохи зігрілися, почалася розмова.

Ці люди належали до гвардійського полку, який не виходив з боїв, і тепер мав кілька днів перепочинку, перш ніж знову вирушити на фронт.

— Коли розвидніється,— сказав Микола,—ви побачите «Барикади», а трохи далі купу каміння. Тепер і не повіриш, що колись там стояв тракторний завод. Від Сталінграда нічого не залишилося, майже нічого. Щодо мене, то я звів би Сталінград десь в іншому місці. А це б залишив як музей.

— Як тут тепер тихо,— сказав другий хлопець.— А три дні тому тут таке було... Це погане сховище, його будували наші, німецькі доти набагато кращі. Але на що вони їх перетворили. Брудні, завошивлені, ніколи не повірив би, що серед такого бруду можна жити. Німці страшенно боялися наших снайперів і «катюш».

Посміхаючись, юнак продовжував:

— От, дурні. Хотіли взяти Сталінград в лакірках! Немов вийшли на прогулянку! От паразити!

— «Катюші», — продовжував Микола, — зробили велику справу! Оточили ми німців, а вони не хочуть здаватися. Тоді ми підвезли 50 чи 60 «катюш». Побачили б ви, що сталося! Наші бійці підходили до їхніх дотів і стріляли з 20 метрів. Але основне, звичайно, зробили гармати. Ми мали абсолютну перевагу в артилерії.

На кілька годин ми заснули, а о восьмій ранку вже ходили по Сталінграду.

СТРАШНІШИЙ, НІЖ СТАЛІНГРАД

Великий російський літній наступ 1944 року символічно почався 23 червня, тобто через день після третьої річниці німецької навали.

Ролі тепер перемінилися. Росіяни, зазнавши величезних втрат у людях і озброєнні, зуміли, однак, створити дійову і могутню, добре озброєну армію, в той час як німецькі резерви весь час зменшувалися.

Англійські і американські війська, що воювали у Франції, стримували, за радянськими даними, третину німецької армії. Гітлерівські сателіти, втрачаючи віру у свого фюрера, прагнули вийти з війни при першій же можливості. Це звучить парадоксально, але однією з причин рішення Гітлера будь-що утримати лінію фронту Вітебськ — Могилів — Бобруйськ, що глибоко вдавалася в розташування радянських військ, було побоювання, що втрата цієї лінії вплине на фіннів, які в той час зазнали страшенної поразки на Карельському перешийку у Виборгу і хотіли почати переговори про перемир'я.

Генерал-фельдмаршал фон Буш, командуючий групою «Центр», просив у Гітлера дозволу відступити з Білорусії, чи хоча б «скоротити фронт». Гітлер скинув фон Буша і призначив замість нього Моделя, який перед тим програв битву під Курськом.

Наступ росіян почався за найкращих для них умов. Німці гадали, що основні удари росіян будуть завдані не в Білорусії, а на півдні — між прип'ятськими болотами і Чорним морем. Зосередження радянських дивізій в Білорусії було проведено у великій таємниці. Наступ на просторі шириною до 750, а потім й до 900 кілометрів — здійснювали чотири радянських фронти. Росіяни не приховували, що це відплата за 1941 рік, і що вони мають величезну і кількісну, і якісну перевагу над німцями.

У місцях прориву густота артилерії досягала 200 стволів на один кілометр. Після кількох тижнів боїв нагромадилися величезні запаси боєприпасів, пального і продовольства. На лінію фронту росіяни щодня відправляли 100 поїздів з боєприпасами, велику кількість їх підвозили і на автомашинах. Була підготовлена величезна кількість моторизованих санітарних карет, військові госпіталі нараховували 294 000 ліжок.

Незважаючи на жорстокі каральні заходи німців, навесні 1944 року, коли були знищені цілі села, армія білоруських партизанів нараховувала 143 тисячі чоловік. Між радянським військовим командуванням і партизанами був налагоджений регулярний зв'язок і співробітництво. Між 20 і 23 червня партизани вивели з ладу практично всі залізниці в Білорусії. Це паралізувало рух німецьких військ і озброєння.

Наступ радянських частин був успішний з першої хвилини. Між 23—28 червня чотири російські фронти розірвали німецьку лінію оборони в шести місцях і оточили великі німецькі сили у Вітебську і Бобруйську. Тільки на цих ділянках загинули десятки тисяч німців і близько 20 тисяч потрапило в полон.

Після втрати лінії Вітебськ — Орша — Могилів — Бобруйськ Гітлер видав одчайдушний наказ тримати лінію Березіни. Але і тут німці програли. Росіяни вдарили з північного і південного сходу і 3 липня вступили у столицю Білорусії — Мінськ. У великому «котлі» на схід від Мінська було оточено понад 100 тисяч німців. Близько 40 тисяч їх було вбито чи поранено, 57 тисяч німецьких полонених на чолі з численними генералами і офіцерами пройшли вулицями Москви 17 липня. Метою цього незвичайного маршу було, з одного боку, викрити брехливість німецьких тверджень про «планомірний відступ з Білорусії», з другого, спростувати повідомлення англійської і американської преси, ніби російська кампанія в Білорусії була «прогулянкою», яка стала можливою лише внаслідок перекинення великої кількості німецьких військ на Західний фронт.

Похід 57 тисяч полонених німців по Москві — незабутнє видовище.

Відступаючи з Білорусії, німці намагалися знищити якомога більше. В Жлобині знайшли яму з трупами 2300 громадян, вбитих гітлерівцями перед відступом. Понад мільйон чоловік закатували німці в Білорусії під час окупації, в тому числі всіх євреїв, тисячі партизанів та їхніх жінок і дітей.

Приблизно 380 тис. юнаків та дівчат потрапили до Німеччини. Майже всі підприємства і адміністративні будови в містах були зруйновані, більшість житлових будинків у Мінську — спалена. Якщо і збереглися деякі урядові споруди і 19 з 332 промислових підприємств, то тільки завдяки швидкому їх розмінуванню після визволення.

Радянська Армія просувалася швидко вперед, долаючи щодня по 15—20 кілометрів. 18 липня війська Рокосовського вступили в Польщу, а 28 липня був взятий Брест. Білорусія стала вільною.

Німці вважали радянський наступ у Білорусії найтяжчою поразкою вермахту на Східному фронті. Там було знищено 28 німецьких дивізій, вбито 350 тисяч чоловік. За визнанням офіційного вісника німецького верховного командування, поразка армійської групи «Центр» в Білорусії виявилася «більшою катастрофою, ніж Сталінград».

Отак вони сподівалися пройти цілим світом.

Нюрнберг був цитаделлю фашизму, тут на збіговиськах націстів говорилося про плани світового панування, про винищення всього слов'янства, всіх євреїв, про поневолення всього живого на землі в ім'я гітлерівського райху. І саме тут, 16 жовтня 1946 року, ватажки розбійницького райху відчули холодний дотик зашморгу. Нагадаємо, що згодом саме цей день було оголошено у Федеративній Республіці Німеччини «чорним днем німецької історії». Так, час і історія посміялися з пророцтв гітлерівських полководців. Ще десь у 1940 році на нараді вищого командного складу з участю Гітлера, головнокомандуючий сухопутними військами Браухіч доповів практичні викладки генштабістів про війну з Радянським Союзом. Думка верховного командування сухопутних військ була вельми оптимістична: Німеччині треба буде всього чотири-шість тижнів і не більше сотні дивізій, щоб розгромити ті 50—70 російських дивізій, які можна вважати боєздатними. Так заявив Браухіч.

І нікчемні пророки почали свій «бліцкріг». Велика трагедія, якою стала нав'язана нам війна, не зломила волі і єдності радянського народу. Довелося пережити багато лиха, незліченні були жертви. Адже радянський народ виніс на своїх плечах головний тягар боротьби з німецько-фашистськими агресорами і виграв найжорстокішу з воєн, яку будь-коли доводилося людям вести на землі.

Справедлива кара впала на голови тих, хто розпалив вогнище війни, вперше закон карав осіб, які, здобувши величезну владу, використали її проти людства як злочинці. Вперше люди карали тих, хто втягнув народи всього світу у вир невимовних страждань. Неможливо перерахувати всіх злочинів гітлерівського райху.

Почувши наближення неминучого кінця, зграя вовків кинулась хто куди. Покінчив самогубством Гітлер. Геббельс, який ще недавно кинув своїм підручним пишну фразу: «Коли ми відступимо, земля повинна здригнутися», теж наклав на себе руки, а земля справді здригалася під могутніми пере-

Хто з них думав про шибеницю у дні переможної прогулянки по Європі, хто з них відчував дотик зашморгу на шиї в дні так званого «аншлюсу» Австрії або загарбання Чехословаччини, у дні, коли на карті Європи цілі країни перекреслювались павучою свастикою.

Геббельсівські горлодери славословили свою долю і верещали про «тисячолітній райх». Крокуючи вулицями Парижа, Брюсселя, Копенгагена, знищуючи бомбовими ударами багатостраждальну Варшаву, гітлерівці вже відчували себе владарями світу. Сп'янілі від блискавичних перемог, вони, підступно напавши 22 червня 1941 року на СРСР — єдину в світі країну соціалізму, не розгледіли в туманній імлі часу шибеницю з добре намиленою мотузкою, що чекала на них.

22 червня 1941 року — 9 травня 1945 року. Це відстань від нападу гітлерівської кліки на радянську країну до природного і цілком закономірного фінішу. Майже 1500 днів. Навряд чи хто із цих пихатих і зухвалих розбишак припускав у червні 1941 року, що до фіналу вже рукою подати.

НЕ ЗАБУВАЙТЕ ПРО

А отак, у безславному фіналі їх витягали, немов щурів, з схованок.

можними ударами Радянської Армії та військ союзників. Відчувши себе потенціальними мерцями, кожний з них вже, мабуть, заздрив мурашці, що може залишитися непоміченою, пацюкові, який може залізти в глибоку нору, кожний з них прагнув стати непомітним, сховатися, втекти. Вони натягали на себе жіноче вбрання, маскувалися, ховалися хто куди міг, а їх звідусюди витягала рука справедливої відплати. Так почалася найбільша облава в історії людства.

Вся гітлерівська камарилья, чимдуж тікаючи тоді від радянських військ на захід, сподівалась якось врятуватися або домовитись з американцями й англійцями. Колишній канцлер і довголітній співробітник Гітлера Франц фон Папен ховався з усією сім'єю в мисливській хижі у Вестфалії. Коли його привезли до Мондорфа, там уже був і останній протектор Чехії та Моравії Вільгельм Фрік, взятий у полон поблизу Мюнхена. Саме до Мондорфа привезли також і весь склад «десятиденного уряду» Деніца разом з Кейтелем, якого схопили раніше. У Берхтесгадені серед великої групи полонених виявили ката багатьох тисяч поляків і євреїв Ганса Франка.

Навіть самому райхсфюрерові СС, шефу гестапо Гіммлеру не вдалося сховатися під машкарою

ШИБЕНИЦЮ, ПАНОВЕ!

Садиста Штрейхера не врятувало це маскування. Його впізнали й з бородою.

Не вдалося сховатися і старому вовку Лею.

якогось Хіцінгера, хоч він натягнув на око пов'язку і змінив свою зовнішність. Російські хлопці з військовополонених, добровільно допомагаючи англійській комендантській службі, затримали цього кривавого ката Європи. Як показав на Нюрнберзькому процесі один з керівних есесівців обергрупенфюрер Бах-Зелевський, 1941 року на нараді в Везельсбурзі Гіммлер поставив завдання знищити в Росії 30 мільйонів чоловік з цивільного населення — для зменшення біологічного потенціалу слов'янських народів.

Як уже відомо, англійці роздягли Гіммлера, старанно обшукали і знайшли ампулу з ціанистим калієм, та інша ампула з отрутою була майстерно вмонтована в щелепі, і Гіммлер скористався нею. Такий був кінець цього мерзенного ката. Його закопали десь поблизу Люнебурга, а невідомий англійський солдат, кинувши останню лопату землі на могилу першого ката «третьої імперії», задоволено сказав: «Хай хробак повертається до хробаків».

Ще раніше в Австрії затримали одного з найбільших злочинців — шефа імперської служби безпеки Ернста Кальтенбруннера.

Того незабутнього травня, в дні перемоги над фашизмом, кожного дня гітлерівських щурів одного по одному витягали «на світ божий».

Колишнього керівника так званого «трудового фронту» доктора Лея схопили десь в Баварських Альпах. У темній хатинці його витягли з ліжка, з-під ковдри. Садист, кривавий гнобитель мільйонів іноземних робітників, силоміць вивезених у німецьку неволю, опинився разом з усією бандою у нюрнберзькій тюрмі. Кінець його відомий. Шаленіючи від страху перед неминучою карою, цей злочинець і алкоголік повісився у своїй камері.

Головного теоретика антисемітизму Юліуса Штрейхера, цього апологета расизму і людиноненависництва, схопив майор Бітт з 101 американської десантної дивізії.

Під час Нюрнберзького процесу навіть Вальтер Функ нарікав на вимушене сусідство на лаві підсудних з Штрейхером.

На той час уже спіймали в лікарні у Фленсбургу ідеолога націзму Альфреда Розенберга. Цього підвела горілка. Він прибіг до грос-адмірала Деніца, щоб запропонувати йому своє співробітництво, але той відмовився від його послуг і порадив здатися англійцям. Альфред Розенберг свій протест висловив досить оригінально, він напився до нестями і зламав ногу.

Якийсь житель Гамбурга, син колишнього компаньйона Ріббентропа по продажу шампанських вин, повідомив окупаційні власті про появу в місті колишнього імперського міністра закордонних

Куди поділася пихатість Геринга?

Кальтенбруннер, коли став перед судом народів, втратив здатність самостійно пересуватися. Це — його нюрнберзька «колісниця».

Ріббентроп і Гесс стали близькими сусідами на лаві підсудних.

справ. Під час арешту «наддипломата», як називав себе сам Ріббентроп, у нього знайшли кілька сот тисяч марок, акуратно запакованих: націстський міністр мав намір десь пересидіти цей «гарячий час». Але йому довелося сісти на лаву підсудних поруч з Герінгом і Гессом. А обіч них вже сиділи Кейтель, Кальтенбруннер, Розенберг, Франк, Фрік, Штрейхер, Функ, Яльмар Шахт—цей живий банк фашизму, який широко фінансував і націстську партію, і озброєння, і всю підготовку і розв'язування другої світової війни. Його сусідами були грос-адмірали Деніц і Редер, керівник «гітлерюгенду» Бальдур фон Ширах, організатор німецької каторги для мільйонів людей Фріц Заукель. Далі — Йодль — начальник штабу оперативного керівництва; Папен —старий шпигун і диверсант; Зейс-Інкварт — організатор п'ятої колони в Австрії, той, хто топив у крові польський і голландський народи; райхсміністр Шпеер — запеклий націст і жорстокий работорговець, на совісті якого безліч злочинів. Ну й, звичайно, заступник Геббельса — рафінований расист Ганс Фріче.

Серед тих, кого потягли на шибеницю, не було тільки тіні Гітлера — Мартіна Бормана. І досі не відомо, живий чи мертвий цей кривавий кат. Це ж він заборонив ховати загиблих радянських військовополонених, потім видав наказ доповідати йому про всі випадки людського ставлення до полонених. Разом з Гітлером і Розенбергом він розробляв план винищення народів Радянського Союзу, видав наказ про застосування «жорстокого насильства» щодо євреїв, наполягав на застосуванні отруйних речовин. Та хіба можна навести весь послужний список злочинів Мартіна Бормана?

Сьогодні, у сонячний червень, коли минає 25 років з дня підступного нападу гітлерівської Німеччини на СРСР, варто пригадати незабутні дні, коли восторжествувала справедливість і гітлерівська камарилья, на жаль, не в повному складі, гойдалася на шибениці у дворі Нюрнберзької в'язниці. В усіх кутках світу люди зітхнули з полегкістю, хоч багато хто вже тоді розумів: не можна втрачати пильність. Адже справа не тільки в 22 націстських лідерах, яких посадовили на лаву підсудних, адже тисячі катів ще лишилися на волі, адже чорна реакція, імперіалістичні хижаки ще можуть спробувати повторити весь жахливий фашистський шабаш.

І справді, сьогодні дехто вже намагається повторити минуле. Нинішній антикомунізм Бонна нічим не відрізняється від антикомунізму гітлерівської Німеччини. Розгул реваншизму, культ ненависті до соціалістичних країн, до комунізму — ось що характеризує мілітаристську державну політику ФРН, керівництво якої в широких масштабах розгорнуло не тільки воєнні готування, а й ідеологічну обробку свого населення в дусі мілітаризму і реваншизму.

Добре відомо, хто тепер посідає керівні командні пости у бундесвері. Тут особливо шанують колишніх гітлерівських генералів і офіцерів. Можна назвати хоча б генерала Шпейделя, який виступає в ролі головного воєнного радника боннського уряду, або запеклого військового злочинця генера-

Гіммлер закінчив так само, як і його фюрер, — отруївся від невимовного жаху перед карою.

Американський сержант Джон Вуд за допомогою доброї мотузки в ніч на 16 жовтня 1946 року завершив найсправедливішу справу — здійснив смертний вирок головним гітлерівським злочинцям.

ла Третнера, який очолює бундесвер.

У Німецькій Демократичній Республіці вийшла в світ «Коричнева книга». В ній названо імена понад 1800 націстських злочинців, що і тепер обіймають у Бонні високі посади або одержують державну пенсію. І серед них 15 міністрів і статс-секретарів боннського уряду, 100 генералів і адміралів бундесверу, 245 керівних чиновників урядових установ і дипломатичної служби, 297 найвищих і середніх чиновників поліції і органів безпеки, фанатичних прихильників гітлерівської диктатури. Це ж ті самі недобиті завойовники, що 22 червня 1941 року, вигукуючи «хайль Гітлер», накинулися на нашу країну, а в травні 1945 року запевняли, що «Гітлер капут». Зрозуміло, що у ті дні ніхто з них не наважився вихваляти Гітлера або проголошувати його злочинні ідеї. Та минув час, і сьогодні реваншистів Бонна надихають ті ж самі сили, що торували Гітлеру шлях до влади. В результаті злочинної політики боннських мілітаристів та їхніх покровителів — імперіалістів США — Західна Німеччина перетворилася на головний ракетно-ядерний плацдарм НАТО, на вогнище воєнної небезпеки в Європі. Ось про що тепер дозволяє собі говорити на весь голос воєнний міністр ФРН фон Хассель: «Наші територіальні вимоги виходять далеко за межі кордонів по Одеру і Нейсе. Ми хочемо повернути собі всі колишні німецькі землі. Рік двохтисячний не повинен стати 83-річницею Жовтневої революції в світі».

Ця маячня фон Хасселя не є чимсь новим. До нього щось подібне виголошували і Гітлер, і Герінг, і Гіммлер, і Геббельс. Вони намагалися здійснити свої божевільні плани. Всім відомо, чим це кінчилося. Хробакам довелось повернутися до хробаків.

Відносно таких горлодерів німецькі робітники говорили: обсяг грудей — 27 сантиметрів, ширина горлянки — 72 сантиметри. Зрозуміло, що з таким капельмейстером, як фон Хассель, боннські фанфари все гучніше кличуть до реваншу, дс воєнних авантюр, отруюючи душі західних німців ідеологією войовничого антикомунізму і людиноненависництва.

А як же повчальні уроки історії? Невже вивітрилася з пам'яті всіх паліїв нової війни, не тільки західних, а й заокеанських, згадка про лаву підсудних у Нюрнберзі, на якій було виставлено напоказ ганьбу гітлерівської Німеччини? Якщо так, то хай вони згадають про нюрнберзьку шибеницю. Не варт про це забувати, панове!

Калейдоскоп всесвіту

ВИМУШЕНИЙ ВИНАХІД. Англійці сконструювали сейф нової системи. Якщо його починають зламувати, електронний апарат всередині сам набирає номер телефону поліції і волає про порятунок.

КЛУБ ДВІЙНИКІВ. В Нью-Йорку створено клуб двійників. Його членом може стати людина, схожа на якогось видатного діяча Заходу. В клубі нараховується одинадцять Ейзенхауерів і сім Черчіллів. Тепер клуб шукає двійників Софі Лорен і Ліз Тейлор.

ТУДИ ІМ І ДОРОГА. Зважаючи на те, що останнім часом в США ніхто не купує атомні індивідуальні сховища, для них почали шукати іншого застосування. Нині сховища рекламують як «ідеальні кабінки для пляжів і купалень».

РАЙ І ПЕКЛО ІСНУЮТЬ! Спадкоємці якогось Девіда Саппілса із штату Каліфорнія (США) опротестували духівницю, залишену небіжчиком, за якою все його майно на суму в 200 тисяч доларів перейшло католицькій церкві. Позиваючі поскаржилися, що священики погрожували їхньому родичеві пеклом, якщо він не відпише своє майно «служителям божим». Відмовившись визнати духівницю незаконною, суддя Джозеф Габерті заявив, що «існування рая, пекла і чистилища не може бути спростоване».

А ЯК З ЛЮДЬМИ? Іспанські власті ухвалили виселити з Мадріда 15 тисяч корів. Причина: нестача свіжого повітря, що викликає серед корів захворювання на туберкульоз.

ВЕЛИКОГАБАРИТНА КРАДІЖКА. В поліцію міста Піттсбурга (США) прибіг надзвичайно збуджений містер Аткінс і повідомив, що невідомі злодії вкрали його заміський двоповерховий будинок, у якому останнім часом ніхто не жив. За два тижні перед тим містер Аткінс був у будинку, а зараз на місці залишився лише фундамент.

ВОГНЕНЕБЕЗПЕЧНО! Англійське радіо передало такі краєзнавчі відомості про Сіцілію: «Сіцілійці мають таку гарячу кров, що змушені носити вогнетривкі піджаки».

Знахідка в Адельсхофі

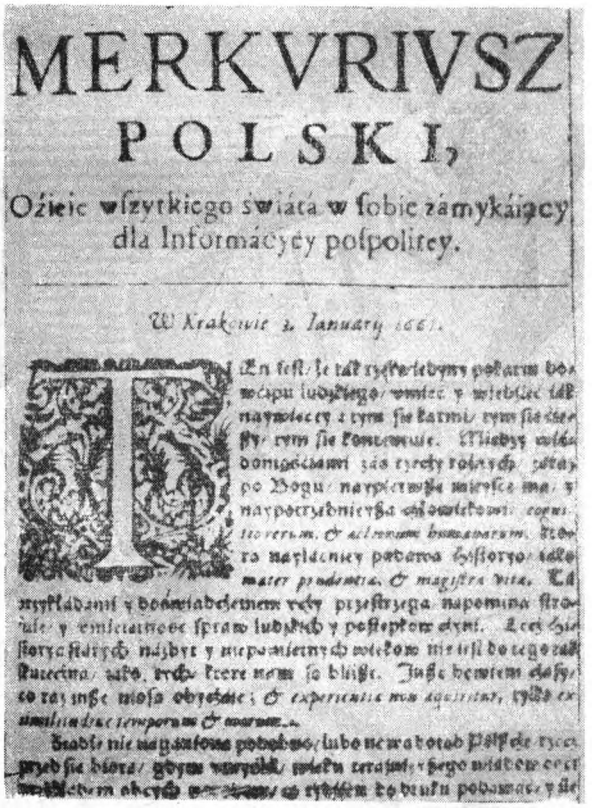
Війна наближалася вже до кінця. В Берліні над рейхстагом майорів червоний прапор Перемоги, але далеко в тилу, в теперішньому польському місті Вроцлаві, перетвореному тоді гітлерівцями на опорний пункт, ще залишилися фашистські війська. Радянська Армія разом з Військом польським все щільніше оточувала лігво ворога. 2. травня 1945 року радянські і польські бійці вибили німців з містечка Адельсхоф, поблизу Вроцлава.

І ось, в цьому містечку, в старих стайнях було виявлено десятки, а може, й сотні величезних дерев'яних ящиків. Відкривши один з них, радянські й польські солдати побачили там папери з якимись дивними написами. Прийнявши ці написи за шифри, вони ладні вже були думати, що йдеться про гітлерівські документи. Солдати й гадки тоді не мали, які величезні культурні цінності вони знайшли.

Фахівці швидко встановили, що в отих дерев'яних ящиках містяться безцінні скарби польської національної культури — книги, стародавні рукописи, рідкісні друковані унікуми, гравюри. На допиті полонені гітлерівці повідомили, що саме сюди, в Адельсхоф, фашисти звозили з різних куточків Польщі оці національні скарби, вилучаючи їх з бібліотек, музеїв, наукових закладів, приватних зібрань. Спеціальна команда гітлерівців мала завдання — знищити все, що було зібрано в Адельсхофі. Лише переможний наступ Радянської Армії разом з Військом польським врятував ці культурні скарби.

Як з'ясувалося, основний вміст знайдених дерев'яних ящиків становила бібліотека, яку ще в XVIII сторіччі почав збирати видатний польський письменник, учений і громадський діяч Юзеф Максиміліан Оссолінський. Після трьох поділів Польщі у 1772, 1793 і 1795 роках він доклав величезних зусиль, щоб врятувати численні документи та інші свідоцтва стародавньої польської культури. Оссолінський мандрував по містах і селах, оглядав церкви і монастирі, скуповував все, що йому вдавалося знайти.

Після смерті вченого в 1826 році створене ним зібрання дістало назву фонду імені Оссолінського. Розпочату ним справу продовжували інші видатні діячі Польщі — генерал Бем, який потім став одним з керівників угорської революції 1848 року, і К. Слотвінський, ув'язнений австрійськими властями за розповсюдження польського друку, зокрема творів Адама Міцкевича. Пізніше керівниками «Фонду Оссолінського» були історик Войцех Кетрцінський, письменники Людвік Бернацький і Август Бєловський та інші діячі польської культури.

MERKVRIVSZ
POLSKI,
Oźieic wſzytkiego świáta w ſobie zámykáiący
dla Informácyey pośpolitey.
W Krakowie 2. Ianuary 1661.

Перша польська газета, видана в 1661 році.

В ящиках, знайдених в Адельсхофі, були такі унікуми, як наприклад примірники першої польської газети «Меркуріус польський», яка почала виходити 3 січня 1661 року в Кракові. Були тут і документи, які свідчили, що колискою польського друку є саме місто Вроцлав. Серед них, насамперед, так званий «Статут Синодальний», надрукований у Вроцлаві ще 1475 року латинською і польською мовами.

У післявоєнні роки у відбудованому польському Вроцлаві одне з кращих приміщень міста було відведено під «Оссолінеум», як тепер називається зібрання, засноване майже 200 років тому видатним польським патріотом. «Оссолінеум» весь час поповнюється новими знахідками. Зокрема, радянський уряд передав народній Польщі частину фонду Оссолінського, знайдену після війни у Львові. Нині «Оссолінеум» налічує, крім півмільйона книжок, 14 тисяч рідкісних рукописів, 75 тисяч стародруків, 78 тисяч гравюр, малюнків і акварелей, 50 тисяч старовинних монет тощо.

«Оссолінеум» став видатним культурним центром нової Польщі, справжньою гордістю її народу.

Диві

РОБЕРТ УЕЙД

Малюнки А. Жуковського

ВИЖНА ІСТОРІЯ Мері Стенд

РОМАН

Частина перша

ПРЕЛЮДІЯ

1

«Відома косметична фірма шукає невродливу дівчину років 25—30 для випробування нового виробу. Пропонується добра плата. Листи з порівняно недавньою фотографією і даними про вік та інші прикмети надсилати на адресу: п/с В-2855».

То було одне з десятка оголошень, що їх Пол Дарк дбайливо вирізав із розкладених на письмовому столі лондонських газет. Неквапливо, одне по одному, він наклеїв їх на аркуш паперу й уважно перечитав ще раз, роблячи олівцем якісь нотатки на берегах. Кожне оголошення було по-своєму цікаве й незвичне, і Даркове гостре чуття журналіста вгадувало в кожному з них зернину майбутньої сенсаційної історії для журналу. Зупинившись у думці на чотирьох вирізках, він зняв телефонну трубку.

— Комутатор, — озвався жіночий голос.

— Прошу кабінет міс Мейсон, — попрохав Дарк.

У трубці клацнуло, змовкло, потім знову клацнуло.

— Редактор побутового відділу слухає,— пролунав енергійний голос міс Мейсон.

— Це Пол, — мовив Дарк. — Ти маєш час, Брендо?

— Як для кого. А що ти хотів?

— Я тут надибав одне оголошення, яким варто було б зайнятись. Це твоя галузь — жінки і врода.

— В «Гардіан»?

— Так.

— Я бачила. Косметична фірма. Невродлива дівчина. Так?

— Атож.

— Сумніваюся, чи воно нам пригодиться, та, коли хочеш, можна поміркувати.

— В ньому є одна варта уваги деталь, — сказав Дарк. — Кому б це могла знадобитися невродлива дівчина і навіщо? Адже в рекламі косметичних виробів здебільшого використовують професіональних красунь-манекенщиць. Ти розумієш, до чого я веду?

— Так, розумію. Зараз я до тебе зайду.

Дарк закурив сигарету й ще раз уважно перечитав оголошення. Він довіряв своєму нюхові. За двадцять років журналістської

роботи, й зокрема роботи в «Очевидці», що спеціалізувався на висвітленні всіляких закулісних справ, він навчився майже інстинктивно відчувати цікавий матеріал навіть у звичайнісіньких на перший погляд дрібницях.

«Очевидець» був, по суті, звичайним ілюстрованим часописом, але факти, висвітлювані в його нарисах і репортажах, рідко знаходили відображення на сторінках провідних англійських газет. Він залюбки друкував історії з приватного життя акторів і актрис, що нерідко спричинялися до небезпідставних звинувачень у наклепі, науково-технічні нариси, які грунтувались на інтерв'ю відомих учених і часом стояли на грані розголошення державних таємниць, розповіді про різних незвичайних людей, — від аристократів до злодіїв, — які напевне мали зацікавити широке коло читачів. Таким чином, цей щотижневик був своєрідним доповненням до звичайних інформаційних видань і завдяки своїй сміливості та злободенності здобув з роками неабияку популярність. Сім разів проти нього порушували судові справи про наклеп, та задоволено було тільки один позов; тоді «Очевидець» сплатив двадцять тисяч фунтів стерлінгів штрафу і втратив редактора відділу репортажів — йому довелося подати заяву про звільнення. Це сталося п'ять років тому, і відтоді відділ репортажів очолював Пол Дарк, що залишив своє скромне бюро в редакції однієї з вечірніх газет і перебрався в модерний кабінет у новому десятиповерховому будинку поряд з Фліт-стріт [1], з широких вікон якого було видно купол собору святого Павла. В «Очевидці», крім Дарка, працювало ще понад тридцять співробітників і приблизно стільки ж позаштатних кореспондентів у різних країнах світу, і всі вони дбали про одне — щоб їхній першорядний журнал друкував тільки такі матеріали, яких не можна було б знайти десь-інде. То була нелегка праця, але й вона мала свої принади. Тираж «Очевидця» поступово зростав, спочатку від чотиризначної цифри до п'ятизначної, а далі досягнув і шестизначної. Відповідно зростали й прибутки від рекламних оголошень. «Очевидець» завжди попереду» — такий був девіз журналу, надрукований на обкладинці.

Свою чорну чуприну Дарк зачісував назад, проте непокірне пасмо волосся завжди спадало йому на лоба. В нього були голубі, завжди холодні очі й худорляве обличчя, на якому, здавалося, застиг ледь помітний зневажливо-насмішкуватий вираз. Курив він неквапливо, глибокими затяжками, що свідчили про давню звичку, потім загасив сигарету, роздушивши її в скляній попільничці, наполовину заповненій такими ж зім'ятими недокурками. Знічев'я зібрав розкидані на столі аркуші гранок і недбало кинув у дротяний кошик з написом: «До архіву». Відтак поглянув на золотий наручний годинник і закурив знову. Бренда Мейсон, як завжди, не поспішала: певно, по дорозі нагору зайшла причепуритись до туалетної кімнати— як редактор побутового відділу, вона дбала про свою зовнішність не менш за перську кішку-медалістку.

Дарків кабінет був невеличкий, але досить зручний. Три місяці тому його відремонтували, і стіни й стеля ще й досі виблискували свіжою фарбою. На підлозі, як і годиться в кабінеті редактора відділу, лежав килим, щоправда вже не новий і трохи пошарпаний, — колись він прикрашав кабінет відповідального редактора. На металевому стелажі під однією із стін вишикувався довгий ряд різноманітних довідників та оправлені комплекти «Очевидця» за попередні роки. Тут же стояли три чималі конторські шафи, заповнені пронумерованими теками з паперами та фотографіями. За скляними дверима була невеличка приймальня, в якій Даркова секретарка займалася поточними справами, заварювала чай і каву, відповідала на телефонні дзвінки, а подеколи й розв'язувала кросворди в «Таймсі».

Міс Мейсон рвучко, навіть не постукавши в двері, зайшла до кабінету і впевнено попрямувала до стільця. То була висока вайлувата брюнетка з кмітливими сірими очима, що пильно дивилися крізь окуляри в роговій оправі. Бездоганний колір її обличчя свідчив про те, що його й справді підновлено п'ять хвилин тому, а модну зачіску, поза всяким сумнівом, було зроблено в одній із найкращих лондонських перукарень. Дорогий сірий костюм підкреслено строгого крою робив міс Мейсон дещо схожою на чоловіка.

Дарк кинув їй сигарету, яку вона спіймала на льоту й, клацнувши маленькою срібною запальничкою, спритно видобутою з якоїсь невидимої кишеньки, закурила.

— Ми вже з півроку нічого не давали про косметику, — мовив він.

Міс Мейсон злегка всміхнулась.

— Лосьйон «Королева». Викривальний нарис. Дві з половиною тисячі слів.

Дарк кивнув на аркуш паперу з наклеєними оголошеннями.

— Випробування нового виробу... Відома косметична фірма... Але яка ж саме?

— Я була в рекламному відділі, розмовляла з Біллом Кері. «Мерріт і Хау» замовило місце для серії двосторінкових кольорових оголошень.

— «Мерріт і Хау»?

[1] Вулиця в Лондоні, на якій розташовані редакції провідних англійських газет і журналів.

— Це рекламне агентство з поважною клієнтурою: автомобілі, телевізори, патентовані ліки і, певна річ, косметика.

— А чи є в них якісь припущення щодо цього клієнта?

Міс Мейсон похитала головою.

— Вони поки що нічого не кажуть. Це якийсь новий замовник. Можливо, досі він мав справи з іншим рекламним агентством. Я попрохала Кері довідатись, чи не втратило яке-небудь агентство солідного замовника в галузі косметики.

Дарк замислено відкопилив губу.

— Це схоже на гру в хованки. Можливо, ця фірма умисно міняє агентства, щоб нишком підготувати грунт для реклами нового товару, який до пори тримають у таємниці. Тут може бути щось цікаве.

— Мабуть, твоя правда, — погодилася міс Мейсон. — Я постараюсь дізнатися про все, що зможу. Та це, напевне, буде нелегко.

— Я гадаю, нам слід піти коротшим шляхом, — сказав Дарк і обвів оголошення косметичної фірми рівним колом. — Буде краще, коли на це оголошення відповість хтонебудь з наших людей і розвідає, що там і до чого.

— Можна й так, — непевно озвалася міс Мейсон.

— У нас є невродливі дівчата?

Міс Мейсон мить подумала.

— Та ні, щось не можу отак нараз пригадати... Крім мене самої, звичайно... — Вона скептично посміхнулася.

— Ти вже застара, — безжально відрубав Дарк. — Та й, зрештою, вплутувати в цю справу когось із «Очевидця» навряд чи розумно. Вони легко зможуть усе виявити, якщо захочуть. Це має бути стороння людина, що відповідала б їхнім вимогам. Де можна знайти невродливу дівчину років двадцяти п'яти—тридцяти?

Міс Мейсон знизала плечима.

— Таких дівчат тисячі. На кожному кроці. Та щоб зіграти цю роль, дівчина повинна мати хоч трохи артистичного хисту.

— З оцього, мабуть, і треба починати, — погодився Дарк. — Слухай, Брендо, може, ти майнеш до якого-небудь театрального агентства чи кіностудії і спробуєш там щось підшукати?

— Що ж, гаразд. Можна пропонувати якісь умови?

— Про це потім, коли знайдемо потрібну дівчину.

— А що вона має робити, треба пояснювати?

— Поки що не варто. Просто скажи, що йдеться про незвичайне журналістське доручення, для якого «Очевидцеві» потрібна актриса з певними зовнішніми даними. Можливо, доведеться перебрати кілька кандидатур, перш ніж ми знайдемо те, що нам треба, отож не будемо зволікати.

Міс Мейсон встала й розправила спідницю.

— Я відразу ж беруся до діла, Пол, — мовила вона. — Аби тільки ця справа була того варта.

— Все залежить від того, чи вийде цікавий матеріал,—зауважив Дарк.—Спіймав— не спіймав, а погнатись можна. Даси мені знати, коли щось буде.

— Як тільки що-небудь з'ясую, одразу ж повідомлю тебе, — сказала міс Мейсон і вийшла з кімнати.

Дарк присунув до себе наклеєні на аркуші паперу оголошення і знову перебіг їх очима. Потім зняв телефонну трубку.

— Прошу редактора промислового відділу, — сказав він і, закуривши сигарету, став чекати відповіді.

Невдовзі в трубці озвався чоловічий голос.

— Привіт, Дейве, — мовив Дарк. — Слухай, в одній сьогоднішній газеті з'явилося таке оголошення: якийсь фабрикант скуповує бите скло в необмеженій кількості. Можливо, тут варто копнути. Може, ти зараз зайдеш до мене?

Діставши ствердну відповідь, він поклав трубку й зосереджено почав дивитися на кінчик сигарети.

2

«Верстатка» — це невеличка пивниця в одному з завулків Флітстріт. Назва ця походить від друкарської дошки, на якій компонують газетні шпальти, отож постійна клієнтура пивнички складається переважно з редакційного та рекламного люду, що заходить сюди хильнути чарку-дві. Особливо багато відвідувачів буває тут між третьою та пів на шосту, коли решту навколишніх пивниць зачинено на перерву.

У пивничці два довгих вузьких бари, розташованих один під одним — на першому поверсі і в підвалі. В кожному з них — невичерпний запас найрізноманітніших напитків — від томатного соку до сливовиці; для тих, хто, крім спраги, відчуває ще й голод, виставлено тарелі з маслинами, цибулею та корнішонами; а коли вже хто негоден триматися на ногах, до його послуг кілька пошарпаних столиків та стільців. У нижньому барі стоїть телевізор, проте звук у нього завжди вимкнуто, за винятком тих випадків, коли транслюють кінні перегони: бармен Джо приятелює з одним букмекером, добропорядним хлопцем, що сповна виплачує всі виграші. Стіни пивнички прикрашено дотепними шаржами на осіб, добре відомих у світі преси; їх малювали провідні газетні

карикатуристи. В цьому своєрідному клубі завжди велелюдно, гамірно й весело.

Після чотирьох подвійних порцій джину з тонізуючим напоєм Клайв Роуз трохи розімлів. Його жовта краватка зсунулась набік, хвилясте біляве волосся розкуйовдилося, на тонкому нервовому обличчі заграв рум'янець, а очі заяскріли, мов нерозведений спирт у кришталевій чарці. Навалившись усім своїм кощавим тілом на ріг стойки нижнього бару, він застромив руки в кишені своїх зелених плісових штанів. На його смугастій шовковій сорочці темніла пляма від джину, що не знати як хлюпнув із склянки, коли він ніс її до рота. Роуз служив в агентстві «Мерріт і Хау» й відповідав за рекламу анонімної косметичної фірми, що замовила серію великих оголошень в «Очевидці».

Білл Кері, який очолював рекламний відділ «Очевидця», також стояв, спершись на стойку, але його рука, що тримала склянку віскі, навіть після чотирьох подвійних порцій анітрохи не тремтіла. Кері був нижчий на зріст, кругленький, привітний і квітучий; його широке, трохи схоже на поросячий писок обличчя ділили навпіл великі рудуваті вуса. Вціліле волосся на голові було виразно темнішого кольору і облямовувало гладеньку рожеву лисину, наче шорстке волокно кокосового горіха. На ньому був темно-сірий, майже чорний костюм гарного крою та білісінька сорочка, комірець якої аж вилискував — так гарно він був накрохмалений. Синю краватку прикрашали химерні штучні супутники, гаптовані золотистою ниткою. Зовсім недоречними видавалися на фоні цього вбрання його коричневі замшеві черевики, але то була своєрідна ознака, що свідчила про належність до рекламної корпорації.

Клайв Роуз ковтнув джину, поставив склянку і з жартівливою зухвалістю подивився на Кері.

— Запевняю вас, Білле, — мовив він своїм тонким жіночним голосом, — це буде грандіозний, незрівнянний рекламний трюк. Він не може не мати успіху, просто не може.

— Це мені однаково нічого не говорить, — озвався Кері. — Розкажіть, про що саме йдеться... Це, звичайно, залишиться між нами.

— Ха-ха! — Роуз посварився пальцем на співрозмовника. — Не вийде. Таємниця, оповита мороком. Нам зовсім ні до чого, щоб якась інша косметична фірма розгадала цю штуку й прибрала її до своїх рук, зрозуміло?

— Зрозуміло, але ж...

— Думаєте, я не здогадався, чого ви запросили мене сюди? Ха-ха! Я вас усіх з «Очевидця» добре знаю. Ви завжди все бачите. — Він трохи помовчав, наче про щось міркуючи. — А втім, це краще, аніж не бачити нічого, еге ж? — І тоненько засміявся з власного дотепу.

— Я не прошу вас виказувати таємниці фірми, — з притиском мовив Кері. — Але ж є речі, які рано чи пізно однаково спливуть на поверхню. Коли ця штука й справді така незвичайна, як ви кажете, про неї скоро знатиме вся Фліт-стріт. Отож чом би вам не просвітити свого давнього приятеля? Обіцяю, що й словом не прохоплюся нікому, хто міг би з цього скористатись на шкоду фірмі.

Роуз заперечливо помахав своєю тендітною рукою.

— Скажіть, — невгавав Кері, — ваш замовник — це та сама фірма, яка надрукувала сьогодні оголошення про те, що потрібна невродлива дівчина для участі в косметичному досліді?

— Можливо, — ухильно відповів Роуз і похмуро втупив очі в свою склянку. — Зважте: я не кажу «так», а тільки «можливо».

— Отже, невродлива дівчина і цей ваш сенсаційний рекламний трюк мають бути якось пов'язані між собою.

Роуз ковтнув із склянки й делікатно облизав губи кінчиком язика.

— Ну, це вже занадто, далебі. Невже ви справді гадаєте, Білле, що я так легко спіймаюся на ваш гачок?

— Як я розумію, — замислено вів далі Кері, — ваш клієнт розробив новий косметичний засіб, який, можливо, й справді чогось вартий. Випробування цього засобу на вродливій дівчині навряд чи покращить її зовнішність. Щоб довести його дійовість, потрібна звичайна або й зовсім негарна дівчина. Мені здається, що саме в цьому й полягатиме ваш трюк: узяти просту, непоказну дівчину, застосувати новий еліксир, чи що воно там, і, якщо наслідки будуть позитивні, розгорнути на цій основі гучну рекламну кампанію.

Роуз поблажливо засміявся.

— Жодна фірма не захоче вкладати гроші в таку ризиковану справу. Ви повинні б про це знати, Білле. Ця кампанія обійдеться не менш як у сто тисяч фунтів. Вона захлесне майже всі столичні й місцеві газети, всі журнали й бюлетені. А також комерційне телебачення — ціла серія хвилинних передач у найкращі вечірні години. Все розраховано наперед, мій любий друже, до найменших дрібниць. — Він на мить замовк і, підозріливо озирнувшись довкола, прошепотів: — Скажу вам одне лиш слівце, Білле. «Врододій». «Вро-до-дій». Запам'ятайте цю назву. Колись вона ввійде в усі словники.

— Вип'ємо ще по одній, Клайве, — коротко запропонував Кері.

Роуз квапливо підхопив свою недопиту склянку й вихилив її до дна.

— Оце ви гарно придумали, друже, — зауважив він. — Саме час промочити горлянку.

Кері дав знак барменові і, коли склянки було наповнено знову, спрямував на співрозмовника свій задумливий погляд, пестячи пальцем пишні вуса.

— «Вро-до-дій», — пробурмотів він, неначе куштував це слово на смак. — Непогано. Поєднання слів: «врода» і «чудодій».

— «Чудодій» у них уже був, — озвався Роуз. — Треба було знайти щось інше, але подібне, щоб показати зв'язок. Цю назву я вигадав сам, і, коли хочете знати, тільки завдяки їй «Мерріт і Хау» дістали це замовлення. Винайти назву для нового виробу запропонували шістьом агентствам. Та жодна не дістала права на існування. От, приміром, «Лиск». Це годиться хіба що для вакси. А одне агентство запропонувало назву «Про».

— Чому «Про»?

Роуз хихикнув у склянку.

— Отож і я питаю, Білле. Чому, як ви гадаєте?

— Ну, може, вона має наводити на думку, що цей засіб призначено для професіональних акторок, манекенщиць тощо.

— А наводить?

— Щиро кажучи, ні. Я навіть уявити собі не можу, щоб пристойна дівчина спитала в крамниці косметичний засіб під назвою «Про».

— Що таке назва? — мовив Роуз перебільшено патетичним тоном. — Назва — це все. Гарна назва допомагає збути кепський товар і навпаки — кепська назва може занапастити найкращий виріб. Асоціативна психологія — це справжнісінька наука, але більшість наших рекламних геніїв про неї й гадки не мають.

Кері ковтнув із склянки.

— Ви розумний чоловік, Клайве. Вас чекає велике майбутнє. А скажіть, цей «Врододій» і справді добрий засіб?

— Це не має ніякісінького значення, — відказав Роуз, незграбно махнувши рукою, що її саме простягнув був до склянки. — Щоб забезпечити йому успіх, цілком досить самої тільки реклами.

— Ви маєте на увазі щось на зразок «раніш — і тепер»? Поряд дві фотографії: на одній — потворна нечупара, на другій — казкова красуня. І підпис: «Коли я відкривала обличчя, всі реготали. Одна пляшечка «Врододія» — і тепер усі прикладають до чола лід, щоб прийти до тями...»

— «Врододій» випускатимуть не в пляшечках, а в тюбиках, — перепинив його Роуз, — але загальну ідею ви вловили. Вся штука в перевтіленні. На ньому будуватиметься вся наша кампанія. Навіть більше — ми покажемо його наочно, крок за кроком. Візьмемо звичайну непоказну міс — якусь продавщицю чи друкарку — і зробимо з неї першу в світі красуню.

Кері недовірливо кахикнув.

— А чи не краще було б узяти манекенщицю чи актрису, таку, яка б знала, що й до чого?

Роуз допив свій джин і скрушно зітхнув.

— Білле, манекенщиць і актрис використовують усі косметичні фірми. А тут зовсім інша річ. Ідеться про справжнє перевтілення. Ми не хочемо, щоб хтось казав, ніби все це звичайнісінький трюк. Тим-то й шукаємо просту, нічим не примітну дівчину-службовку, яка навіть уявлення не має про такі речі. А потім зробимо її красунею. Справжньою природною красунею.

— Щось на зразок Пігмаліона?

— Може, й так, якщо хочете. Але все без ніякого обману. Можете не сумніватися. Нашому агентству добряче поталанило. Якщо ми успішно проведемо цю кампанію, вона принесе нам славу, а отже й нові замовлення. — Він замовк і похмуро втупив очі в порожню склянку. — Давайте ще по одній на дорогу, і я вже піду.

— Гаразд, Клайве, — погодився Кері. — Ще по одній на дорогу.

3

Вона була середнього зросту і вся якась незграбна, наче необтесана. Але то не була природжена безформність — просто лінії її стану скрадала дешева бахмата сукня з грубої голубої матерії («Фарбована мішковина», — саркастично зауважила в думці Бренда Мейсон). Підстрижене тьмяно-каштанове волосся, спадаючи на чоло, робило її мале обличчя ще меншим. Шкіра на обличчі була жовтуватого відтінку, наче з неї досі не зійшов торішній загар, або дівчина просто давно не вмивалася.

Проте, як спостерегла міс Мейсон, в усій поставі дівчини відчувалася певна невимушеність, навіть елегантність, руки в неї були тонкі й гарні. До того ж, вона мала розумні очі й приємний виразний голос. Звали її Мері Стенз.

Того ранку вони з Полом Дарком розглянули чотири кандидатури. Ні міс Мейсон, ні сам Дарк не знали до пуття, з якою міркою підходити до кандидаток. Відповідно до оголошення потрібна була невродлива дівчина, та само по собі це поняття промовляло ще дуже мало. Зовнішня непривабливість, очевидно, мала становити щось на

зразок проміжної ланки між красою і потворністю, але хто міг би з певністю сказати, де кінчається перше й починається друге? До цього долучалося й інше: вдача, виховання, манери. Зовні всі четверо дівчат були невродливі, але в усьому іншому дуже різнилися між собою. Намагаючись дивитися на них очима автора реклами косметичної фірми, Дарк нарешті зупинив свій вибір на одній із дівчат — вона не була позбавлена жіночності, мала непоганий стан і нічим не примітне обличчя, що його могли помітно покращити вправний перукар і досвідчена косметичка. То була Мері Стенз.

Дарк неквапно походжав по кабінету міс Мейсон, курив і прислухався до того, як ця дівчина, сидячи біля столу, відповідає на Брендині запитання. Вряди-годи він теж кидав якесь зауваження або про щось питався, але здебільшого мовчки вивчав кандидатку. З розрізнених запитань і відповідей в його уяві, мов у калейдоскопі, дедалі виразніше вимальовувалася картина минулого Мері Стенз.

Мері була актриса, але, як видно, далеко не першорядна. Протягом чотирьох сезонів вона грала в репертуарному театрі, виконуючи невеличкі ролі, що не вимагали показної зовнішності. Виступила якось і по телебаченню — у сцені, що за хронометром режисера тривала одинадцять секунд; не раз брала участь у радіоспектаклях — ставала в пригоді чітка дикція. Років зо два тому вона зіграла епізодичну роль у якомусь посередньому фільмі, але монтажер вирізав епізод з її участю, отже, це до уваги не бралося. Її амплуа були характерні ролі, та останнім часом у таких акторках щось не дуже відчувалася потреба, тим-то уже кілька місяців вона «відпочивала», заробляючи собі на прожиття стенографією та друкуванням на машинці. На жаль, стенографістка з неї була поганенька, а друкарка — ще гірша. Отже, ані на артистичній, ані на діловій ниві особливого успіху Мері Стенз так і не досягла.

Батько її був австрієць, що емігрував до Англії після фашистського путчу і помер від раку у перші місяці війни. Що ж до матері, то їй пощастило виграти дві тисячі фунтів на футбольному тоталізаторі, й тепер вона старанно пропивала їх у своїй маленькій кімнатці в Бейзуотері. Брат Мері жив у Канаді, старша сестра — в Беркенхеді. Обоє були одружені й, певне, мали вже кожне по купі дітей.

Мері давно відокремилась від родини, вважаючи за краще жити власним незалежним життям. Разом з такою ж, як сама, невдахою-акторкою вона наймала кімнату в районі Саут-Кенсінгтону, але взаємини їхні залишали бажати кращого. Пенелопа, — так звали її напарницю, — була надміру темпераментна, і постійні відвідини її незліченних «приятелів» стали для Мері простотаки нестерпними. Вона залюбки забралася б звідти, якби знайшла недорогу кімнату в якомусь пристойному районі. Мері зовсім не була святенницею, але вважала, що навіть такі випадкові зв'язки повинні мати за собою щось більше, ніж просто любощі в ліжку з першим-ліпшим мужчиною. Щоправда, вона сказала про це трохи делікатніше, але Дарк усе зрозумів і так.

Занотувавши належним чином основні біографічні відомості про дівчину, Бренда Мейсон сказала:

— Я повинна вам пояснити, міс Стенз, що ви не працюватимете постійно в редакції «Очевидця». Йдеться скорше про тимчасове журналістське доручення. Здебільшого ми полюємо на всілякі незвичайні історії й часто-густо залучаємо до цього сторонніх осіб, щоб не виказати себе.

— Розумію, — стиха озвалася дівчина. — Тільки боюся, що я дуже мало тямлю в журналістиці.

— Нехай це вас не турбує. Вам треба буде тільки виконувати певні вказівки і якнайдетальніше інформувати нас про все. За це ви дістанете щедру винагороду, але остаточна сума залежатиме від того, яку інформацію ви спроможетесь нам дати.

— Що я повинна робити? — спитала дівчина.

Міс Мейсон розповіла їй про план, що виник у них у зв'язку з оголошенням, надрукованим у «Гардіан».

— Ми вже дістали деякі корисні відомості, — вела вона далі. — Ця фірма зовсім не має наміру вдаватися до послуг професіональної манекенщиці чи акторки. Тимто дуже до речі, що ви тепер працюєте друкаркою-стенографісткою. Від сьогодні й аж до завершення вашої місії про сцену забудьте. Ви — звичайна дівчина, що працює в конторі й шукає нагоди спробувати щастя десь-інде.

— І найголовніше, — втрутився в розмову Дарк, — ні слова про ваші стосунки з «Очевидцем». Ви цей журнал ніколи й у вічі не бачили. А на оголошення відповіли з власної ініціативи.

Міс Мейсон підсунула їй аркуш паперу.

— Ми вже склали для вас лист-відповідь, — мовила вона. — Вам лишається тільки підписати його. — І подала дівчині авторучку.

Мері Стенз підписала листа, не читаючи.

— Внизу в нас є своя фотолабораторія, — вела далі міс Мейсон. — Там вас сьогодні сфотографують. Найбільш вдалу фотокартку пошлемо разом з листом. Звичайно, може статися, що з цього нічого не вийде.

Можливо, вас не запросять навіть на бесіду. Але також можливо, що саме вам запропонують цю роботу. На нашу думку, це було б найкраще.

— А що це за робота? — спитала дівчина.

На її запитання відповів Дарк.

— Ми ще самі напевно не знаємо, — відверто сказав він. — Вона пов'язана з рекламою нового косметичного засобу. З того, що я чув, він має здійняти чимало галасу. Цей засіб буде випробувано на заздалегідь обраній дівчині, і потім вона фігуруватиме в усіх рекламних оголошеннях у пресі й по телебаченню. І, певна річ, одержить за це од фірми відповідну винагороду.

— Отже... якщо мені запропонують цю роботу, я матиму подвійну платню?

— Безперечно. Я не знаю, скільки вам платитимуть ті шановні панове, але на що ви можете розраховувати в нас, скажу. Майте на увазі, нас цікавить тільки матеріал для журналу, що, зрештою, зводиться до кількості надрукованих слів. Що більший репортаж — то більше слів. Давайте умовимося так: якщо у вас нічого не вийде і вас навіть не викличуть на бесіду, ми заплатимо вам десять фунтів за згаяний час. Якщо викличуть, але на роботу не візьмуть, ми додамо ще десять фунтів. Якщо ж ви таки дістанете цю роботу й дасте нам потрібні відомості для журнального репортажу, то отримаєте від нас по фунту за кожне надруковане слово.

Дівчина збентежено закліпала очима.

— Звичайно такий репортаж складається щонайменше із двох тисяч слів, — пояснив Дарк. — Інакше кажучи, якщо ви дасте нам потрібний матеріал, то заробите дві тисячі фунтів чи навіть більше... ну, і плюс те, що визнає за потрібне сплатити вам косметична фірма.

Дівчина схвильовано перевела дух.

— Дві тисячі фунтів! — прошепотіла вона, і в голосі її прозвучали нотки недовіри.

— Все залежить од вас, міс Стенз, — коротко мовив Дарк. — Ми даємо вам перший поштовх, а далі ви дієте на власний розсуд.

— Я старатимусь, як зможу, — пообіцяла вона.

— От і добре. — Дарк обернувся до міс Мейсон. — Мабуть, можна робити фотографії, Брендо.

— Я про все подбаю, Пол, — відказала та.

Пол Дарк вийшов з кімнати.

За півгодини, вирушаючи на ділове побачення з представником великої фірми електронних машин, з яким вони умовились разом поснідати, Дарк у вестибюлі мало не збив з ніг Мері Стенз, яка саме виходила з ліфта, піднявшись із підвального приміщення фотолабораторії. Він підхопив дівчину під руку, щоб вона не впала, і Мері вдячно всміхнулась.

— Пробачте, — мовив Дарк і, трохи помовчавши, спитав: — Зафіксували ваш образ?

— Та нібито.

Запала ніякова мовчанка. Зазирнувши раптом у карі очі дівчини, Дарк тільки тепер помітив, з якою довірливою щирістю дивляться вони на нього, і власний позірний скептицизм видався йому жалюгідним і нікчемним.

— Може, ви хочете ще про щось запитати? — поцікавився він.

Дівчина нерішуче поглянула на нього.

— Не знаю, містере Дарк. Чесно кажучи, все це мене трохи спантеличило.

— Тоді, можливо, варто було б розповісти вам трохи про те, як ми робимо наш журнал, — сказав Дарк і зиркнув на годинник. — Якщо ви маєте кілька вільних хвилин, міс Стенз...

— Ну звичайно.

— Гаразд. То давайте десь зайдемо на часинку, трошки вип'ємо й побалакаємо. Що більше ви знатимете про «Очевидець», то краще впораєтесь із своїм завданням.

— Дякую, — просто відказала дівчина.

Дарк повів її через Фліт-стріт до найближчого бару. Вони сіли за столик, і він замовив дівчині херес, а собі віскі. Потім почав розповідати їй про загальний напрямок журналу й про те, яким чином вони вишукують і готують сенсаційні матеріали.

— Внаслідок цього наш журнал має славу сміливого викривача всіляких темних справ. Ми свідомо відмовляємося від того, що друкують на своїх шпальтах столичні газети, й намагаємося копнути глибше. Ми завжди шукаємо щось трохи незвичайне, потім питаємо себе: «А чим воно, власне, незвичайне?» — і в дев'яти випадках із десяти натрапляємо на дивовижні історії. Тринадцять разів завдяки нашим викриттям було притягнено до суду злочинців. Два директори великих промислових компаній з нашої ласки мусили піти у відставку. А якось наш виступ навіть призвів до самоліквідації концерну, що випускав дуті акції. І тепер скрізь кажуть, що матеріали «Очевидця» можна використовувати як докази на суді.

— Ви гадаєте, що в цій косметичній історії теж може бути щось протизаконне? — спитала дівчина.

Дарк знизав плечима.

— Зовсім ні. Просто в людини виробляє-

ться підсвідоме чуття на всякі такі речі... цебто на цікавий матеріал. Мені здається, що й тут теж щось ховається, хоч усе може бути цілком законне.

— Я весь час думаю про цей дослід... — нерішуче мовила дівчина. — Власне, про рекламу. Я ж добре знаю, що я невродлива й непоказна. Через те й не здобула успіху на сцені. Але я подумала...

— Про що? — спитав Дарк.

— Я подумала, що цей дослід має на меті... ну... зробити обрану дівчину гарною.

Дарк поблажливо всміхнувся.

— Це сказано, мабуть, надто скромно. Вчора шеф нашого відділу оголошень розмовляв з представником агентства, що вестиме цю рекламну кампанію. Обрана дівчина, як сказав той, має стати найпершою красунею у світі. Ото буде трюк!

Дівчина пильно подивилась на нього.

— Для мене це не трюк, містере Дарк. Якщо вони й справді зможуть таке зробити...

— Не дуже на це розраховуйте, — різко відмовив Дарк. — Так само як і на те, що ви дістанете цю роботу. Там буде сила-силенна претенденток. До того ж затямте собі: ваш обов'язок полягає тільки в тому, щоб виконати завдання журналу.

— Гаразд, — пообіцяла вона.

«От дивина, — думав Дарк, їдучи в таксі на умовлене побачення. — Вона така безбарвна й негарна, в ній так мало принадного, проте, либонь, є щось дивне й невловиме, що не назвеш інакше, як жіночністю. Ні, вона зовсім непогана дівчина. Лихо тільки в тому, що надто рано визнала свою поразку в житті. Їй двадцять вісім років, а вона вже зневірилась у собі. Життя висотало з неї всю снагу, лишивши їй тільки одне: праця, праця, праця... Власне, ти теж такий, — заперечив він собі по якійсь хвилі. — Твоє життя — це теж безперервна праця: редакція вдень, редакція вночі, — і так щодня, щомісяця, щороку... Погрузнув у ній з головою. Не дивно, що Віра тебе покинула, — жодна жінка не знесе життя з роботом. А втім, шлюб і розлучення — це всього-на-всього розділові знаки в житті, так само як народження і смерть. Людина і в розлуці живе й, мабуть, ще завзятіше береться до роботи, будуючи свою кар'єру. Та коли розібратися — усе це марні потуги. Через якихось сто років ні мені, ні цій Мері Стенз нічого вже не знадобиться, нічогісінько. І навіть якщо вона стане вродливою, чого так прагне, це теж нічого не варте. В домовині краса непотрібна...»

Він похмуро дивився крізь віконце на яскраві вітрини крамниць уздовж Стренда. Травневе сонце розплескало по сірих панелях своє вогнисте сяйво. Водій різко загальмував перед смугастим переходом-зеброю, і повз машину посунув байдужий натовп перехожих.

«Сподіваюся, вона доб'ється того, чого прагне, — подумав Дарк, уявивши собі Мері Стенз. — Вона така сама, як і всі ми в нашій боротьбі за існування в цих кам'яних джунглях так званої цивілізації — боротьбі виснажливій і жорстокій. Є такі, кому успіх судився з пелюшок, а інші мусять здобувати його в тяжкій боротьбі. Та кінець кінцем і ті, і ті дістають те, що їм належить, хоча й не завжди на це заслуговують...»

Таксі зупинилося перед великим будинком на Кінгзвеї.

«Що за чортівня! — схаменувся Дарк. — Мабуть, я таки справді старішаю, коли вже навіть розмова з негарною дівчиною може засмутити мене й вивести з рівноваги. Ось що значить розлучитися надто скоро».

Він розплатився з водієм і, прогнавши похмурі думки кудись у закуток свідомості, штовхнув обертові двері. Повагом перейшов вестибюль і зупинився біля конторки.

— Мені потрібен містер Уотсон з відділу інформації. Моє прізвище Дарк.

«На Уотсона можна звіритись — він завжди замовляє добрячий сніданок. Може, це життя, зрештою, не таке й осоружне»,— подумав він.

4

Протягом тижня до поштової скриньки В-2855 надійшло понад дві тисячі листів. Звідти вони потрапляли до ряду кабінетів на третьому поверсі фешенебельного будинку на Парк-лейн. На мідній табличці біля центрального входу було вигравіровано: «Фірма «Черіл» — косметичні товари». За дверима був великий хол, що розгалужувався на два коридори. Горіли лаконічні світляні покажчики: «Збут», «Реклама». У восьми кабінетах містилися різні відділи фірми, а кілька менших кімнат займали секретарі та молодші службовці. У холі стояла вітрина з хромованого металу й скла, в якій виставляли вироби фірми «Черіл»: лаки для нігтів, пудру, креми, губну помаду та різні сорти рідкого шампуню. Неяскраве світло м'яко відбивалося од стін спокійних пастельних кольорів — салатового та бежового. В холі завжди ледь чутно пахло дорогими парфумами.

Один з найбільших кабінетів мала місіс Аманда Белл — шеф відділу реклами фірми «Черіл». Він був оздоблений з неабияким смаком: матово-рожеві стіни, візерунчата стеля, вишукані світильники. Високе стрілчате вікно виходило на Гайд-Парк. На вели-

кому письмовому столі панував бездоганний порядок; нічого зайвого — зеленкуватий бювар, два телефонних апарати і гранчаста скляна попільниця. Високі зелені шафки-картотеки обабіч стола скидалися на непорушних роботів-вартових. На стінах у вузьких засклених рамцях висіли рекламні оголошення фірми, надруковані в найреспектабельніших газетах і журналах. Підлогу вкривав м'який білий килим, — здавалося, ніби ступаєш по засніженій галявині.

Місіс Белл зняла трубку одного з апаратів і набрала номер. На перший погляд вона справляла враження оживленого манекена — новісінького, зробленого за найсучаснішим зразком. Її врода нагадувала швидше холодне місячне сяйво, аніж тепле проміння сонця. Її овальне обличчя з правильними рисами вкривав непомітний шар крему й пудри виробництва фірми «Черіл», каштанове волосся з металевим полиском було наочним доказом високих якостей «Черіл-шампуню». Зовнішній вигляд місіс Белл говорив про її діловиту стриманість і навіть деяку суворість, але водночас крізь цю штучну машкару проглядала суто жіноча вдача — м'яка й лагідна. Місіс Белл належала до тих самостійних жінок, які роблять ділову кар'єру без сторонньої допомоги. Після смерті чоловіка вісім років тому вона твердо вирішила посісти добре оплачувану посаду і, не маючи для цього особливих достоїнств, крім стрункої постаті й холодноватої вроди, вирішила спробувати щастя на рекламній ниві. І їй таки поталанило. Платня у дві тисячі фунтів на рік була неабияким досягненням для тридцятивосьмилітньої жінки, навіть коли врахувати необхідність час від часу боронитися від наполегливих залицянь містера Фасберже.

Еміль Фасберже був головою і директором фірми «Черіл», названої на честь його покійної дружини. Черіл померла під час пологів за десять років до цього. Перші кілька років удівства Еміль сумував, та поступово його захопили важливіші справи — треба було «робити гроші». З роками він дедалі гладшав і зрештою перетворився на кругленького товстуна з м'ясистими губами й зачіскою з кількох волосин, надзвичайно охочого до дорогих коньяків і сигар. В нього було три автомобілі, загальна вартість яких становила двадцять тисяч фунтів. Гарненькі жінки притягували його до себе, немов магніт, і він завжди волів радше нападати, аніж захищатися. Ці його амурні операції загалом були доволі успішні, й навіть Аманда Белл, холодна, мов потужний рефрижератор, не встояла перед енергійним натиском свого шефа. Та, зрештою, вона не прогадала: Еміль був людиною щедрої вдачі й не забарився втілити свою вдячність у цілком реальні речі — затишну квартиру, дороге вбрання, коштовності й пристойну посаду, що давала чималий прибуток. Звісна річ, поза всім цим Аманда добре знала на рекламі.

Того дня відділ реклами опинився в центрі загальної уваги, і його чекала сила-силенна роботи. З двох тисяч ста двадцяти двох дівчат, що відгукнулися на оголошення в «Гардіан», після ретельного і всебічного розгляду треба було вибрати одну. До того ж, усю цю роботу належало провести якомога тихше, що вимагало не тільки чіткого планування, але й граничної обережності.

— Клініка Мортімера, — відповів жіночий голос.

— Мені потрібен доктор Рафф.

Минуло кілька секунд, і в трубці пролунав сухий чоловічий голос:

— Рафф слухає.

Місіс Белл усміхнулася в трубку:

— Це Аманда Белл з фірми «Черіл». Ми готові взятися до першої стадії плану «Врододій».

— Коли?

— Як вам зручніше, докторе Рафф. Коли не заперечуєте, то сьогодні по обіді.

Після невеликої паузи в трубці почулася трохи невдоволена відповідь:

— Гаразд. О третій.

— Чудово, — мовила місіс Белл. — Я запрошу містера Фасберже.

— І більш нікого, зрозуміли? — попередив сухий голос. — Така була умова.

— І більш нікого, — луною відповіла місіс Белл.

У трубці клацнуло, і запала тиша. З обличчя місіс Белл щезла усмішка. Вона замислено поклала трубку й натиснула червону кнопку на розі стола.

— Приймальна містера Фасберже, — пролунав у гратчастому гучномовці солоденький голос секретарки.

— Це Аманда Белл. Містер Фасберже у себе?

— Ні, місіс Белл. Він уранці поїхав на фабрику в Стенмор і ще не повернувся.

— Зробіть таку ласку, з'єднайтеся з ним і скажіть, що нарада з приводу першої стадії плану «Врододій» відбудеться сьогодні по обіді в його кабінеті, тут, у правлінні.

— Гаразд, місіс Белл.

— Дякую.

Місіс Белл відпустила кнопку й закурила сигарету. Майже тієї ж миті задзвонив телефон. Вона зняла трубку.

— Відділ реклами.

— Це Клайв, Амандо, — сказав тонкий чоловічий голос. — Я щойно погодив останні деталі рекламної кампанії. Все вийшло так, як ви хотіли.

— Добре, — зауважила вона.

— Столичні й місцеві газети, журнали, комерційне телебачення... Нам пощастило навіть зарезервувати час у чотирьох суботніх програмах.

— Чудово, Клайве. Поки що більш нічого не треба. Коли все буде готове, я вас повідомлю.

— У мене зараз сидить кінознімальна група з усім спорядженням. Цікавляться, коли будуть зйомки, щоб вивільнити час.

— Я подзвоню вам, як тільки довідаюся про це. Скажімо, десь за тиждень.

— І ще одне, Амандо, — редакційні коментарі. Я маю солідні зв'язки в багатьох впливових газетах. Ладен побитися об заклад, що вони напишуть про «Врододій». Певна річ, вашій фірмі треба буде укласти зі мною відповідну угоду, це коштуватиме вам сущі дрібниці, а справа, безперечно, варта того.

— Ні, — твердо відказала місіс Белл. — Це має бути чисто рекламна кампанія і тільки рекламна. Нам не потрібні ніякі редакційні коментарі.

— Але ж вони важать набагато більше, ніж рекламні оголошення.

— Клайве, я хочу, щоб ви раз і назавжди зрозуміли одне, — перепинила його місіс Белл, — нам це непотрібно. Всі деталі кампанії мають зберігатися в суворій таємниці. Якщо ви хоч словом прохопитесь газетярам, я негайно розірву угоду з «Мерріт і Хау» і доручу справу іншому агентству.

— Мовчатиму, як риба, — квапливо озвався Роуз. — Просто я подумав, що ми могли б належно зацікавити пресу, особливо жіночі журнали.

— Забудьте про це, — сказала місіс Белл. — Розголос у пресі — це якраз те, чого ми найменше прагнемо. Ми маємо змогу заплатити за оголошення і друкувати лише те, що самі вважаємо за потрібне. Сподіваюся, ці мої слова ви запам'ятаєте?

— Так, — розчаровано відповів Роуз. — Я запам'ятаю.

— Протягом найближчих п'яти днів ми відбиратимемо претенденток. Як тільки натрапимо на потрібну дівчину, я дам вам знати, і ми складемо детальний план подальших дій. А поки що найголовніше — мовчати. Зрозуміли?

— Зрозумів. Чекатиму вашого дзвінка.

— Бувайте здорові.

Місіс Белл поклала трубку. Отже, лишилося тільки одне. Вона підійшла до невеликого столика біля вікна і взяла кілька довгих ящиків-тек. Потім повернулася до письмового столу і, виймаючи один по одному листи з тек, заходилася розкладати їх окремо — залежно від стилю й змісту листів та характеру облич на доданих фотокартках. Серед них була також фотографія Мері Стенз.

— Цілком зрозуміло, що ми не можемо опитати дві тисячі дівчат, — рішуче сказала місіс Белл. — Так само доктор Рафф не зможе розглянути дві тисячі фотографій. Тому я відібрала близько ста фотографій кандидаток, з числа яких ми з доктором Раффом залишимо душ двадцять.

Відкинувшись на спинку стільця, Еміль Фасберже сердито кусав кінчик сигари; здавалося, його роздратувала така сваволя: з двох тисяч дівчат залишити якихось два десятки.

— З цими двадцятьма я можу сама поговорити, — вела далі Аманда Белл, — і відібрати з них душ п'ять, яких потім огляне доктор Рафф. Одна з них повинна нам підійти.

Фасберже буркнув щось на знак згоди, потім смикнув за ланцюжок, що звисав з кишені жилета, й видобув великий золотий годинник.

— Ми чекаємо вже двадцять хвилин, — невдоволено сказав він.

— Мабуть, Рафф затримався у клініці, — відповіла місіс Белл. — Адже він лікар.

— Лікар-пекар, — буркнув Фасберже. — Ми платимо йому за цю роботу великі гроші й не повинні чекати, хай йому біс. — Він знічев'я почав перекидати листи й фотографії на столі. — Сподіваюся, він упорається з тим, за що взявся? Досі я нічого про нього не чув.

— У певних колах Раффа знають навіть за кордоном, — пояснила місіс Белл. — Дехто вважає його одним із провідних фахівців у галузі фізіологічної біохімії, хоч на офіційне визнання він, звичайно, розраховувати не може.

— А чому?

Вона знизала плечима.

— Звичайна річ. Одна його пацієнтка померла після аборту, і Раффа посадили в тюрму. Але то було давно, — не можна ж без кінця ігнорувати здібну людину.

Фасберже ляснув долонею по столі.

— Мені це не подобається, — сердито сказав він. — Коли якось розкриється, що цей суб'єкт має справу з фірмою «Черіл», ми пропали.

— Ніякої небезпеки тут немає, — заспокоїла його місіс Белл. — Участь доктора Раффа в нашому ділі буде цілковитою таємницею. Що ж до дівчини, на якій ми зупинимо свій вибір, то вона навіть не знатиме, хто він такий. Відомим стане тільки те, що ми самі вважатимемо за потрібне розголосити, цебто — наслідки.

— Гаразд, якщо так, — буркнув Фасберже. — Сподіваюся, ці наслідки будуть варті грошей, що їх ми маємо вгатити в цю витівку.

Місіс Белл злегка торкнулася пальцем його руки.

— Емілю, — лагідно мовила вона, — ви надто хвилюєтесь. Дозвольте мені взяти на себе всю відповідальність за цю справу. Я зумію довести її до пуття.

— Гаразд, — знехотя відказав він. — Тільки з однією умовою.

— А саме?

— Сьогодні ви вечеряєте зі мною, Аманадо.

Вона якусь мить замислено дивилась на нього, ледь звівши одну брову. Фасберже неспокійно ворухнувся на стільці всім своїм дебелим корпусом.

— Я згодна, — церемонно сказала вона.— Згодна, Емілю, мені буде дуже приємно.

Він схвально кивнув головою і мовчки втупив у неї свій погляд, наче величезна жаба, що от-от викине довгого язика й проковтне її, як комаху. Його схожі на цурпалки пальці нетерпляче забарабанили по бювару, вибиваючи якийсь чудернацький ритм. Незабаром секретарка шанобливо завела до кабінету доктора Раффа.

Джеймс Рафф належав до тих людей, до кого мимоволі проймаєшся повагою. Невисокий на зріст, досить тендітний, він, проте, справляв враження дуже сильної людини, а твердий і проникливий погляд його суворих темних очей немовби свідчив про те, що вони належать справжньому мужчині. Рухи його були неквапливі й ощадливі, ніби їх наперед розрахував і визначив якийсь досвідчений фахівець у галузі кінематики. Строгий темно-сірий костюм, недорогий, але досить елегантний, добре облягав його постать. У виразі докторового обличчя прозирала гірка іронія: здавалося, він був незадоволений не тільки із себе, але і з життя взагалі.

Після того, як місіс Белл відрекомендувала його шефові, доктор Рафф спокійно вибачився за спізнення, але нічого не пояснив.

Фасберже великодушно махнув рукою:

— Нічого, все гаразд. Сідайте.

Рафф не сів, а, підійшовши до вікна, глянув на Гайд-Парк.

— На жаль, у мене обмаль часу, — мовив він своїм рівним, сухим голосом. — Чи не могли б ми негайно взятися до справи?

Фасберже сердито зиркнув на Аманду Белл. Вона знизала плечима й мляво усміхнулася.

— Вам відомо, що ви повинні робити, докторе? — спитав Фасберже.

Рафф повернувся до письмового столу і став, дивлячись на співрозмовника з ледь помітним виразом нудьги.

— Так, — коротко відповів він.

Місіс Белл присунулася ближче до столу й показала на розкладені купками листи та фотографії.

— Ми одержали понад дві тисячі пропозицій і відібрали з них близько ста, які, на нашу думку, найбільш підходящі. Сподіваємося, що з вашою допомогою нам удасться вибрати двадцять дівчат, з якими я поговорю сама, і зрештою ми зведемо їхню кількість, скажімо, до п'яти. Цих ви зможете оглянути особисто.

Рафф пильно подивився на неї своїми незворушними очима.

— Можна подумати, що вам потрібна друкарка-стенографістка, а не пацієнтка для глибокої ендокринної терапії, — зауважив він тим самим байдужим тоном. Потім, не звертаючи уваги на Фасберже, перехилився через стіл і взяв пачку листів та фотографій. Швидко проглянув їх, так, наче проглядав картотеку, і, відібравши дві фотографії, передав місіс Белл; потім узяв зі столу ще одну пачку й повторив те саме; так він переглянув усі фотографії. Коли він скінчив, місіс Белл тримала в руках вісімнадцять фотографій. Рафф узяв їх у неї й переглянув ще раз. Чотири фотографії він поклав назад, а решту повернув їй.

— Чотирнадцять. Я огляну їх усіх.

— Коли? — спитала місіс Белл.

— У п'ятницю, з пів на десяту до першої.

— Виходить п'ятнадцять хвилин на кожну.

Рафф нічого не сказав, тільки глузливо зміряв її очима.

— Я приготую кімнату і все потрібне. Огляд зробимо в нашій лабораторії в Стенморі. Чому — ви розумієте.

Рафф коротко кивнув головою.

— А тепер, з вашого дозволу... — Він рушив до дверей. — Мене чекає робота. До побачення.

І ту ж мить за ним грюкнули двері.

Фасберже нищівно глянув на місіс Белл, проте волі своєму гнівові не дав, аж поки Раффові кроки не затихли в кінці коридору.

— Мені не подобається цей тип! — прорвало його нарешті. — Надто вже пихатий і зарозумілий, хай йому чорт! Що він із себе корчить?

— Здається, він знає своє діло, — несміливо відказала місіс Белл.

— Він навіть не прочитав листів!

Вона якусь мить помовчала, зважуючи цей аргумент.

— Я гадаю, на цій стадії його цікавили тільки фотографії. Можливо, він вивчав певні риси облич або ті чи ті форми кісток черепа. Не забувайте, Емілю, що він уже не

перший рік працює в цій галузі. Клієнтура Мортімерової клініки складається переважно з багатих жінок середнього віку, що прагнуть зберегти або повернути свою красу.

Фасберже вперто сопів.

— Скільки ми йому платимо? — різко спитав він.

— П'ять тисяч фунтів завдатку плюс гонорар з розрахунку сто фунтів за кожний день, поки триватиме курс лікування. Загальна сума становитиме щось, мабуть, тисяч із десять, а може, навіть трохи більше.

— Це ж сила-силенна грошей!

— І сила-силенна роботи. Адже тут ідеться не про те, щоб просто надати жінці привабливого вигляду. Доктор Рафф має створити красу там, де її не існує, — справжню, природну красу. Він запевняє, що щаслива обраниця може стати найвродливішою жінкою в світі.

Фасберже недовірливо гмукнув.

— Він уже коли-небудь робив щось подібне?

— Тільки в певних межах. Не багато знайдеться жінок такого віку, коли краса щось важить, котрі мали б змогу витратити на неї десять тисяч. Його пацієнтками було кілька кінозірок, дочок дуже багатих батьків, але все це зберігається в суворій таємниці. Зрештою, яка жінка схоче признатися, що вона змушена була купувати красу за гроші й що її створено штучно? А надто коли курс лікування нескінченно довгий. — Помітивши, що в очах Фасберже майнув подив, вона додала: — Курс лікування включає біохімічні й гормональні методи, а також особливий регулюючий препарат під назвою стимулін, що його винайшов доктор Рафф. Після того, як в організмі відбудуться бажані зміни, треба підтримувати гормональну рівновагу, а це тягне за собою періодичне повторення курсу, так би мовити, підгодовування організму.

— Послухайте, Амандо, — занепокоєно мовив Фасберже. — Я не хочу, щоб наша фірма застряла в тривалому й дорогому експерименті, якому не буде кінця-краю.

— Можете цього не боятися, Емілю, — впевнено відказала місіс Белл. — Як тільки ми завершимо нашу рекламну кампанію й доведемо дійовість стимуліну, експеримент буде припинено.

— А що станеться з дівчиною?

— Це не наш клопіт, — байдуже відповіла місіс Белл. — Вона просто виконуватиме у нас тимчасову роботу, за яку дістане добру платню. На цьому наші обов'язки щодо неї скінчаться.

Вона зайшла за стіл і злегка торкнулася губами лисуватої голови Фасберже.

— Вся штука тут ось у чому, Емілю. Красунею дівчину зробить стимулін, який входитиме до складу «Врододія». Саме так ми його й будемо рекламувати: «Врододій» — крем із стимуліном». Певна річ, його там буде надзвичайно мізерна кількість, та й, зрештою, навряд, чи зміг би він діяти в складі зовнішнього косметичного крему, але спокуса — величезна сила. Розрекламований у такий спосіб «Врододій» швидко завоює косметичний ринок.

— Але ж дівчина...

— Облиште турбуватися про дівчину, Емілю. Доктор Рафф не менше від нас зацікавлений у тому, щоб усе це лишилося в таємниці, і ми з ним уже обміркували план щодо неї. Вона мовчатиме і, отже, не завдасть нам клопоту. — Місіс Белл нахилилась і ніжно поплескала Фасберже по брезклих щоках. — Звіртеся на свою Аманду, — прошепотіла вона.

5

Того дня, коли прийшов лист, Мері Стенз просто з контори подалася в кіно. Тимчасова робота, яку вона знайшла минулого тижня, полягала переважно в передруку нудних конторських паперів, і, відчуваючи дедалі більшу втому й душевну порожнечу, Мері дозволила собі витратити чотири шилінги й трохи розвіятись. Опріч того, що її справді цікавила акторська гра, нехай і трохи нівельована, як завжди в кіно, їй ще з однієї причини не хотілося повертатись додому: Пенелопа того вечора, очевидно, приймала чергового «приятеля», отже її затримка на дві-три години була щонайменше проявом звичайної тактовності.

Коли десь після десятої Мері підійшла до похмурого старовинного будинку георгіанської доби, в їхньому вікні на третьому поверсі ще світилося. Вона стомлено піднялася нагору голими кам'яними східцями й відімкнула двері своїм ключем.

У вітальні горіло світло, але вона була порожня. Зате зі спальні долинали якісь невиразні звуки, схожі на голосне сапання. Раптом Мері почула уривчастий чоловічий сміх. Мабуть, це Пітер, а може, Марк, поспішав скористатись із слушної нагоди. Вона підійшла до вищербленого дзеркала, що висіло над розцяцькованим каміном, і втупила очі в своє відображення. У жовтавому світлі єдиної лампочки, що звисала зі стелі, вона здавалася такою самою неохайною і непривабливою, як і все помешкання. Мері сердито перевела погляд на відображення стін за своєю спиною, на бляклі квітчасті шпалери, дешевенькі меблі, і її з новою силою пойняло малодушне почуття безпорадності й розпачу, яке щоразу викликала в ній ця кімната.

І раптом вона побачила листа. Він лежав на маленькому розхитаному столику, єдиному в кімнаті. Блідо-голубий конверт прикрашала надрукована в лівому горішньому кутку емблема у вигляді квітки в колі із слів: «Косметична фірма «Черіл». Чиясь рука вже грубо розірвала конверт — мабуть, це Пенелопа поквапилася вдовольнити свою цікавість. Мері, не поспішаючи, витягла складений учетверо аркуш блідо-голубого паперу й розгорнула його.

Вгорі на аркуші стояла та сама емблема й повна назва фірми. Далі йшли дві адреси: одна — правління фірми на Парк-лейн, друга — фабрики в Стенморі. Текст листа був короткий, надрукований на машинці. Внизу підпис: Аманда Белл. У листі говорилося:

«Шановна міс Стенз!

Дякуємо Вам за відповідь на наше оголошення в «Гардіан». Буду рада, якщо наступної п'ятниці об 11 год. ранку Ви завітаєте до мене в дослідний відділ нашої фабрики в Стенморі на бесіду та медичний огляд.

З повагою...»

Мері тричі перечитала листа, силкуючись приглушити радісне збудження, що вирувало в ній. Збігло більш як тиждень, відколи вона розмовляла в редакції з Полом Дарком та Брендою Мейсон, і вона вже почала занепадати духом, вважаючи, що й ця робота її обминула. Та досить було кількох надрукованих на машинці рядків, щоб її похмура безнадія враз, наче за помахом чарівної палички, змінилася радісним піднесенням. Вона повернулася до дзеркала й прояснілими очима стала пильно розглядати своє відображення, уявляючи себе в цій подвійній ролі — як об'єкт новітнього косметичного досліду і як таємного репортера «Очевидця». Обидві перспективи були однаково втішні.

«Стривай, але ж ти ще не дістала цієї роботи, — сказала вона собі, проймаючись несподіваною тривогою. — Може, виявиться, що ти не годишся для того, що вони мають на меті. Може, їм потрібна дівчина не така, як ти, а з іншим обличчям чи статурою...»

Раптом у спальні щось важке грюкнуло об підлогу і тієї ж миті озвався пронизливий, мало не істеричний сміх Пенелопи: «Ой, Пітере, дурнику... який же ти кумедний...» Виразно чулися слова. Потім з-за стіни долинув басовитий голос Пітера, потім знову глухий Пенелопин сміх, і, нарешті, запала тиша.

Мері нахмурилася, зітхнула й окинула очима кімнату, шукаючи свою сумку. Відтак знову стала перед дзеркалом і заходилася ретельно пудрити обличчя та фарбувати губи. Вона спробувала глянути на себе очима сторонньої людини, і їй страшенно кортіло знайти в своїй буденній зовнішності бодай якісь ознаки справжньої краси, але цей огляд тільки засмутив її.

«Черіл», — подумала вона. — Так називаються ті дорогі косметичні засоби, що продаються у великих крамницях Вестенду. В блідо-голубих коробках із срібними краями. Це відома фірма в світі краси, що її вироби рекламують навіть кінозірки. Вона може зробити для мене дуже багато... Я певна, що це і є та щаслива нагода, якої я завжди так чекала. Якби ж ото тільки я мала хоч трохи привабливішу зовнішність... — Мері дивилася в дзеркалі на нафарбоване обличчя, і думки її раптом круто звернули в інше річище. — Я роблю зовсім не те, — вирішила вона. — Їм потрібна звичайна, непоказна дівчина, матеріал для досліду. Намагаючись причепурити себе, я не тільки марную час, але й ризикую взагалі не дістати цієї роботи. Краще зовсім не пудритись і не фарбуватися — нехай дивляться так. Нехай побачать мене таку, яка я є, щоб потім не довелося змивати пудру й помаду».

Мері пройшла вузьким коридором до ванної і намочила у воді кінчик рушника. Та тільки вона зібралася стерти з обличчя пудру й помаду, як у коридорі почулося човгання босих ніг і до ванної вскочила Пенелопа, зовсім гола, з розпатланим волоссям і розмазаною по щоках губною помадою.

— Ой! — скрикнула вона, прикипівши до місця. — Я не знала, що ти вдома...

— Зате я знала, що ти вдома, — значуще мовила Мері. — І Пітер теж.

Пенелопа зайшлася сміхом.

— Ти чула грюкіт? Цей дурник Пітер гепнувся з ліжка, саме коли ми... — Нараз вона замовкла, помітивши на обличчі Мері сліди косметики. — Схиліть голови перед її королівською величністю!—глузливо мовила вона. — Ми сьогодні при повному параді, так, голубонько? Тільки найкращі з кращих гідні уваги косметичної фірми «Черіл».

— Ти б краще не читала чужих листів, — спокійно відказала Мері. Тепер, коли Пенелопа підійшла ближче, вона відчула солодкуватий запах джину, а з досвіду Мері знала, що коли Пенні напідпитку, з нею не варт заводитись.

Пенелопа пестливо погладила свої стрункі стегна.

— Пробач, люба, — уїдливо мовила вона. — Сказати правду, я навіть не глянула на адресу. Як тільки побачила на конверті слова «косметична фірма», то нітрохи не сумнівалася, що це мені. Хто б міг поду-

мати... — Пенелопа простягла руку до червоного халата, що висів за дверима. — Я прийшла по халат, — знову заговорила вона вже дещо природнішим тоном. — Не можу ж я весь вечір бути гола, хоч як це подобається Пітерові. Така холоднеча...

Вона накинула на плечі халат і з прихованою цікавістю спостерігала, як Мері витирає рушником обличчя.

— Ти просила в них роботи? — спитала вона.

— Та нібито.

— А що за робота?

— Нічого особливого. Щось пов'язане з дослідами.

Пенелопа зневажливо посміхнулася.

— Зрозуміло. Ну що ж, я, мабуть, піду до Пітера, бо він, чого доброго, знову гепнеться з ліжка. — Вона зупинилася на порозі, і в очах її блиснули пустотливі вогники. — Це ще добре, що він упав на спину, а то міг би лишитися калікою. Ти знаєш, який він, цей Пітер...

— Ні, я не знаю, який він, цей Пітер, — холодно відказала Мері, — і прошу тебе поводитися пристойніше. Зрештою, є якась межа...

Пенелопа визивно труснула головою, і її золотаве волосся заблищало в світлі електричної лампочки.

— Якщо вона і є, люба, то я ще її не досягла... і не скоро досягну.

Пенелопа пішла до свого Пітера.

Мері ще раз витерла обличчя й повернулася до кімнати. Із спальні долинали притишені голоси. Все, як завжди. Десь за півгодини Пітер крадькома вислизне з квартири, Пенелопа прийде до неї у вітальню, і знову все буде гаразд. Попри свій буйний темперамент, Пенні не така вже була й погана. Час від часу на неї щось находило, і тоді вона була вперта й егоїстична, але душу мала надзвичайно щедру, і Мері не могла не бути вдячна їй за поміч у скрутну годину. Проте постійні відвідини Пенелопиних приятелів ставали дедалі нестерпніші, й рано чи пізно доведеться покласти край такому життю.

«Може, це станеться тепер, — подумала Мері, — може, все вирішить цей косметичний експеримент». Він може дати їй усе і, певна річ, не може щось у неї забрати. Втрачати їй нема чого, а здобути вона може чимало. В найгіршому разі вона лишиться такою ж, яка є і якою була завжди. Коли ж станеться найкраще... о, тоді хтозна — може, й цілий світ упаде до її ніг. А коли буде щось середнє, ні те ні се, вона теж не прогадає; якщо тільки «Очевидець» надрукує отой репортаж, вона одержить майже дві тисячі фунтів.

«Завтра подзвоню Даркові, — вирішила вона. — Йому я зобов'язана найбільше й мушу робити все, як він скаже. Зрештою, якби не він, я б ніколи й не дізналася про цю роботу». — І, сівши, втупила очі перед себе, чекаючи, коли почується обережний шурхіт — ознака того, що Пітер пішов додому, — і вони з Пенелопою зможуть спокійно повечеряти.

Наступного ранку, урвавши кілька хвилин від своїх конторських паперів, Мері Стенз подзвонила з автомата Даркові й прочитала йому листа від фірми «Черіл».

— Чудово, — сказав Дарк. — Це, певне, означає, що вас відібрали по фотографії. Вони не стали б запрошувати вас на медичний огляд, якби не вважали серйозною претенденткою. Гадаю, таких вас буде там чоловік десять.

— Ви дасте мені якісь поради? — спитала вона.

— Так, міс Стенз. Насамперед ні в якому разі не чепуріться. Забудьте про косметику. Будьте така, як ви є. Не виказуйте надмірної зацікавленості, поводьтесь якомога невимушеніше. І ще одне. Від сьогодні й на далі не дзвоніть мені чи міс Мейсон до редакції. Я дам вам свій домашній телефон. Маєте під рукою олівця?

— Хвилинку, — промимрила вона, вийманочи з сумки дешевеньку авторучку й записничка. — Слухаю.

— Ве — чотири — два—сорок чотири, — продиктував Дарк. — У будь-який час після сьомої. Дзвоніть і розповідайте все до найменших подробиць, хоч які б вони здавалися вам несуттєві. А ми тим часом глибше зацікавимося фірмою «Черіл» та її верховодами. Чує моє серце, що з цього вийде надзвичайно цікавий матеріал.

— Будемо сподіватися, — щиро сказала Мері.

— Отже, дзвоніть. Чекатиму в п'ятницю увечері.

— Гаразд, — пообіцяла вона.

— І ще одне. Зверніть пильну увагу на лікаря, що робитиме огляд. Лікарі — завжди помітні постаті в таких історіях. Мені здається, що в цьому досліді він гратиме не останню роль.

— Я зроблю все, що зможу, — запевнила Мері й, повісивши трубку, повернулася назад до невеличкої контори та осоружних паперів.

6

Доктор Джеймс Рафф був людиною складної і суперечливої вдачі. Він зруйнував свою медичну кар'єру, порушивши закон задля одного вагітного дівчиська, що не варте було такої жертви й мало необачність померти після бездоганно зробленого аборту; після того йому довелося скуштувати невеселого життя тюремного в'язня, а коли він нарешті вийшов на волю, то твердо постановив відновити свою репутацію в медичному світі, хоч на той час ім'я його було вже викреслене із списків корпорації. Він міг би, звичайно, подати прохання про поновлення, але природжена гордість не дозволяла йому вдатися до такого кроку. Над усе він ставив свою особисту незалежність, яка грунтувалася на досить істотній матеріальній підвалині — щорічній ренті, успадкованій від багатого родича, що помер за кілька років до цього. Якийсь час доктор Рафф провадив дослідницьку роботу в біохімічній лабораторії великої фармацевтичної фабрики й, працюючи в галузі ендокринних гормонів та штучних ферментів, відкрив складну молекулярну сполуку, якій дав назву стимулін.

Стимулін являв собою один з ізомерів оксиамінопуринової групи сполук, похідних від нуклеопротеїну. Він мав властивість пожвавлювати діяльність тих чи інших ендокринних залоз і підтримувати її в такому стані протягом тривалого часу. Інші дослідники в Америці і Європі теж виділили цю сполуку і, давши їй різні умовні назви, провадили обережні клінічні досліди над тваринами та хворими на порушення ендокринної діяльності. Але доктор Рафф майже відразу зметикував, які перспективи відкриває стимулін у його вузькій галузі, і сміливо рушив навпростець.

Клініка Мортімера, — невеличка приватна лікарня для обмеженого кола осіб, — містилася в затишному особняку на західній околиці Лондона. Вона спеціалізувалася на таємних операціях заможним жінкам: на бажання пацієнтки там їй за непомірну ціну могли зробити кесарів розтин або ж без зайвих розпитів перервати вагітність, що й становило основну статтю прибутку лікарні. Окрім шести чоловік медичного персоналу та жінки-лікаря, що мешкала при клініці, там співробітничало чимало фахівців-консультантів, серед яких був один відомий гінеколог і, звичайно, сам доктор Рафф, котрий майже весь свій час у клініці присвячував покращанню зовнішності пацієнток. З часом його наполеглива праця почала привертати до себе увагу, і в міру того, як слава про нього ширилася в місті, число його пацієнток дедалі зростало.

Аманда Белл, довідавшись про чудодійні методи доктора Раффа від одної приятельки, яка після курсу лікування невпізнанно змінилася, вирішила сама зустрітися з ним. Десь у куточку її свідомості вже зародився план оригінального й сміливого рекламного трюку, і вона відразу ж пов'язала його з новим косметичним засобом, що на той час розроблявся в лабораторіях фірми і мав з'явитися на ринку наступного року.

Рафф зустрів її холодно й неприязно — не тому, що ставився до неї з упередженням, а просто через свою відлюдкувату й похмуру вдачу. Він справляв враження неговіркої і замкнутої людини, що цікавиться тільки своєю роботою, але йому, очевидно, до смерті набридло день у день наводити лиск на обличчях нескінченної низки підстаркуватих красунь. Його заповітною мрією, як дізналась Аманда, була власна приватна практика, і для її здійснення йому потрібні були тільки час і гроші.

Лише під час другої зустрічі з Раффом Аманда наважилася згадати про те, що задумала. Перед тим вона зібрала про нього, які могла, відомості й дізналася про дещо з його темного минулого. Тепер їй стала зрозуміла Раффова відлюдкуватість, і, щоб здобути його довір'я, вона відверто виклала свою пропозицію. Спочатку Рафф узагалі відмовився розмовляти на цю тему, але поступово, в міру того, як перед ним все виразніше вимальовувалася кругленька сума, опір його слабшав, і зрештою він знехотя дав свою згоду.

Рафф прийняв цю пропозицію не тільки з суто матеріальних міркувань, його зацікавила й сама робота — адже він ніколи ще не провадив експериментів у такому широкому масштабі. По суті, йому надавалася цілковита свобода дій, і він дістав змогу на власний розсуд начисто змінити зовнішність дівчини, користуючись усіма методами фізіологічної біохімії. Щоб пов'язати цей експеримент з косметикою, він згодився постачати фірмі невеликі дози стимуліну, який у мікроскопічній кількості мав увійти до складу нового виробу. Тепер фірма «Черіл» мала підстави твердити, що кожний тюбик «Врододія» містить у собі той самий препарат, з допомогою якого звичайна, непоказна дівчина з рекламних оголошень перетворилася на казкову красуню. Етичний бік такого комерційного трюку мало обходив Раффа, і він зажадав тільки одного — щоб його участь в експерименті лишилася таємницею. Основні клінічні процедури вирішили провести під наркозом, щоб піддослідна дівчина навіть не знала, що з нею насправді робитимуть. А в рекламних оголошеннях буде сказано, що вона пройшла посилений курс лікування стимуліном — головною складовою частиною

«Врододія» — під наглядом відомого фахівця, який з професіональних міркувань схотів лишитися невідомим.

Всі ці умови було погоджено між обома сторонами, які лишилися вдоволені, і доктор Рафф одержав свої п'ять тисяч завдатку, що однак анітрохи не змінило його відлюдкуватої вдачі. Обговорення побічних деталей плану наганяло на нього нудьгу; не цікавила його й процедура вибору об'єкта для досліду. Теоретично на це годилася перша-ліпша дівчина, проте було бажано підібрати певний тип анатомічної будови — це полегшувало його завдання й дозволяло швидше домогтись успіху. Дівчина-об'єкт була для нього всього-на-всього безформною масою протоплазми та кісток, що їй він мав надати завершеного вигляду — не хірургічним скальпелем, а крихітними дозами складних органічних речовин та гормонів. З цього сирого матеріалу треба було виліпити досконалий твір мистецтва, що тішив би людське око.

Рафф не боявся того, що його уявлення про фізичну красу жінки може різнитися від уявлень інших. Він знав, що краса — поняття чисто расове й що кожна раса має свої власні критерії. Справжня краса — надзвичайно рідкісне явище, і якщо вона десь з'являється, то зразу ж здобуває визнання всієї раси, а часто й цілого світу. Він ставив собі за мету створити такий тип красуні, що насамперед відповідав би уявленням читачів рекламних оголошень в Англії і взагалі в Європі, а також в Америці, тобто там, де мала найбільший збут продукція фірми «Черіл». Це завдання, як він вважав, не становило для нього особливих труднощів.

У п'ятницю зранку він поїхав до Стенмора. Приземкувата новітня будівля фабрики «Черіл» займала чималу територію на розгалуженні двох головних доріг. Рафф пройшов у дослідний відділ, де на нього вже чекала Аманда Белл. Недбало привітавшись, він рушив за нею через лабораторію, що виблискувала білою фарбою та нікелем, до меншої суміжної кімнати із скляними дверима. Тут усе було, як у справжній лікарні: операційний стіл з регулятором висоти, безтінні лампи, пересувні столики з інструментами на металевих підносах, блискучий стерилізатор, а в кутку — невеличкий рентгенапарат.

— Ми постаралися дістати все, що ви звеліли, — сказала міс Белл. — Більшість обладнання взято напрокат і після закінчення досліду його треба повернути.

Рафф схвально кивнув головою. Він підійшов до операційного столу й крутнув регулятор, потім оглянув інструменти.

— А де рентгенолог? — спитав він.

— Вона буде з хвилини на хвилину. Її звуть міс Х'юз, а вас я відрекомендую їй як доктора Престона.

— Гаразд, — кинув Рафф.

Він підійшов до високої шафки й відчинив дверцята. В шафці висіли чотири білих халати. Рафф зняв один і надягнув, потім витяг із внутрішньої кишені піджака великі рогові окуляри й насадив на ніс.

— Невеличкий маскарад, — пояснив він серйозним тоном.

— Поруч є ще одна кімната, де дівчата зможуть переодягнутись. Я приготувала для них простенькі халати, — сказала місіс Белл. — Спочатку я поговорю з кожною кілька хвилин, а потім попрошу роздягтись і проведу до вас.

— Насамперед, міс Х'юз, — мовив Рафф. — Мені потрібні рентгенівські знімки голів усіх кандидаток. Зовнішній огляд триватиме кілька хвилин, але він буде досить детальний, і я хочу, щоб ви були при ньому присутні.

— Гаразд.

— І ще мені знадобляться аналізи крові, слини, сечі та шкіри. Власне, це мала б усе зробити медсестра.

— У нас є медсестра в фабричній амбулаторії. Послати по неї?

— Так, — уривчасто сказав Рафф і подивився на годинник. — Ми маємо в запасі ще чверть години, отож я був би вам вельми вдячний, якби ви принесли мені чашечку кави.

— Охоче, — мовила місіс Белл і квапливо вийшла з кімнати.

За три хвилини з'явилася міс Х'юз, а рівно о пів на десяту перша з чотирнадцяти дівчат зайшла до кімнати.

7

Було вже пізно, коли, повечерявши в китайському ресторанчику, Пол Дарк повернувся до своєї квартири в Найтсбріджі. В кишені у нього лежав попередній звіт невеличкої розвідувальної групи, якій він загадав добути відомості про косметичну фірму «Черіл». Він мав намір ознайомитися з ним, а може, й спробувати накидати щось на зразок доладної історії.

Квартира його була простора й зручна, вмебльована в старовинному стилі. Вишукані бра заливали вітальню приємним м'яким світлом, що відбивалося від дзеркальної кришки піаніно в одному кутку й екрана великого телевізора в другому. Паркет укривав візерунчатий індійський килим. Біля протилежної до каміна стіни стояв великий письмовий стіл, а обабіч нього — засклені шафи, набиті книжками різних форматів і кольорів.

Дарк сів біля столу, закурив сигарету й, відсунувши друкарську машинку, взявся уважно читати звіт. Дочитавши його до кінця, підвівся, перейшов до вікна і втупив замислений погляд униз, на вуличний рух, майже нечутний з висоти третього поверху. Потім швидко повернувся до столу, зібгав у попільниці недокурок, присунув до себе машинку і, заклавши аркуш паперу, заходився друкувати:

«Наприкінці війни тридцятивосьмирічний французький фармацевт Еміль Фасберже, несправедливо звинувачений у співробітництві з ворогом під час окупації Франції, приїхав до Лондона з дружиною-англійкою Черіл та деякими заощадженнями у вигляді коштовного каміння й, орендувавши занедбану аптеку в районі Комершелроуд, почав бавити в ній час. Торгівля його ледь животіла, та Еміля це не бентежило: головне, що він був при ділі, яке цілком відповідало його комерційним нахилам.

Серед родичів Черіл, дуже радих, що вона щасливо повернулася з континенту, був і традиційний багатий дядечко, директор однієї верстатобудівної фірми, яка під час війни гребла чималі прибутки з урядових поставок. Та Еміля, так само як і Черіл, верстати цікавили не більше від торішнього снігу. Мобілізувавши всю свою проникливість, вони разом стали міркувати, що може принести найбільший зиск на терені комерції тепер, коли світ повертається до мирного життя й праці. Що насамперед потрібне буде жінкам (адже це вони — головний чинник попиту) після довгих років знегод і нужди, коли вони чекатимуть повернення своїх чоловіків? Відповідь виявилася досить простою: те, чого вони весь цей час були позбавлені, — жіночність і принадність, що їх дають гарний одяг та косметика.

Спираючись на Емілів професійний досвід у галузі фармації та на жіночу інтуїцію Черіл в усьому, що стосувалося косметики (вона завжди ретельно дбала про свою зовнішність), подружжя поклало собі першими в повоєнному світі обернути пахощі парфумів і пудри на веселий дзенькіт готівки. Багатому дядечкові, що визнавав тільки свої верстати й ніколи в житті не погодився б фінансувати таку ризиковану авантюру, все ж довелося розпрощатись із чималою часткою свого легко збитого капіталу — ці гроші буцімто мали піти на зміцнення й розширення підупалої аптечної торгівлі. Так народилася косметична фірма, відома тепер під назвою «Черіл».

Першу скромну продукцію — пудру, крем для обличчя та губну помаду — виготовляли й розфасовували у задній кімнаті аптеки. З самого початку Черіл в основу торгівлі поклала якість. Мініатюрна фабрика Фасберже не мала змоги виробляти багато продукції, отож треба було бити на добротність і вишукану упаковку товару, що призначався для того обмеженого ринку, де жінки згодні платити дорожче. Крім того, Черіл була ревною прихильницею широкої реклами й не шкодувала на неї витрат. Принципи, що їх вона поклала в основу діла, виявилися плідними, і коли через два роки Черіл померла від тяжких пологів, фірма, названа в її честь, уже перебралася в нове приміщення у східній частині Лондона, і штат її нараховував понад п'ятдесят чоловік.

Еміль був більше хімік, аніж комерсант і, перейнявши після смерті дружини всі справи фірми на себе, неухильно дотримував усталених за її життя засад. Косметичні вироби з маркою «Черіл» почали здобувати визнання в компетентних колах. Він і далі витрачав чималі кошти на гучні рекламні кампанії, і незабаром фірма придбала велику новітню фабрику в Стенморі й відкрила фешенебельну торговельну контору на Парк-лейн у Лондоні.

Сьогодні Еміль Фасберже — великий ділок з квітучою зовнішністю, власник двох пишних вілл і розкішної квартири в Мейфері, а також трьох автомобілів найдорожчих у світі марок. Видно, він не забув, що своїм успіхом завдячує проникливості й здоровому глуздові Черіл, і тому, порядкуючи справами фірми, й тепер вважає за потрібне спиратися на жінок. Його політика проста й цілком логічна: жінки найкраще знають, що потрібно жінкам. Керуючись нею, на чолі всіх відділків фірми він поставив жінок, причому жінок привабливих, сама зовнішність яких є чудовою рекламою продукції фірми. Еміль знайшов ключ до успіху на терені промислової комерції: коли хочеш мати великі гроші, то зроби так, щоб їх заробляли для тебе жінки...»

«Ні, не те! — подумав Дарк, витягаючи з машинки черговий аркуш. — Це можна витлумачити як обмову, до того ж, забагато всіляких деталей. Однак головну лінію взято правильно. Треба ущільнити матеріал,

подати його стисліше, лаконічніше, а загалом, як попередній начерк, годиться. Втім, головне ще попереду: розповідь про дівчину — живу рекламу «Врододія», і про те, що з нею робитимуть. Будемо сподіватися, що нею стане Мері Стенз...»

І, немов у відповідь на його думки, раптом пролунав телефонний дзвінок. Дарк зняв трубку.

— Це міс Стенз, — почувся у трубці знайомий жіночий голос. — Сьогодні вранці я була на розмові й медичному огляді.

— Вам дали цю роботу? — спитав він.

— Ще не знаю, містере Дарк. Пообіцяли повідомити.

— А лікар?.. Ви довідались, як його звуть?

— Так. Доктор Престон. Я не змогла нічого про нього дізнатись, але можу вам описати його. Він був у великих рогових окулярах, волосся...

— Потім, потім, — перепинив її Дарк. — Звідки ви дзвоните?

— З автомата в метро «Саут-Кенсінгтон».

— Я живу в Найтсбріджі, звідти до мене буквально кілька хвилин. Ви не могли б заскочити зараз до мене?

— Чому ж ні?.. Звичайно...

— От і добре. Хапайте таксі і мерщій сюди, розкажете все до ладу. Запишіть адресу. Маєте під рукою олівець і папір?

— Так, містере Дарк. Будь ласка, почекайте хвилиночку.

Запала довга мовчанка. Нарешті в трубці озвалось:

— Я слухаю, містере Дарк.

Він назвав їй адресу й поклав трубку. Потім підійшов до невеликої шафки з пляшками, що стояла в кутку кімнати, й налив собі нерозведеного віскі.

— Славна дівчинка, — промимрив він сам до себе, думаючи про Мері Стенз. Він інстинктивно відчував, що приголомшлива сенсація вже майже в нього в руках і що нею він завдячує цій дівчині. Власне, саме вона і є тією сенсацією, а решта — то все тло.

Звичайно, якщо тільки їй запропонують цю роботу...

На ній була та сама бахмата сукня з голубої матерії, схожої на мішковину. Обличчя без слідів косметики видавалося ще буденнішим і непривабливішим, хоч в очах і проглядав тихий смуток, що викликав у Дарка бажання злегенька поплескати її по плечі й сказати кілька підбадьорливих слів; але він стримав себе й присунув дівчині стільця. Вона сіла.

— Вип'єте що-небудь? — спитав він.

Дівчина якусь мить повагалась.

— Хіба трохи хересу, якщо маєте...

Він скрушно похитав головою.

— Даруйте. Іншим разом неодмінно буде. Але тут є джин, віскі, бренді й такі речі, як содова вода, пиво.

— Трохи джину, коли ваша ласка, — шанобливо мовила вона. — Якщо можна, з содовою.

Дарк налив їй джину, а собі віскі. Вони торкнулися чарками.

— За вас, за фірму «Черіл» і передусім — за «Очевидець»! — сказав він.

Вона всміхнулась і надпила чарку.

Дарк зручно сів на розі стола навпроти неї.

— А тепер розповідайте.

Міс Стенз коротко переказала події, що відбулися вранці. Вона приїхала в Стенмор за десять хвилин до одинадцятої. Її провели до кімнати, де вже сиділи двоє дівчат — судячи з усього, теж претендентки. Хоч її викликали на одинадцяту, проте довелося чекати ще майже півгодини, поки її прийняла місіс Аманда Белл. Вона поставила їй кілька запитань про особисте життя, освіту, фах. Мері назвалася звичайною друкаркою-стенографісткою, і місіс Белл це явно задовольнило. Рекомендацій не питали ніяких.

— Авжеж, — докинув Дарк. — Ваші фахові дані і вдача для косметичного досліду нічого не важать. Головне — щоб їм підійшло ваше обличчя, особливо з погляду фотогенічності.

— Після розмови місіс Белл завела мене до невеличкої кімнати й попросила роздягтися, — провадила далі дівчина, подолавши деяку ніяковість. — Вона сказала, що спочатку зроблять рентген, а потім мене огляне доктор Престон. Ми пішли до іншої кімнати, схожої на хірургічний кабінет, і якась молода жінка зробила рентгенівський знімок моєї голови, а потім мені сказали лягти на стіл, схожий на операційний, і доктор Престон почав мене оглядати.

— Який він із себе, цей доктор Престон? — спитав Дарк.

— Ну, як вам сказати... Досить худорлявий, не дуже високий на зріст, але якийсь суворий і сильний. В окулярах. За весь час, що я була там, він не промовив, либонь, і десятка слів. — Вона трохи помовчала, наче збираючи думки. — Огляд був дуже ретельний...

— А потім? — озвався Дарк.

— Потім він узяв різні аналізи, кров і таке інше, та ще зрізав шматочок шкіри з руки. Власне, сам він тільки зрізав шкіру, а все інше зробила дівчина-медсестра. Місіс Белл теж була там.

— Він не казав, з якою метою роблять цей огляд?

Міс Стенз поволі пила джин і задумано дивилася на Дарка.

— Ні, такого він не казав. Головним чином його начебто цікавили виміри — він весь час орудував циркулем і ще якимись приладами, ніби йому потрібна не жива людина, а щось статистичне.

— Життєва статистика, — напівжартома мовив Дарк.

Міс Стенз ніяково усміхнулася.

— Якби ж то все воно виявилося **життєвим**, містере Дарк.

Та Дарк не підтримав цієї розмови.

— А що ж було потім?

— Нічого. Я одяглась і пішла додому. Місіс Белл сказала, що повідомить мене про наслідки протягом тижня. Думаю, що мої шанси дуже мізерні.

Дарк допив своє віскі:

— А я думаю, що ваші шанси досить утішні, — заперечив він. — І я цілком певен у вашому успіху. А скажіть... місіс Белл нічого не згадувала про платню?

— Згадувала... Вони платитимуть мені п'ять фунтів у день за весь час, поки я перебуватиму під лікарським наглядом. Вона вважає, що це триватиме місяця півтора. Отже, загалом вийде фунтів із двісті чи, може, трохи менше.

— Це ж усе одно, що нічого! — обурено вигукнув Дарк. — Нікчемних двісті фунтів за рекламну кампанію, що коштуватиме не менше ста тисяч...

— Для мене це великі гроші, — заперечила дівчина. — До того ж, я сподіваюся, що «Очевидець» надрукує репортаж... Звісно, якщо мене візьмуть.

— Якщо вас візьмуть, «Очевидець» неодмінно надрукує цей репортаж, — запевнив її Дарк. — А тим часом давайте ще трохи вип'ємо.

Він знову наповнив чарки, потім дістав з-за телевізора невеличку радіолу й поставив довгограючу пластинку. Полилася заколислива мелодія.

— Наскільки я розумію, — сказав він, — вас візьмуть на цю роботу, а ми дістанемо матеріал для журналу. Я більш ніж певен, що ділки з «Черіл» недаремно заварили всю цю кашу. От тільки важко поки що сказати, чи це серйозне діло, чи просто афера. Навряд, щоб вони викинули стільки грошей на рекламу, якби не сподівалися мати з цього добрячий зиск. Що ж до вас, то ви так чи сяк, а вигадаєте — я маю на увазі і гроші, і зовнішність. Це може стати початком вашої артистичної кар'єри, і якщо я зможу хоч чим-небудь вам допомогти, то зроблю це з превеликою охотою.

— Ви дуже добрий, — тихо мовила міс Стенз.

— Аніскілечки, Мері. Просто бувалий у бувальцях журналіст, що напав на слід цікавої історії. До певної міри я використовую вас так само, як уже не раз використовував інших. Сподіваюся, ви мені пробачите. По-моєму, ви тут нічого не втрачаєте.

— Що ж, можливо, ви не помиляєтесь,— пробурмотіла вона.

— Я ще ніколи не помилявся, — похвалився Дарк. — Єдине, про що я вас прошу, так це про щире співробітництво.

— Ви завжди можете звіритись на мене,— поважом сказала міс Стенз.

Вона посиділа ще хвилин із двадцять, потягуючи джин і слухаючи приємну тиху музику. Пол Дарк розповідав їй про журналістські справи. Вряди-годи й вона дозволяла собі докинути слівце, бо їй теж хотілося говорити до нього. В неї було таке відчуття, наче між ними виник якийсь невловимий зв'язок, невиразний і, либонь, однобічний; а втім, це могло бути просто легке сп'яніння. Та зрештою, вже збираючись додому, вона раптом збагнула, що все це означає: цілком несподівано, сама не знаючи, як це сталося, вона закохалася в цього чоловіка!..

Та ні-бо, такого не може бути, це просто якась мана!.. Гамуючи розбурхані почуття, що вирували в її душі, Мері чемно попрощалась і поїхала додому, в осоружну квартиру в Саут-Кенсінгтоні, яку наймала разом з Пенелопою.

8

За довгим полірованим столом кімнати для нарад сиділо шестеро. Чільне місце зайняв Еміль Фасберже. Він сидів, підпираючи пальцями-цурпалками одвисле підборіддя і втупившись невидющими очима за вікно, на залиту ранковим сонцем свіжу зелень парку. Поруч нього вмостилася Аманда Белл, ошатна й холодна, мов крига. Далі — Клайв Роуз, у строкатій сорочці, яка робила його ще більш подібним до жінки; він порпався у величезному чорному портфелі з золотою монограмою, раз по раз виймаючи звідти якісь папери й дбайливо розкладаючи їх перед собою на столі.

Навпроти місіс Белл сиділа чорнява темноока красуня, гнучка, як рись, із смуглявим обличчям уродженки півдня. На ній була строга чорна сукня з високим коміром, яка виразно підкреслювала її незвичайну вроду. Красуню звали Тоні Лурі; вона очолювала торговельний відділ фірми, і важко було сказати, чому вона більше завдячувала своїм беззаперечним успіхом — комерційним здібностям чи невідпорним чарам краси.

І, нарешті, майже в самому кінці стола сиділо двоє непоказних, напрочуд подібних один до одного чоловіків, що весь час позмовницькому перешіптувались. Старший

мав трохи зморшкувате обличчя, ріденьке каштанове волосся й вуса, що надавали йому якогось винуватого виразу. То був Філіп Мак-Кінлі, режисер кінокомпанії «Бельведер», що знімала телевізійні фільми на замовлення «Мерріт і Хау». Його напарник Дейв Блант, молодший і безвусий, проте також уже весь змережаний зморшками, працював штатним сценаристом у тій же компанії. Блант раз по раз скоса зиркав на принади Тоні Лурі, і очі його спалахували, наче два маяки. Було видно, що він ладен одразу ж запродатися в рабство до шефа торговельного відділу.

Аманда Белл відкрила нараду діловим, але цілком неофіційним тоном, змусивши Фасберже одірвати очі від залитого сонцем парку й повернутися до поважніших справ за великим столом.

— Мета сьогоднішньої наради — обговорити деякі питання, пов'язані із збутом та рекламою нового виробу фірми, крему «Врододій». Це косметичний крем найвищого гатунку, він міститиме в своєму складі біохімічний препарат під назвою стимулін, що, як я розумію, має здатність пожвавлювати й регулювати гормональну діяльність певних ендокринних залоз і таким чином дає позитивні наслідки в покращанні зовнішності. — Вона швидко обвела поглядом слухачів і провадила далі: — Я сподівалася, що сьогодні ми зможемо зустрітися з доктором Престоном і з'ясувати окремі деталі, але він надзвичайно зайнятий і, до того ж, вважає, що його особиста участь у розробці рецепта крему не має ніякого відношення до збуту й реклами. Мушу сказати, що саме доктор Престон керуватиме дослідом, на якому грунтуватиметься вся рекламна кампанія. З професіональних міркувань він хоче залишитись невідомим, і це, мабуть, головна причина його відмови приїхати сюди.

Фасберже сердито крекнув, але нічого не сказав.

— А дівчину вже знайшли? — спитав Клайв Роуз.

— Так, ми відібрали її з понад двох тисяч претенденток.

— А ви не вважаєте, що було б добре запросити сюди і її?

— Ні, не вважаю, — твердо відказала місіс Белл.

— Це могло б полегшити завдання Мак-Кінлі й Бланта. Адже, зрештою, їм доведеться робити зйомки.

— Містер Мак-Кінлі й містер Блант матимуть доволі часу й зможуть роздивитися на дівчину, коли почнеться дослід. Наша політика така: що менше вона знатиме про наші наміри, то краще. Вона всього-на-всього манекенщиця, якій платять гроші за те, щоб вона виконувала вказівки. Як і всі великі комерційні плани, план «Врододій» має зберігатись у суворій таємниці.

— А хто вона, ця дівчина?

— Можна сказати, ніхто, — з притиском мовила місіс Белл. — Звичайна собі, нічим не примітна й невродлива молода особа, що, як вона каже, заробляє на прожиття стенографією й друкуванням на машинці. Звуть її Мері Стенз.

— Ну, для початку не годиться саме вже прізвище, — сказав Роуз. — Хіба можна виставити в рекламі косметичного виробу особу на прізвище Стенз!

— В такому разі, містере Роуз, ми дамо їй нове прізвище.

Фасберже гучно прокашлявся і почав:

— Як я розумію, ця дівчина має бути, так би мовити, міс Перша-ліпша. Пересічна, непоказна представниця всіх суспільних прошарків. І прізвище, яке ми оберемо для неї, повинно це підтверджувати.

— Щось на зразок міс Сміт, — вихопився Дейв Блант, який не переставав кидати палкі погляди на Тоні Лурі.

— Надто простолюдне, — буркнув Фасберже. — Вироби фірми «Черіл» призначено для вищого кола покупців. «Врододій»— це буде дорогий крем, занадто дорогий для пересічної міс Сміт. Нам потрібне прізвище, що звучало б так само узагальнено, як Сміт, але було трохи вищого рангу.

— Смайт, — голосно запропонував Роуз упевненим тоном діяча реклами, якого ніколи не зраджує інтуїція.

— Смайт... — замислено повторив Фасберже. — Сміт — Смайт...

— Лора Смайт, — докинув Роуз на підкріплення своєї пропозиції. — Кожна міс Сміт залюбки погодилася б стати Лорою Смайт. Це прізвище значно підноситься над простолюдним рівнем і водночас має всі прикмети, притаманні звичайному Сміт.

— А чому Лора? — невдоволено спитав Фасберже.

Роуз знизав плечима.

— Просто так. Це ім'я гарно звучить, воно жіноче. У ньому вчувається гідність. А ваша піддослідна морська свинка повинна мати гідність, інакше все полетить шкереберть.

— Лора Смайт, — замріяно повторив Фасберже. — Гаразд. Мені подобається.

— Це своєрідний психологічний хід, — зауважив Роуз. — Лора Смайт — це Джейн Сміт вищого гатунку. В цьому імені є щось честолюбне, а це ж у певному розумінні головна засада кампанії «Врододій».

— Я гадаю, містер Роуз має рацію, — сказала Аманда Белл. — А ви як вважаєте, Тоні?

Тоні Лурі закопилила свої гарні пурпурові губи й звела брови.

— Що ж... досить елегантно, — сухо мовила вона з ледь помітним французьким акцентом.

Почувши екзотичний голос міс Лурі, Дейв Блант якусь хвилину не міг одірвати від неї очей, потім щось пробурмотів, і всі сприйняли це як вислів згоди. Його колега Мак-Кінлі жваво кивнув головою.

— Навколо Лори Смайт ми зможемо створити чудову легенду, — вів далі Роуз, ще дужче розпалюючись. — Нехай вона, якщо хоче, буде собі простою службовкою, а ми зробимо з неї пересічну дівчину з середніх або й вищих кіл. Вона розумна й освічена, але негарна. Ось ми й змалюємо її поступовий перехід від цілком звичайної зовнішності до казкової краси... Звісна річ, за умови, що доктор Престон зуміє здійснити таке чудо.

— О, можете не сумніватися, — твердо запевнила його місіс Белл.

— Ну що ж, — мовив Роуз, — тоді все зведеться до зорових вражень. Це буде суто наочна реклама. Тому я запросив сюди Мак-Кінлі й Бланта — адже саме вони мають перекласти весь дослід на мову зорових образів.

Очі присутніх втупилися в Мак-Кінлі й Бланта. Останній, зустрівшись нарешті з палючим поглядом міс Лурі, раптом знітився й почав збентежено розглядати власні нігті. Він помітив, що вони в нього не дуже гарні — досить брудні й грубі. Крадькома зиркнув на міс Лурі, потім зосередив свою увагу на Мак-Кінлі, що звертався до присутніх млявим голосом з виразним північним акцентом.

— Тут можна застосувати силу-силенну кінематографічних трюків, — казав він. — Існує так званий метод послідовного монтажу, коли береться низка нерухомих проміжних зображень з незначними змінами обличчя, аж поки ми не сягнемо від А до Б. Цей метод застосовано в фільмах Джекіла й Хайда — може, ви пам'ятаєте. Тут справу маємо переважно із звичайнісінькою фотографією. А потім з окремих знімків складається рухомий фільм. На мою думку, це справлятиме неабияке враження.

— Безперечно,—погодилася місіс Белл,— але тільки за певних умов. Я хочу сказати, що це може бути основою для хвилинної чи півхвилинної рекламної стрічки для телебачення, в якій ми покажемо разюче перетворення, що його може зробити «Врододій». Та основна реклама складатиметься з послідовних серій. Їх демонструватимуть по телебаченню й друкуватимуть у газетах та журналах майже так само, як багатосерійні фільми й романи з продовженням. Щотижня глядачі й читачі сподіватимуться побачити й прочитати про нові зміни в перевтіленні Лори Смайт. Чи стане вона ще кращою чи ні? Тут має бути елемент інтриги. Ви зрозуміли мою думку?

— Для нас це не становитиме ніяких технічних труднощів, — озвався Мак-Кінлі. — Треба тільки визначити обсяг кожної серії, щоб установити інтервали між зйомками. А це великою мірою залежатиме від того, які зміни зробить доктор Престон у зовнішності дівчини.

— За доктора Престона не турбуйтеся,— відказала місіс Белл. — Він зробить такі зміни, які цілком задовольнять ваші камери. Ми гадаємо, що ці серії йтимуть протягом шести-восьми тижнів. А потім можна буде з успіхом використати ваш метод послідовного монтажу. Це, звичайно, на телебаченні, не в пресі.

— Для преси можна зробити інакше, — втрутився в розмову Клайв Роуз. — Дати цілу сторінку невеликих фотографій, скажімо, двадцять чи тридцять, продемонструвавши поступовий перехід від безбарвності до вроди. То була б дуже наочна й ефективна реклама.

— Еге ж, — пробурмотіла місіс Белл. — Можна б зробити й таке.

— Існує ще один спосіб, до якого ми можемо вдатися, — вів далі Роуз. — Кінокнижечки. Ви, мабуть, знаєте, що це таке, — маленькі книжечки з окремими кадриками, які немовби оживають, коли швидко відпускати сторінки з-під великого пальця. Це майже той самий метод послідовного монтажу, що його Мак-Кінлі пропонує для телебачення.

— Теж годиться, — мовила місіс Белл. — Коли випустити їх великим тиражем, обійдеться зовсім недорого.

— І неодмінно кольорові, — докинув Роуз. — Це те, чого не може дати телебачення. Вони являтимуть собою щось на зразок телевізійних фільмів-реклам у кольорі й набагато підвищать збут.

Місіс Белл схвально кивнула головою.

— Ще є пропозиції?

— Ми передбачили також можливість провадити кольорові зйомки для кінореклами, — сказав Дейв Блант.

— Гаразд. Кіно теж непоганий засіб реклами, хоча й обмеженіший.

— Воно має велику молодіжну аудиторію, — зауважив Роуз.

Місіс Белл на хвилю замислилась.

— Молодіжний ринок нас не дуже цікавить. «Врододій» розрахований переважно на зріліших жінок, що відчувають наближення старості й хочуть підсвіжити свої чари. Однак у певних районах ми могли б використати й кінорекламу. — Вона трохи

помовчала. — Ну, оце, здається, і все. Доктор Престон розпочне роботу наступного понеділка, отже, ви маєте ще близько тижня на підготовку. Ми хочемо, щоб усі зйомки, пов'язані з цим дослідом, велися в приміщенні нашої фабрики в Стенморі. Там є велика кімната, яку ми переобладнаємо під павільйон. Таким чином знімальна група матиме змогу підтримувати ближчі стосунки з доктором Престоном і з самою дівчиною.

— Коли буде готове приміщення? — спитав Мак-Кінлі.

— Завтра.

— Гаразд. Бо там ще треба буде встановити апаратуру. Сподіваюся, що стіни в цій кімнаті звуконепроникні, хоча, зрештою, це не так уже й важливо.

— Ми зробимо все, що від нас залежатиме, — пообіцяла місіс Белл. — І ще одне, останнє — щодо самого виробу...

Вона очікувально обернулася до міс Лурі, яка розкрила великий конверт і витягла звідти три картонові коробки на зразок тих, що в них запаковують тюбики зубної пасти. Передала їх на кінець стола Роузу, Мак-Кінлі й Блантові, і ті почали розглядати коробки.

— Це тільки макети упаковки, — пояснила міс Лурі. — У тюбиках звичайнісінький кольдкрем. Як бачите, ми зберегли фірмову кольорову гаму — голубе із сріблом, — і тюбики мають надзвичайно привабливий вигляд. Їх виготовлено з напівпрозорого поліетилену без жодного рубця. Коробки вкрито тонкою плівкою, що надає їм вигляду порцелянових. Написи гарні й вишукані. Я вважаю, що наш художній відділ підготував напрочуд елегантну упаковку.

— Так, — погодився Роуз. — Справді елегантно. Це полегшить роботу нашому друкареві, коли він підбиратиме шрифти для оголошень.

На мить запала мовчанка, потім Мак-Кінлі й Блант знову по-змовницькому зашепотілися між собою. Фасберже позіхнув, кілька секунд дивився у вікно, потім спитав:

— Ще що?

— Думаю, поки що все, — сказала Аманда Белл. — Сьогодні я повідомлю міс Стенз про те, що її прийнято й коли і куди їй треба з'явитися на роботу. Як тільки ми розробимо детальний графік зйомок, я дам вам про все знати.

— Ну що ж, — мляво сказав Фасберже. — В такому разі нараду закінчено. — І, підвівшись, перевальцем вийшов з кімнати. Інші учасники наради вставали не кваплячись і поволі прямували до дверей, весело перемовляючись між собою.

Незабаром кімната спорожніла.

Наступного ранку Мері Стенз одержала листа від косметичної фірми «Черіл» і при першій же зручній нагоді подзвонила Даркові.

— Чудово, — сказав він. — Тепер ми маємо всі підстави запланувати великий ілюстрований репортаж. Я пропоную перевершити «Черіл» щодо кількості фотографій і розпочати щоденні зйомки, аби зафіксувати чисто все, що вони з вами робитимуть, причому без ретушування.

— А це не ризиковано?—спитала вона.— Я хочу сказати — якщо я кожного дня ходитиму на зйомки до редакції...

— В цьому немає потреби. В мене є гарний фотоапарат, а лампи й інше приладдя можна позичити. Отже, я зможу провадити всі зйомки сам, у мене вдома, якщо ви щовечора виберете на це кілька хвилин.

— Звичайно, — озвалася Мері. — З великою приємністю.

— А я позичу ще репортерську камеру, щоб можна було робити чорно-білі й кольорові знімки, не міняючи плівки.

— Коли б ви хотіли, щоб я прийшла... до вас дсдому? — нетерпляче спитала вона.

— Це не спішно, — недбало мовив Дарк. — Оскільки ви починаєте роботу наступного понеділка, то давайте умовимося на цю п'ятницю. Скажімо, на дев'яту годину.

— Я прийду, — пообіцяла Мері й повісила трубку.

«Дурепа! — лаяла вона себе в думці, вийшовши з телефонної будки. — Йому ж цілком байдуже до тебе як до людини. В його уяві ти всього-на-всього матеріал для «Очевидця».. А проте, якщо цей дослід і справді матиме успіх, якщо вони зроблять мене вродливою.... ну, тоді ще хто зна, як воно все буде...»

Вона повернулася в осоружну контору— їй ще кілька днів був потрібен цей заробіток.

Частина друга

ПІДНЕСЕННЯ

9

— Краса — це тільки зовнішня оболонка, — сказав доктор Джеймс Рафф, припасовуючи до шприца нову стерильну голку. — Афоризм дуже давній, але з погляду біохімії цілком справедливий.

Голос його звучав спокійно й байдуже, без інтонацій. Дівчина лежала на операцій-

ному столі під безтінною лампою, прикрита лише білим простирадлом, і з деяким острахом стежила за його діями, але всі рухи доктора Раффа були такі неквапливі, ба навіть недбалі, що це мимоволі заспокоювало її.

— Фізична краса в людському розумінні — це форми тіла і обличчя, — незворушно провадив він далі, наче звертався до великої аудиторії студентів-медиків. — Є ще духовна краса, але це абстрактна річ, і ми її не чіпатимемо.

До кімнати швидко зайшла медсестра й почала протирати руки антисептичним розчином. Рафф проткнув голкою гумовий ковпачок маленької зеленої пляшечки й набрав у шприц якоїсь жовтуватої рідини. Мить постояв над дівчиною, дивлячись на неї своїми дивними, проникливими очима.

— Форми тіла — наслідок складних хімічних процесів усередині клітин, — сказав він. — Від самого моменту зародження тіло людини росте й набирає форми під впливом складних хімічних речовин — ензимів, протеїнів та гормонів. Боюся, що самі по собі ці слова ні про що не говорять. Ідеться про атоми й молекули, які керують іншими атомами й молекулами.

Він узяв руку дівчини й швидким професійним рухом увігнав голку під шкіру, так що вона майже не відчула болю. Потім, трохи перегодя, витяг шприц і поклав його на невеликий металевий піднос.

— Ви на якийсь час заснете, — мовив він. — Так буде легше. Ніякого хірургічного втручання не буде, але треба зробити серію глибоких ін'єкцій, не дуже приємних. Прокинетеся така сама, як і були, коли не зважати на кілька проколів голкою. А далі побачимо. — Він пішов від столу, і тепер голос його долинав з протилежного кінця кімнати. — Людське тіло безперервно змінюється від зародженя й до самої смерті. Треба тільки керувати характером цих змін, щоб надати йому бажаної форми, точнісінько так само, як можна прискорити або затримати розвиток рослини належним підживленням грунту. — Обернувшись до операційного столу, він спитав: — Адже ви розумієте, про що я кажу, правда ж, міс Стенз?

Та вона вже нічого не чула.

Рафф суворо й зосереджено подивився на сестру, потім сказав:

— Почнемо, я гадаю, з естрогенів — скажімо, з естрадіолу чи якогось із його похідних. Це заокруглить форми тіла, поліпшить структуру шкіри і взагалі вирізнить статеві прикмети. Зробіть ласку, сестро, підготуйте її до глибоких внутрішніх ін'єкцій.

— Зараз, докторе, — озвалася сестра й стягнула простирадло з розслабленого тіла дівчини.

Найбільші ускладнення виникли в знімальному павільйоні, де Клайв Роуз, Мак-Кінлі й Блант надсаджували горлянки і ніяк не могли дійти згоди. А оператори, освітлювачі та звукотехніки майже весь час стояли без діла, байдуже слухаючи їхні суперечки. Кожного дня знімальна група випивала по кілька кварт чорної кави.

Цього разу Мак-Кінлі був незадоволений тим, що Роуз заборонив косметику.

— Не можна знімати дівчину без косметики, — доводив він, трохи не плачучи. — Це питання освітлення й чутливості плівки.

— Ніякого прикрашання, — не поступався Роуз.

— Ви хочете, щоб вона вийшла, як мара?

— Нехай, — твердо відказав Роуз. — До косметики вдамося потім, коли треба буде підкреслити її вроду.

Програма зйомок була доволі широка. Крім кольорових та чорно-білих кінострічок, передбачалося зробити кілька великих фотосерій, що задовольнили б усі вимоги рекламної кампанії. Фотографи були ще доскіпливіші й мало дибки не ставали, як щось виходило не по-їхньому: чи то освітлення не таке, чи то тіні, чи то, як казали вони, «глибина кадру». Павільйонні зйомки затягувалися майже до самого вечора, і вже після перших кількох днів Мері з куди більшою охотою йшла на ранкові сеанси біохімічної терапії.

Та справжньою кульмінацією кожного дня стали для неї вечірні відвідини Даркової квартири в Найтсбріджі. Не тому, що між ними виникли якісь особливі стосунки, — просто їй подобалося бути поруч нього й слухати його впевнений насмішкуватий голос. Фотографував він без метушні, добре знаючи, чого хоче, й орудував лампами та камерами із вправністю досвідченого репортера.

Кожного вечора Мері докладно, не проминаючи жодної подробиці, розказувала про все, що сталося вдень на фабриці в Стенморі, а Дарк записував ці розповіді на портативний магнітофон. Потім вони звичайно випивали по дві-три чарчини й невимушено про щось балакали, а близько десятої Мері йшла додому, в своє непривітне помешкання, де несамохіть мусила слухати, як Пенелопа розважається у спальні з кимось із своїх «приятелів». Проте траплялися й такі вечори, коли Дарк був зайнятий на якомусь прийомі для преси чи йшов, як

репортер, кудись на званий обід, і тоді Мері, почуваючи себе самотньою й нікому не потрібною, бавила час у кіно, щоб хоч трохи відвернути від нього свої думки.

Вечорами, повернувшись додому, вона замикалась у ванній і пильно розглядала своє обличчя й тіло, чи з'явилися які зміни; та, коли не брати до уваги маленьких червоних слідів від уколів голкою, що поцяткували її шкіру, Мері була така сама непоказна й мало приваблива, як і раніш. Лише наприкінці першого тижня їй раптом здалося, що в неї посвіжішала шкіра й стали наливатися груди, хоч сантиметр не зафіксував ніяких помітних змін. Очі теж наче проясніли й пожвавішали. Проте Мері розуміла, що все це може бути звичайнісінький самообман, коли бажане видається реальним.

Вона ледве дочекалась, коли минуть нічим не заповнені субота й неділя, прагнучи дізнатися, що принесе наступний тиждень. У середу ввечері, на десятий день після початку досліду, коли вона, як звичайно, прийшла до Дарка, той зауважив:

— Мері, ви починаєте змінюватись.

— Я знаю, — жваво відповіла вона, марно силкуючись погамувати своє збудження.

Дарк почав прискіпливо розглядати її обличчя.

— У вас погладшала шкіра, якось наче округлилися риси, та й колір обличчя дуже помітно змінився на краще. І волосся теж — он яке стало блискуче.

— Змінилися й пропорції, Пол, — сказала Мері. (На ім'я вони почали непомітно називати одне одного під час попередніх щирих розмов). — У мене потоншала талія й збільшився... бюст. І, хоч як це неймовірно, я справді підросла, майже на цілих півтора дюйми.

— Цікаво, — замислено мовив Дарк. — Здається, фірма «Черіл» таки знає, куди гне. Дивна річ, але нам і досі не пощастило натрапити на слід доктора Престона. Таке прізвище мають кілька лікарів, проте навряд чи хто з них причетний до фірми «Черіл». Один наш співробітник три дні чатував коло фабрики в Стенморі, намагаючись упізнати його за вашим описом. Я сподівався, що ми зможемо вислідити його автомобіль.

— Можливо, мені пощастить побачити його номер, — озвалася Мері. — Це довга, чорна, досить стара машина. Я два чи три рази бачила, як доктор виходив з неї вранці, коли я була вже на фабриці.

— Це полегшило б пошуки, — сказав Дарк. — Ми, звичайно, не маємо наміру паплюжити ні самого доктора, ні когось із людей, причетних до цієї історії, але що більше фактів ми зберемо, то краще. Якщо цей доктор Престон і справді такий талановитий, то його ім'я має бути добре відоме в галузі дослідної медицини. Він казав вам щось про себе чи ні?

— Він взагалі дуже мало розмовляє, та й то лише загальними фразами. До того ж, я майже весь час перебуваю під наркозом, отже, просто нема слушної нагоди.

Дарк запалив сигарету й замислено пахкав димом.

— Усе це дуже загадково, — пробурмотів він. — Але ми маємо доволі часу, щоб розплутати цей клубок.

На кінець третього тижня навіть найнеуважніший спостерігач не зміг би не помітити, що з простою, непоказною міс Мері Стенз відбувається бурхлива метаморфоза. Це скидалось на появу барвистого метелика з сірої, нічим не примітної лялечки. Здавалося, під впливом якихось незбагненних чар з обличчя й тіла дівчини спадає невидима оболонка, відкриваючи очам її справжнє єство — привабливе й напрочуд жіночне. Краса її проступила не зразу: спочатку пом'якшали риси обличчя й зробилися яснішими очі; тьмяно-каштанове волосся набуло бронзового відтінку; погладшала й стала шовковистою шкіра. Так поступово, день за днем, народжувалася нова Мері Стенз. Вона стала вища на зріст, бо в неї подовшали ноги, і тепер навіть бахмата сукня не могла приховати того, що форми її тіла наближаються до пропорцій голлівудських зірок. Чоловіки на вулицях дедалі частіше з цікавістю озиралися на неї.

Пенелопа, захоплена своїми «приятелями», не помічала разючих змін у подрузі, аж поки вони не дійшли такої межі, коли їх неможливо було не помітити. Мері намагалася якось пояснити їй суть досліду, але Пенелопа тільки вражено повторювала, що такого не може бути. А потім, збагнувши, врешті, що то правда, голосно вигукнула:

— Побий мене грець, якщо тут усе чисто!

А втім, Пенелопиного обурення вистачило ненадовго, і незабаром вона вже заходилася збуджено розглядати оновлену Мері, а потім потягла її до спальні й примусила роздягнутися. Вона не йняла віри власним очам.

— Ну, Мері, ніколи б не подумала, що таке може бути, — заявила вона. — Я й не знала, що вони здатні на такі чудеса.

— Це особливий дослід, — скромно пояснила Мері, вдягаючись. — Він пов'язаний з великою рекламною кампанією.

— Як, ти сказала, зветься той крем?

— «Врододій».

— Завтра з самісінького ранку побіжу куплю.

Brodzik

— Його ще немає в продажу, — сказала Мері. — Та й навряд чи самий крем дава-тиме такі наслідки. Суть цього досліду полягає в тому, аби показати, що може зробити «Врододій», застосований в клінічних умовах у концентрованому вигляді.

— Що ж, я й сама залюбки скупалася б у тому концентраті, — задумливо мовила Пенелопа.

Всі, хто був причетний до досліду, з захопленням стежили на фабриці в Стенморі за перетворенням Мері Стенз. Тільки доктор Рафф, він же Престон, залишався спокійний, незворушний, нічим не виказував свого задоволення й далі простував до мети. Фасберже раз у раз навідувався в дослідний відділ, щоб на власні очі побачити новітнє чудо. Клайв Роуз не знав, на що скерувати свою бурхливу енергію. Мак-Кінлі й далі вимагав косметики, і Роуз врешті дав згоду.

— Гаразд. Трохи підмалюйте, але знайте міру. Ефект треба нагнітати поступово, а найразючіше приберегти на кінець.

На обличчя Мері наклали трохи косметики й дали їй елегантніше вбрання. Зйомки не припинялися ні на один день — чорно-білі й кольорові, кіно й фото. Тривав і курс лікування — щоранкові сеанси під наркозом, а після них знов аж до смерку виснажлива метушня в павільйоні. На кінець четвертого тижня Мері вирішила, що дослід наближається до завершення. Роздивляючись на себе в дзеркалі й на екрані під час переглядів знятої плівки, вона пересвідчувалася, що стала зовсім іншою. Замість непримітної, вайлуватої, недбало вдягненої Мері Стенз вона бачила перед собою елегантну красуню Лору Смайт.

Пол Дарк був просто приголомшений швидкістю і масштабами цієї переміни.

— Ті дурні з фірми «Черіл», мабуть, і не здогадуються, що з цього можна зробити найгучнішу сенсацію року, а не просто якийсь там рекламний трюк,—сказав він. — Ладен заприсягтися, що нічого схожого досі не було.

— У них тільки одна мета — продаж «Врододія», — зауважила Мері.

— Звідси й усі таємниці, — мовив Дарк.— Цей дослід не має нічого спільного з «Врододієм» як косметичним засобом. Це курс клінічного лікування, і ніякий у світі «Врододій», хоч ти втирай його в обличчя й тричі на день після їди, не дасть подібних наслідків. Рекламувати й продавати косметичний засіб, грунтуючись на такому явному обмані, просто неетично.

Мері всміхнулася й поклала йому на плечі руки.

— Пол, мене не цікавлять етичні міркування щодо «Врододія», я волію подумати про себе. Ви справді вважаєте, що вони зробили мене гарною?

— Так, — не вагаючись, відповів він. — Вони зробили вас справжньою красунею, я навіть не уявляв собі, що таке можливе. Щиро кажучи, я не бачу, чого ще вам бракує.

— Курс лікування триватиме ще три або чотири тижні.

Дарк висунув шухляду письмого столу й дістав звідти невеличку фотокамеру та складний триніг. Встановивши триніг посеред кімнати, він прикріпив до нього апарат. Мері помітила, що він трохи хмуриться.

— Питання тепер у тому, коли пустити цю історію в світ, — мовив він. — Звичайно, найбільше враження вона справить, якщо надрукувати її перед самим початком рекламної кампанії. Фірма «Черіл» образиться і майже напевне зніме свої численні оголошення в «Очевидці». Не скажу, щоб це мене дуже лякало, але матеріальні міркування теж немаловажні.

— А чи можна опублікувати репортаж після того, як розпочнеться кампанія, або принаймні одночасно з нею? — спитала Мері.

— Чому ж, — ухильно відповів він. — Вони й потім зможуть забрати свою рекламу, але доведеться піти на ризик. Проте є ще одна притичина. Ми таки розшукали вашого доктора Престона за номером машини. Його справжнє прізвище Рафф, але боюся, що його біографія зробить фірмі «Черіл» погану рекламу.

Мері запитливо подивилася на нього. Дарк зосереджено розставляв рефлектори.

— Колись він був під судом у досить брудній справі — зробив таємно аборт, — сухо сказав він. — Його виключили з корпорації й посадили у в'язницю за те, що він занапастив пацієнтку.

— Он як, — вражено прошепотіла Мері. — Важко навіть собі уявити: доктор Престон, і раптом...

— Такі речі завжди важко уявити собі. Просто йому не пощастило. Але це ускладнює моє завдання й ставить перед «Очевидцем» справжню проблему з погляду редакційної політики. Ми завжди пишемо правду, не зважаючи на можливі наслідки. Своїм успіхом наш журнал завдячує саме своїй безсторонній правдивості.

— А ви... ви не вважаєте, що це буде на шкоду докторові? — нерішуче спитала Мері. — Я маю на увазі, якщо витягти на світ божий його минуле. Зрештою, Пол, кожен може помилитися.

Дарк увімкнув рефлектори і, вимірявши експонометром освітлення, знову вимкнув

їх. Після яскравого сяйва здалося, ніби кімнату на мить огорнула темрява.

— Мері, — сказав він з ледь помітним невдоволенням, — я не можу приховувати факти на догоду рекламодавцеві. Од усієї цієї історії із «Врододієм» досить неприємно тхне. Клінічний дослід вони поклали в основу галасливої реклами косметичного виробу, хоч цей виріб ніколи не матиме приписуваних йому властивостей. Той факт, що доктора Раффа-Престона було дискваліфіковано й засуджено до ув'язнення, тільки погіршує справу. Можливо, я помиляюся, але вважаю, що в інтересах громадськості треба надрукувати в «Очевидці» всю правду. Ми й раніше втрачали рекламодавців, часом дуже солідних, але журнал не збанкрутував, а згодом набирав ще більшої сили.

— Не знаю... — непевно озвалася Мері.— Далебі, не знаю.

Дарк зупинив на ній похмурий погляд, потім сказав:

— Тепер я шкодую тільки про те, що втягнув у цю історію вас.

— А я ні, Пол, — з усміхом мовила Мері. — Не було б мене, то взяли б якусь іншу дівчину. Я рада, що це сталося зі мною.

— І все ж таки, — невесело докинув Дарк, — ми натрапили на чудовий матеріал, і я дуже вдячний вам за допомогу. — Він рішуче звів затвор фотокамери й відступив крок назад. — А зараз нумо до діла, Мері. На важливі ухвали часу нам вистачить — маємо ще принаймні три тижні.

Мері почала готуватися до знайомої процедури фотографування.

10 Не вірячи власним очам, здавалося б, усупереч усім реальним можливостям, Мері Стенз щодня дедалі гарнішала. Регулюючи діяльність її ендокринних залоз і застосовуючи складні органічні речовини, доктор Рафф діловито й педантично вдосконалював кожну рису її зовнішності. Хоч як це дивно, але всім, хто спостерігав це перетворення, видавалося, що вона не стільки змінює свій вигляд, скільки все більше стає сама собою, немовби позбуваючись невидимих нашарувань, які досі приховували її справжню красу. Мері стала помічати, що на чоловіків, з якими їй доводилося спілкуватись, її присутність діє наче гіпноз; Дейв Блант тинявся по павільйону, мов заворожений, і навіть Клайв Роуз, попри всю свою жіночність, виявляв чисто чоловічі риси.

Її краса була незаперечна. Досить було поглянути в дзеркало, аби пересвідчитись, що біохімія зробила з нею справжнє чудо. Жінка, що дивилася на неї з-за скла, була така вродлива, що їй аж самій дух забивало. То була не просто поверхова фізична краса, яку можна сфотографувати, — здавалося, вона випромінює невловиме сяйво, щось на зразок сильних струмів жіночності, й виходить далеко за межі звичайної зовнішньої вроди. Тепер і Мері, так само як тиждень тому Пол Дарк, не могла собі уявити, щó в ній ще може змінитись на краще, та доктор Рафф день у день терпляче провадив свій дослід, і її чари проявлялися все яскравіше, подібно до того, як на сході сонця розливається сліпуче світло.

На цій стадії досліду фірма «Черіл» в особі Аманди Белл заходилася прикрашати вже майже готовий витвір модним елегантним убранням та непомітною дозою косметики. Мері Стенз привертала загальну увагу на вулицях, і це починало її дедалі дужче бентежити. Чоловіки й жінки розглядали її, наче славнозвісну кінозірку, а одного разу якийсь схожий на спортсмена юнак, що сидів за кермом пошарпаного автомобіля довоєнного зразка, не в змозі одірвати від неї очей, наїхав просто на ліхтарний стовп.

Занепокоєння перших днів поволі поступалося місцем нездоволенню. Мері здавалося безглуздям, що така чарівна красуня має ходити пішки вулицями й користуватись міським транспортом, наче звичайна дівчина-службовка. Коли вже фірма «Черіл» вирішила зробити її в своїй рекламі національною знаменитістю, то нехай би до неї й ставились належно: возили в автомобілі, зняли пристойний номер у готелі чи квартиру в Мейфері. Та сказати про це Аманді Белл вона не наважувалась, бо розуміла, що її робота на фірму наближається до кінця, і не уявляла собі, що чекає її далі. Вона почала уникати велелюдних місць і ранком пробиралася до станції метро тихими бічними вуличками, а потім усю дорогу до Стенмора ховала обличчя за розгорнутою газетою.

Наприкінці п'ятого тижня сталася невелика пригода. Одного ранку коло станції метро «Саут-Кенсінгтон» її перестрів високий на зріст і приємний з виду молодик у новому сірому костюмі, з репортерською камерою через плече.

— Пробачте, — чемно мовив він. — Моє прізвище Джефкот, я з редакції «Івнінг Діспетч». Наша газета щодня дає добірку фотографій «Лондонські красуні». Для цього ми знімаємо на вулицях міста гарненьких дівчат. — Він пильно подивився на Мері й додав: — Але ви не просто гарненька — ви найвродливіша дівчина, яку я будь-коли бачив...

— Даруйте, але я поспішаю, — сухо відказала Мері, намагаючись обминути його, та репортер заступив їй дорогу і зняв з плеча камеру.

— Дуже прошу, дозвольте сфотографувати вас. Це забере всього кілька секунд.

— Ні, ні, не треба, — заперечила Мері.

— Тоді, може, іншим разом — скажімо, сьогодні ввечері? Якби ви зробили мені таку ласку й назвали своє прізвище та адресу...

— Ні, — рішуче відказала Мері. — Я не хочу, щоб моя фотографія з'явилася в «Івнінг Діспетч», ані в будь-якій іншій газеті. І взагалі не хочу, щоб про мене знали.

— Даремно ви кривдите наших читачів, — ніяково усміхнувшись, зауважив репортер. — Ви могли б допомогти газеті збільшити тираж. Ви дозволите подзвонити вам згодом?

— Ні, дякую.

Мері спробувала обійти його, але зачепила ліктем камеру й мало не вибила її з репортерових рук. Вона інстинктивно нахилилася, щоб підхопити її, і ту ж мить її сумочка вислизнула з-під руки, й усе, що в ній було, висипалося на тротуар.

— Ой, пробачте, будь ласка! — вигукнув молодик.

Поклавши камеру на тротуар, він почав допомагати дівчині збирати розкидані речі — гаманець, пудреницю, губну помаду, ключі, дешевеньку авторучку, кілька листів. Він піднімав їх і винувато подавав їй, але, передаючи одного з листів, на мить затримав його в руці. Конверт був голубий, з емблемою у вигляді квітки й написом: «Косметична фірма «Черіл»; на ньому були чітко надруковані адреса та прізвище. Репортер запам'ятав їх і, чемно всміхаючись, віддав Мері листа.

— Ще раз перепрошую, міс Стенз, — мовив він. — Я розшукаю вас при кращій нагоді.

Мері нічого не відповіла й, не звертаючи уваги на цікаві погляди випадкових свідків цієї сцени, квапливо попрямувала до станції.

Того ж дня перед початком зйомок у павільйоні Аманда Белл запросила Мері до невеличкої кімнати, що правила їй за кабінет. У місіс Белл був стомлений вигляд, і крізь її звичайну ввічливість прозирало легке роздратування.

— Сідайте, міс Стенз, — сказала вона.

Мері сіла, стежачи, як місіс Белл зосереджено займає своє місце за столом.

— Мені дзвонили з «Івнінг Діспетч», — мовила та без ніякого вступу.—Вони якимсь чином дізналися, хто ви така й що ви працюєте на нас. Потім перевірили замовлення на рекламу виробів «Черіл», що надійшли через «Мерріт і Хау», і тепер намагаються звести все докупи. Навряд чи треба вам казати, що ми вважаємо це серйозним розголошенням таємниці, і, мушу признатись, я не можу собі навіть уявити, як це могло статися... коли, звісно, ви самі не дали для цього якогось приводу...

— Пробачте, — сказала Мері. — Все сталося цілком випадково.

Вона розповіла про свою ранкову пригоду й пояснила, яким чином репортер на прізвище Джефкот добув ці відомості.

Обличчя місіс Белл ще дужче спохмурніло.

— Такі листи краще лишати вдома, — зауважила вона.

— Я взяла його з собою, коли вперше йшла до вас, — пояснила Мері. — І відтоді він так і лежав у сумочці. Я просто забула про нього.

Місіс Белл терпляче зітхнула.

— Ну що ж, тепер уже нічого не вдієш. Мабуть, краще було б, якби ви дозволили сфотографувати себе. Газетні фотографії недовговічні — буквально на другий день їх уже майже ніхто не пам'ятає. Тоді не виплив би на світ ваш зв'язок з фірмою «Черіл». А так...

— Я вчинила так, як вважала за краще. Просто намагалася уникнути розголосу.

— Якщо «Діспетч» не вгамується, розголос буде чималий. Та й інші газети зразу ж підхоплять новину. Все лихо в тому, що доктор Престон домігся, здається, надто великого успіху. Вони, певне, наречуть вас найпершою красунею в світі, і тоді весь наш послідовний план полетить шкереберть. Кого ж бо цікавитимуть уже відомі всім речі!

Місіс Белл вклала сигарету в сурово стулені уста і, не зводячи з дівчини оцінюючого погляду, недбало закурила.

— На щастя, дослід майже закінчено, — вела вона далі. — Ще два тижні — і кінець. На той час ваша краса вже не піддаватиметься ніякому описові. — У голосі місіс Белл забриніли різкі нотки, і це не сподобалось Мері. — Газетярі не знають про вас майже нічого, крім прізвища, адреси та вашого зв'язку з фірмою «Черіл», але, поза всяким сумнівом, полюватимуть на вас ще тиждень-два, сподіваючись добути докладніші відомості. Певна річ, від мене чи когось іншого з персоналу фірми вони нічого не довідаються. Мене турбує тільки те, чи не пощастить їм витягти що-небудь із вас, міс Стенз.

Мері похитала головою.

— Я їм нічого не скажу, місіс Белл, — рішуче відказала вона.

— Ми вважаємо за краще не ризикува-

ти, і тому містер Фасберже погодився вжити певних застережних заходів. Вони коштуватимуть фірмі чималих додаткових витрат, але це краще, ніж ставити широку рекламну кампанію під загрозу зриву з боку настирливих газетярів і фоторепортерів. Одне слово, нам здається, що буде краще, коли до початку кампанії вас ніхто не зможе застати вдома.

— Розумію, — промимрила дівчина, хоч насправді ще нічого не розуміла.

— Ми гадаємо, що вам уже слід стати Лорою Смайт. Для вас замовлено номер в одному з найкращих лондонських готелів, де присутність вродливої дівчини навряд чи збуджуватиме цікавість. Ви перебудете там тих два тижні, що лишилися до закінчення досліду. Ми також найняли приватного детектива, який стежитиме, щоб до вас ніхто не мав доступу, крім мене, службовців нашої фірми та рекламного агентства. Він супроводжуватиме вас скрізь, куди ви підете. Щоранку біля готелю на вас чекатиме автомобіль, який одвозитиме вас у Стенмор, а ввечері — назад до готелю. Іншими словами, міс Стенз, чи, краще сказати, міс Смайт, ви будете на повному утриманні фірми.

— Дякую, — непевно мовила Мері. — А що буде потім?

— Після закінчення досліду ми з місяць почекаємо, перш ніж розпочнемо рекламну кампанію. Весь цей час ви будете вільні, і ми гадаємо, що вам краще зникнути.

— Зникнути?..

Місіс Белл хитрувато посміхнулась.

— Поїхати в місячну відпустку на Французьку Рів'єру, де вродлива дівчина знову ж таки нікому не впадатиме в око. На той час, коли ви повернетеся, «Врододій» запустять у виробництво, рекламна кампанія буде в розпалі, і тоді вже нам не страшні ніякі дочасні виступи преси.

— А потім?

— Потім ви зможете влаштувати своє життя на власний розсуд. Перед вами, жінкою рідкісної вроди, відкриються чудові перспективи. Можливо, час від часу вам доведеться звертатись до доктора Престона, щоб підтримувати вашу красу, так би мовити, на постійному рівні, але то вже буде справа чисто грошова. І ще одне... — Місіс Белл млявим рухом тонких пальців поклала недокурок у велику скляну попільницю. — Можливо, фірма «Черіл» у майбутньому захоче скористатися вашими послугами з метою реклами того чи іншого виробу. Ви повинні підписати контракт, що залишаєте це право за нами. Адже цілком зрозуміло, що дозволити вам рекламувати косметичну продукцію іншої фірми — не в наших інтересах. Сподіваюся, це буде справедливо.

— Так, — погодилася Мері. — Справедливо. Коли я повинна переїхати в готель?

— Сьогодні.

— Мені треба забрати з дому деякі речі.

Місіс Белл зробила заперечливий жест рукою.

— Забудьте про це. Вони нікуди не дінуться. Все необхідне ви дістанете. Запам'ятайте, від сьогодні ви — Лора Смайт, красуня-манекенщиця, яка щойно повернулася... ну, скажімо, з Америки. Приватного детектива звуть Віллербі, Ерік Віллербі. Поводьтеся з ним чемно. Це надійна людина.

— Гаразд, запам'ятаю.

— Ви ні з ким не повинні зустрічатися, крім мене, містера Фасберже, міс Лурі та містера Роуза з рекламного агентства. Розумієте?

Мері нахмурилася.

— У мене є приятель, з яким я зустрічаюся щодня, — сказала вона. — Мені можна буде бачитися з ним?

— Ні, — коротко відказала місіс Белл.— Йому доведеться на кілька тижнів відмовитись од вашого товариства. Кажуть, розлука тільки зміцнює почуття.

— Але ж я маю право на якесь особисте життя?..

Місіс Белл нетерпляче постукала пальцями по столу.

— Міс Стенз, за кілька тижнів ваше особисте життя цілковито належатиме вам, — мовила вона. — Наша фірма зробила для вас чимало, цілком змінила ваше майбутнє. Думаю, ми можемо сподіватись і на деякі невеликі жертви з вашого боку. Зрештою, від цього виграємо ми всі.

— Що ж, гаразд, — похмуро відказала Мері. — Я зроблю так, як ви хочете.

— От і добре, — мовила місіс Белл, підводячись. — А тепер — зніматися.

Дівчина пішла за нею до павільйону.

11

Того ж вечора шофер в уніформі одвіз її в блискучому чорному лімузині із Стенмора до модерного висотного готелю «Онікс-Асторія», спорудженого в Мейфері лише рік тому. У вестибюлі її зустрів сам Еміль Фасберже. На його жаб'ячому обличчі з булькатими очима був такий вираз, наче він тільки й чекав нагоди накинутись на дівчину й проковтнути її живцем. Він швидко підскочив до Мері, міцно стиснув її руку й повів до американського бару. Вони сіли за невеличкий круглий столик під пальмою, і запопадливий офіціант у смокінгу приніс їм напої. Світло різноколірних ламп, схованих у нішах протилежної стіни, веселкою мінилося в струменях мініатюр-

ного водограю. Повітря було прохолодне, злегка пахло парфумами.

— Я вирішив, що слід самому побачити, як вас тут влаштували, — пояснив Фасберже. — До того ж, скоро має з'явитися Віллербі, і я вас познайомлю.

— Дякую, — буркнула Мері, намагаючись приховати невиразну підозру. — Тут дуже гарно.

— Це один з наймодерніших готелів у Європі. Чудові бенкетні зали. Гарна кухня. Я певен, що вам тут сподобається.

Мері поволі ковтнула із чарки, шкодуючи, що замовила джин, а не херес.

— Тільки я не зовсім розумію, містере Фасберже, чому фірма «Черіл» раптом вирішила оточити мене таким піклуванням, наче яку заїжджу кінозірку. — Вона на мить затнулася, потім додала: — Я хочу сказати, що цілком вистачило б і номера в якомусь невеликому готелі на тихій вулиці...

Фасберже солоденько всміхнувся й ніжно поплескав її по руці.

— На це є кілька причин. По-перше, преса, здається, вже дещо рознюхала про вас. Отож, коли їй пощастить дізнатися ще щонебудь, то задля нашого престижу треба, щоб усе виглядало цілком солідно. Нехай краще обложать «Онікс-Асторію», аніж оту вашу квартиру... в Саут-Кенсінгтоні. Це питання психології.

— Розумію, — мовила Мері.

— А потім ще й ваша зовнішність, голубонько... Щиро кажучи, ми не сподівалися таких разючих наслідків. Ми гадали, що доктор... е-е... Престон зробить вас гарненькою, так би мовити, на рекламно-телевізійний зразок, і ні на мить не припускали, що він і справді може викликати таке неймовірне, фантастичне перетворення... — Фасберже замовк і втупився в неї жадібним, майже хтивим поглядом. — Факт залишається фактом: він зробив з вас сліпучу, казкову красуню. Не можу собі навіть уявити, якою ви станете, коли скінчиться дослід. Для цього мені бракує фантазії.

— Я дуже вдячна докторові Престону й фірмі «Черіл».

— Так от, ви повинні зрозуміти, як це зараз не до речі, що вами почала цікавитися преса. Єдине, що ми можемо зробити, це створити вам умови, гідні вашої краси, образно кажучи, покласти перлину на чорний оксамит. — Він лукаво глянув на Мері. — Певна річ, усе це обійдеться фірмі набагато дорожче, ніж передбачалось, але я з превеликим задоволенням погодився на додаткові видатки. У мене з'явилося таке відчуття, ніби це я сам вас сотворив. Отож мені дуже приємно чути від вас слова подяки. — Він побожно склав пучки пальців. — Теперішня молодь так рідко вміє по-справжньому виявляти вдячність.

Мері несміливо всміхнулася, але нічого не сказала.

— Давайте ще вип'ємо, — весело сказав Фасберже і кивнув офіціантові. Замовивши напої, він провадив далі: — Це нам уперше випала така нагода — побалакати віч-на-віч, Лоро. — Він усміхнувся сам до себе. — Даруйте, що я зважився вас так назвати, але ж, зрештою, це ім'я вам теж дала фірма «Черіл».

— Гарне ім'я, — згідливо мовила Мері.

— Прекрасне ім'я, — з притиском сказав Фасберже. — Прекрасне ім'я для прекрасної жінки. — Якусь хвилю він помовчав, немовби оцінюючи її поглядом. — Гадаю, що тепер, коли ми дали вам усе, чого тільки може бажати жінка, ви підніметесь високо. Але не забувайте, що світ складається з людей, а життя — із стосунків між ними. І, зрештою, важливіше те, кого ви знаєте, аніж що ви знаєте, а тому треба цінувати друзів. Чим впливовіший друг, тим дужче треба його...

Офіціант приніс напої. Фасберже заплатив і надпив свою чарку, багатозначно позираючи на Мері.

— Ви доросла й розумна дівчина, — раптом почав він. — Інакше я і думати не наважився б про те, що хочу вам зараз запропонувати. — Він чудно посміхнувся своїми масними губами. — Ви вже, певно, знаєте, що я маю на увазі.

— Ні, не знаю, — насторожено відказала Мері.

Фасберже непевно здвигнув плечима.

— Що ж, Лоро, давайте подивимось на речі просто...

Але він так і не встиг подивитися. До бару зайшов високий на зріст, атлетичної будови чоловік і пильно озирнувся довкола, неначе когось шукав. Уздрівши його, Фасберже замовк і підвівся з-за столу.

— Це Віллербі, — сказав він і подивився на свій коштовний годинник. — Трохи зарано. — І пішов йому назустріч.

Віллербі, як помітила Мері, був кремезний, чорнявий і досить суворий з виду чоловік років сорока. На ньому був строгий сірий костюм, біла сорочка й проста темночервона краватка. Криси його м'якого капелюха трохи обвисли, але це зовсім не справляло поганого враження; невеличкі темні щіточки вусів зовсім не пасували йому. Загалом же, на думку Мері, він надто скидався на детектива, щоб бути ним насправді й щоб носити такий дорогий, доброго покрою костюм. Тримався він скромно, говорив гарно. Мері помітила в нього на щоці довгий блідий рубець — певне, слід від леза бритви.

Фасберже відрекомендував їй детектива. Віллербі елегантно вклонився, і в очах його майнув подив.

«Мабуть, йому казали, що я вродлива, — подумала Мері, — але він не сподівався побачити таку красуню. — Вона раптом відчула себе певніше. Разом з невиразною довірою до Віллербі почала прийматися дедалі більшою неприязню до Фасберже. — Чого це я маю бути вдячна фірмі «Черіл»? — невдоволено питала вона себе. — Все, що вони зробили, зроблено задля зиску, з чисто корисливих міркувань, а тепер це товсте одоробло розігрує переді мною благодійника, сподіваючись, що я на знак подяки покірно пущу його до себе в ліжко. Вони викидають величезні гроші на рекламу, а мені платять нікчемних дві сотні фунтів за весь дослід, і тепер, коли небезпека розголосу примусила їх ставитися до мене так, як уже давно належало, він хоче вигадати ще й на своїй облудній щедрості. Ну нічого, скоро я зможу стати вже сама собою й жити так, як мені захочеться. А тим часом... Треба зустрітися з Полом, — нараз сяйнуло у неї в голові. — Вони замкнули мене в цьому розкішному готелі, ще й цербера приставили для охорони, але понад усе я зобов'язана Полу... А чи так усе насправді? — озвався ледь чутний голос десь у закутку її свідомості. — Хіба зробив Пол Дарк що-небудь таке, що розбігалося б з інтересами «Очевидця»? Насправді Фасберже зробив для тебе куди більше, ніж Дарк: він дав тобі красу». — «Але ж я люблю Пола, — переконувала себе Мері. — Якби не він, я б ніколи не довідалася про цей дослід і не стала б красунею. Якщо він схоче, я належатиму йому». «Та йому ти непотрібна, — невгавав той самий голос. — Йому потрібний тільки сенсаційний репортаж з фотографіями. Єдине, що він може, — це заплатити тобі за шпигунство. Оце і все. Ти просто шпигунка, найнята за гроші, щоб зрадити людей, які змінили твоє життя...»

Мері одігнала від себе сумніви й зосередила свою увагу на тому, що діялося навколо. З одного боку поруч неї сидів Віллербі, з другого — Фасберже. Віллербі сказав з ледь помітним північним акцентом:

— Я дуже радий познайомитися з вами, міс Смайт. Ви навіть гарніша, ніж мені казали.

— Дякую, — тихо відповіла вона, всміхаючись до нього.

Фасберже роздратовано насупив брови.

— Обов'язки містера Віллербі полягають у тому, щоб не пускати до вас набридливих відвідувачів і супроводити вас за межами готелю. Він буде начебто зв'язковий між вами й навколишнім світом.

— Розумію, — мовила Мері.

— Що ж до службовців фірми «Черіл», — додав Фасберже, — то тут він не втручатиметься. Він чітко знає межі своїх повноважень.

Мері нічого не сказала, тільки коротко перезирнулася з Віллербі. Вона вже зрозуміла, що він на її боці.

— Моя кімната поряд з вашим номером, — озвався Віллербі, — і ваш телефон з'єднаний з моїм, так що я можу перехоплювати всі дзвінки, коли вам хтось дзвонитиме.

— А коли дзвонитиму я? — поцікавилася Мері.

— У принципі — також, але я певен, міс Смайт, що такої потреби не виникне. Хочу сподіватися, що ви не ховатимете від мене своїх намірів.

Вона кивнула головою.

— В такому разі все буде гаразд, — сказав Віллербі.

Мері обернулася до Фасберже.

— Я наймаю квартиру разом з подругою, — мовила вона. — Треба було б подзвонити їй і повідомити про все.

— Ну звичайно, — охоче погодився Фасберже. — Тільки я думаю, краще не казати їй про те, де ви зупинилися, тобто не згадувати назви готелю. Не забувайте, що коли вона жила разом з вами, то її теж можуть атакувати репортери.

— Ви маєте рацію, — сказала вона. — Я не вдаватимуся в деталі, але треба повідомити її про себе, інакше вона може стривожитись і звернутися до поліції.

Почувши слово «поліція», Фасберже клацнув пальцями, підкликаючи офіціанта, й звелів подати телефон. До них підкотили апарат на невеличкому нікельованому столику на коліщатах, від якого тягнувся довгий шнур до стойки бару. Мері взяла трубку, гарячково думаючи, що робити далі. Певна річ, телефону в неї дома не було (ні вона, ні Пенелопа не могли дозволити собі такої розкоші), але це була остання нагода зв'язатися з Полом Дарком, перш ніж повноваження Віллербі наберуть чинності. В кожному разі, вона навряд чи викличе таку підозру, якщо дзвонитиме в присутності самого Фасберже.

Вона набрала номер Даркової квартири, затуляючи рукою диск, щоб ні Віллербі, ні Фасберже не змогли побачити цифри. Потім міцно притиснула трубку до вуха, щоб вони не почули відповіді на тому кінці проводу.

Коли в трубці озвався знайомий чіткий Дарків голос, Мері аж затремтіла. Вона вирішила грати на певність, на той випадок, якщо Віллербі чи Фасберже почують чоловічий голос.

— Алло! Це Мері Стенз. Скажіть, будь ласка, Пенелопа дома?

В Дарковому голосі забринів подив:

— А чого б це тут мала бути Пенелопа?

— Тоді, може, ви перекажете їй кілька слів?

— Мері, що сталося? — спитав Дарк.

— Скажіть їй, що мене кілька тижнів не буде вдома. Я виїжджаю з міста з друзями. Якщо її про мене питатимуть, нехай не каже нікому ані слова.

— Звідки ви говорите? — допитувався Дарк.

— Я не можу вам сказати, де я, але про мене тут добре дбають. Я їй час від часу дзвонитиму. Бувайте здорові.

Вона поклала трубку, і офіціант забрав телефон.

— Хто це був? — поцікавився Фасберже.

— Один Пенелопин приятель. Він має ключ від нашої квартири.

Фасберже це пояснення, як видно, задовольнило, але Віллербі скоса позирнув на неї, і в очах його блиснули глузливі вогники. Це здивувало й стривожило Мері.

Фасберже неспокійно засовався на стільці.

— Я хотів би скористатися з нагоди й показати вам ваш номер, — мовив він. — Якщо містер Віллербі не заперечує, — він значуще глянув на детектива, — ми на часинку залишимо його самого.

— Гаразд, — погодилася Мері.

Фасберже повів її до ліфта, і вони піднялися на десятий поверх.

Номер був розкішний, з такою величезною й пишною ванною, якої Мері ніколи ще не бачила. З вікон спальні відкривалася широка панорама Вест-Енду з мерехтливими вогнями площі Пікаділлі вдалині. Телефон, як з'ясувала Мері, не діяв: дзвонити можна було тільки через кімнату Віллербі. Вона в думці зраділа, що встигла подзвонити Даркові; хоч вона й не змогла докладно повідомити його про все, однак тепер він принаймні знає, що її забрали з дому й тримають під наглядом. Редакція «Очевидця», певне, знайде спосіб розшукати її якомога скоріше.

А тим часом треба було боронитись від Фасберже. Як вона й сподівалася, той не забарився перейти в наперед запланований наступ, але поводився скоріше запопадливо, аніж агресивно. Зокрема, він висловив надію, що тепер, коли вони на часинку лишилися наодинці, йому випаде щастя на власні очі побачити всю ту красу, якою міс Смайт має завдячувати саме йому. І якщо, мовляв, міс Смайт зробить ласку й роздягнеться... Ні, він не стане кривити душею: це не чисто естетичний інтерес, і, якщо на те пішло, його наміри аж ніяк не безневинні, але ж вони обоє дорослі люди, а він ніколи не міг устояти перед жіночою красою. Міс Смайт може дати йому безмежну втіху в житті, а він, у свою чергу, теж може дати їй чимало — як готівкою, так і у вигляді всіляких дрібниць: коштовні прикраси, хутра і навіть автомобілі. Мері чемно подякувала, але рішуче відхилила його пропозицію. Фасберже попросив її добре все обміркувати, і вона сказала, що подумає. Він, здавалося, лишився цілком задоволений такою угодою, наче той шахіст, що успішно розпочав партію і з поблажливою посмішкою чекає беззастережної капітуляції свого супротивника.

Фасберже одвів Мері назад до бару, де на них чекав Віллербі, і тут же попрощався. Залишившись наодинці з детективом, Мері відчула себе ніяково, але той поводився з нею приязно й дружелюбно.

— Не турбуйтеся, міс Смайт, — заспокійливо мовив він. — Моя справа пильнувати вас і правити за бар'єр між вами та пресою. Я не викажу вашої маленької таємниці.

— Таємниці? — розгублено перепитала вона.

— Атож. Я вже встиг побувати у вашій квартирі в Саут-Кенсінгтоні й розмовляв з вашою подругою Пенелопою. Отже, я добре знаю, що телефону у вас нема.

Мері безпорадно подивилася на нього й нічого не сказала.

— Зрештою, це моя робота, — вів далі Віллербі, — збирати дрібні факти й складати їх докупи. Але я не обов'язково маю доповідати клієнтові про все, що дізнаюся. Клієнт дістає те, за що платить гроші, не більше й не менше.

— Про що ж іще ви дізналися? — тихо спитала вона.

— Нічого особливого. Тільки те, що ви набрали номер Ве—сорок два—сорок чотири. Існує спосіб визначати телефонні номери за клацанням диска.

Серце Мері боляче стиснулося. Під чемною, привітною машкарою Віллербі вона бачила обличчя хитрого й підступного ворога, проте не могла розгадати його тактики.

— Чому ж ви не сказали про це містерові Фасберже? — спитала вона.

— А навіщо? — миролюбно всміхнувся Віллербі. — Для чого турбувати його дрібницями? Коли вам захотілося подзвонити своєму приятелеві, то що ж тут такого? Якби я сказав про це містерові Фасберже, він міг би замислитись. Можливо, подумав би собі: а чого це Лорі Смайт знадобилось прикидатися, ніби вона дзвонить подрузі, коли там навіть нема телефону? Чому

вона не могла поговорити зі своїм приятелем відкрито, а вдалася до хитрощів? І що ж то за приятель, якого вона держить у такій таємниці? — Він на хвилю замовк і пильно подивився на Мері. — Ви розумієте, до чого я веду, міс Смайт?

— Моє особисте життя вас не обходить, так само як і містера Фасберже, — рішуче відказала вона.

— Певна річ, що ні, — добродушно погодився Віллербі. — Тим-то я й не сказав нічого Фасберже.

Мері похмуро зиркнула на нього, не знаючи, вірити йому чи ні.

— У мене є чудова ідея, — раптом запропонував Віллербі. — Давайте повечеряємо. Мені надано вільний кредит за рахунок Фасберже, то чому б нам не повечеряти по-королівському, га?

— Я живу тут коштом фірми «Черіл», харчуюся теж за її рахунок, — озвалася Мері.

— А я зовсім не мав на думці вечеряти тут, — пояснив Віллербі. — Надто вже тут велика розкіш. Ми подамося в Сохо.

— Гаразд, містере Віллербі, — погодилася Мері. — Дякую.

І вони поїхали в Сохо.

12

Пол Дарк не належав до тих людей, що легко втрачають спокій, але все ж таки не міг позбутися невиразної тривоги за Мері Стенз. Телефонна розмова була надто загадкова і, як видно, мала на меті повідомити йому те, про що дівчина не могла сказати відкрито. Схоже було, що за нею встановлено якийсь нагляд, і саме тому вона дзвонила буцімто своїй подрузі. Сам факт не викликав ніякого сумніву, що ж до причин, то вони були менш зрозумілі.

Та Дарк був більше схильний до рішучих дій, аніж до пустих розмірковувань. Він дістав із шухляди кілька тек з нотатками й фотографіями для репортажу про «Врододій» і заходився швидко переглядати їх, у котрий раз уже мимоволі дивуючись із неймовірного перетворення скромної, непримітної дівчини на справжню красуню. Відшукавши папірця з її домашньою адресою, він переклав його в портфелик і засунув теки на місце. Потім, наче раптом про щось згадавши, інстинктивно замкнув шухляду й поклав ключ у кишеню.

Дарк закурив сигарету, поглянув на себе в дзеркало, потім подався до вузенького провулку, де стояла його машина, й поїхав у Саут-Кенсінгтон.

Вулиця, на якій мешкали Мері й Пенелопа, була широка, обсаджена з обох боків деревами. Високі, потемнілі від часу будинки з жовтої цегли давно вже були поділені на окремі помешкання. Дарк знайшов потрібний будинок і перебіг очима довгий ряд табличок з гудзиками обіч парадних дверей, поки зупинив погляд на прізвищі Стенз, поруч з яким у дужках стояло «Дайсон» — певне, то було прізвище Пенелопи. Він нічого не знав про Пенелопу, окрім того, що раз чи двічі про неї принагідно згадувала Мері, але уявляв її собі ефектною моторною блондинкою. Він натиснув гудзика й став чекати.

За хвилину двері йому відчинила сподівана блондинка. Щоправда, вона видалася Даркові швидше блідою й стомленою, аніж ефектною і моторною, але волосся її було яскравим свідченням того, на що здатний перекис водню. Її жваві зеленкуваті очі гарно контрастували з червоним халатиком, який недбало обгортав її тендітну постать. Дівчина дивилася на Дарка з неприхованою цікавістю.

— Міс Пенелопа Дайсон? — спитав Дарк.

— Так.

— Моє прізвище... — Він якусь мить повагався, потім вирішив, що краще бути обережним. — Я приятель Мері Стенз. Я прийшов до вас від неї з дорученням.

— Справді? — мовила Пенелопа, пильно розглядаючи його. — Може, ви зайдете, містере... е-е...

— Бейкер, — швидко підказав Дарк.

— Це ви вже другий сьогодні. І що вона собі думає, ця Мері, хотіла б я знати. Проходьте.

Дарк рушив за нею у тьмяно освітлене парадне й дерев'яними сходами піднявся до квартири.

— Може, сядете, містере Бейкер? — спитала Пенелопа і відгорнула полу халатика, відкриваючи довгі стрункі ноги.

Дарк сів на хисткий стілець, миттю окинувши поглядом убогу кімнату — дешевенькі меблі, щербате дзеркало, вицвілі шпалери на стінах. Він ніколи не уявляв собі, що Мері живе в такому жалюгідному оточенні.

— На жаль, я не можу запропонувати вам чогось випити, — вибачилася Пенелопа. — Наші гості звичайно приносять пляшки з собою.

— Міс Стенз просила мене переказати вам, що її не буде вдома кілька тижнів, — мовив Дарк, переходячи до справи. — Сказала, що їде за місто з друзями. Згодом вона дасть вам знати про себе.

— Я знаю, — озвалася Пенелопа. — І ще я не повинна розмовляти з репортерами і взагалі з представниками преси. А звідки мені знати, чи ви теж не репортер?

— Хіба я схожий на репортера? — спитав Дарк.

Дівчина знизала плечима.

— Та ні, наче не схожі, але хто вас знає.

— Якби я був репортер, то навряд чи міг би принести вам звістку від Мері, — сказав він.

Пенелопа всміхнулася.

— Ах, он як! То-ви, мабуть, і є той таємничий знайомий, до якого вона ходить майже щовечора, — той, що живе десь у районі Найтсбріджа.

— Можливо, — погодився Дарк. — А вона хіба розповідала вам про мене?

— Та ні, не вона. Відколи її почали робити красунею, з неї й слова не витягнеш. Я сама одного разу простежила, куди вона пішла, — просто з цікавості, знаєте. Їй дуже поталанило, еге ж?

— Так, їй, звичайно, поталанило. А скажіть, міс Дайсон, хто до вас приходив перед мною?

— Якийсь чоловік. Такий собі цибатий здоровило з вусиками і в капелюсі. Сказав, що він представник фірми «Черіл», і що Мері довго не буде, і що я не повинна розмовляти з газетярами і взагалі ні з ким.

— Він не сказав, куди вона поїхала?

— Сказав тільки, що фірма дбає про її інтереси, хоча й невідомо, як це розуміти.

— А прізвища свого не назвав?

— Ні. Але я знаю номер його машини. Я стежила з вікна, як він поїхав.

— Ви розумна дівчина, — похвалив її Дарк. — То який же номер?

Пенелопа закопилила губи й прибрала суворого вигляду.

— А чого це я маю вам казати? Я ж ні з ким не повинна розмовляти. А що мені завадить повідомити наступному гостеві ваш номер і так далі? Навіть незчуєшся, як вскочиш у якусь халепу.

Дарк нетерпляче підвівся й заходив по кімнаті.

— Даю вам слово честі, що я друг Мері, і ваш також, коли хочете. Я гадаю, вона попала в якусь біду. Оте діло, в яке її втягли, досить нечисте й має дуже скоро лопнути. Я хочу допомогти їй, якщо зможу.

— Я б не сказала, що то біда — стати красунею й одержати цілу купу розкішних суконь, — невдоволено зауважила Пенелопа. — Я б і сама не відмовилась од такої роботи. Мене нітрохи не здивує, якщо вона подалася кудись з якимось мужчиною, таким собі старим товстосумом, що добре знається на гарних жінках і вміє їм догоджати. Далебі, винуватити її я б не стала.

Дарк не зводив з неї похмурого погляду, немовби розмірковуючи над її словами. На превеликий свій подив і всупереч здоровому глуздові, він раптом відчув наплив незрозумілого роздратування, що дуже скидалося на ревнощі. Сама думка про те, що Мері живе з якимось мужчиною, збурювала його спокійну, помірковану вдачу. «Мабуть, це тому, що ми так часто бували разом, — подумав він, силкуючись знайти розумне пояснення своєму роздратуванню. — Люди взагалі здатні створювати собі ідолів і потім уявляти, що то їхня власність».

— Це неправда, — рішуче заперечив Дарк. — Я скажу вам, як воно все є, коли хочете. Мері причетна до однієї таємної справи, пов'язаної з рекламою нового косметичного виробу. Про це якимсь чином пронюхала преса. І фірма «Черіл» вжила застережних заходів. Мабуть, вони її десь переховують, аби бути певними, що газети не добудуть докладніших відомостей.

— Он як, — мовила Пенелопа.

— І ще ось що хотів би я вам порадити, — твердо провадив він далі. — Я думаю, ви повинні робити так, як вони кажуть. Не розмовляйте з репортерами і взагалі ні з ким. Інакше Мері можуть загрожувати великі неприємності.

— І з вами теж не розмовляти?

— Зі мною можете розмовляти, якщо хочете. Я друг Мері.

Пенелопа всміхнулася, і в очах її несподівано з'явився серйозний вираз.

— Знаю, містере Бейкер, якщо ви й справді Бейкер. Я здогадалася про це з виразу вашого обличчя, коли сказала про старого товстосума. — Пенелопа підійшла до низенького столика і взяла з нього чорну сумочку. — Я дам вам номер машини. Я записала його.

Порившись у сумочці, вона подала Даркові клаптик паперу. Дарк швидко глянув на нього й сховав у портфелик.

— Дякую, Пенелопо, — мовив він. — А тепер знаєте що? Одягніться, і ми з вами підемо випити.

— У мене інша ідея, — сказала дівчина, несміливо позирнувши на нього. — Ви підіть і принесіть пляшечку, а я тим часом роздягнуся.

Дарк усміхнувся.

— Навряд чи це сподобається Мері, — сказав він. — Ідіть одягайтеся.

Пенелопа знизала плечима й попрямувала до спальні.

Раптом біля дверей хтось подзвонив.

Дарк підійшов до вікна й вихилився надвір, але того, хто дзвонив, затуляла арка під'їзду. З сусідньої кімнати озвався Пенелопин голос:

— Містере Бейкер, подивіться, будь ласка, хто це. Сьогодні я нікого не чекаю.

— Гаразд, — сказав Дарк і спустився сходами вниз.

У тьмяному світлі, що падало з парадного, він помітив ставного, гарного з виду

молодика. На плечі у нього висіла репортерська фотокамера в брунатному шкіряному футлярі. Його обличчя здалося Даркові знайомим, але він не міг пригадати, де й коли бачився з ним.

— Добрий вечір, — гречно привітався молодик. — Міс Стенз удома?

— Ні, — коротко відрубав Драк. — А хто ви такий?

— Джефкот, репортер «Івнінг Діспетч». Я зустрів міс Стенз сьогодні вранці й пообіцяв, що зайду... — Він раптом затнувся і втупив у Дарка здивовані очі. — Стривайте... Б'юсь об заклад... Так, ну звичайно, це ви. Пол Дарк із «Очевидця»!

— Привіт, Джефкот, — похмуро сказав Дарк. — Світ тісний — ніде розминутися.

— Либонь, уже років п'ять минуло, відколи ви працювали в «Діспетчі»...

— Еге ж. П'ять років. Даруйте, може, це нечемно з мого боку, але в мене побачення. Що ви хотіли?

— Я прийшов до міс Стенз.

— Її немає і більше тут не буде.

Джефкот усміхнувся сам до себе, не зводячи з Дарка підозріливого погляду.

— Я так і знав, що тут пахне якоюсь історією, — мовив він, — коли вже нею цікавиться «Очевидець», то має бути щось незвичайне. В чому тут заковика, Пол? Шепніть колезі хоч словечко.

— Для вас тут нічим не пахне, — сказав, наче відрубав, Дарк.

— Натрапили на золоту жилу?

— На що я натрапив, хай вас не обходить. Дайте спокій міс Стенз. Для вас це не знахідка.

— Гарна дівчина — завжди знахідка, а я, признатися, ще не бачив такої красуні. До того ж, вона зв'язана з «Черіл», а ті затялись, мов чорти, й ні пари з уст. Чим тут пахне, Пол?

— Нічим.

— Ну що ж, полишаю вам бути першим на місці злочину, — невдоволено, проте з повагою сказав Джефкот. — Принаймні тепер я знаю, що тут є за чим полювати. Ми маємо свої методи.

— Ласкаво просимо, — буркнув Дарк.

Він уже хотів зачинити двері, коли раптом почув позаду Пенелопин голос:

— Хто це, містере Бейкер?

Дарк швидко озирнувся й побачив, що Пенелопа, в короткій зеленій сукні, схожа на ляльку, з розмальованим обличчям та пишно збитим золотавим волоссям, спускається сходами.

— Пусте, — озвався він. — Якийсь страховий агент.

Джефкот звів брови й тихенько свиснув.

— На добраніч, містере Бейкер, — мовив він з образливою чемністю і, повернувшись, пішов геть.

Дарк зачекав, поки Пенелопа зійде вниз. Вона взяла його під руку й грайливо усміхнулась.

— Ну, ходімо вип'ємо, — пробелькотіла вона. — Мені це корисно.

— Мені теж, — цілком щиро признався Дарк.

І вони подалися до найближчої пивнички.

13

Другого дня вранці Пол Дарк запросив до свого кабінету міс Мейсон. Вона зайшла, як завжди, твердою ходою, сповнена невичерпної енергії, і рівно сіла на стільці навпроти, допитливо дивлячись на Дарка крізь рогові окуляри. Той, за звичкою, подав їй сигарету, і вона, подякувавши очима, закурила.

— Щось ти сьогодні кислий, Пол, — сказала вона. — З похмілля?

— Не зовсім. Річ у тім, що ми загубили нашу райську пташку.

— Це ти про ту дівчину, Мері Стенз?

— Так. Ділки з «Черіл» поквапилися сховати її від сторонніх очей.

— Навіщо?

— Десь щось випливло на поверхню. На слід напала «Івнінг Діспетч», а може, й інші газети. Міс Стенз удома більше не живе.

— А де ж вона?

— Оцього я не знаю, але хочу довідатися. Я мушу розшукати її з чисто корисливих міркувань, щоб поставити крапку на цій історії. Мені потрібні фотографії й завершальні деталі.

Міс Мейсон замислилась, пахкаючи сигаретою.

— Гадаю, це викрадення з сералю влаштувала фірма «Черіл».

— Сумніву майже немає.

— Що ж вони могли зробити? Ти кажеш, що дівчина дуже гарна, отже, вона мусить привертати до себе увагу. В той же час їй, очевидно, й досі треба щодня їздити на фабрику в Стенмор... можливо, в автомобілі. Вона може жити або десь у готелі, або в когось із службовців фірми.

— Скажімо, в тої ж таки Аманди Белл,— висловив припущення Дарк.

— Або й у самого Еміля Фасберже, — цинічно докинула міс Мейсон.

Дарк спохмурнів.

— Ну що ж, так чи інак, а це дає нам якийсь ключ. Послухай, Брендо, скажи Роджерсонові, нехай пошукає в лондонських готелях особу на ім'я Мері Стенз або ж Лора Смайт. Цілком можливо, що й це не дасть жодних наслідків. Якщо на кінець дня нічого не довідаємось, то, може, я сам

поїду в Стенмор і проведу невеличке приватне розслідування.

— Гаразд, — мовила міс Мейсон. — І не забувай, що тобі ще потрібне фото доктора Раффа.

— Плюс інтерв'ю, — додав Дарк. — Але це ми залишимо на кінець. А тим часом треба зробити ще одну річ. — Він дістав портфелика, вийняв звідти невеличкий згорнутий папірець і подав його міс Мейсон. — Це номер машини. Я хочу знати, кому вона належить. Можливо, Роджерсонові вдасться побіжно з'ясувати й це, коли він перевірятиме готелі.

— Гаразд, — сказала міс Мейсон.

Коли вона вийшла з кабінету, Дарк ще з хвилину нерухомо сидів за столом, поринувши в роздуми. Потім глибоко зітхнув, протер очі й узявся до поточної роботи.

На четверту годину Роджерсонові не вдалося роздобути потрібних відомостей. У записах жодного великого готелю не значилось особи на ім'я Лора Смайт чи Мері Стенз. Скидалося на те, що її записано під іншим вигаданим ім'ям, якщо вона справді жила в готелі. Що ж до номера автомашини, то поліція пішла назустріч, але це потребувало часу. Урядовець, який мав дати дозвіл, саме кудись виїхав, проте відомості можна було одержати вже наступного дня.

Не маючи іншого вибору, Дарк вирішив діяти на власний розсуд. Він вийшов з редакції, сів у машину й з максимальною дозволеною швидкістю поїхав у Стенмор. На початку шостої Дарк був уже біля фабрики «Черіл». Він зупинив машину в зручному для спостереження місці обіч головного під'їзду фабрики й став чекати, курячи сигарету за сигаретою.

Він приїхав трохи невчасно: о пів на шосту з фабрики почали виходити робітники. Суцільний людський потік — чоловіки й жінки, хлопці й дівчата — виливався з головної брами й сунув до найближчої автобусної зупинки. За ним рушила колона велосипедів, моторолерів й автомобілів найрізноманітніших розмірів та марок. Дарк напружував зір, намагаючись не пропустити Мері, і розчаровано думав, що, мабуть, він запізнився. Очевидно, вона вийшла трохи раніше.

Робітники швидко розійшлись, і невдовзі фабрика стала мовчазна й безлюдна. О шостій Дарк остаточно втратив надію і вже хотів увімкнути мотор, щоб поїхати геть, коли на дорозі раптом з'явився невеликий сірий автофургончик і, повернувши до фабрики, зупинився біля головної брами. На кузові фургончика був напис яскравими жовтими літерами: «Кінокомпанія «Бельведер».

Дарк забрав руку від ключа запалювання й став спостерігати. Шофер виліз із кабіни, обійшов фургончик і, відчинивши задні дверцята, почав виймати з кузова пласкі круглі бляшанки, в яких, очевидно, була кіноплівка. Він поскладав їх рівним стосом і поніс до брами. Потім повернув до невеличких бічних дверей фабричного будинку і зник з очей.

Дарк облизав губи кінчиком язика. В голові його гарячково снувалися думки. Звичайно, все, що він побачив, мало про що говорило, однак скидалося на те, що в знімальному павільйоні ще працювали, отже, можливо, Мері й досі була на фабриці. А якщо навіть ні, все одно йому випадає нагода, якої не пропустив би жоден заповзятливий журналіст. Коли настане час опублікувати репортаж про фірму «Черіл», йому, безперечно, знадобляться свідчення очевидця про дослідний відділ фабрики, а надто про знімальний павільйон і операційну, де задля слави «Врододія» було створено Лору Смайт. Дарк на мить пошкодував, що не взяв із ссбою фотокамеру, але потім подумав, що вона впадала б в око й могла б збудити непотрібну підозру. Зрештою, якщо його вилазка скінчиться вдало, її можна буде повторити іншим разом.

Він неквапно вийшов з машини й замкнув дверцята. Потім розміреними кроками рушив через дорогу, без перешкод поминув відчинену браму і звернув до невеличких бічних дверей. Не вагаючись штовхнув їх і, переступивши поріг, опинився в довгому вузькому вестибюлі з цементованою доліжкою і голими стінами, од якого відгалужувався хід убік. Дарк рушив уперед.

Нараз перед ним виросла постать шофера з автофургончика; шофер вийшов з-за рогу й простував йому назустріч. Дарк відступив убік, даючи дорогу.

— Добридень, — мовив він.

Шофер торкнувся рукою кашкета.

— День добрий, сер, — привітно відказав він і пішов далі.

В кінці вестибюля Дарк зупинився. Шофер вийшов з правого боку, отже, павільйон, очевидно, був десь там. Дарк упевнено й з діловим виглядом звернув праворуч. Кілька східців, розчинені подвійні двері — і він побачив широкий, засланий килимом коридор. Дарк пішов повільніше.

Коридор мав кроків двадцять завдовжки, і з кожного боку в нього виходило троє чи четверо дверей. Над другими дверима ліворуч тьмяно горіла червона лампочка. Даркові здалося, ніби він чує якісь приглушені голоси.

Він тихенько звернув до дверей з червоною лампочкою. На дверях висіла тимча-

сова, написана від руки табличка: «Знімальний павільйон. Вхід заборонено». Дарк хотів уже натиснути на ручку, але раптом завагався і озирнувся навколо. Сторожко пішов далі коридором, оглядаючи решту дверей, аж поки, як і сподівався, побачив табличку: «Доктор Престон».

Він обережно прочинив двері й, пересвідчившись, що всередині темно, зайшов. Потім щільно зачинив за собою двері й засвітив світло. Він опинився у невеличкій кімнаті, схожій на службовий кабінет. Побачивши в заскленій переділці ще одні двері, відчинив їх і клацнув вимикачем.

Поза всяким сумнівом, це була операційна. Дарк упізнав деякі деталі, про які розповідала Мері, але цікавого тут було набагато більше, ніж він собі уявляв, і камера стала б йому зараз у великій пригоді. Фотографія самого операційного столу в поєднанні з портретом доктора Раффа справила б неабияке враження на читачів і привернула б їхню увагу до репортажу.

Дарк, не поспішаючи, оглянув інструменти, пляшки й пляшечки в засклених шафах. В одній із шухляд він знайшов теку з фотографіями обличчя й різних частин тіла Мері Стенз, змережаних чорнильними лініями та іншими позначками, що, безперечно, фіксували перебіг лікувального курсу й вирізняли ті деталі анатомічної будови, які потребували особливої уваги. Були там також друковані на машинці й писані від руки нотатки про гормональні та біохімічні ін'єкції. Дарк швидко перебіг їх очима, потім, наче про щось згадавши, заходився переносити деякі цікаві дані в свій записник. Нарешті, він вибрав дві фотографії: зображення обличчя дівчини, яким воно було тижнів зо два тому, з розгонистими позначками Раффового пера та знімок ноги, на якому було визначено бажану форму коліна. Він дбайливо скрутив їх трубочкою й поклав у кишеню. «Наш млин все перемеле, — мовив сам до себе. — Зробимо кліше, а згодом я поверну йому ці фото з привітом від редакції «Очевидця». На той час репортаж матиме такий вигляд, що й комар носа не підточить».

Востаннє обвівши поглядом операційну, Дарк вийшов у коридор. Над дверима павільйону все ще горіла червона лампочка — отже, зйомки, як видно, тривали й досі. Затамувавши віддих, Дарк натиснув на ручку й, прочинивши двері, зазирнув усередину, але побачив лише брудний зворотний бік якогось великого панно, підпертого дерев'яними стояками. Він прослизнув до павільйону, підкрався до краю панно й визирнув з-за нього.

Всі присутні заклопотано вовтузилися коло камер й освітлювальних приладів у протилежному кінці кімнати. Мері стояла в самому центрі яскравого світла софітів і здавалася ще вродливішою, ніж звичайно. Вона тримала в руках букет квітів і повільно походжала перед декорацією, що, як видно, мала зображувати паркову терасу. Далі стояло чоловік шість, а по рейках повагом повзала пересувна кінокамера.

— Все! — пролунав чийсь голос. — Можна проявляти.

Хтось гучно плеснув у долоні.

— На сьогодні досить. Завтра о тій самій порі кольорові зйомки.

Люди, що стояли купкою, розбрелися по кімнаті. Мері підійшла до камери й віддала букет комусь із них. Дарк вирішив ретируватися. Він нишком вибрався з павільйону, пройшов назад тими самими коридорами й невдовзі знову опинився за фабричною брамою, в сірих надвечірніх сутінках. Небо затягла важка темна хмара, накрапав дощ. Фургончик уже поїхав, зате біля головного входу на когось чекав розкішний чорний лімузин.

Дарк швидко повернувся до машини і ввімкнув мотор, щоб прогрівся, потім закурив сигарету й став чекати. Хвилин за три з бічних дверей вийшли четверо людей і рушили до автомобільної стоянки на фабричному подвір'ї. І раптом з головного входу виринула Мері. Ту ж мить з лімузина вискочив шофер і відчинив перед нею дверцята. За кілька секунд машина вже виїжджала на шосе, що вело до Лондона.

Дарк зачекав, поки вона віддалиться метрів на триста, потім увімкнув швидкість і поїхав слідом за нею. Неподалік від Північного кільця, де рух став жвавіший, він поступово скоротив розрив і наблизився до лімузина. На якусь мить він виразно побачив знайоме чарівне обличчя, що дивилося на нього крізь заднє скло, але не подав знаку, боячись, щоб його не помітив шофер, ненароком глянувши у своє дзеркальце. Мері повинна була впізнати машину, це майже напевне, подумав Дарк, а може, побачила і його.

Обличчя більше не показувалось, але Дарк уперто не відставав од лімузина, що набирав швидкість на вільній ділянці шосе.

Все сталося так швидко й несподівано, що він не встиг навіть опам'ятатися. З лімузина на мить висунулася рука, і клаптик паперу затріпотів на вітрі. Дарк інстинктивно натиснув на гальма і, поступово збавляючи швидкість, пропустив уперед машини, що їхали слідом. Потім зупинився, провів очима лімузин, а коли той зник удалині, вийшов з машини й побрів під дощем назад по шосе.

Знайти невеличкий клаптик паперу було нелегко, але Дарк усе-таки побачив його: мокрий і зібганий, папірець лежав у траві на узбіччі шосе. Він підняв його й розпра-

вив на долоні. Записка була коротка, поспіхом нашкрябана рукою Мері: «Я в «Онікс-Асторії» під іменем Аманди Белл. Не треба їхати слідом. М.»

Дарк замислено згорнув папірець і поклав його в бумажник. Потім повернувся до машини й поїхав додому.

14

— Я відшукав того добродія, якого ви просили знайти за номером машини, — сказав Роджерсон, сидячи на краю Даркового столу й протираючи брудним носовиком окуляри. — Його звуть Ерік Віллербі, живе він у Хемстеді, в Швейцарському кварталі. В телефонній книзі значиться як приватний агент розшуку.

— Якраз те, що треба, — пробурмотів Дарк, закурюючи сигарету. — Найняли приватного сторожа, щоб віднаджував газетних вовків.

— І всяких інших. Але слухайте далі, це ще не все. Після того, як Бренда Мейсон сказала, що ця Стенз в «Онікс-Асторії», я знову сів на телефон і, що ви думаєте?.. Добродій Віллербі також наймає кімнату в «Оніксі»!

Дарк буркнув щось собі під ніс.

— Але майте на увазі, — вів далі Роджерсон, — у цьому немає нічого протизаконного, якщо все робиться зі згоди дівчини. Ці ділки з «Черіл» мають повне право захищати свої інтереси і її також. Навряд чи змогли б вони вдержати її силою в такому місці, як «Онікс». Ви розумієте, до чого я веду? Ладен побитись об заклад, що вона вже на гачку — живе, мов кінозірка, має персонального охоронця й таке інше. Я б і сам залюбки скуштував такого життя.

— Шлунок зіпсуєте, — похмуро мовив Дарк. — Усе, що ви кажете, цілком слушне, але є ще одна дрібна, зовсім мізерна деталь: якось так сталося, що Мері Стенз працює передусім на «Очевидець».

Роджерсон глузливо посміхнувся.

— Це ви так гадаєте. А давайте-но поглянемо на речі практично, Пол. Що вона має з «Очевидця»?

— Десять фунтів і гарантований гонорар з розрахунку один фунт за кожне надруковане слово.

— Отже, поки що десять фунтів, — сказав Роджерсон, хитаючи головою. — Ми не надрукували ще жодного слова й, може статися, що не надрукуємо. Ще невідомо, що скажуть редакційні юристи, — може, вся ця справа не варта наших турбот. Пам'ятаєте останній судовий позов за наклеп? Він коштував нам двадцять тисяч фунтів. Надто дорога ціна за викривальну історію.

— Кожне слово мого репортажу буде правдиве й захищатиме громадські інтереси, — заявив Дарк. — Ми маємо більш ніж досить фотографій, щоб це довести.

— Що ж, можливо, так, — мовив Роджерсон, розводячи руками. — Я тільки пробую глянути на все це очима самої дівчини. Фірма «Черіл» зробила її вродливою й платить їй хай і не бозна-які гроші, але в кожному разі більші, ніж вона заробляла досі, і вже напевне не оті нікчемні десять фунтів, якими її ощасливив «Очевидець». Вони убрали її, мов принцесу, поселили у фешенебельному готелі, дали розкішний автомобіль, що возить її на роботу й з роботи. Мало того: коли її краса почала привертати загальну увагу, найняли приватного детектива, щоб віднадити надміру цікавих. Чого ще може бажати дівчина? І що ви могли б запропонувати їй натомість?

— Ви старий цинік, Роджерсоне, — уїдливо сказав Дарк. — Мері Стенз не зрадниця. Я знаю її надто добре.

— Можливо, що й так, поки в неї не було ні краси, ні грошей. Та люди міняються, Пол. Усі ми служимо тим, хто нас годує. На вашому місці я поставив би хрест на всій цій історії й дав дівчині спокій. Якщо ви спробуєте надрукувати памфлет на «Черіл», це може зруйнувати все її майбутнє.

— У неї є краса, — уперто сказав Дарк. — І ця краса залишиться при ній незалежно від того, викрию я фірму «Черіл» чи ні. Поки вона вродлива, її майбутнє надійне.

Роджерсон здвигнув плечима.

— Робіть як знаєте. Зрештою, ви редактор. Коли я зможу чимось допомогти, скажіть мені тільки одне словечко.

Дарк вдячно кивнув головою.

— Спасибі. Ви хороший хлопець, Роджерсоне, от тільки якби трохи менше розумували. Я нітрохи не сумніваюсь, що репортаж треба надрукувати, але для більшої певності пораджуся зі Старим. Я не пам'ятаю випадку, щоб він відхилив цікавий викривальний матеріал.

— Ви маєте рацію, — мовив Роджерсон, зіскочивши зі столу й попрямувавши до дверей. — Бувайте.

— Бувайте, — відказав Дарк.

«Старий» був особою, яку рідко хто бачив у редакції в повсякденній метушні, проте саме його тверда рука весь час лежала на пульсі «Очевидця». Звали його Безіл Бомон, і він займав посаду відповідального редактора. Його службові обов'язки полягали в тому, щоб контролювати й узгоджувати діяльність численних галузевих редакторів, які відповідали за окремі відділи, і таким чином підтримувати постійний напрям редакційної політики. Практично в їх-

ню роботу він втручався надзвичайно рідко, хоча й доскіпливо вичитував гранки кожного номера журналу, перш ніж віддати його до друку. Це невтручання мало означати, що загалом редактори відділів цілком задовільно виконують свої обов'язки.

Вряди-годи той чи той редактор звертався до Бомона за порадою з приводу матеріалу, що мав якесь відношення до політики чи міг потім дати підставу до звинувачення в наклепі. Відповідальний редактор був найвищою інстанцією в цих питаннях, проте й він, у свою чергу, підлягав раді директорів видавничого концерну. Чарлз Хеннінгер, голова ради, мав розкішний кабінет поряд з Бомоновим і звідти керував усіма справами концерну «Стайн—Хеннінгер», який, окрім «Очевидця», видавав ще з півдесятка великих газет та журналів. Бомон був своєрідною ланкою між Хеннінгером, що репрезентував раду директорів, та редакторами, які, кожен у своїй галузі, фактично робили журнал.

Вибравши часинку, Дарк неохоче пішов до Старого, щоб поговорити з ним про свій репортаж. Він розумів, що питати схвалення в шефа — це не що інше, як пробувати зняти з себе відповідальність, — адже він і сам добре знав, що можна друкувати в «Очевидці», а що ні. Та, зважаючи на те, що репортаж цей зачіпав досить складні проблеми, а також на можливість або, точніше, на неминучість втрати журналом солідного рекламодавця, він визнав за краще заручитись Бомоновою згодою, хоч і знав наперед, що скаже Старий: мовляв, дійте і начхайте на всі наслідки.

Бомон був високий на зріст чоловік років п'ятдесяти, з надзвичайно буйною, як на його літа, темною чуприною; він завжди носив світлі костюми й окуляри без оправи, що робили його трохи схожим на американця. Бомон привітно зустрів Дарка й уважно вислухав зміст репортажу про фірму «Черіл», що його той досить детально переповів.

— Суть тут у тому, що все це — чистісінький обман, — сказав на закінчення Дарк. — Біохімічний лікарський дослід над молодою дівчиною подається як наслідок застосування «Врододія».

— Саме так вони й кажуть? — спитав Бомон.

— Трохи іншими словами. Давній трюк з уявним взаємозв'язком. «Врододій» матиме в своєму складі деякі з речовин, що перетворили дівчину на казкову красуню, і, мовляв, зробить те саме з кожною жінкою, яка його вживатиме.

— Які у вас є матеріали про клінічний дослід?

— Дещо є. Особисті свідчення дівчини, велика серія фотографій плюс персональний таємний візит у дослідний відділ фабрики «Черіл». Маємо також докладні дані про доктора Джеймса Раффа. Цілком зрозуміло, що жоден поважний лікар не встряв би в таку рекламну авантюру. Цього Раффа кілька років тому виключено з корпорації, і він сидів у тюрмі за таємний аборт, що спричинився до смерті пацієнтки.

— Непогано, — пожвавішав Бомон. — А далі що?

— Дівчину тримають у готелі «Онікс-Асторія», по суті, як ув'язнену. Для охорони до неї приставлено приватного детектива. Можна роздобути факти, що компрометують Фасберже, — в нас уже є деякі відомості щодо його необачних зв'язків з жінками.

— Тут будьте обережні, — порадив Бомон. — Ми не маємо права наражатися на можливість звинувачення у наклепі, особливо якщо факти не стосуються даної історії. От якби вам пощастило довести його зв'язок з цією Смайт...

Дарк спохмурнів.

— Сумніваюся, — мовив він. — У кожному разі, я маю намір зустрітися з нею, як тільки зможу. А поки що мені потрібне одне — схвалення загального напряму репортажу.

— Все гаразд, — весело озвався Бомон. — Дійте. Це саме те, що потрібно «Очевидцю». Сказати правду, ми вже давно не давали нікому добрячого чосу.

— Дякую, — бадьоро сказав Дарк. — Саме цього я й сподівався.

— Якщо будуть перешкоди з боку юристів, — докинув Бомон, — дайте мені знати. Зараджу, чим зможу. Коли ви думаєте друкувати репортаж?

Дарк на мить замислився.

— Остаточно я ще не вирішив. Можливо, варто зачекати, поки «Черіл» розпочне свою рекламну кампанію, і тоді вже розтрощити її вдрузки. Але, з другого боку, цією історією починають цікавитися деякі газети, і я не хотів би, щоб вони перехопили в нас здобич. Одне слово, триматиму ніс за вітром.

Бомон кивнув головою.

— Дійте на свій розсуд, Пол. Коли що — приходьте.

До свого кабінету Дарк вернувся повеселілий. «Стережись, Емілю Фасберже! — бурмотів він сам до себе. — Я беру тебе на мушку!»

Того вечора, повернувшись додому, він вирішив переглянути матеріали до репортажу про «Черіл» і підійшов до письмового столу. На його подив, замок не піддався, і в нього майнула думка, що там щось заїло, та, натиснувши на ключ сильніше, він,

зрештою, відімкнув шухляду. Невиразна підозра, що була виникла в нього, поступово розвіялась, коли він перевірив теки, — все було на місці: надруковані на машинці чернетки, життєписи, фотографії. Якийсь час він сидів над цими паперами, намагаючись визначити, яких матеріалів, фактичних і біографічних, ще не вистачає. Він намітив у думці чотири істотні моменти, які потребували уваги: додаткові факти, що компрометували б Фасберже, і, при нагоді, інтерв'ю з ним самим (хоч це навряд чи можливо); деякі біографічні відомості про Аманду Белл, що була, як видно, натхненницею всієї кампанії «Врододій»; відверта розмова з доктором Раффом і, нарешті, кілька серйозних запитань рекламному агентству, що здійснювало весь план, — усе це, певна річ, з якомога більшою кількістю фотографій.

Дарк уже хотів був поскладати теки назад до шухляди, коли нараз передумав і засунув їх у портфель. У пам'яті йому знову зринув замок, що не хотів відмикатись, і хоч він не мав жодних доказів, проте підсвідомо відчував, що в квартирі побував хтось чужий. Надійніше буде зберігати їх у редакції.

Скінчивши з теками, він сів, закурив сигарету і замислився. Тепер йому треба будь-що побачити Мері Стенз, постановив він, хоч і не уявляв, як це зробити, не викликавши підозри Віллербі, її охоронця. «Кінець кінцем, — подумав Дарк, — я можу поїхати до «Онікс-Асторії» і потинятися по барах. Вона майже напевне зараз у готелі й навряд чи сидітиме весь час у номері. Їй треба їсти, а може, схочеться й випити, отже, я маю не менш як п'ятдесят шансів із ста побачити її. А коли не пощастить, доведеться діяти рішучіше, однаково буде там той Віллербі чи ні...»

Він докурив сигарету, вийшов з дому й поїхав у Мейфер. З обережності він поставив машину за три квартали від готелю і далі пішов пішки. В кіоску на розі купив вечірню газету, щоб не привертати до себе уваги, коли сидітиме в барі.

У вестибюлі й холі готелю ходили й стояли люди, чоловіки й жінки, деякі у вечірньому вбранні, але Мері там не було. Дарк поволі рушив пишно оздобленим коридором, аж поки натрапив на світляну вивіску з яскравими зеленими літерами: «Американський бар». Він зайшов туди.

Він побачив її одразу ж. Вона сиділа за невеликим столиком між жирною тушею, що належала, як видно, Емілеві Фасберже, та високим худорлявим суб'єктом з маленькими вусиками — судячи з усього, то був Віллербі. Фасберже тримав її за руку і щось поважно говорив на вухо, а Віллербі тим часом тягнув із склянки якийсь жовтий напій — певне, віскі — і дивився просто себе неуважно й трохи іронічно.

Вона помітила його не одразу. Тільки тоді, коли Дарк сів біля столика і, замовивши склянку шотландського віскі, розгорнув газету, він відчув на собі її погляд. Мері не подала й знаку, що впізнала його, — просто дивилась байдужими очима, наче бачила його вперше у житті. Дарк теж не виказував себе. Сховавшись за газетою, він скоса стежив за дівчиною, дивуючись з її чарівної вроди й відчуваючи ненависть до Фасберже, що торкався її своєю жирною лапою.

Час минав. Дарк замовив другу склянку, а потім і третю. Фасберже підвівся і вийшов з бару — певно, до вбиральні, бо за кілька хвилин повернувся назад. Невдовзі підвелася з місця і Мері й рушила до виходу. Проходячи повз Дарка, вона промовисто подивилася на нього.

Він не поспішав і ще з хвилину сидів, не підводячи очей від газети. Тоді, ледь помітно потягнувшись, неначе стомився сидіти, згорнув газету, засунув її в кишеню і вийшов у коридор.

Мері чекала на нього біля виходу у вестибюль. На мить вона припала до нього всім тілом, міцно, майже конвульсивно, схопила за плечі...

— Пол!.. — прошепотіла вона. — Я ледве дочекалася вас. Вони мене зовсім спутали.

— Ви можете якось вийти звідси? — спитав він.

— Поки Віллербі тут — ні. Він має стежити, щоб я ні з ким не зустрічалася. Може, пізно вночі, коли він піде спати... скажімо, десь о першій...

— Я чекатиму на вас поблизу, — пообіцяв Дарк. — Ми зможемо поїхати до мене, а потім я одвезу вас назад, поки Віллербі ще спатиме.

— Дякую... — видихнула вона. — Пол, я... мені вас так бракувало...

— Мені вас теж, — тихо мовив він. Тоді легенько поцілував її, питаючи себе в думці, чи приємно цілувати найвродливішу жінку в світі. Виявилося, що приємно.

— Я мушу йти, — прошепотіла Мері. — Вони можуть щось запідозрити.

— До зустрічі, — сказав він.

Вона квапливо пішла коридором до американського бару.

Дарк, не поспішаючи, поминув вестибюль, вийшов на вулицю і попрямував до своєї автомашини, міркуючи про те, чи не занадто заволоділа його почуттями красуня Лора Смайт, чи то пак Мері Стенз. «Це теж робота, — мовив він сам до себе. — Треба ж мені якось завоювати її довір'я. Така красуня, як вона, — чудова принада для першого-ліпшого нерозважливого зальотни-

ка. Скажімо, для того ж таки Фасберже. А в мене є ще й інша мета — мій репортаж».

Та всім тим думкам, хоч які цинічні й жорстокі вони були, бракувало щирості, і Дарк сам знав це краще від будь-кого іншого. Дивна річ — його зовсім не хвилювала довершена штучна врода дівчини. Для нього вона була, як і раніш, просто Мері Стенз, а не чарівна Лора Смайт, і сама думка про те, що до неї залицяється Фасберже, була нестерпною.

Він повернувся додому і став чекати першої години.

15

На побачення вона спізнилася. Минуло вже стільки часу від умовленої години, що Дарк, непорушно сидячи в машині й викурюючи сигарету за сигаретою, почав уже був думати, чи не виявився Віллербі твердішим горішком, ніж вони сподівалися. Нарешті, за десять хвилин перед другою вона з'явилася при вході до танцювальної зали готелю, сторожко кутаючись у хутряне манто. Дарк відчинив їй дверцята і повів машину в напрямі Найтсбріджа. Дорогою вони майже не розмовляли.

Уже в квартирі, коли Мері скинула своє манто, він зміряв її оцінюючим поглядом. На ній була темно-зелена сукня, нова й дорога з вигляду, що вигідно відтіняла красу її обличчя та фігури. Дівчина видалася Даркові блідою і стомленою, проте й тепер могла б успішно претендувати на титул «міс Всесвіт». «Певне, доктор Рафф уже закінчив-таки свій дослід», — подумав він. Навряд чи можна було додати ще щось до цієї досконалої вроди.

— Це вже завершальна стадія, Пол, — сказала Мері, коли він налив чарки. — Лишилося ще тижнів зо два, а може, й тиждень. Тим часом вони визнали за краще тримати мене в «Онікс-Асторії» під охороною. Мною зацікавилася преса.

— Я знаю, — мовив Дарк. — Мав нагоду розмовляти з Джефкотом із «Діспетча».

Мері поволі пила з чарки.

— Пол, — спитала вона занепокоєно, — ви хочете опублікувати цю історію?

— Атож, — твердо відказав Дарк.

— Ви... ви гадаєте, це буде розумно?

Він здивовано звів на неї очі.

— Я хочу сказати тільки от що, — вела вона далі. — Коли вже на те пішлося, то чого ви сподіваєтесь цим досягти? Рекламні трюки — звичайнісінька річ, і далеко не всі вони чисті з погляду етики. І цей такий самий, з тією тільки різницею, що він безпосередньо торкається мене.

— До чого це ви, Мері? — спитав Дарк.

Вона присунулась ближче до нього і серйозно глянула йому в очі.

— Я надто багато втрачаю, Пол. Коли говорити щиро, фірма «Черіл» дала мені те, чого я ніколи в житті не мала. Колись я спробувала стати актрисою і зазнала невдачі. Тепер становище змінилося. Цей дослід міг би відкрити переді мною непогане майбутнє.

— Але ж це майбутнє за всіх обставин залишиться за вами, — зауважив Дарк. — Потерпіти можуть Еміль Фасберже і його фірма, але особисто вас це не зачепить.

— Це виставить мене як дивовижу, — мовила вона.

— Вас однаково трактуватимуть як дивовижу, Мері. В тому-то й полягає мета всієї рекламної кампанії — показати, як завдяки «Врододію» проста, майже негарна дівчина стала чарівною красунею. Яка ж різниця, коли «Очевидець» розкриє, як воно було насправді?

— Така сама, як різниця між Попелюшкою і жалюгідною піддослідною свинкою, — гірко відказала вона.

Дарк терпляче зітхнув і закурив сигарету.

— Послухайте, Мері, — мовив він. — Давайте дивитися на речі реально. Насамперед ви працюєте для «Очевидця», пам'ятаєте? По суті, ви співробітниця мого відділу, яка має постачати відомості про цю облудну рекламну авантюру. Я визнаю, що ми й досі нічого вам не заплатили, але можу завтра ж влаштувати вам аванс — ну, скажімо, фунтів п'ятсот, — аби тільки ви не забували, кому маєте служити.

— Та ж не про гроші мова, Пол! — сердито заперечила вона. — Невже ви не розумієте? Я взялася за це діло, щиро маючи на меті інтереси «Очевидця» — ваші інтереси, коли на те пішлося. Але тепер це вже не просто збирання відомостей для журнального репортажу. Я наче народилася вдруге, такого я й уявити собі не могла, і мене це тішить. Мені **подобається** бути вродливою і носити гарні сукні. Це може стати для мене початком справжнього життя, Пол. Дуже вас прошу, не руйнуйте його.

Дарк з хвилину мовчки ходив по кімнаті, засмучений і похмурий.

— Це говорите ви чи Фасберже? — спитав він нарешті.

— Фасберже нічого про вас не знає. Він не знає, що я зв'язана угодою з «Очевидцем». Та й, зрештою, мені байдуже до Фасберже чи до будь-кого з них...

— Ви думаєте тільки про себе, — закінчив він.

— Не тільки про себе. Я думаю і про вас. Невже ви й досі не зрозуміли, Пол? Я вас кохаю.

— Дотепно, нічого не скажеш, — кисло промимрив він. — Давайте закохуватись і забудьмо й думати про викриття «Черіл». Це ідея Фасберже чи ваша власна?

— Я кажу правду, — просто мовила Мері. — Я не наважувалася сказати це раніше. Мені бракувало сміливості. І якщо я можу сказати про це сьогодні, то тільки завдяки тому, що зробила для мене фірма «Черіл».

Дарк ніжно взяв дівчину за руку і підбадьорливо усміхнувся до неї.

— Давайте не говорити про кохання, принаймні зараз, — тихо мовив він. — Нехай лишень скінчиться вся ця бісова історія і ми знову станемо самі собою — отоді можна буде повернутися до речей, які справді щось важать. А поки що ми обоє втягнуті в досить неприємну інтригу і мусимо зберігати чисто ділові стосунки.

— Все буде так, як ви скажете, — байдуже погодилась вона.

— Сьогодні я радився з відповідальним редактором. Він сказав приблизно таке: друкуйте, і хай вони згорять.

— Цебто — друкуйте, і хай ми всі згоримо.

Він закурив нову сигарету й замислено глянув на дівчину.

— Я добре розумію вас, Мері. Розумію, як вам хочеться зберегти все, що дав вам цей дослід. Я також хочу цього. Якби я хоч на мить припускав, що наше викриття вам серйозно пошкодить, я б не вагаючись відмовився од нього.

— Хотіла б я знати... — пробурмотіла вона. — Хотіла б я знати, чи ви думали колинебудь про мене інакше, як про джерело інформації, що ним можна скористатися задля вигоди «Очевидця».

— Влучний удар, — зауважив він, криво посміхнувшись. — Так от, мушу вам сказати, мені доводиться докладати неабияких зусиль, щоб не перейматися тим, що ви на сьогодні чи не найвродливіша жінка в Європі, а може, й на всій східній півкулі чи навіть у цілому світі. Я повинен робити своє діло і робитиму його доти, доки стане моїх людських сил.

— Ви дуже наполегливий, — мовила Мері.

— Я дуже впертий, — визнав він.

Вони з хвилину мовчали, заглибившись кожен у свої суперечливі думки. Нараз Дарк спитав:

— Гадаю, Фасберже веде рішучий наступ?

— Можна сказати, що так, — погодилась вона, — але я знаю, як його приборкати. Кумедна річ — кілька тижнів тому він і не глянув би на мене, а тепер не зводить з мене очей. Та й не тільки він. Деякі чоловіки в павільйоні просто нестерпні, і єдиний порятунок, що їх багато.

— Вам треба звикати до того, що вродлива жінка притягує до себе чоловіків, мов потужний електромагніт, — сказав Дарк. — Ще матимете доволі мороки, боронячись од них.

Вона сумно всміхнулася.

— Є тільки один чоловік, від якого я ладна боронитись, та й то не дуже б старалась...

Дарк пустив цей натяк повз вуха.

— Поки ви тут, Мері, чи можна зробити кілька знімків для історії?

— Можна, — дозволила вона.

Якийсь час він порався з фотокамерами та освітлювальним приладдям, тоді зробив серію знімків з різних точок.

— Мабуть, я не зможу більше прийти,— сказала Мері. — Надто часто зникати ризиковано. Рано чи пізно Віллербі про це дізнається.

— Може, ще хоч раз, — попросив Дарк. — У самому кінці, як зразок готової продукції.

— Постараюся.

Він заходився прибирати лампи.

— Як нам підтримувати зв'язок?

— Навряд чи це можливо, — відказала вона. — Телефонні розмови Віллербі може підслухати. Хто його знає. Мабуть, краще передати записку через Пенелопу. По-моєму, так буде безпечніше.

— Атож. Пенелопа славна дівчинка.

— І ще одне, Пол. Як тільки скінчиться дослід, вони відсилають мене звідси, аж поки розпочнеться рекламна кампанія.

— Куди?

— Здається, на південь Франції.

Він запитливо звів брову.

— Навіщо це?

— Задля безпеки. Цілком відповідний фон для красуні-манекенщиці на відпочинку.

— Скидається на те, — зауважив Дарк, — що Фасберже добре здає собі справу з цим «Врододієм». Те, що почалось як спритний рекламний трюк, перетворилося на небезпечну вибухівку, і тепер він робить усе, щоб хтось не підпалив гніт. Якби йому пощастило втримати все це в рамках рекламної кампанії, він, можливо, й викрутився б з халепи і, отже, уникнув би будь-якого розголосу в пресі. Але він не передбачив одної деталі — того, що «Очевидець» взявся до цього діла ще навіть раніш, ніж воно почалось, і що весь цей час ми дістаємо відомості з перших рук. Оце саме те, чого Фасберже не зможе втримати. — Він глянув на ручний годинник. — Ого, чверть на четверту! Мабуть, час од-

везти вас назад до «Онікс-Асторії». Вам треба хоч трохи поспати.

— Так, — погодилася Мері, — я й справді стомилась.

Дарк повіз її назад безлюдними вулицями й зупинив машину біля самого готелю.

— Незабаром побачимося, — мовив він.

Мері присунулась ближче до нього.

— Пол, будь ласка, не робіть нічого мені на шкоду.

— Постараюся.

Він обняв її одною рукою і поцілував. На мить його заполонила гаряча хвиля, але він відпустив дівчину й відчинив дверцята машини.

— На добраніч, Мері, — мовив тихо.

Вона сумно глянула на нього.

— На добраніч, Пол.

Дарк дивився, як вона входить у готель — самотня тендітна постать, зовсім чужа цьому химерному світові розкоші й краси, безжальної комерції і войовничої преси, що міцно обплутав її своїми тенетами.

Він стомлено зітхнув, увімкнув мотор і поїхав назад у Найтсбрідж.

16

Аманда Белл зняла телефонну трубку і викликала комутатор. — У містера Фасберже нарада, — сказала вона. — Не з'єднуйте нікого з його кабінетом.

Вона поклала трубку і, відкинувшись на стільці, обернулася до Фасберже, який, навалившись ліктями на бювар, у свою чергу звів очі на Віллербі.

Ерік Віллербі, закинувши ногу на ногу й почуваючи себе цілком невимушено, з ледь помітним виразом зверхності переглядав якісь нотатки в невеликому записничку.

— Прошу, говоріть далі, — холодно мовив Фасберже.

— Це почалося ще того першого вечора в «Онікс-Асторії», коли ви, я і міс Смайт сиділи разом в американському барі. Ви, може, пам'ятаєте, вона тоді дзвонила по телефону подрузі.

— Авжеж, пам'ятаю.

— Так от, того ж таки вечора, але трохи раніш, я побував у квартирі міс Смайт і розмовляв з її подругою, щоб пояснити заходи, вжиті фірмою. У квартирі телефону немає.

— То виходить...

— Насправді міс Смайт дзвонила своєму особистому знайомому.

Фасберже розгублено наморщив лоба.

— Навіщо ж вона прикидалася?

— Отож, — радісно підхопив Віллербі. — Навіщо вона прикидалася? Очевидно, через те, що коли б ми встановили особу цього знайомого, це загрожувало б неприємностями їй і вам.

— Шкода, що ми не бачили, який номер вона набирала.

— Вона затулила диск рукою. Проте можна визначити номер за клацанням диска.

— Отже, ви таки маєте номер?

Віллербі самовдоволено усміхнувся.

— Авжеж. Потім я сказав про це міс Смайт, щоб побачити, як вона реагуватиме. Вона поводилася насторожено, ніби щось приховувала.

— Ви дізналися, хто він такий?

— Так. Це було не дуже важко. Його ім'я є в телефонній книзі. Звуть його Пол Дарк, він має квартиру в Найтсбріджі.

— Ага, — замислено мовив Фасберже. — А хто ж він такий, цей Пол Дарк?

Перш ніж відповісти, Віллербі витримав театральну паузу.

— Редактор відділу репортажів у журналі «Очевидець», — з притиском показав він.

Фасберже голосно застогнав і важко осів у кріслі. Приголомшено втупивши очі перед себе, він почав ритмічно вистукувати пальцями по столу з таким виглядом, наче не вірив власним вухам.

Аманда Белл спитала:

— А ви з'ясували, відколи міс Смайт зв'язана з Дарком?

— Атож, — жваво озвався Віллербі, видимо задоволений собою. — Від початку досліду, а може, й раніш.

— Ви дістали ці відомості від самої міс Смайт?

— Ні, і не від містера Дарка, принаймні не від нього самого. Вчора, коли дівчина була в Стенморі, а Дарк, за моїми розрахунками, мав бути в редакції, я взяв на себе сміливість завітати до його квартири. — Він вибачливо усміхнувся до слухачів. — Я маю неабиякий досвід у таких речах. Ви, звичайно, розумієте, що я вдався до цього заходу з чисто пізнавальною метою і залишив там усе, як було.

— Так, так, — нетерпляче мовив Фасберже. — То що ж ви знайшли в Дарковій квартирі?

— Камери, освітлювальні лампи і взагалі різне фотоприладдя. А також великий письмовий стіл із замкненою шухлядою. Ото була морока. Замок виявився незвичного зразка, а я не мав при собі ключів або інших інструментів. Але зрештою я все-таки його відімкнув.

— Ну, і що ж?

— У шухляді була тека з повним і детальним викладом плану «Врододій», а до того ж, десятки фотографій та кольорових плівок із зображенням Лори Смайт на всіх

стадіях її, сказати б, метаморфози. Я прочитав усе, що там було. В цілому це дуже ретельно розроблене й безжальне викриття всього досліду з «Врододієм». Доктор Рафф постає в дуже непривабливому світлі — навряд чи це йому сподобається. Та й про вас, містере Фасберже, там говориться чимало неприємного, а також про рекламних агентів. Зважте на те, що весь звіт досить об'єктивний і цілком обгрунтований, але надто вже гострий. Він може відчутно похитнути авторитет вашої фірми і знищити «Врододій» як косметичний засіб ще до того, як його буде пущено в продаж.

— Це дуже схоже на звичайні методи «Очевидця», — зауважила Аманда Белл.— Але яким чином Пол Дарк дізнався про те, що міс Смайт і є та сама дівчина, над якою провадили дослід?

— Йому не треба було про це дізнаватися, — відказав Віллербі, заглядаючи в свої нотатки. — Дарк сам доручив Лорі Смайт влаштуватися на це місце, як тільки в «Гардіан» з'явилося оголошення фірми «Черіл». У звіті про все це детально говориться. Він, можна сказати, робив точнісінько те саме, що й ви: шукав просту дівчину, яка могла б підійти для вашого досліду. Через театральне агентство він познайомився з кількома статистками і зупинив свій вибір на міс Смайт чи, краще сказати, міс Стенз. А тоді вона звернулася з листом до фірми «Черіл», як і всі інші. За примхою долі сталося так, що саме вона дістала це місце, і «Очевидець» мав свого агента у вашому таборі. Дівчина, яку ви найняли, насправді працювала на їхній журнал, та й досі працює.

— Де цей звіт? — сердито запитав Фасберже.

— У шухляді письмового столу в Дарковій квартирі, — спокійно відповів Віллербі.

Фасберже роздратовано грюкнув кулаком по столу.

— Ви повинні були його **знищити,** містере Віллербі! Або принаймні забрати й віддати мені.

Віллербі рішуче похитав головою.

— Крадіжка не входить у мої обов'язки, містере Фасберже. Якби звіт про «Врододій» зник з шухляди, Пол Дарк негайно і цілком слушно запідозрив би нас. В цю історію втрутилася б поліція, і це мало б дуже неприємний розголос у газетах. Краще діяти обережно.

— Згодна з вами, — сказала місіс Белл, пильно розглядаючи свої рожеві нігті. — Мені здається, нам треба вирішити дві речі: що робити з цим звітом і що робити з самою дівчиною.

— Тепер ми нічого не можемо з нею зробити, — люто мовив Фасберже. — Ми вже вгатили в це діло кругленьку суму. Ми не можемо дозволити собі залишити його й почати все спочатку, та навіть коли б ми так зробили, це все одно нічого б не змінило — адже «Очевидець» міг би заявити, що це він змусив нас визнати свою поразку, і став би перешкоджати всім нашим подальшим спробам досягти мети. Ми вже тримаємо цю панночку на припоні, отож припнемо її ще дужче, щоб вона й кроку не могла ступити. А згодом просто спекаємось її.

— Спекаєтесь? — перепитав Віллербі.

— Відішлемо її кудись далеко, де вона не зможе нам нашкодити, і нехай собі робить кар'єру на своїй зовнішності. Зрештою, ми дали їй щось таке, чого не дав «Очевидець», — вроду. Вона мусить це розуміти.

— Може, мені поговорити з нею? — запропонувала місіс Белл.

— Ні, — рішуче заперечив Фасберже. — Коли й дійдеться до розмови, я зроблю це сам. А тим часом, мабуть, краще взагалі нічого не казати. Вони й не підозрюють, що ми про все знаємо, а це дає нам у руки ініціативу. Що ж до того звіту...

— Чи не можна його знищити в такий спосіб, який ні в кого не збудив би підозри? — спитала місіс Белл, звівши очі на Віллербі. — Скажімо, пожежа в квартирі Пола Дарка. Адже пожежа — це чиста випадковість...

Віллербі заворушився на стільці.

— Боюся, що підпали — це не зовсім мій фах.

— Але ж такі речі можна влаштувати інакше. Зовсім не обов'язково встрявати в це особисто. Припустімо...

— Забудьмо про пожежі й насильство, — різко перервав її Фасберже. — Є простіші способи залагоджувати подібні справи. Скажіть мені, хто видає «Очевидець», чи не концерн «Стайн—Хеннінгер»?

— Так, — ствердила місіс Белл, — і ми вміщуємо чимало оголошень у різних виданнях цього концерну, в тому числі й у «Очевидці». Можна пристрашити їх скасуванням...

— Оголошень не чіпайте. Ми не будемо вдаватися до погроз. Бо в кінцевому підсумку це вдарить по нас самих.

— Що ж тоді робити?

Фасберже замислився, щось обмірковуючи.

— Поки що нічого. Річ у тім, що Чарлз Хеннінгер і я належимо до одного клубу— «Ділового клубу» на Пел-Мелі. Можливо, буде найкраще, коли я спокійно побалакаю з ним за добрим сніданком. Я певен, що Чарлз зрозуміє ті проблеми, з якими нам доводиться стикатись у промисловості й торгівлі, так само як я розумію його труднощі в керівництві видавничим концерном.

— І ви справді гадаєте, що вам пощастить вплинути на нього?..

Фасберже заперечливо підніс руку.

— Йдеться зовсім не про якийсь вплив. Усі ми конкуруємо один з одним у різних галузях діяльності — ми мусимо це робити, щоб лишатися сильними й життєздатними. Іноді, буває, між нами виникають конфлікти з тих чи тих питань. Та керівні особи завжди можуть знайти спільну мову. Чарлз— голова концерну «Стайн—Хеннінгер», і я певен, що він так само, як і я, схоче уникнути дріб'язкового конфлікту. Я зараз же подзвоню йому й запрошу поснідати зі мною в «Діловому клубі». А тим часом... — Він швидко перевів погляд з місіс Белл на Віллербі. — Тим часом нічого не робіть.

Фасберже взявся за телефонну трубку.

— Дякую вам, містере Віллербі, за вашу пильність, — додав він. — Сподіваюся, ви й надалі доповідатимете мені про все, що визнаєте за потрібне.

— Звичайно, — озвався Віллербі.

Тон Фасберже раптом став офіційний.

— Бажаю вам успіхів, — мовив він, усім своїм виглядом показуючи, що розмову закінчено.

Віллербі зрозумів натяк і рушив з кабінету, слідом за ним вийшла й Аманда Белл.

Фасберже почекав відповіді чергової на комутаторі й сказав:

— З'єднайте мене з Чарлзом Хеннінгером, головою видавничого концерну «Стайн—Хеннінгер».

Він із задоволеним виразом поклав трубку й зручніше вмостився в кріслі, чекаючи дзвінка телефоністки.

То був добрячий з будь-якого погляду сніданок, і до того ж досить дорогий: розпорядники «Ділового клубу» давно вже зрозуміли, що вишуканість страв визначається солідними видатками. Фасберже щедро замовляв коктейлі та вина, і за столом весь час панувала щира, невимушена атмосфера. Дружня розмова переходила з кінних перегонів на політику, з космічних ракет на жінок, і в усіх цих питаннях Чарлз Хеннінгер виявляв неабияку обізнаність.

Хеннінгер був маленький, жвавий чоловічок років десь під шістдесят, випещений і бездоганно вдягнений, з округлим обличчям, наче перерізаним тонкими устами. Більш як за тридцять років перед тим він найнявся на службу до невеличкої видавничої фірми, власником якої був Роджер Стайн, і, розпочавши свій шлях як розсильний, невдовзі вибився в клерки, тоді в секретарі, аж поки, нарешті, ввійшов до складу ради директорів і став компаньйоном Стайна. Після смерті Стайна, під час війни, — Хеннінгер вже, по суті, повновладний самодержець видавничої імперії «Стайн— Хеннінгер», але він більше цікавився бухгалтерією, аніж журналістикою. Його знайомство з друкарською справою обмежувалося віддрукованими на машинці аркушами фінансових звітів, а успіх того чи іншого журналу визначався для нього лише тиражем та прибутками від рекламних оголошень. Він майже не знав в обличчя нікого з редакційних працівників, полишаючи оцінку їхніх здібностей на відповідальних редакторів. Найближчим його співробітником був головний бухгалтер концерну.

Наприкінці сніданку, після короткої недбалої розмови про гольф, Фасберже сказав:

— До речі, Чарлзе, я хотів би порадитися з вами в одній невеличкій справі. Це стосується нового виробу нашої фірми, що його ми незабаром пустимо в продаж.

Хеннінгер прибрав зацікавленого вигляду.

— Буду надзвичайно радий, Емілю, коли зможу вам чимось прислужитися.

— Так от, — сказав Фасберже, подавши знак офіціантові принести сигари, — ви розумієтесь на економіці й добре знаєте, як важко буває просунути новий товар на переповненому ринку. Але цього разу ми сподіваємося здобути цілковиту перемогу. Мова йде про косметичний крем під назвою «Врододій».

— Гарна назва, — схвально зауважив Хеннінгер. — Дуже гарна, дозволю собі сказати.

— Зрозуміла річ, цьому передує широка рекламна кампанія в пресі й телебаченні, одна з найгучніших у цій галузі виробництва. Більшість ваших журналів вміщують великі рекламні оголошення про «Врододій», зокрема «Очевидець», який дуже поширений серед вибраних верств читачів.

В очах Хеннінгера відбилося задоволення.

— Нам пощастило винайти блискучий рекламний захід, справжнісінький гачок на покупців. Ми беремо звичайну непоказну дівчину, піддаємо її курсові лікування однією з активних складових частин «Врододія», і, хоч вірте, хоч ні, вона протягом кількох тижнів перетворюється на казкову красуню.

— Фотографічний трюк, — посміхнувся Хеннінгер.

Офіціант приніс сигари. Обидва співрозмовники зірвали ярлички й закурили.

— Уявіть собі, це зовсім не фотографічний трюк, — пояснив Фасберже. — Ми справді робимо дівчину красунею, тобто

зовсім змінюємо її зовнішність, і це щира правда.

— Ви й справді вже таке зробили, Емілю, чи це тільки ваш задум?

— Ми зробили це, Чарлзе. Дослід уже завершено. Все зафіксовано на плівці й готове для телебачення і преси.

Хеннінгер звів брови і пахкнув сигарою.

— Еге ж, це таки цікаво. І тепер, звичайно, ви хотіли б висвітлити це в пресі, на додачу до рекламних оголошень.

— Ні, — твердо відказав Фасберже. — Нам менш за все потрібні будь-які коментарі преси. Проте ми надаємо надзвичайно великої ваги рекламі цього чудового препарату. Одне тільки залишиться нашою таємницею: **в який спосіб** досягнуто цього дивовижного перевтілення. Але воно абсолютно правдиве. — Він притишив голос майже до шепоту. — Вам я, звичайно, можу сказати, Чарлзе. Весь секрет у новому препараті під назвою стимулін, що вживається в сполученні з іншими складними речовинами. Оце й перетворило сіреньку, непривабливу дівчину на сліпучу красуню. Кожний тюбик «Врододія» міститиме певний процент стимуліну.

— Диво дивне, — зауважив Хеннінгер. — Але якщо вам не потрібні редакційні коментарі, то чим я можу прислужитися?

Фасберже тицьнув пальцем у скатертину.

— От у тім то й річ, Чарлзе. Один із співробітників вашого «Очевидця» потихеньку розвідав цю справу й тепер знає нашу таємницю. До того ж, він розкопав деякі темні подробиці, що стосуються минулого кількох першорядних учасників досліду. Знаєте ж, як воно буває: майже в кожного з нас є за душею якісь давні грішки.

— Атож, атож, — докинув Хеннінгер, неначе пригадавши власне минуле.

— Ми, зрозуміло, нічого не маємо проти істини, коли вона доречна. Та якщо такий войовничий журналіст покладе собі написати статтю... тут уже начувайся!.. Ви знаєте... — Він нахилився до Хеннінгера й пошепки проказав: — Цей добродій зайшов так далеко, що натякає на те, ніби ми діяли неетично.

Хеннінгер нахмурився, тоді відсьорбнув трохи кави.

— Хто цей журналіст? — спитав він.

— Ваш редактор відділу репортажів, Пол Дарк.

— Дарк... — пробурмотів Хеннінгер. — Пол Дарк... Ага, знаю. Меткий хлопець. Можливо, трохи надміру заповзятливий, але це непогана риса, зовсім непогана, запевняю вас.

— Авжеж, — погодився Фасберже. — Я сам завжди перший віддавав належне «Очевидцю». Однак у даному разі містер Дарк псує нам усю обідню. За інших обставин для нас нічого не важило б, коли б той чи інший доскіпливий журналіст витяг на світ божий якусь залаштункову історію — адже що більше розголосу, то краще. Але з «Врододієм» ми таки справді сподівалися зберегти таємницю, бо це головна підвалина всієї рекламної кампанії. Опублікувати таку історію — майже те саме, що викрити секрет дуже дотепного фокуса.

— То все ж таки це **фокус!** — поважно спитав Хеннінгер.

— Аж ніяк, — квапливо відповів Фасберже. — Але **щось на зразок того,** ви розумієте? Як мені відомо, містер Дарк збирається видрукувати таку ж саму, як і в наших рекламних оголошеннях, серію фотографій, що показують поступове перетворення дівчини на красуню, і пояснити, як усе відбувалося. Щиро кажучи, ми б воліли розповісти цю історію самі, по-своєму. Зрештою, Чарлзе, ми маємо власний відділ реклами. Так чи інак, але я не думаю, щоб ваших читачів надто зацікавив редакційний звіт, що буде чистісіньким переспівом рекламних оголошень.

— Звичайно, ви маєте рацію, — замислено мовив Хеннінгер. — Але ж ви знаєте, мої редактори весь час ганяються за надзвичайними, сенсаційними історіями. Така вже політика «Очевидця». Я думаю, Дарк просто не зрозумів суті цієї справи, до того ж він журналіст і, певне, дуже мало знає про ваші рекламні плани.

— Так само подумав і я, — сказав Фасберже, приязно всміхаючись. — Звичайно, ми дістаємо всіляку підтримку з боку преси, особливо коли йдеться про нові вироби. Мушу признатись, я почуваю себе трохи винним, що взагалі заговорив про це. Мені зовсім не хотілося б, щоб ви подумали, ніби я намагаюся якось вплинути на редакційну політику одного з ваших журналів...

— Що ви, що ви! — мовив Хеннінгер, великодушно махнувши рукою. — Я дуже радий, що ви про це сказали. Такі непорозуміння час від часу трапляються, і краще своєчасно залагоджувати їх. Я подбаю про те, щоб секрет «Врододія» був збережений — принаймні на редакційних шпальтах «Очевидця», коли не на його рекламних сторінках.

— Ви дуже люб'язні, Чарлзе.

Фасберже покликав офіціанта.

— Мені здається, — весело мовив він, — що завершити такий приємний сніданок треба коньяком. Принесіть нам арманьяк.

— Арманьяк, — луною озвався Хеннінгер. — Це чудово!

17

Перенісши теку з матеріалами про фірму «Черіл» до редакції, Пол Дарк щодня присвячував їй з годину чи трохи більше: переглядав чернетки, редагував і переписував окремі місця рукопису — одне слово, ретельно шліфував його, готуючи до публікації. Остаточного вигляду репортаж мав набрати в руках Коулбі й Майєрса, у кімнаті літературних редакторів, однак думати про подачу рукопису до складання було ще рано, бо потрібно дістати ще деякі додаткові відомості. Десь за тиждень перед публікацією, думав Дарк, він передасть рукопис і фотографії Дікону, секретареві редакції, і той через технічний відділ зв'яже його з друкарями та гравірувальниками. Але це буде не так скоро — десь за місяць, а може, й більше.

Бренда Мейсон була в захваті.

— В наші дні рідко кому щастить натрапити на такий яскравий випадок кричущого обману публіки, — казала вона. — Цей репортаж відчутно похитне репутацію фірми «Черіл» і напевне знищить «Врододій» у зародку. Єдина особа, яку мені щиро жаль, це Мері Стенз. Боюся, що її буквально розіпнуть.

— Навряд, — заперечив Дарк. — Швидше навпаки — весь цей галас піде їй тільки на користь. Зрештою, її врода справжня, і цього ніхто в неї не забере. Вона хоче стати актрисою і має тепер для цього всі можливості.

— Сама врода ще не робить жінку актрисою, — заперечила міс Мейсон.

— Але сприяє цьому. Втім, я гадаю, що їй не забракне й таланту. В певному розумінні цей удар по «Врододію» може відкрити перед нею широкі перспективи. Тисячі людей прагнутимуть самі побачити дівчину, яку зробив красунею ескулап, що відсидів у тюрмі за підпільний аборт. Така реклама в наш час має високу ціну. Завтра Мері Стенз може стати національною знаменитістю.

— Будемо сподіватись, що вийде потвоєму, — пробурмотіла міс Мейсон. — Що ж до мене, то я гадаю, що її чекають тяжкі випробування.

— Мене це не обходить, — рішуче заявив Дарк. — Єдине, що для мене важить,— це репортаж.

Другого дня перед обідньою перервою його викликали до кабінету відповідального редактора. Безіл Бомон сидів за столом, знічев'я малюючи щось на клапті паперу. Він вказав Даркові на крісло.

— Послухайте, Пол, — трохи ніяково заговорив Бомон. — Ви пам'ятаєте, десь цими днями ми розмовляли з вами про репортаж, присвячений новому косметичному виробові. «Врододій» чи як його там?..

— Атож, — відповів Дарк. — Робота посувається успішно.

Бомон помовчав, тоді глибоко зітхнув.

— Боюся, вам доведеться відмовитись од нього. Це матеріал не для нас.

Дарк пильно подивився на співрозмовника, не зовсім розуміючи його.

— Це розпорядження ради директорів, — пояснив Бомон. — А точніше кажучи, самого Чарлза Хеннінгера. Репортаж друкувати заборонено.

— Стривайте, Безіле, — сердито мовив Дарк. — Адже це не просто собі звичайний репортаж — це важливе викриття. Ми повинні надрукувати його. Ви самі так сказали.

Бомон знизав плечима.

— Я розумію, Пол, але ж я не голова концерну «Стайн—Хеннінгер». Я заробляю собі на прожиття, так само, як і ви. Шеф звелів, щоб до його дальшого розпорядження на сторінках журналу і словом не згадувалося про будь-які вироби фірми «Черіл», в тому числі й про «Врододій».

— А чи знає Хеннінгер, про що йдеться в цьому репортажі?

— Не моє діло вчиняти допит голові концерну, — роздратовано відповів Бомон. — Якщо він забороняє друкувати якийсь матеріал, то для мене це означає, що той матеріал не побачить світу.

— Але чому? Чому?

— Не знаю. Якісь таємні пружини. А може, він один з провідних акціонерів фірми «Черіл».

— Треба, щоб хто-небудь з'ясував йому становище, — невгавав Дарк. — Я витратив на цей репортаж стільки часу і знаю напевне: це саме те, що потрібно «Очевидцеві». Скажу навіть більше: надрукувати його — наш громадянський обов'язок. Хеннінгер не має права забороняти таку важливу публікацію.

— Він голова концерну і відповідальний директор, — спокійно відказав Бомон. — Він платить нам гроші. Він має право на все.

— Але ж репортаж уже майже готовий, це грунтовне висвітлення злободенного громадського питання.

Бомон терпляче зітхнув.

— Єдине злободенне громадське питання для нас з вами, Пол, полягає в тому, чи будемо ми й далі працювати в «Очевидці». Певне, Хеннінгер має на те свої причини: можливо, якісь політичні міркування чи тиск з боку рекламодавців, чи, може, він знає якихось осіб, причетних до цієї справи.

— Я й сам знаю кількох таких осіб, Безіле. Одна з них — дівчина, якій ми маємо

сплатити по фунту за слово за її участь у цьому викритті. Я не можу покинути її ні з чим.

— Ну, це не проблема. З нею укладено договір?

— Ні, але була усна угода.

— Гаразд. Ми не будемо дріб'язкові. Гадаю, вона погодиться на певну взаємоприйнятну суму — скажімо, двісті чи триста фунтів. Найістотніше зараз те, що шеф наклав на репортаж цілковите вето, і ні ви, ні я нічого не можемо вдіяти.

— Дозвольте мені поговорити з ним, — наполегливо мовив Дарк. — Я можу показати йому рукопис і фотографії. Гадаю, він змінить своє рішення, коли сам ознайомиться з фактами.

— Ні, — твердо відказав Бомон. — Усе вже вирішено. Я відповідаю перед Хеннінгером за «Очевидець» і мушу виконувати його накази. Репортаж про «Врододій» не побачить світу, бо так сказав він, а тепер так кажу я. Коли ви спробуєте діяти через мою голову, Пол, це вам нічого не дасть, повірте.

Дарк похмуро кивнув.

— От уже не гадав, що доживу до такого дня, коли «Очевидець» побоїться викрити відвертий обман, незалежно від того, зачіпає це інтереси реклами чи ні, — гірко мовив він.

— Річ не в боягузтві, і, скільки мені відомо, інтереси реклами тут ні до чого. Ми ніколи не знімали матеріал через те, що він може образити рекламодавця. Шеф має свої причини. Цілком можливо, що це послуга якомусь приятелеві. Але концерном керує він, Пол. Публікація репортажу виключена. Зрозуміло?

— Зрозуміло, — стомлено озвався Дарк. — Щиро кажучи, за таких обставин мені слід би піти з роботи...

— Але ви цього не зробите.

Дарк промовчав.

— Майже всі ми ладні піти з роботи, коли зачеплено наші принципи, — співчутливо мовив Бомон, — але насправді ніколи цього не робимо. Коли доходить до діла, ми всі виявляємося схильними до компромісів із власним сумлінням, починаємо чіплятися за насиджене місце, і, зрештою, все минається. Через кілька тижнів вас захопить якась нова справа, ви й думати забудете про «Врододій» і тільки радітимете з того, що не покинули роботи.

— Ваша правда, — невесело мовив Дарк. — Хай живе вільна преса. Борімося за істину, але тільки з дозволу хазяїна.

— Авжеж, — усміхнувся Бомон. — Таке життя. Вищий нижчого гне, пам'ятаєте?

Дарк не відповів усмішкою на усмішку.

Днів через десять після того Дарк одержав листа від... Пенелопи. Вона бачилася з відомою йому особою, писала Пенелопа, і відома йому особа занепокоєна тим, що він не робить жодних спроб зв'язатися з нею. Дослід з «Врододієм» закінчено. Знімальний павільйон ліквідували, а медичне обладнання з операційної повернули тим, у кого його було позичено. Відома йому особа от-от має виїхати на південь Франції, але сподівається, що він зустрінеться з нею до від'їзду. Якщо він зможе почекати на неї у своїй машині біля готелю «Онікс-Асторія» сьогодні вночі, десь близько першої, вона буде дуже рада, а він, коли схоче, матиме нагоду зробити останні фотознімки. Крім того, додавала Пенелопа від себе, він повинен пам'ятати, що, коли йому схочеться трохи розважитись, двері квартири в Саут-Кенсінгтоні для нього завжди відчинені.

Дарк зібгав листа й шпурнув його в корзину; тоді налив собі віскі. Відколи на репортаж про «Врододій» було накладено вето, він свідомо викинув з голови будь-які думки про Мері Стенз. Його обурення і образа не минули й досі, і він волів, щоб ніхто не нагадував йому про цю історію. Єдине його зобов'язання щодо дівчини, запевняв себе Дарк, полягало в тому, щоб вона дістала грошову винагороду за свою участь у підготовці викриття «Врододія», а це можна буде зробити на першу ж вимогу. Загалом для неї все склалося добре з будь-якого погляду, так само як і для Фасберже та фірми «Черіл». Рекламна кампанія мала розпочатись у наперед визначений строк, і, наскільки Даркові було відомо, жодна газета так і не спромоглася добути й рядка інформації про суть справи — такою непроникною виявилась завіса, що приховувала її від сторонніх очей. І він визнав за краще цілком усунутись від цієї брудної афери.

Однак трохи згодом, увечері, його думки набрали іншого напряму: адже, зрештою, сама дівчина була тільки пішаком у хитромудрій грі Фасберже. Попри всю оту розкіш готелю «Онікс-Асторія», попри всі дорогі туалети та наступну подорож на Французьку Рів'єру, вона, мабуть, дуже самотня і розгублена, потребує співчуття й розради.

Пізно ввечері Дарк пішов повечеряти і, вернувшись додому незабаром після півночі, згаяв ще з півгодини, закурюючи сигарету за сигаретою, перш ніж вирушити машиною до «Онікс-Асторії». Як і минулого разу, Мері спізнилася. Він і не бачив, як дівчина вийшла з готелю, тільки нараз відчув, що вона стоїть поряд з машиною. На ній був строгий білий костюм і хутряний капелюшок, і з першого погляду Дарка приголомшила її краса. Вона була прекрасна, незрівнянно прекрасна, і Дарк зачудовано

втупив у неї очі, зовсім забувши про те, що треба відчинити дверцята машини. Лише тоді, коли Мері легенько постукала у віконце, він схаменувся і натиснув на нікельовану ручку, щоб впустити її.

— І ви теж, Пол, — мовила вона, сідаючи поруч нього.

— Не можу нічого з собою вдіяти, — тихо відказав він, не в силі одірвати погляд від її обличчя. — Що він з вами зробив, цей доктор Рафф? Це ж просто неймовірно!

— Це остаточний результат досліду, — пояснила Мері. — Хвалити бога, все вже скінчилось.

— Схиляю голову перед доктором Раффом.

— А я гадала, ви маєте намір викрити його діла... теперішні чи минулі.

Дарк нічого не відповів, тільки повернув ключ. Мотор тихо захурчав.

— Пол, чому ви не показувалися? — спитала вона. — Мені вас так бракувало.

— По-моєму, ми погодилися, що це буде небезпечно, — відказав він, — і умовились зустрітися ще раз наприкінці досліду...

— Я знаю, але мені все здається, що коли б я не попрохала Пенелопу написати вам, ми б так і не побачились.

Він промовчав.

— Ви **не хочете** мене бачити? — спитала вона.

Дарк скоса позирнув на неї.

— Що ви! Хто б не схотів вас бачити!..

— Не будьте циніком, — докірливо мовила Мері. — Ви говорите точнісінько так, як усі. Мені набридло захоплення чоловіків. Їх цікавить тільки моя зовнішність, бо я вродлива. Вони засипають мене компліментами, залицяються, упадають коло мене, але все це таке пусте! Кілька тижнів тому жоден з них не поступився б мені місцем в автобусі. А мені страшенно хочеться поговорити з ким-небудь, хто знає мене таку, яка я є, кому байдуже до моєї зовнішності...

— Приміром, зі мною, ви це хотіли сказати?

— А хіба я помиляюся, Пол?

Він увімкнув зчеплення, і машина рушила.

— Не знаю, Мері. Я бачив усе від початку до кінця, якщо це й справді кінець. То була зовсім непогана вистава, поки вона тривала. Сподіваюся, що в кінцевому підсумку ви матимете з неї зиск.

Мері нахилилася до нього.

— Ви чимось пригнічені, Пол.

— Може, й так, — погодився він.

— Це через мене?

Дарк збентежено всміхнувся.

— Через те, що ви зараз тут, поруч, я почуваю себе менш пригніченим.

— Ви говорите загадками, — мовила Мері. — Я не розумію вас.

— Мене самого оточують загадки, — озвався він. — Чесно кажучи, я б охоче перехилив зараз чарчину.

Далі вони їхали майже мовчки. До квартири в Найтсбріджі дістались о пів на другу. Вони легенько торкнулися чарками.

— За найвродливішу в світі жінку, — промовив він.

— За найдивовижнішого в світі чоловіка, — відказала Мері.

Він сумно похитав головою.

— Я думала, може, ви схочете зробити останні фотографії, — сказала вона. — Завтра я відлітаю до Ніцци. Повернуся тільки десь за місяць.

Дарк закурив сигарету і замислено подивився на дівчину.

— Хто вас супроводитиме?

— Я їду сама. Торговельні агенти Фасберже в Канні приготували віллу десь біля Антіба [1]. А через тиждень до мене приєднається Тоні Лурі — вона керує відділом збуту фірми «Черіл» і приїде трохи відпочити. Як я зрозуміла, там уже є якісь люди, друзі Фасберже. Адже він француз, ви знаєте.

— Усе це виглядає дуже привабливо. А що буде, коли ви повернетесь до Лондона?

— Не знаю, Пол. Це залежатиме од вас. Від того, що станеться, коли в «Очевидці» з'явиться ваш репортаж про «Врододій». Від того, як реагуватиме на нього Фасберже. Коли він дізнається, яку роль я відіграла...

— Він ні про що не дізнається, — з притиском мовив Дарк. — «Очевидець» не виступить з викриттям. Згори надійшло розпорядження зарізати мій репортаж.

Дівчина недовірливо втупила в нього очі.

— Ви хочете сказати...

— Я хочу сказати, що хтось натиснув на кнопки, і голова концерну «Стайн-Хеннінгер» заборонив його друкувати. Усе, як бачите, дуже просто. Репортаж зарізано й поховано. Фасберже радіє, доктор Рафф у безпеці, і вам тепер нема чого турбуватися.

— Мені дуже прикро, — сказала вона. — Я знаю, як багато це для вас важило.

Дарк знизав плечима, силкуючись удати байдужого.

— Е, нічогісінько воно не важило. Просто це був добрячий репортаж, ото і все. Я змарнував на нього хтозна-скільки часу. Коли хочете, мене більше обурює самий факт — те, що якийсь можновладець має право отак свавільно заборонити правдиве слово. Але будьмо щирі — таке робиться завжди і скрізь: оця спритна корупція, що її спричиняють телефонні розмови, випивки у фешенебельних клубах, дружні поплескуу-

[1] Курортне містечко на півдні Франції.

вання по плечі. Я працюю в «Очевидці» вже п'ять років і звик вважати, що наш журнал незалежний і вільний від будь-якого впливу. Мені й досі важко повірити, що це не так.

Мері лагідно торкнулась його руки.

— Пол, не беріть це так близько до серця. Зрештою, може, воно й краще і для вас, і для мене, що все так склалося. Яка шкода від того, що фірма «Черіл» безкарно здійснить свою дріб'язкову рекламну авантюру? Жінки купуватимуть «Врододій» і тільки радітимуть з цього. Як косметичний засіб, він буде не ліпший і не гірший від будь-якого іншого. Скільки кругом облудної реклами, то ж навіщо чіплятися саме за «Черіл»? Через те, що вони зробили мене вродливою і тепер твердитимуть, що такою зможе стати кожна жінка, яка вживатиме «Врододій»? Та це ж цілком природне явище в тому світі, в якому ми живемо, — бреши, перекручуй правду, роби все, що можеш, аби тільки заманити покупців. Це вже знає майже кожен.

— Може, ви й маєте рацію, — знехотя визнав Дарк. — У мене вже не лишилося ніяких ідеалів.

Мері легенько обняла його рукою за плечі.

— Вам треба відпочити, Пол, — прошепотіла вона. — Чому б вам теж не поїхати до Антіба? Ми були б там тільки вдвох — ви і я. Забули б і про фірму «Черіл», і про «Очевидець». Чому ви не хочете, любий?

Довгу мить Дарк пильно дивився на неї, марно силкуючись побороти вагання, тоді знову налив чарки.

— Ні, — коротко й рішуче мовив він.

— Ви не любите мене?.. Анітрохи? — спитала вона.

— Якщо я й люблю вас, то зовсім не через те, що ви така неймовірно вродлива. А втім, люблю я вас чи ні — це не має ніякісінького значення. На сьогодні ви козир у руках Фасберже. У цьому розумінні я намагався знищити вас, але Фасберже переміг. Він зумів натиснути на потрібні кнопки.

— Чому ви ніяк не можете забути про Фасберже? Тепер усе це вже позаду, і ми обоє вільні й нічим не зв'язані.

— Їдьте в Антіб і відпочивайте, — сказав Дарк. — Це дасть нам обом час подумати. А тепер, якщо не заперечуєте, я зроблю останні знімки, що їх ви мені обіцяли. Мені буде приємно згадувати вас такою, яка ви сьогодні.

Він наготував камери й освітлення і зробив кілька чорно-білих та кольорових знімків. Було пів на третю ночі.

— А тепер я одвезу вас назад, — мовив він.

Вони повернулися до готелю «Онікс-Астерія», і Дарк, не виходячи з машини, подружньому поцілував дівчину.

— Їдьте розважтеся трохи, — сказав він.

— Постараюсь, — озвалася вона. — Ви не приїдете?

— Не виключено. Я повідомлю вас.

— Якщо ми не побачимося до мого повернення, я розшукаю вас, як тільки приїду.

— Навряд чи зможу я так довго чекати, — похмуро всміхнувся він.

Отак вони й розлучились, обоє свідомі всього, що було сказано й що не сказано, і зовсім не підозрюючи, які страшні й драматичні події чекають на них у майбутньому.

Частина третя

РУЙНАЦІЯ

18

Вілла «Лорен» являла собою великий кубічний будинок, пофарбований у рожеве, з традиційними на середземноморському узбережжі зеленими жалюзі на вікнах. Вона стояла на гарному місці біля підніжжя гірського пасма на захід від Антіба, над самісіньким голубим морем. Незважаючи на трохи старомодний вигляд, то була цілком сучасна будівля з такими новітніми вигодами, як кондиційоване повітря та штучно охолоджена вода. Вілла складалася з чотирнадцяти приміщень, включаючи шість спалень, три ванних і три туалетні кімнати.

Садок був зовсім невеличкий, бо крутий схил утруднював обробіток землі. Відразу ж за будинком у безхмарну блакить неба стрімко здіймалися гори. Від головних дверей між деревами та кущами збігала вниз звивиста доріжка. Перерізавши прибережне шосе, вона впиралася в маленьку кам'янисту бухточку, куди майже не заглядали туристи. Від Антіба сюди було кілька кілометрів.

Вілла належала мосьє Жанові Лайє, який розбагатів на алжірських винах та коньяках і від багатолітньої дегустації власних виробів і сам зробився як винна бочка. Коли він не жив у своїй віллі, то майже напевне здійснював інспекційну подорож по своїх чотирьох величезних виноградниках у Північній Африці, біля самого туніського кордону. Він мав розкішну квартиру

в Парижі, якою він та його дружина Клодетта користувалися часто, але завжди порізно. Ходили чутки, ніби ця квартира просто притулок для позашлюбних любовних зустрічей, що ними Жан завдячував своїм грошам, а Клодетта — своїй вельми показній зовнішності. На це між подружжям існувала неписана мовчазна угода, перевірена на практиці; атмосфера на віллі «Лорен» завжди була щира та приязна, а часто й весела, і ніхто із знайомих подружжя Лайє не міг пригадати, щоб вони коли-небудь сварились.

У літні місяці (а по змозі й протягом цілого року) Жан Лайє віддавав помешкання вибраному колу гостей за наперед обумовлену платню, і, отже, вілла «Лорен» скидалася на невеликий неофіційний готель з обслугою та вигодами, розрахованими на десять-дванадцять чоловік. Таким чином, будинок сам покривав витрати на його утримання і ремонт та ще й давав цілком відчутний прибуток; до того ж, Лайє діставали змогу зустрічатись у домашній обстановці з широким колом людей, що мали вагу в потрібних їм сферах. Жан Лайє високо цінував такі зв'язки і умів при нагоді скористатися з них у діловому світі. Еміль Фасберже, приміром, хоч вони познайомилися лише за кілька років перед тим, уже був непрямим ініціатором трьох великих експортних операцій Лайє в Англії, Німеччині та Швеції. У відповідь на це Жан Лайє був ладен допомогти Фасберже чим тільки міг, а надто коли мова зайшла про місячний притулок для дуже вродливої молодої жінки.

Серед восьми гостей, що мешкали тоді на віллі «Лорен», був і якийсь містер Сем Вассерман з дружиною з Лос-Анжелоса. Вассерман був не тільки другом Еміля Фасберже, а ще й якимсь його далеким родичем, хоч для того, щоб визначити ступінь цього споріднення, він завжди витрачав не менш як півсотні слів. Виходило так, ніби його дружина мала сестру в перших, свекор якої мав племінницю, яка була сестрою в других покійної Черіл Фасберже, або щось на зразок того. Сем Вассерман був незалежний кінопродюсер, діяльність якого, здавалося, полягала головним чином у тому, щоб купити право на екранізацію тої чи тої книжки або новели якомога дешевше, а потім перепродати це право одній з великих голлівудських кінофірм якомога дорожче. Час від часу він сам ставив якийсь фільм, і хоч жоден з його фільмів поки що не здобув «Оскара» [1], справи його йшли непогано, і він міг дозволити собі курити найдорожчі сигари й пити найліпші коньяки. Це був середнього зросту чоловік, худий, наче висушений, з коротко підстриженим волоссям і в окулярах без оправи; він одягався в дорогі сірі костюми та білі шовкові сорочки. Його дружина (яку він звав Фіс, що, певне, означало скорочене Філіс) була досить миловида, хоч і надміру опасиста блондинка; до того вона мала ще одну прикметну рису: могла перебалакати найбалакучішого папугу.

Фасберже надіслав Вассерманові листа, в якому між іншим писав:

«Ця дівчина, Лора Смайт, працює у нас за угодою, але з огляду на деякі внутрішні міркування, що стосуються реклами й преси, ми хочемо на певний час вирядити її за кордон. Для нас було б дуже великою підмогою, якби ти зміг використати її вроду і свій вплив на те, щоб проштовхнути її в кіно — у Голлівуд, коли буде змога. Але дуже прошу, Семе: ніякого розголосу, поки не розпочнеться рекламна кампанія. Передусім нам треба, аби всі дізналися про те, що гарною її зробив «Врододій». А все, що станеться потім, буде додатковою рекламою «Врододія» і фірми «Черіл». Я знаю, що можу на тебе покластись».

— Старий збожеволів, — сказав Вассерман дружині. — Він, бачте, має гарну дівчину. То й що? На Французькій Рів'єрі гарні дівчата кишма кишать. А в Голлівуді — і поготів!

Проте він усе-таки завдав собі клопоту особисто поїхати до аеропорту Ніцци в своєму сяючому хромом каділлаку, щоб зустріти Емілеву протеже. Впізнати її не становило для нього труднощів. Ту ж мить, як він уздрів дівчину, обличчя його наче скам'яніло від подиву, а тонкі губи трохи розтулилися.

— Милий боже! — не вірячи власним очам, видихнув він. — Милий боже! Яка красуня! Цей Еміль просто бевзь. Вона не гарна — вона чарівна!

Він ринув уперед, мов пущена на ціль протиповітряна ракета, і водночас схопив руку Мері та її валізку.

— Я Сем Вассерман, — оголосив він, не в змозі приховати свого захвату. — Еміль просив мене подбати про вас, і я, рибонько, весь аж тремчу від нетерплячки. — Тоді, схаменувшись, запитав: — Адже ви Лора Смайт, правда?

— Так, — відказала вона, трохи спантеличена. — А ви, напевне, друг містера Фасберже з вілли «Лорен»?

— Цілком справедливо. Такий давній Емілів друг, що вже й не можу пригадати, відколи. Але отаку величезну приємність він зробив мені вперше.

Він повів дівчину до каділлака.

— Прошу вас у мій лайнер, серденько.

[1] Щорічна премія Американської академії кіномистецтва.

Милий боже, якби я був років на двадцять молодший!..

Машина з ревом рвонулася з місця і помчала прибережним шосе до Антіба. Мері потрапила на південь Франції вперше, і її увагу привернула мінлива панорама місцевості з неосяжною мерехтливою голубінню моря обіч дороги. Вассерман вів машину вправно, на високій швидкості, й без угаву торохтів своєю чудною американською говіркою. Більшість із того, що він казав, дівчина не чула, та час від часу його патякання відвертало її увагу від навколишнього краєвиду, особливо коли він про щось питав і потому западала тиша. От і тепер вона помітила саме цю тишу.

— Як він міг? — допитувався Вассерман. — Оце єдине, що я хочу знати. Як він міг?

Вона силкувалася пригадати, про що говорилося перед тим. Щось наче про створення вроди в лабораторних умовах.

— Це й справді був лабораторний дослід, — пояснила вона. — Я думаю, містер Фасберже навіть не сподівався, що він дасть такі разючі наслідки.

— Я питаю про те, — сказав Вассерман, рвучко крутнувши кермо на крутому повороті, — як міг він створити красу там, де її не було? Гадаю, ви й до того були гарненька. А він тільки поліпшив ту зовнішність, яку ви мали.

— Ні, — твердо заперечила Мері. — Я була зовсім непоказна. Все зробив за кілька тижнів один лікар, на прізвище Престон, що працював за контрактом для фірми «Черіл».

— Але як саме?

— Не знаю, чи можна мені щось пояснювати, — ухильно відказала вона. — Все пов'язане з новим препаратом під назвою стимулін, що входитиме до складу крему «Врододій».

— От так штука! — в захваті вигукнув Вассерман. — І цей старий телепень Еміль перший до такого додумався! Та якби цю ідею в Америку, котромусь із наших провідних косметичних концернів, та дати її хлопцям з Медісон-авеню, що зуби з'їли на рекламі!.. — Він на мить замовк, в захваті від власних міркувань. — І ще кольорове телебачення, — раптом мовив він. — Ось що вам потрібно, рибонько. Кольорове телебачення. Ніщо інше не зможе віддати вам належне.

Він ще кілька хвилин розводився на цю тему, аж поки Мері відчула себе зовсім збентеженою цим нескінченним потоком компліментів.

— Містере Вассерман, — перепинила вона його, вибравши слушну мить, — чи не могли б ми натомість поговорити про вас? Зрештою, ви, як видно, вже чули про мене від містера Фасберже, а от я вас ще зовсім не знаю.

— Про мене? — неуважно мовив Вассерман. — Ах, так... про мене! До сьогодні це була моя улюблена тема. Знаєте, що я вам скажу, рибонько? Почекайте, доки ви познайомитесь із Фіс. Це моя дружина. Вона розповість вам про мене геть усе, така вже в неї звичка. Я не бозна-яка персона. Звичайний голлівудський продюсер. Зробив кілька великих фільмів, відкрив кілька великих зірок. Усі мене знають, але мені те ні до чого!.. Я живу собі помаленьку. Маю в Каліфорнії два будинки, один із плавальним басейном, маю половинний пай у телевізійній компанії на південь від Лос-Анжелоса. Я відкрию вам, рибонько, свій секрет — я **діяльний.** Я ніколи не сиджу без діла, за винятком тих випадків, коли нічого не роблю. А коли я нічого не роблю, то це вже по-справжньому нічого — і пальцем не кивну. Людині конче потрібно вряди-годи давати перепочинок нервам. А багато хто про це забуває. Вони не хочуть марнувати свій час — це, мовляв, неощадливо, — а врешті витрачають усі гроші, зібрані за цей час, на лікаря-психоаналітика. Що ж до мене, то я ніколи в житті не звертався до психоаналітиків. От Фіс — то інша річ. Вона таки частенько запрошує до себе лікаря, щоб забити йому всі пампороки своїми балачками. Милий боже, уявляю собі вираз її обличчя, коли вона вас побачить! Вона завжди каже, що по-справжньому вродливих жінок не існує. Доведеться їй забрати свої слова назад і... — Він весело усміхнувся. — Тепер вона матиме поживу для балачок на найближчі кільканадцять років!

Сам Вассерман і далі майже без угаву говорив один за двох. Отак вони дісталися до Антіба й до вілли «Лорен».

19 Залишившись у призначеній для неї комфортабельній спальні, вікна якої виходили на Середземне море, Мері Стенз швидко звільнилась від скутості й нервового напруження, що не давали їй спокою протягом останніх кількох тижнів. Довкола панував мир та спокій, і її пройняло таке відчуття, ніби вона раптом опинилася поза часом; до того ж, на віллі зібралося досить приємне товариство. До кінця дня Мері встигла перезнайомитись з усіма: з Жаном Лайє та його дружиною, запобігливими аж надміру; з містером Джеймсом Крістофером та його дружиною (він був письменник, що заробив п'ятизначну суму на екранізації одного з своїх романів, і тепер був заклопотаний тим, щоб триматися далі від Ан-

глії, з твердим, але цілком законним наміром уникнути сплати прибуткового податку); з Вандергофами (молодим голландським подружжям, що вело паразитичне існування коштом свекра, який мав пай у великому діамантовому ділі); з показною середніх літ жінкою на ім'я Джозефіна Джонс та її двадцятидворічною дочкою Дженніфер (мати була автором, а дочка — виконавицею невеличкої ролі в багатосерійній телевізійній постановці, в якій розповідалося про те, як проста медична сестра несподівано здобула щастя й багатство); і, певна річ, з самою Фіс Вассерман, що в цілковитій відповідності з прогнозом свого чоловіка майже не закривала рота, без будь-якого ладу перескакуючи з предмета на предмет.

Як і в більшості близьких до літератури кіл, тут більше базікали, ніж розмовляли, і ті балачки були скоріше жваві, аніж дотепні. В кожному разі, вони не вимагали надто глибоких думок, і перше-ліпше пусте зауваження сприймалося так само схвально, як і ретельно обміркований дотеп. Це, як виявила Мері, виключало будь-яке напруження думки і давало їй змогу вільно й невимушено спілкуватися з усіма цими людьми, що прийняли її до свого товариства тільки завдяки її зовнішності. А втім, у певному розумінні фізична врода сама по собі важила не менше ніж багатство, а що Мері було її не позичати, то всі інші мешканці вілли «Лорен» ставились до неї з належною повагою. Це свідчило лише про те, які непослідовні й довільні критерії оцінки людини в сучасному світі.

Загалом життя на віллі було чистісіньким марнуванням часу. Довгі одноманітні дні — тільки й того діла, що купатися в голубому літеплі Середземного моря або лежати проти сонця на пляжі. А вечорами — поїздки до Антіба в пошуках розваг: вистав, концертів, нічних кабаре. Мері завжди була в гурті, і це її тішило, бо вона ще не звикла до безнастанної уваги, яку привертала її врода. Та поступово дівчина стала почуватися певніше.

Ця атмосфера незворушної лінивої бездіяльності була до певної міри оманлива. Десь за лаштунками відбувалися події. Одного разу, наприкінці першого тижня, Сем Вассерман поїхав своїм каділлаком у Канн і повернувся лише пізно ввечері. Наступного ранку він знову зник. За сніданком Мері помітила, як місіс Вассерман нишком позирає на неї і значуще всміхається, але тільки десь після полудня, коли вона лежала замріяна під гарячим промінням сонця на пляжі, Фіс спустилася до неї в своєму вогненно-червоному бікіні [1], що був на неї аж надто малий і робив її схожою на повітряну кулю.

— Вас, напевне, цікавить, що це замишляє Сем? — мовила вона, важко опускаючись на барвистий пляжний рушник, простелений на гарячій гальці.

Мері це анітрохи не цікавило, та вона промовчала.

— Він влаштовує ваше майбутнє, Лоро,— провадила далі Фіс. — Сем щодо цього неабиякий мастак. Він знає стількох людей, скажу я вам, ну, просто безліч. Ото клопоту я маю, коли доводиться приймати їх у себе, в Лос-Анжелосі! А скільки треба прислуги!.. — Вона махнула рукою. — Але це корисно для діла, і Сем списує всі витрати як податки, чи то пак це робить його бухгалтер. У Сема найкмітливіший бухгалтер в усіх Сполучених Штатах. Та й сам він неабиякий проноза, це я про Сема. В свій час він облагодив не одне хитре дільце. Пригадую, колись у Нью-Йорку...

— Ви сказали, він влаштовує моє майбутнє? Як це треба розуміти? — перепитала її Мері, знаючи, що інакше місіс Вассерман може говорити кілька годин поспіль.

— Я ж до цього й веду. Просто готує грунт. Можете мені повірити, Сем — стріляний горобець. Він знає світ кіно, як власні п'ять пальців. Отож, коли Еміль каже: «проштовхни Лору туди», — він зуміє це зробити.

— Еміль?

— Авжеж, Еміль Фасберже. Він хоче вивести вас нагору, і що скорше це станеться, то краще для... як він зветься, отой новий крем?

— «Врододій».

— «Врододій», атож. Так от, цей Еміль якраз до пари Семові. Він знає, які кнопки треба натиснути, і от цього разу він натиснув Семову — тим-то Сем і подався знов у Канн. Фірма «Парагон» провадить десь там поблизу натурні зйомки. Керує ними Джуліс Айвенберг — ви, звичайно, чули про нього. Це один з провідних голлівудських режисерів. У Канні також і Ейб Шварц, відомий телевізійний посередник, що за певний процент від договірної суми вишукує таланти для «Парагона». Потім ще Дейв Гартман з рекламного агентства «Гартман і Бауер», що працює на косметичну фірму «Глорія», — він там відпочиває. І ще Джо Мередіт з кінокомпанії «Зеніт», і Пол Барнард з пресбюро Національного телецентру... Кажу ж вам, Лоро, весь цей люд аж кишить скрізь, і кожен з них тільки й шукає якогось мільйонного діла. На той час, коли Сем закінчить їх обробляти, вони ладні будуть побитися за ваш підпис під семирічним контрактом.

Мері сумно всміхнулася.

[1] Фасон пляжного костюма.

— Все це надто втішно звучить, щоб бути правдою. Колись я вже намагалася стати актрисою. Гадаю, що в мене був талант, але не було вроди. Тепер я вродлива, та не певна, що маю талант.

— У кіно врода й талант — це одне й те саме. Ось постривайте, нехай вони візьмуться до вас як слід — це буде наче вибух водневої бомби! Сем сподівається, що йому пощастить заманити сюди декого з цих людей і вони пробудуть на віллі суботу й неділю. А після того вам залишиться тільки вибрати найкращу пропозицію і підписати контракт. Певна річ, Сем розраховує на свою частку, бо ж він тут виконує роль посередника, — це звичайно становить десять відсотків. А якщо до справи прилучиться Ейб Шварц — то буде ще десять відсотків, але так воно вже заведено. В усякому разі, ця сума не оподатковується, і хай йому абищо—все-таки вісімдесят відсотків — це краще, ніж взагалі нічого. Зрештою, важить не так перший контракт, як другий. Коли ви вже встрянете в ці діла, то на манівці не зіб'єтесь. Я оце сьогодні вранці сказала Семові, перед тим як він поїхав...

— Я гадала, що містер Вассерман уникатиме розголосу, — поспішила докинути Мері, перш ніж Фіс встигла звернути розмову хтозна-куди.

— А ніякого розголосу й не буде... принаймні до того, як розпочнеться весь цей галас навколо «Врододія». Сем не дозволить друкувати ані слова. А коли вже настане час, отоді він візьметься до діла по-справжньому. Для цього треба буде найняти спеціального агента. Сем знає одного меткого хлопця — його звуть Рей Сомерс, і він коштуватиме вам якісь дрібниці. Цей влаштує вам таку рекламу в пресі, що в порівнянні з нею ота кампанія з «Врододієм» видасться дитячою забавкою. Потім вам буде потрібен особистий секретар, а також імпресаріо — людина, обізнана з світом кіно, — і ще ви не прогадаєте, коли наймете постійну персональну косметичку, аби бути певною, що ви завжди, о будь-якій порі дня і ночі маєте вигляд стопроцентної красуні.

— Скидається на те, що бути... е-е... знаменитістю — вельми дорога втіха, — зауважила Мері. — Коли всі ці люди дістануть свою частку...

— Треба мати великі задуми, Лоро. Щоб багато заробляти, треба багато витрачати. Не можна стати кінозіркою, рахуючи копійки. В кіно й телебаченні панує така сама жорстока конкуренція, як і в промисловості, і успіх залежить від того, чи сподобаєтесь ви так званій широкій публіці, тобто всім отим тюхтіям, що стоять у чергах до кас кінотеатрів або сидять перед своїми телевізорами. Візьміть ви звичайний середній фільм чи телевізійну виставу: коли там і буває щось талановите, то це великою мірою завдяки режисерові, сценаристові, освітлювачам, операторам. Але вашому пересічному глядачеві це невтямки. Він каже собі: Бетсі Басті була неперевершена в цьому фільмі, ревю, спектаклі... чи в чому там іще. А та Бетсі Басті тільки того й має, що фотогенічне личко й стрункі ноги, та ще вміє крутитися перед камерою. Якщо той глядач згодом зустріне її на вулиці, то, мабуть, і не озирнеться. Та з вами, Лоро, зовсім інша річ. Ви можете привернути увагу першого-ліпшого чоловіка, навіть пальцем не кивнувши. У вас є справжня краса й жіноча принадність, що не мають нічого спільного з тонкою талією, великим бюстом і грубим шаром косметики на обличчі. Ви набагато перевершуєте звичайний рівень екранних патентованих красунь, і саме через те вам треба мати великі задуми. Починайте жити так, як наміряєтесь жити далі. А гроші завжди йдуть до грошей.

— Все це виглядає досить ризиковано, — сказала Мері.

Фіс зневажливо гмукнула.

— Щурячі перегони завжди ризиковані, але не для найбільших і найпрудкіших щурів. Так чи інак, вам нема чого турбуватися про деталі. Полиште це Семові. Він усе влаштує. Він і сам з породи щурів — може, не з найбільших, але напевне з найпрудкіших. До того ж, він дуже чесний щур. Він може перерізати горлянку власній матері, але не візьме грошей від фабриканта бритв і не буде рекламувати його товар, яким учинив цей злочин. Він має свої принципи, наш Сем. Це одна з рис, що мені найбільше в ньому подобаються.

— Авжеж, — непевно мовила Мері. — Я розумію.

Фіс звелася на ноги й заходилася масажувати шар жиру на животі.

— Ви тримайтеся Сема, — повчала вона далі. — Він знає все до тонкощів і зробить що завгодно, аби прислужитись Емілеві. Тільки не розповідайте йому, що я вам щось казала. Я знаю, він хоче, щоб це був для вас сюрприз, отож, коли він про це заговорить, удайте, ніби ви дуже здивовані й раді. Я розказала вам перша через те, що в мене виходить доладніше і я не така велемовна, як Сем. Він надто полюбляє слухати свій власний голос і часом забуває те, з чого почав, бо йому раптом спадає на думку щось інше.

— Я пам'ятатиму, — пообіцяла Мері.

— От і добре, — мовила Фіс, ніжно поплескуючи себе по пухкому животу, тоді перевела погляд на затоку, де Крістофери й Вандергофи грали два на два у водне поло, запекло перекидаючись величезним червоним м'ячем.

Вона рішуче підтягнула свій тісний бікіні.

— Ходімо пристанемо до них, — запропонувала вона. — Пограємо три на три без будь-яких правил.

Вона пустилася бігти через пляж до затоки й зупинилась тільки тоді, коли хвилі захлюпотіли навколо її товстих стегон. Тоді, відчайдушно змахнувши руками, занурилась у воду, наче великий рожевий морж, що полює на рибу.

Мері неквапливо й граціозно підвелася. Від сонця й солоної води її тіло вже набрало помітного бронзового відтінку. Високо тримаючи голову, вона якусь хвилю стояла так, наче молода богиня, немовби випромінюючи чисту й нетлінну красу; потім повагом рушила у воду слідом за місіс Вассерман.

Того вечора Сем Вассерман повернувся з Канна десь невдовзі після десятої. Майже відразу ж він одвів Мері вбік.

— Лоро, — сказав він, — я маю для вас гарні новини. Завтра дехто з моїх приятелів приїде сюди з Канна й залишиться на неділю. Вони хочуть на вас подивитись. Я заклав міцні підвалини вашого майбутнього, рибонько. Ці люди мають вагу в світі кіно, і ми з вами можемо влаштувати неабияке дільце.

— Дякую, Семе, — тихо мовила вона, удаючи здивування.

— Поводьтеся природно, будьте сама собою, — провадив він далі, — і ні в якому разі не говоріть з жодним із них про справи. В ділових розмовах з цими людьми потрібна гранична обережність. Покладіться на мене. Нехай для них я буду ваш імпресаріо. Ви розумієте?

— Так, розумію.

— Звичайно, вони хочуть побачити товар, перш ніж його купувати, та скоро вони глянуть на вас, моя рибонько... — Він промовисто закотив очі, тоді швидко додав: — Я беру десять відсотків із загальної суми, плюс видатки. Згода?

— Ну що ж, хай і так.

— Ніяких «ну що ж». Я веду чесну гру щодо Еміля... і, само собою, щодо вас. Одна десята плюс видатки — це звичайна річ, і я відроблю своє з верхом. Та й, зрештою, що там якісь десять відсотків, коли йдеться про мільйон доларів!

Цього разу подив Мері був цілком щирий.

— Скільки ви сказали? — перепитала вона.

— Мільйон доларів, рибонько, а може, й більше. Далебі, ви цього варті, але вам потрібна ділова людина, яка вестиме переговори. Я беру на себе всі неприємні дрібниці. Вам залишиться тільки лічити гроші.

— Але.. але що я маю робити за цей мільйон?..

Він хитрувато посміхнувся.

— Рибонько, та за такі гроші більшість людей зробили б усе, що завгодно. Вам нема чого турбуватися: діла вам знайдуть більш ніж досить. Якщо це буде записано в контракті — погоджуйтесь, якщо ні — відмовляйтесь. Ви мене розумієте?

— Так, Семе, здається, розумію, — пробурмотіла вона.

— Ви не тільки красуня, ви до того й розумниця, — зауважив він, — а це великий плюс на вашу користь.

Пізніше ввечері, уже в ліжку, Мері взялася писати листа Даркові, та вже після перших кількох рядків відмовилася від свого наміру. Вона зрозуміла, що нічого нового йому не розповість, а умоглядні міркування журналістів не цікавлять. У кожному разі, «Врододій» і все пов'язане з ним втратило значення, принаймні для «Очевидця». І сам Дарк видавався тепер дуже далеким і якимсь наче нереальним — куди менш реальним, ніж, приміром, Сем Вассерман; а майбутнє було таке звабливе, що все минуле поряд з ним виглядало сірим і похмурим. Повертаючись думкою назад, до тих днів, Мері майже не могла збагнути, в чому і яким чином фірма «Черіл» порушила закон. Звичайно, все це була рекламна авантюра, може, й не дуже чиста з погляду етики, але ж ніхто від неї не потерпів і, коли вже на те пішлося, нікого ж не примушуватимуть купувати «Врододій». А тим часом її життя докорінно змінилось, і вона тільки тепер почала розуміти, які грандіозні перспективи чекають її в майбутньому.

А оте все була журналістська буря в склянці води, подумала Мері. Можливо, й небезпричинна, коли говорити про «Очевидець», що завжди полюбляв усілякі гучні викриття. Що ж до Еміля Фасберже, то загалом він повівся з нею чесно й дав їй більше, ніж вона будь-коли мала в житті,— майбутнє, якого варто було прагнути. Може, іноді він був надто настирливим, коли залицявся до неї. Але ж краще, коли до тебе залицяються, ніж коли тебе цураються. Так чи інак, залицяння — це прояв люб'язності, навіть щодо найвродливішої дівчини в світі; а от Пол Дарк ніколи не був з нею люб'язний, коли не брати до уваги одного випадкового поцілунку, та й то якогось майже дитячого.

Вона похмуро й рішуче відігнала геть думки про Дарка й розірвала незакінчений лист.

20

Ейб Шварц, тільки-но уздрівши Лору Смайт, категорично заявив, що вона безперечно, беззастережно й поза всяким сумнівом створена для кіно. Вона, мовляв, буде найбільшою сенсацією від часів Клеопатри, більшою навіть, ніж Грета Гарбо і, коли на те пішлося, ніж Мерілін Монро. Його, Ейбовому слову можна вірити: хто ж бо, як не він, відкрив для кінематографа стільки гучних імен. Хоч би Лолу Крістл, приміром, або ж оту дивовижну біляву «секс-бомбу» Доун Феар, яка нібито заробляє більше, ніж усі президенти й прем'єр-міністри світу разом узяті. Лола і Доун досить вродливі, але проти Лори Смайт вони ніщо, цілковите ніщо. Ось нехай тільки з'явиться Джуліс Айвенберг — він, Ейб Шварц, ладен заприсягтися, що той одразу ж стане лагідний, мов ягня, і почне вимахувати перед нею парагонівськими контрактами.

Ейб був першою ластівкою. Керуючись інстинктивним чуттям ділка, він приїхав на віллу «Лорен» за годину раніше від умовленого часу. «Той, хто пізно приходить, голу кістку знаходить», — пояснив він. То був невеличкий на зріст, але жилавий і енергійний чоловічок; густе й масне чорне волосся, що ледь помітно кучерявилося від природи, немовби довершувало його напрочуд бліде й по-дитячому тендітне обличчя. Його темні очі дивилися жваво й гостро. Одягнений він був усупереч будь-яким умовностям: у прості білі штани й страхітливу зелену з помаранчовими розводами сорочку. Весь він був з вигляду якийсь зволожнілолискучий, неначе вкритий холодним потом.

Менш ніж за півгодини вони з Семом Вассерманом удвох погодили всі питання, залишивши Мері роль стороннього споглядача. Ейб мав діяти як безпосередній агент дівчини й відповідати за всі переговори, угоди й контракти, а Сем — підтримувати зв'язок з Емілем Фасберже та фірмою «Черіл» і дбати про те, щоб умови контрактів не суперечили їхнім інтересам. Ейб був певен, що спроможеться вбити заразом трьох зайців — у кіно, телебаченні й рекламі, — і з притаманною йому енергією швидко підсумував, що п'ять мільйонів доларів — цілком досяжна мета. Сем захоплено підтримав його. Що ж до Мері, то вона просто заніміла від подиву.

Схильний до театральних ефектів Ейб наполягав на тому, щоб до приїзду решти гостей з Канна дівчина де-небудь сховалась, а тоді вже, мовляв, можна буде показати її належним чином.

— Тільки не на пляжі, — додав він. — Дехто з цих молодчиків має при собі біноклі. Такі дочасні оглядини нам ні до чого. Перебудьте в своїй кімнаті, голубонько, поки ми вас покличемо.

— Гаразд, — погодилася Мері. — Що мені надіти?

— Що-небудь просте й елегантне. Зелене, скажімо, або ж темно-сіре.

— Зелене, — мовила вона.

— Але це тільки для початку. Треба буде, щоб купці побачили товар лицем. Бажано, щоб згодом ви перевдяглися в щось легеньке — ну, хоча б у бікіні. Можливо, ми всі прогуляємося на пляж. Вони схочуть побачити ваші ноги, фігуру, колір шкіри — всі ці технічні деталі. Ви мусите пам'ятати, що ви товар і що ці добродії мають право як слід розгледіти те, за що вони платять гроші. А вже після того ми зможемо почати торг. Не мине й дня, як ваше майбутнє стане таким прекрасним, що одного життя вам видасться замало.

Якусь хвилину Мері нерішуче дивилася на нього.

— Скажіть мені, містере Шварц, — спитала вона, — ви щиро вірите, що всі ці дивовижні речі й справді мають статися?

— Абсолютно, — відказав він, рубонувши рукою повітря. — Дивовижні речі для дивовижної дівчини. Все цілком логічно. Ви дивовижна дівчина, Лоро, і ви будете жити в чарівному світі.

— Дай бог, щоб усе було так, — з сумнівом у голосі пробурмотіла вона.

Гості почали з'їжджатися по обіді. Джуліс Айвенберг і Пол Барнард прибули разом у чорному феррарі. Джо Мередіт підкотив маленьким зеленим рено. Дейва Гартмана привезло старезне таксі. Із своєї затишної кімнати з вікнами на затоку Мері спостерігала, як вони один по одному під'їжджали до вілли; потім перевдягнулася в темно-зелену сукню простого, але елегантного крою. Чекаючи, поки її покличуть, вона спробувала читати книжку, але не змогла зосередитись. Усе довкола було сповнене передчуттям чогось близького й неминучого, і Мері даремно силкувалася погамувати незрозумілу тривогу.

«Ти товар, — подумала вона, пригадавши Шварцеві слова. — Тебе ніхто не вважав за товар, коли ти була просто Мері Стенз, безбарвна й непривабліва. Ти була людиною, що мала своє власне життя — можливо, сіре й буденне, але принаймні ти завжди вирішувала все сама. Тепер же, коли ти стала прекрасною Лорою Смайт, за тебе все вирішують інші. Ти, мов та лялька, яку зробили особливо старанно, щоб призначити за неї високу ціну. Отож і з'їхалися ці ділки — тебе виставлять їм напоказ, тоді продадуть і зв'яжуть тобі руки й ноги усілякими контрактами, параграфами

та юридичними термінами. А що ти з цього матимеш? Гроші, звичайно, можливо, такі гроші, які тобі й не снилися. Напевне, ти поїдеш до Америки й шикарно житимеш, і матимеш будинок з плавальним басейном і все, що годиться мати, аби щось важити в цьому божевільному світі. Тебе зніматимуть у кіно, фотографуватимуть, братимуть у тебе інтерв'ю, твоє ім'я мелькатиме в огнях реклами, на афішах, на сторінках популярних журналів та великих газет, але, якщо сказати правду, то буде зовсім не твоє ім'я. Тобі треба звикнути до думки, що тепер ти не Мері Стенз, а Лора Смайт, і до всього, що з цього виходить. Хіба ж це не те, про що мріє кожна дівчина, — врода, слава, багатство?..»

Вона тихенько зітхнула й відклала книжку. Тоді підійшла до вікна й задивилася на безмежний голубий простір Середземного моря й на сліпучо-ясне небо. «Все дуже приємне, — переконувала вона себе, — але це не життя. Це скидається більше на втечу від життя. Щоб досягти чогось, треба б діяти, боротись, а натомість усе відбувається само по собі, хочеш ти того чи ні. За кілька хвилин ти станеш перед жменькою спритних ділків, яких ти ніколи в житті не бачила, і вони самі визначать усе твоє майбутнє. Можливо, воно буде гарне, а може, з часом обернеться й поганим. Так чи інак, а вибору в тебе немає: ти мусиш скоритись, і навіть Пол Дарк тепер тобі не допоможе...»

Охоплена невиразною тривогою, вона довго не зводила очей з моря та неба, аж поки до кімнати, постукавши в двері, ввійшла мадам Лайє.

— Якщо ви готові, панночко...

Мері востаннє оглянула своє відображення у високому дзеркалі над туалетним столиком, тоді рушила вниз.

Вони стояли, якось чудно збившись докупи, у великій вітальні, і кожен тримав у руці склянку. Здавалося, ніби, скоряючись якомусь незбагненному, спільному для всіх чоловічому інстинктові, вони об'єдналися для того, щоб боронитись проти можливої загрози підпасти під владу жінки.

Коли Мері переступила поріг, усі голови, неначе за командою, повернулися до неї. Наступної миті хтось упустив склянку. Дзенькіт скла порушив заворожену тишу. Ще за мить Ейб Шварц уже наближався до дівчини, поруч виступав Сем Вассерман, а за ними, наче знехотя, плентались інші.

Ейб узяв руку дівчини і перебільшено шанобливо підніс її догори.

— Панове! — оголосив він. — Дозвольте познайомити вас з Лорою Смайт.

Він рекомендував кожного по черзі.

Джуліс Айвенберг був коротенький опецькуватий чоловічок з лисою головою, заплилими очицями й товстими губами; він весь час погладжував свої кущасті сиві брови схожим на цурпалок пальцем, що його ніби перетинав навпіл величезний сапфіровий перстень. На ньому був строгий сірий костюм бездоганного крою, пошитий, мабуть, у найдорожчого кравця.

Дейв Гартман, рекламний агент фірми «Глорія», був молодший — десь років тридцяти п'яти, — одягнений у легкі сині штани й простору жовту сорочку; якби не надто близько посаджені очі, його можна було б назвати гарним.

Пол Барнард, представник пресбюро Національного телевізійного центру, був довготелесий і худий; його короткозорі очі, сховані за опуклими скельцями окулярів, гостро позирали на світ. На ньому був легенький сірий костюм, який, хоч і погано сидів, проте виглядав досить зручним.

Останній був Джо Мередіт з кінокомпанії «Зеніт», що спеціалізувалася на екранізації театральних вистав та випуску багатосерійних фільмів для телебачення. Його моторошну пурпурову сорочку прикрашала сріблясто-сіра краватка, зав'язана величезним незграбним вузлом, що аж ніяк не пасував до його тонкого орлиного профілю та пухнастого білявого волосся.

На мить у вітальні запала ніякова тиша, а тоді заговорили всі враз.

— Семе, старигане, сякий-такий, що ж це ти примушував нас чекати...

— Мушу визнати, в ній таки щось є...

— Далебі, я чекав якогось фокуса, а тут... Семе, та це ж справжнє діло...

— Як на мене, вона стопроцентна красуня...

— Друже, вона народжена для Голлівуда...

— Її вистачить на тисячу рекламних кампаній...

— Схиляюся перед тобою, Семе. Я не вірив жодному твоєму слову, ніколи не вірив. Але цього разу ти й справді знайшов...

— Просто очам своїм не вірю — ніколи в житті не бачив такої красуні.

Отак розмова точилася й далі: короткі поблажливі репліки, навдивовижу безособові та безвідносні. Мері мимоволі почувала себе чимсь на зразок воскової ляльки, виставленої в музеї мадам Тюссо [1]. Ніхто не звертався до неї, наче вона була манекенщиця, що позує перед клієнтами, показуючи свою красу як товар, але сама не причетна до торгу.

— Вам, друзі, здорово пощастило, — сказав Ейб Шварц, який з самовпевненим виглядом стояв позаду дівчини, заклавши руки в кишені штанів. — Через три тижні Лора візьме участь у широкій рекламі но-

[1] Славнозвісний музей воскових фігур у Лондоні.

вого косметичного виробу. Спочатку кампанія розгорнеться в Англії, потім у Європі й Америці. Мені не треба казати вам, яке враження вона справить. Лора Смайт здобуде славу найпершої красуні в цілому світі, і за неї битимуться юрби люду з кіно й телебачення, не менші від тих, що збираються на проповіді Армії спасіння [1]. Це буде справжнісінька золота гарячка. Ви розумієте, до чого я веду?

Вони розуміли, до чого він веде. Айвенберг, погладжуючи брови, мовив:

— Гадаю, ми могли б розпочати ділові переговори, якщо тільки...

— Пізніше, — зупинив його Ейб. — Спершу я хочу змалювати вам повну картину й детальніше показати Лору. Маючи справи з друзями, я завжди веду чесну гру. Та й, зрештою, ми тут у гостях, а не на ярмарку.

В розмову включився Сем:

— Вам треба ближче познайомитися з дівчиною. Вона має не тільки вродливе личко, а й гарну вдачу, і талант. Ми тут накреслили невеличкий план, що дозволить вам якнайприємніше згаяти час до вечора.

Він підступив ближче до дівчини й щось сказав їй на вухо. Вона ледь помітно, наче знехотя, усміхнулась і вийшла з кімнати.

— В чім річ? — спитав Гартман.

— Вона пішла перевдягнутись у купальний костюм, — пояснив Сем. — Потім вона вийде на пляж і приєднається до кого-небудь з гостей, що живуть на віллі, а ми всі також підемо туди. Візьмемо з собою вино й пиво на льоду. Ідея така — трохи відпочити, роздивитися на дівчину і просто побалакати про се, про те. Ми з Ейбом розповімо вам про всі деталі, які вам треба знати. А ввечері розпочнемо ділову розмову. Згода?

— Згода, — з полегкістю озвалися всі.

— От і гаразд, — мовив Сем. — Я піду розпоряджуся щодо вина й пива. А ви тим часом випийте. Лід в оцій вазі, його тут багато.

І він пішов.

Невдовзі після того до вілли прибула ще одна гостя. Вона під'їхала в таксі саме тоді, як Мері, накинувши на бікіні строкатий пляжний халатик, намірялася спуститись униз, до моря. Спочатку Мері не розгледіла її — тільки побачила, що біля машини майже спиною до неї стоїть якась чорнява жінка, чекаючи, поки шофер витягне її валізи. Коли ж та обернулася, щоб рушити до будинку, Мері враз упізнала її.

— Здрастуйте, міс Лурі, — мовила вона.

Тоні Лурі привітно всміхнулась, але в очах її майнув холодок.

— Я зовсім забула, що ви теж маєте приїхати сюди відпочивати, — знову заговорила Мері.

— Та бачте, — відказала міс Лурі, — воно не зовсім відпочивати. До певної міри я приїхала за дорученням містера Фасберже. Його, природно, цікавить ваше майбутнє, і він вважає, що тут має бути присутній представник фірми «Черіл».

Вона огляділась довкола, обвівши очима будинок на тлі брунатно-зелених гір і безмежну широчінь Середземного моря, що сяяло й мінилось під сліпучим промінням сонця.

— Мушу сказати, що тут куди краще, ніж у моєму кабінеті на Парк-лейн. — Тоді, зміряв дівчину гострим поглядом, додала: — Ви засмагли і, коли це взагалі можливо, ще красивіші, ніж звичайно. Якби вас міг побачити зараз доктор Престон, він, безперечно, дуже втішався б наслідками свого експерименту.

Мері відчула в цих словах глузливі нотки, але пустила їх повз вуха.

— Я йду на пляж, — невпевнено мовила вона. — Тут саме відбувається щось на зразок ділової наради, і мені треба... — Вона затнулася, не знаючи, як пояснити ситуацію.

— Можливо, я потім теж прийду до вас, — стримано озвалася міс Лурі. — В бікіні й я також досить приваблива.

Вона повагом рушила до вілли, залишивши Мері на дорозі до пляжу, де на неї вже, напевне, чекали американці, щоб ретельно оглянути внесок Фасберже у міжнародний фонд краси.

21

На вечір другого дня, коли гості мали роз'їжджатися, головні справи було полагоджено на превелике задоволення всіх зацікавлених осіб. Ейб Шварц надіслав довжелезну телеграму своєму адвокатові в Лос-Анжелосі, в якій перелічував умови й пункти угоди, що могли стати основою для укладення відповідних контрактів. Джуліс Айвенберг офіційно запросив Лору Смайт знятися в певній кількості великих кінофільмів (що мала бути обумовлена окремо) протягом певного тривалого терміну (що мав бути визначений додатково); ця попередня угода підлягала схваленню голлівудської дирекції фірми «Парагон» після ознайомлення з кінопробами (що мали бути зроблені невдовзі). Проби було призначено на наступний тиждень у Канні, де експедиція фірми «Парагон» провадила натурні зйомки. Айвенберг не мав жодного сумніву, що дирекція, не вагаючись, схвалила б угоду навіть без того, але треба було додержуватись заведених формальностей.

[1] Релігійно-благодійна організація в Англії та Америці.

Далі йшла угода з Полом Барнардом, який репрезентував Національний телевізійний центр, про серію виступів у телевізійних програмах, а також з Джо Мередітом— про участь у кількох фільмах компанії «Зеніт». І, нарешті, Дейв Гартман з агентства «Гартман і Бауер» запропонував укласти спільний контракт з Лорою Смайт і фірмою «Черіл», який дозволяв би їй рекламувати вироби косметичної фірми «Глорія» у Сполучених Штатах за умови, що вони не конкуруватимуть із «Врододієм». Тоні Лурі вважала, що це може бути прийнятним для певних косметичних виробів, котрі не мають нічого спільного з кремами, — як от, скажімо, лаки для нігтів, препарати для волосся, шампуні, пудри тощо, — але зажадала, щоб у рекламних оголошеннях було посилання на «Врододій».

— «Врододій» зробив мене красунею, а тепер я зберігаю свою красу за допомогою виробів фірми «Глорія», — запропонувала вона. — Або щось подібне.

Гартман не виявив особливого ентузіазму.

— Навряд чи наші замовники погодяться отак задурно рекламувати «Врододій». Інша річ, якби можна було встановити безпосередній зв'язок — якби, приміром, фірма «Глорія» дістала від вас ліцензію на виготовлення «Врододія» в Сполучених Штатах.

— Ми вже маємо там власні канали збуту, — відказала міс Лурі. — Щоправда, ми ще не уклали контракту на «Врододій». Ми хотіли почекати й побачити, які наслідки дасть рекламна кампанія в Англії, а тоді вже думати про експорт.

— Дозвольте мені спочатку переговорити з керівниками «Глорії», — попросив Гартман. — Маючи ліцензію на «Врододій», вони б заповнили ним американський ринок, і, зрештою, ваша фірма вигадала б більше. До того ж, це полегшило б використання міс Смайт у рекламних цілях.

Міс Лурі помовчала, розмірковуючи.

— Може, ви й маєте рацію. Я порадж усь з містером Фасберже і повідомлю вас. Я певна, що ми дійдемо згоди на взаємовигідних засадах.

Ейб Шварц був стриманий в оцінці наслідків своєї дводенної діяльності.

— Це тільки початок, Лоро, — сказав він дівчині перед тим, як вирушити назад до Канна. — Ми з вами зачепили на гачок щось близько двох з половиною мільйонів доларів, та не мине й півроку, як ми потроїмо цю суму. Правда, грошей поки що нема. Все це на папері, але, як тільки буде підписано контракти, ми почнемо збирати аванси. А тим часом я умовлюся з Реєм Сомерсом, щоб він узяв на себе рекламу. Скоро розпочнеться кампанія «Врододій», як він закрутить таке, що всі тільки дивуватимуться. Можливо, влаштує кілька пишних прийомів для представників преси. Вам треба бути готовою давати нескінченні інтерв'ю, позувати фоторепортерам, а потім Сомерс сам розкаже вам, що до чого.

Мері мовчки кивнула. Вона була рада, що Шварц весь час говорить сам.

— І ще одне, — провадив він далі. — Не чекайте наслідків дуже скоро. Контракти потребують часу. Юристи завжди чіпляються до деталей і торгуються за проценти. Та коли вже все погоджено й підписано, події почнуть розгортатися з такою швидкістю, що ви й незчуєтесь, як опинитесь у Лос-Анжелосі. Отож, не гаючись, подбайте про візу. Про гроші не турбуйтеся — це ми влаштуємо самі. Єдине, що від вас вимагається, — мати такий же чудовий вигляд, як зараз, — це дуже важливо.

— Постараюся, — пробурмотіла Мері.

— Щодо мене, то я буду в Канні ще тиждень, потім повернусь у Штати. Зв'язок триматиму з Семом Вассерманом, а отже, й ви будете в курсі всіх подій. Тим часом, якщо про це рознюхає преса і тут почнуть вештатися репортери, не кажіть їм ні слова. За вас говоритиме Рей Сомерс. Він знає, як поводитися з цією братією. — Шварц глянув на годинник. — Ну, мені час їхати. Побачимось на наступному тижні, коли зніматимуть кінопроби. А поки що бувайте.

Шварц пішов разом з іншими. З порога вілли Мері дивилася, як нерівною звивистою доріжкою одна за одною повільно з'їжджали вниз на прибережне шосе їхні машини — отих п'яти чоловіків, що на короткий час увійшли в її життя і знову подалися геть. Але їхній вплив у світі краси й мистецтва тепер уже напевне мав змінити все її майбутнє і принести їй багатство й розкіш.

«Мені поталанило, — подумала Мері, провівши очима останню машину, що швидко зникла з очей. — Мабуть, у мене таки справді щаслива доля».

Вона повернулася до вілли.

— За цих обставин ми вельми зацікавлені у вашому майбутньому, — говорила Тоні Лурі, сьорбаючи джин з вермутом із склянки, що ледь помітно мінилася всіма барвами веселки.

Вони з Мері стояли біля одного з широких вікон вітальні, споглядаючи тиху гладінь затоки, що легенько мерехтіла в місячному сяйві. Не звертаючи уваги на інших гостей, вони стиха розмовляли між собою.

— На сьогодні ми маємо таке становище: рекламна кампанія цілком підготовлена, і можна починати. Зроблено все, що потріб-

но. Напочатку ми думали тільки про рекламу, і ви були для нас не більш ніж найнята манекенщиця, яку ми мали звільнити зараз же після закінчення досліду. Та доктор Престон блискуче впорався з своїм завданням, і тепер нам ясно, що значення цього експерименту виходить далеко за межі збуту нового виробу. По суті, ми створюємо живу легенду, і ця легенда може важити більше, ніж сам виріб.

Міс Лурі запалила сигарету й глибоко затягнулася. З обличчя її, як зауважила Мері, не сходив ледь помітний вираз холодного цинізму.

— Отож ми вважаємо, можна сказати, за свій обов'язок керувати вашими вчинками й спробувати визначити ваше майбутнє. Коли говорити щиро, то мені здається, міс Стенз, що ми поводилися щодо вас цілком чесно.

— Я не скаржусь, — озвалася Мері.

— А дозвольте вас спитати: чи ви поводилися так само чесно щодо нас?

— По-моєму, я старалась, як могла.

— Але ж ви старались і для журналу «Очевидець».

— То ви знаєте...

— Більше, ніж ви собі уявляєте. Не можна служити двом хазяям, міс Стенз. У нашому світі немає місця для дволиких людей.

— Це сталося незалежно від моєї волі. «Очевидець» найняв мене, щоб...

— Щоб ви діяли як шпигунка.

Мері похмуро кивнула.

— Усе це, певне, Віллербі. Я ніколи не вірила йому по-справжньому.

— А він не вірив вам. Зрештою, він працював на нас. Чи, може, ви гадаєте, що всі такі дволикі?

— Репортаж в «Очевидці» заборонено, — зауважила Мері.

— Це зробив містер Фасберже. На щастя, серед його знайомих знайшлася особа куди впливовіша, ніж ваш Пол Дарк.

Мері якусь хвилю вагалась, тоді сказала:

— Міс Лурі, зрозумійте, будь ласка, що я нічого не робила з лихим наміром. Спочатку я працювала на «Очевидець». Тепер я бачу, що то була помилка. Я рада, що репортаж заборонено.

— Ще б пак! — глузливо докинула міс Лурі. — Адже першою жертвою розголосу в пресі стала б ваша ж таки розпрекрасна персона. Не забувайте про одну важливу деталь: ваша врода нетривка. Її треба повсякденно підтримувати, і час од часу вам доведеться проходити повторний курс лікування у доктора Престона. Втім, не будемо прикидатись — у доктора Джеймса Раффа. Якщо ви розкриєте його роль у цьому досліді, він навряд чи буде вам вдячний. А я не знаю іншого лікаря, здатного провадити лікування стимуліном.

— Я про це не думала, — призналася Мері. — Повірте, я зовсім не ворог фірмі «Черіл», і мене справді тішить те, що репортаж в «Очевидці» затримали. Колись мені здавалося, що я закохана в Пола Дарка, і це впливало на мене. Тепер я байдужа до нього. Єдине, чого я хочу, — бути по змозі корисною.

Міс Лурі злегка посміхнулась.

— Боюся, цілковитої довіри вам ще немає. Ось чому ми зв'язуємо вас якими тільки можемо контрактами. Містер Фасберже дуже зацікавлений у тому, щоб ви сягнули якнайвище й стали світовою знаменитістю — ви ж бо маєте для цього всі підстави. Зрозуміла річ, фірма «Черіл» теж хоче бути причетна до ваших успіхів. Ми допомагатимемо вам усіма можливими способами. У відповідь ми просимо лише... щирості.

— Так, — мовила Мері. — Це я вам обіцяю.

— Ухвалено, що Ейб Шварц діятиме як ваша довірена особа, — провадила далі міс Лурі вже більш діловим тоном. — Але він не зможе укласти жодної угоди без санкції містера Вассермана, що виступатиме від імені містера Фасберже.

— Я на все згодна.

— І ще одне. Ви вже підписали контракт із фірмою «Черіл», який надає нам неподільне право на ваші послуги. Ви, звичайно, розумієте, що це означає?

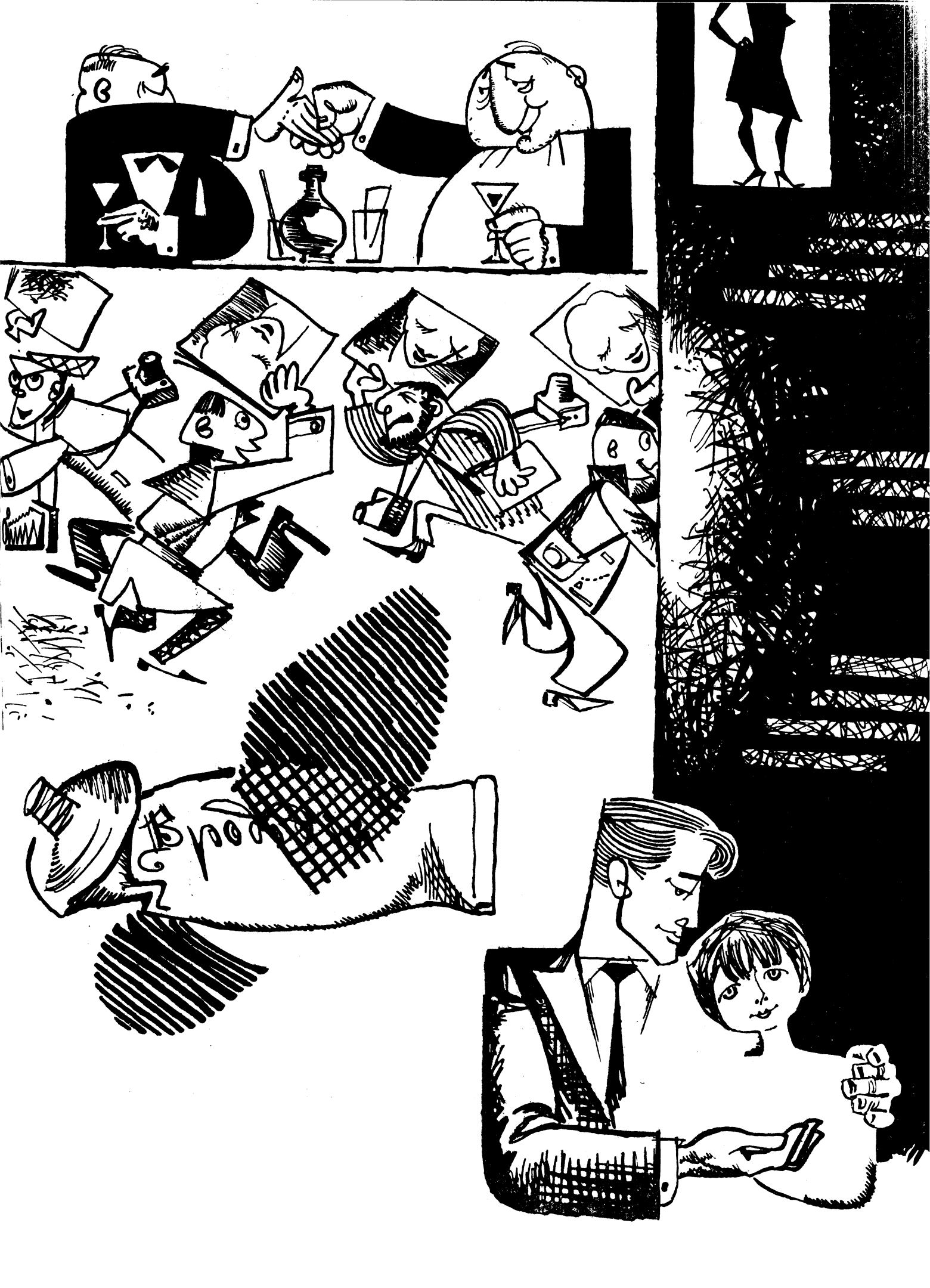
— Авжеж. Він забороняє мені співробітничати з конкуруючими фірмами.

— Він забороняє вам співробітничати з будь-ким іншим, моя люба, без нашого на те дозволу. Кожний контракт, який ви підпишете, повинен мати нашу письмову візу. Цілком зрозуміло, ваша кар'єра вельми цікавить нас і з матеріального погляду — адже не секрет, що ваша врода стала фірмі в чималу копійчину. Отож ми справедливо вважаємо, що якусь частину цих витрат має бути відшкодовано.

Мері нічого не сказала, тільки пильно подивилася на співрозмовницю, чекаючи, що буде далі.

— Ми ретельно все обміркували, — знову заговорила міс Лурі, — і вирішили дозволити вам укладати будь-які контракти, що не зачіпатимуть безпосередніх інтересів фірми «Черіл». За це нам має бути відраховано по п'ятдесят відсотків від договірної суми кожного контракту.

— П'ятдесят відсотків... — задумливо повторила Мері. — Це чи не занадто. Коли додати Вассерманові десять і Шварцеві десять та ще гонорари рекламному агентові, імпресаріо і так далі...

Міс Лурі зневажливо клацнула пальцями.

— Давайте дивитися на речі реально. Якщо ваші прибутки вимірюватимуться мільйонами доларів, ви однаково втратите сімдесят або й більше відсотків на податки. Тож чи не краще розподілити ці гроші між людьми, що допомогли вам їх заробити? Навіть коли б вам залишилося тільки двадцять процентів... два з половиною мільйони ділимо на п'ять... ого, яка купа грошей.

— Ну що ж, мабуть, ваша правда, — визнала Мері. — Щиро кажучи, я не така вже й жадібна до грошей. Усі ці мільйони здаються мені дуже далекими, наче вони зовсім мені не належать.

— Ви розумна дівчина, — зауважила міс Лурі, шпурнувши недокурка в розчинене вікно. — Єдина реальна цінність, яку вам треба берегти, — це ваша врода. Без неї ви загинете... всі ми загинемо. Маючи п'ятдесят відсотків інтересу у вашому майбутньому, ми зробимо все можливе, щоб допомогти вам дістатися вершини й закріпитись на ній.

— Я у ваших руках, — просто мовила Мері.

Міс Лурі вдоволено усміхнулась.

— Коли так, то ви в добрих руках. Тепер нам лишилося тільки чекати, поки розпочнеться рекламна кампанія. Відтоді й надалі, міс Стенз, слава та багатство вам забезпечені.

Конфіденційні переговори було закінчено. Жінки відійшли од вікна й приєдналися до решти гостей, між якими точилася жвава, з претензією на дотепність розмова.

22

«Врододій»! Це слово, наче підхоплене стоголосою луною, приголомшило публіку, нагло вдаривши по ній з усіх усюд: зі сторінок столичних і місцевих газет, вечірніх випусків, розкішних журналів у глянсуватих обкладинках, жіночих часописів, скромних тижневиків, з екранів комерційного телебачення. Провідна ідея скрізь була одна, хоч форми подачі різнилися; в основі всієї рекламної кампанії лежала послідовна експозиція, що наочно показувала, як проста й непримітна дівчина-службовка завдяки систематичному вживанню «Врододія» стала незрівнянною красунею. Кожна чергова серія була вигадливо скомпонована, так, щоб читач(-ка) або телеглядач(-ка) нетерпляче очікували наступної серії, аби побачити на власні очі дальші стадії чудесного перевтілення бідолашної міс Смайт. У програмах комерційного телебачення поважний сивуватий актор, що з успіхом зображував лікаря, із знанням справи розводився про біохімічні властивості стимуліну в керуванні діяльністю ендокринних залоз.

— Врода є наслідком гормональної рівноваги, — авторитетно виголошував він, — а стимулін регулює утворення гормонів. Ось чому «Врододій» — не просто косметичний засіб, а й медичний препарат. Кожний тюбик «Врододія» містить точно виміряну дозу стимуліну.

По тому на екрані з'являлася Лора Смайт. Буденна й неприваблива, вона сиділа за друкарською машинкою в якійсь занедбаній конторі, а голос невидимого диктора пояснював:

— Перед вами Лора Смайт. Не така вже молода, але ще й не стара. Отак вона живе день у день — без радощів і тривог, неначе в цілковитій порожнечі. Живе, не знаючи любовних утіх, нікому не потрібна...

Звукові ефекти: несамовите клацання друкарської машинки і енергійний, з американським акцентом голос, що промовляє майже речитативом:

— Невеселе життя, чи не так?..

На екрані — кабінет лікаря (того самого). Міс Смайт, жваво жестикулюючи, про щось говорить.

Голос за кадром:

— Самотність — це теж своєрідна недуга, що часто вимагає медичного втручання. Лора Смайт зрозуміла, що її пригніченість — не просто наслідок поганого гумору, і вирішила вжити дійових заходів.

Велике, на весь екран, обличчя лікаря. Його спокійний, упевнений голос:

— Міс Смайт, ваш організм цілком здоровий. Вам бракує лише справжньої жіночої привабливості, а це питання звичайної гормональної рівноваги.

Трохи здивоване обличчя Лори Смайт, потім знову лікареве.

— Вам нема чого тривожитись, — лагідна професійна усмішка. — І не треба ніяких ліків чи ін'єкцій. Сучасна косметична наука розробила повний курс лікування...

Він щось пише на аркушику паперу і подає дівчині (глядач має думати, що то рецепт, хоч насправді воно зовсім не так).

— Сьогодні ж підіть у найближчу аптеку. Це коштуватиме вам тридцять шилінгів і шість пенсів за тюбик, але ви будете вражені наслідками. Найголовніше — не припиняти лікування ані на день.

На весь екран — аркушик паперу. На ньому каліграфічним почерком (жоден лікар не пише так розбірливо) виписано одне слово: «Врододій».

Коробка, на якій знов те саме слово. Тендітна рука піднімає її. Камера відсувається назад, показуючи загальний план звичайної аптеки. Дівчина за прилавком подає Лорі Смайт коробку з тюбиком «Врододія».

— Ось ваш «Врододій», міс. Тридцять шилінгів і шість пенсів.

(Ця репліка дуже важлива: вона повторює назву виробу та ціну).

Лора Смайт, тримаючи коробку просто перед себе, рушає на камеру. Цей прийом повторюється в кожній наступній передачі, щоб глядачі виразно бачили, як день у день помітно змінюється її зовнішність.

Коментар:

— Отак Лора Смайт зробила вирішальний крок, якому судилося змінити все її життя і внаслідок якого вона стала красунею. Завтра о цій же годині й на цьому ж каналі ви побачите, як «Врододій» починає давати їй справжню красу й чарівність.

Жіночий голос додає:

— «Врододій». Тільки тридцять шилінгів і шість пенсів. Сьогодні ж придбайте тюбик «Врододія» у найближчій аптеці.

Нарешті, рівний і глибокий чоловічий голос:

— «Врододій» зробить вас вродливою!

Завершують передачу милозвучні акорди музики, і солоденький тенор млосно виводить:

«Коли я скажу їм, яка прекрасна ти,
Вони не повірять, вони не повірять...»

Реклама в пресі подавалася більш стисло й не так драматизовано, але принцип був той самий. За основу правила історія сучасної Попелюшки, в якій роль хрещеної матері-чарівниці виконував «Врододій». Кожного дня з'являлися нові фотографії, але в усіх оголошеннях незмінно вирізнявся невеличкий овал з текстом, де Лора і ще одна особа вели розмову про неперевершені якості «Врододія». Самий перебіг метаморфози був дещо ущільнений напочатку, і Лора ставала справжньою красунею десь за чотири чи п'ять днів; після того, як факт чудесного перевтілення було доведено, наступні зміни почали виявлятися повільніше. Протягом другого тижня рекламної кампанії врода дівчини ставала з кожним днем виразніша, аж поки читачі заговорили про те, що більшого досягти просто неможливо, — і все ж таки вона дедалі гарнішала. Тюбики «Врододія» швидко зникали з прилавків крамниць по всій країні; попит на нього зростав, і виробничі цехи фірми «Черіл» змушені були весь час збільшувати випуск. Рекламна кампанія тільки розгорталася, а новий виріб уже здобув визнання.

Пол Дарк спостерігав розвиток подій з похмурою глузливістю; зокрема, він зауважив одну незвичайну обставину: в жодній газеті не було редакційних коментарів і взагалі будь-яких висловлювань з цього приводу. Лише «Івнінг Діспетч» вмістила невеличку в'їдливу замітку, в якій говорилося:

«Де тепер Лора Смайт — дівчина, чиє обличчя стало широко відоме завдяки найгучнішому рекламному бумові всіх часів? Вона виїхала в Голлівуд, бо там краса дає найвищі матеріальні прибутки. Славетне овородоіяне обличчя (то було найбільше, що міг дозволити собі автор, аби згадати назву виробу) незабаром з'явиться в кінофільмах і на екранах американського телебачення в обмін на зливу доларів, що має сягнути кількох мільйонів».

Дарк, який після від'їзду Мері в Антіб не мав од неї жодної звістки, негайно подзвонив у «Діспетч» Джефкотові, сподіваючись дістати від нього ще якісь відомості. Джефкот по-дружньому запропонував побалакати десь за кухлем пива. За годину вони зустрілись у пивничці на Фліт-стріт і піднесли повні кухлі.

— А я гадав, що ви маєте відповіді на всі «чому», — з притиском мовив Джефкот. — Коли ми зустрілися востаннє...

— Тоді навколо цього плелося достобіса всіляких інтриг, — пояснив Дарк. — Шпіонаж і контршпіонаж. Я справді не міг нічого виказати. Але згодом був змушений облишити це діло.

— Я й сам наразився на подібний застережний бар'єр. Наш кореспондент у Лос-Анжелосі прохопився кількома натяками, але ми не маємо права друкувати нічого, що могло б зашкодити рекламі. Цей тип Фасберже, либонь, має величезні зв'язки.

Дарк похмуро втупив очі в кухоль.

— Що вам відомо про Мері Стенз, чи то пак Лору Смайт?

— Дуже мало. Її оселили у великому особняку в найкращому районі Голлівуда. Фірма «Парагон» підписала з нею довготерміновий контракт, Національний телецентр також. Крім того, укладено угоду з американською косметичною фірмою «Глорія», щось відносно спільного виробництва «Врододія». Ця дівчина — великий бізнес, Пол.

— Зрозуміло, — невдоволено буркнув Дарк.

— Будь-який розголос у пресі заборонено, як видно, до особливого дозволу Фасберже. Ви чули про Рея Сомерса?

— Чув.

— Він заправляє пресою. Наш кореспондент намагався дістати від нього дозвіл, але той не схотів і розмовляти про це. Саму дівчину вони теж ховають від сторонніх очей. Напевне, доти, поки буде знято заборону.

— А коли це має статись?

Джефкот знизав плечима.

— У будь-який час. Можливо, саме в цю мить.

Дарк позирнув на годинника.

— Навряд. Зараз у Голлівуді п'ята година ранку.

— Ще до кінця сьогоднішнього дня, — впевнено заявив Джефкот, — ім'я Лори Смайт може з'явитись у заголовках всіх американських газет.

Та він помилився. Минуло ще чотири дні, перш ніж вибухнула рекламна бомба.

— З п'ятниці я у відпустці, — коротко мовив Безіл Бомон. — Певна річ, з шефового благословення. Отже, на два тижні «Очевидець» залишається без відповідального редактора. Це означає, що всі мої обов'язки лягають на вас, Пол. Що і як робити, ви знаєте. Наявного матеріалу, гадаю, вистачить.

— Вистачить ще на місяць, а може, й більше, — сказав Дарк. — Все погоджено. Якщо не виникне чогось нового...

— Можете діяти на власний розсуд. Не звертайтеся до Хеннінгера, коли цього можна уникнути. Він не любить, щоб його турбували повсякденними редакційними справами.

— Обіцяю не турбувати, хіба що тільки скоїться щось надзвичайне, на зразок атомної ракети над Нью-Йорком чи Москвою або ж літаючого блюдця у Гайд-Парку.

— В обох випадках я блискавично буду тут, — рішуче відказав Бомон.

Дарк запалив сигарету й допитливо подивився на співрозмовника.

— Кудись їдете?

— В Алжір. Маю там знайомих. Сподіваюся, що зможу поєднати приємне з корисним і розкопати на місці якісь цікаві факти щодо внутрішньополітичної ситуації.

— Це було б непогано, — зауважив Дарк. — Я й сам залюбки поїхав би з вами.

— Хеннінгер не дозволить. На найближчі два тижні «Очевидець» залишається на вас. Не робіть нічого такого, чого не зробив би я.

— Не робитиму, — пообіцяв Дарк.

Та, виходячи з кабінету відповідального редактора, в уяві він уже бачив майбутній номер «Очевидця» з кольоровою фотографією прекрасного обличчя Лори Смайт на обкладинці та яскравою жовтою стрічкою внизу, на якій чорніли великі літери: **«АФЕРА «ВРОДОДІЙ». Детальне й сенсаційне викриття — в цьому номері «Очевидця».**

Збуджений і розтривожений, він повернувся до свого кабінету й просидів там решту дня, викурюючи сигарету за сигаретою.

23

Почалося з бучного й пишного прийому, влаштованого для преси в одному з павільйонів студії «Парагон» у Голлівуді, на який прибули представники майже всіх американських газет та журналів, а також багатьох міжнародних агентств. Рей Сомерс не забув запросити й кореспондентів радіо і телебачення. Крім того, протягом довгого вечора серед гостей раз у раз можна було бачити цілі сузір'я першорядних зірок екрана, манекенщиць та інших знаменитостей світу кіно. Урочисту виставу було поставлено з таким розмахом, що вона не могла не здобути широкого розголосу.

Майстерно виготовлені з гіпсу й фанери декорації перетворили павільйон на розкішну стильну залу з ефектним м'яким освітленням, у якому жінки виглядали привабливішими, а чоловіки — мужнішими. Під впливом шампанського та всіляких міцніших напоїв атмосфера на прийомі швидко стала невимушена, а далі й весела. У той психологічно слушний момент, коли журналісти випили вже добре, але не надміру, врочисті звуки фанфар провістили кульмінаційну подію вечора. Темно-червона оксамитова завіса, що закривала невеличку естраду в кінці зали, розсунулась, і заговорив посилений гучномовцями голос:

— Дами й панове! З великою приємністю запрошуємо вас познайомитися з новою яскравою зіркою фірми «Парагон», найвродливішою жінкою у світі міс Лорою Смайт!

Спалахнули юпітери, кинувши на дівчину струмені сліпучого світла. Телеоператори націлили на неї об'єктиви своїх камер. Убрана в розкішну вечірню сукню кольору темного смарагду, Лора з хвилину стояла нерухомо.

За звичайних обставин подібна рекламна «бомба» на прийомі для преси викликала б скупі ввічливі оплески й приглушений іронічний гомін. Та цього разу в залі запала цілковита, майже неймовірна тиша. Навіть найбуваліші скептики, яких тут нічого, крім випивки, не цікавило, поприкипали до місця, стискаючи в пальцях свої забуті чарки.

З гучномовців полинула ніжна, сентиментальна музика. Дівчина поволі рушила вперед, спустилася східцями з естради й попрямувала туди, де стояли Джуліс Айвенберг та директори фірми «Парагон», готові супроводити її до гостей.

В цю мить вибухнули оплески. То був стихійний, одностайний порив, у якому вчувався щирий захват і подив. Гості посунули до естради, щоб роздивитися ближче на Лору Смайт.

У відносно тихому кутку Ейб Шварц, блі-

де обличчя якого сяяло від задоволення, збуджено казав Реєві Сомерсу:

— Вона приголомшила їх, Рею, просто приголомшила! І все це дивилися телеглядачі. А всім цим стріляним газетним горобцям аж мову одібрало!

Сомерс, огрядний добродій з буйною темною чуприною, поблискуючи скельцями окулярів, замислено гладив рукою підборіддя.

— Тут є одна цікава деталь, Ейбе. Ця дівчина має гіпнотичний вплив. От аби тільки він передався й по телебаченню. Знаєте ж, яке виходить зображення на цих малих чорно-білих екранах. Непокоять мене й фотографії в газетах — оті неоковирні сірі кліше...

— То не має ніякого значення, — запевнив його Ейб. — Така краса скрізь скаже сама за себе.

— Дай боже, щоб так, — заклопотано обізвався Сомерс.

Ейб Шварц мав рацію: другого дня переважна більшість газет надрукувала великі фотографії дівчини. Майже всі газети вмістили на перших сторінках під жирними заголовками довгі звіти про прийом.

Один середньозахідний листок виголошував:

«ЛОРА НОКАУТУВАЛА ВСІХ!»

Інші писали:

«КРАСУНЯ І РЕПОРТЕРИ».

«НЕЗРІВНЯННА ЛОРА СМАЙТ — СЕНСАЦІЯ ПРИЙОМУ В СТУДІЇ «ПАРАГОН».

«АНГЛІЯ ЕКСПОРТУЄ СВІЙ НАЙКРАЩИЙ ТОВАР — СТОПРОЦЕНТНУ ЖІНКУ».

«ДЕБЮТ «ДИВОВИЖНОЇ».

«Нью-Йорк Таймс» повідомляла просто:

«ПАРАГОН» РЕКОМЕНДУЄ НОВУ ПРЕКРАСНУ ЗІРКУ».

«Верайєті» вигукувала:

«ПАРАГОН» КАЖЕ: «ХА!» ВСІ КАЖУТЬ: «АХ!»

Однак усі звіти були написані в схвальному тоні й одностайно визнавали Лору Смайт казковою красунею, а вміщені поряд фотографії, хоч які вони були недосконалі, наочно свідчили про те, що йдеться справді про надзвичайно вродливу жінку. Фотографії в журналах були кращої якості і не залишали жодних сумнівів у тому, що міс Смайт перевершує всі відомі взірці жіночої краси.

Міжнародні агентства швидко поширили ці повідомлення та фотографії по всьому світу. Англійські газети приділили Лорі Смайт найбільшу увагу, бо мали з реклами «Врододія» непогані прибутки. Деякі газети вмістили новину на одній сторінці з рекламним оголошенням, щоб перший-ліпший читач міг помітити зв'язок між ними. Навіть «Таймс» урочисто повідомила:

> «Міс Лору Смайт, англійську дівчину, що бере участь у широковідомій рекламній кампанії, визнано в пресі Сполучених Штатів за найпершу красуню світу. Вона виконає головні ролі в дванадцяти першорядних фільмах, що їх поставить фірма «Парагон» протягом найближчих семи років, а також виступатиме по телебаченню. Численні гості, яким було відрекомендовано міс Лору Смайт на прийомі в студії «Парагон» у Голлівуді, влаштували їй бурхливу овацію».

Пол Дарк читав газетні повідомлення з видимою цікавістю, потім вирізував їх і складав у теку — на майбутнє. Рекламна кампанія ще тривала, сягнувши свого апогею; вона наближалася до кінця, що мав настати днів за десять. Тепер було цілком очевидно, що решта оголошень та рекламних телефільмів привернуть увагу найширшого кола читачів і глядачів: публіці кортіло побачити на власні очі останні ступені перетворення Лори Смайт у найпершу красуню світу — з допомогою «Врододія», звичайно. Американський кореспондент однієї фінансової газети повідомив, що косметичний концерн «Глорія» підписав з фірмою «Черіл» угоду, яка надала йому право виробляти «Врододій» у Сполучених Штатах і використовувати Лору Смайт у широкій рекламній кампанії. Такі ж кампанії було передбачено провести згодом у Франції, Німеччині, Італії та скандінавських країнах. Скидалося на те, що «Врододій» незабаром поширіться по всьому цивілізованому світі, — і це зробила дівчина, яка, попри всю свою вроду, мало чим різнилася від піддослідної морської свинки.

Нарешті Дарк наважився. Здавалося, сама доля давала йому цю нагоду, щоб відшкодувати заподіяну кривду. Волею випадку Безіл Бомон виїхав у відпустку до Алжіру. Тепер він, Дарк, має дорогоцінні два тижні, протягом яких «Очевидець» цілковито залежатиме від нього, і тільки він відповідатиме за те, що буде надруковано. Щоправда, йому не хотілося втягувати Мері Стенз у колотнечу, що неминуче мала зчинитися після того, як буде викрито дослід фірми «Черіл»; проте він розміркував, що вберегти її від цього неможливо і що весь цей галас, либонь, навіть піде їй на користь. Адже недарма в журналістських колах здавна кажуть: всяка реклама — добра реклама. Зрештою, головний товар дівчини — це краса, і він, безперечно, користуватиметься попитом навіть тоді, коли перестане існувати «Врододій», що його вона рекламує.

Вона буде так само потрібна в кіно й телебаченні і, може, навіть тільки виграє, позбувшись своїх обов'язків живої реклами.

Часу лишалося не так уже й багато. Треба було замовити кліше для чотириколірного друку обкладинки: їх слід виготовити якомога скоріше. Кілька наступних днів піде на те, щоб терміново зробити кліше для друку в одну фарбу й підготувати рукопис до складання. Судячи з обсягу матеріалу, зібраного в теках, репортаж майже напевне забере чотири, а то й п'ять щільно зверстаних сторінок.

Він зняв трубку внутрішнього телефону й подзвонив Бренді Мейсон.

— Редактор побутового відділу, — обізвалася вона.

— Це Пол, — швидко, немов кудись поспішаючи, заговорив Дарк. — Що ти збираєшся давати на своїх сторінках у наступному номері?

— О, нічого особливого. Фотонарис про італійські моделі зачісок, розповідь про антикварні меблі і ще невеличкий матеріал про новітні способи утеплення старих будинків.

— Зніми це все, — звелів Дарк. — Я забираю всі твої сторінки під репортаж про «Врододій».

Довгу хвилину трубка мовчала, тоді почувся стривожений голос:

— Чи розумно це, Пол? Адже його заборонив сам Хеннінгер.

— Про це там також розповідатиметься. Про всі потаємні ходи й потурання шахраям. Можливо, Хеннінгерові воно й не сподобається, але це правда, а «Очевидець» ніколи не боявся казати правду.

— Ти наражаєш себе на великі прикрості, Пол.

— Я й раніше мав їх досить, але вистояв. Не турбуйся, Брендо. Всю відповідальність я беру на себе і все зроблю сам, так щоб нікого в це не вплутувати. А коли репортаж буде надруковано, сам звітуватиму перед Бомоном і Хеннінгером. Мені треба поставити їх перед фактом. Тоді ні одному, ні другому не залишиться нічого іншого, як приємно всміхнутись.

— Хеннінгер може звільнити тебе.

— Навряд. Це неодмінно підхоплять інші газети, й він постане в дуже невигідному освітленні.

Міс Мейсон скрушно зітхнула.

— Подумай гаразд, Пол, перш ніж це робити.

— Я вже про все подумав. Це єдина нагода надрукувати репортаж — поки нема Бомона. І я його надрукую, Брендо.

— Ну що ж... — невпевнено мовила вона. — Бажаю успіху. А може, я б змогла якось непомітно тобі чим-небудь допомогти...

— Дякую, не треба. Це моя особиста справа.

Він поклав трубку і взяв аркуш паперу. Великими друкованими літерами виписав:

АФЕРА «ВРОДОДІЙ».

Історія, яку намагалися приховати.

Потому висунув шухляду письмового столу й витяг з неї розбухлу теку з рукописом і фотографіями, що мали порушити самовдоволений спокій Фасберже та його спільників.

Аманда Белл писала листа Лорі Смайт, якого повинні були приставити до Голлівуда того ж таки дня авіапоштою. Лист був таємний, і вона вирішила написати його сама, щоб навіть секретарка не дізналася про його зміст. Вона писала ручкою з золотим ковпачком, швидко й упевнено, тонким і прямим, майже чоловічим почерком. У листі говорилося:

«Люба міс Смайт!

Як Ви знаєте, Вам треба приблизно кожного місяця проходити додатковий курс лікування у доктора Престона з тим, щоб підтримувати Вашу красу на сталому рівні. Ми вважаємо за небажане, щоб доктор Престон вилітав з цією метою до Голлівуда, бо такі його подорожі неминуче привернули б до себе увагу, що її і він сам, і фірма «Черіл» воліють уникнути. Що ж до Вас, то Ви, безперечно, могли б кожного місяця приїздити до Лондона під приводом виконання певних договірних зобов'язань щодо фірми «Черіл». Щоб приховати справжню мету Ваших відвідин, ми організуємо через рекламне агентство відповідні фотозйомки і т. ін. Протягом Вашого нетривалого перебування в Лондоні Ви зустрічатиметесь з доктором Престоном у потаємному місці.

Фірма бере на себе витрати на подорож літаком в обидва кінці. Оскільки на сьогодні минуло майже два місяці, відколи скінчився основний курс лікування, ми вважаємо, що Вам слід якнайскорше, найближчими днями зробити перший такий візит. Якщо Ви підтвердите свою згоду телеграмою, я віддам потрібні розпорядження».

Вона підписала листа і вклала його в конверт, на якому чітко вивела: «Особистий. У власні руки». Потому конверт ковзнув у дротяну корзинку з написом: «До відправки».

З хвилину місіс Белл незворушно сиділа за столом, звівши очі на протилежну стіну,

де висіло найновіше, щойно з-під друкарського верстата, рекламне оголошення фірми «Черіл». То була збільшена кольорова фотографія: звернене впівоборота до глядача Лорине обличчя в усій своїй красі, з тонким, елегантним написом унизу: «Лора Смайт. Її зробив красунею «Врододій».

«Ефектно, — подумала місіс Белл, запалюючи сигарету з фільтром. — Це діло переростає в самостійний бізнес. Ніколи ще косметичний виріб не здобував такої гучної слави. А я сягнула нових висот у рекламі. Думаю, тепер усі ми маємо право передихнути й трохи спочити на лаврах. Останні три місяці були справжнісіньким пеклом, але нам пощастило перебороти труднощі й перешкодити усім спробам зірвати кампанію».

Місіс Белл підморгнула Лориному зображенню на стіні.

«Тобі пощастило, — в думці звернулася вона до нього. — Коли по правді, то ти не заслуговуєш на те, що ми тобі дали. Та тепер уже все воно твоє, і, сподіваюся, ти тримatимеш його міцно».

Лора Смайт не відповіла нічого, та в довершених рисах її обличчя, як і в кожної справжньої красуні, проглядав ледь помітний смуток.

24

Лора Смайт прибула в Лондонський аеропорт наприкінці того дня, коли надійшов у продаж номер «Очевидця» з викриттям «афери «Врододій». Вона прилетіла з Голлівуда в супроводі молодого, атлетичної будови американця на ім'я Скотт Френкел, який був помічником Рея Сомерса і дістав завдання захищати Лору від англійської преси. Френкел був досить приємний, майже гарний молодик років двадцяти трьох, який, не маючи великого досвіду в журналістських справах, умів, проте, з належним тактом і чемною усмішкою відповідати на звичайні запитання репортерів. Певна річ, коли б Рей Сомерс міг завбачити, як зустрінуть в Лондоні його посланця, то полетів би з Лорою сам або й зовсім відклав подорож.

Представники преси заполонили аеропорт, влаштувавши засідки в усіх його будівлях. Був там і Фасберже з Амандою Белл, Тоні Лурі та чотирма співробітниками рекламного агентства, включаючи Клайва Роуза, що мав знервований вигляд і ще блідіше, ніж звичайно, обличчя. Як і більшість журналістів та фоторепортерів, кожен тримав у руках останній номер «Очевидця».

Загін фірми «Черіл» зосередився у порожній вітальні, перед дверима якої стовбичив здоровенний поліцай, щоб тримати газетярів на безпечній відстані. Фасберже, якого репортери довели майже до нестями своїми запитаннями та фотокамерами, аж кипів од люті. Він роздратовано ходив з кутка в куток, раз у раз позираючи на свій примірник «Очевидця», немов не вірячи власним очам, і щось сердито бурчав собі під ніс.

Аманда Белл, за своїм незмінним звичаєм, була зовні спокійна. Вона мовчки сиділа в кріслі й уважно переглядала журнал. Що ж, Пол Дарк завдав свого удару точно і влучно. Обкладинка з фотографією Лори в апогеї її краси була чудова, але широка жовта смуга під нею і жирний напис «АФЕРА «ВРОДОДІЙ» боляче краяли душу. Самий репортаж був надрукований у найвигіднішому місці — в центрі номера — і забрав п'ять щедро ілюстрованих сторінок. Дарк не проминув нічого, вмістив навіть фотокопію вирізаного з «Гардіан» оголошення, що було вихідним пунктом досліду.

Ще гірше було те, що він розповів, як Мері Стенз від самого початку найнялася шпигувати для «Очевидця» і як після втручання згори репортаж було заборонено. Він докопався до того, що Фасберже й Хеннінгер належать до одного клубу. Він розкрив усе темне минуле доктора Джеймса Раффа, а на додачу детально висвітлив деякі факти з приватного життя Фасберже та інших осіб, що брали активну участь в афері. Подробиці досліду було описано напрочуд промовисто й проілюстровано фотознімками дівчини, що їх зробив сам доктор Рафф, з його власноручними позначками щодо перебігу перевтілення та напрямку подальших ін'єкцій.

Та чи не найпереконливішим обвинуваченням була низка з двадцяти фотографій Лориного обличчя — від початку досліду до його завершення, — з науково обгрунтованими, але цілком дохідливими поясненнями суті ін'єкцій на кожному етапі досліду.

«Фото 1. Глибокі внутрішні ін'єкції у яєчники з метою пожвавлення статево-гормональної діяльності, що спричинилося до поліпшення шкіри, волосся та збільшення грудей.

Фото 2. Гормональні ін'єкції для збудження росту кісток, і внаслідок цього — збільшення довжини ніг, виправлення постави й поліпшення рис обличчя.

Фото 3. Складні тироксино-адреналінові ін'єкції для регулювання обміну речовин та зменшення підшкірних жирових шарів і як наслідок — витончення й заокруглення обрисів фігури.

Фото 4. Перша ін'єкція стимуліну з метою підкріплення і врівноваження дії попередніх гормональних ін'єкцій та запобігання неправильному розвит-

кові тіла внаслідок посиленої діяльності ендокринних залоз».

І отак, з невблаганною послідовністю — аж до останньої фотографії, у написі під якою говорилося:

«Фото 20. Остання ін'єкція стимуліну для підтримання штучної зовнішньої оболонки, створеної внаслідок умисного втручання в нормальну фізіологічну діяльність жіночого організму».

На іншій сторінці місіс Аманда Белл натрапила на абзац, в якому з холодною безсторонністю відзначалося:

«Як експеримент у галузі чистої біохімії цей дослід має певну цінність, але виставляти те, що зроблено медичним шляхом на піддослідній пацієнтці, як наслідок вживання певного косметичного засобу з метою його реклами й продажу, — це грубе порушення медичної етики й кримінальне діяння щодо необізнаної публіки».

І трохи далі ще один абзац:

«Цікаво відзначити, що протягом усього досліду Мері Стенз жодного разу не вживала «Врододій». Спершу вживання будь-яких косметичних засобів було заборонено взагалі, бо це перешкодило б клінічним спостереженням за будовою шкіри. Наприкінці досліду, коли головні риси фізичної краси було усталено, до косметики вдалися при павільйонних кінозйомках та фотографуванні, але жодного разу не застосовували «Врододій», який перебував тоді в стадії лабораторних досліджень».

На наступній сторінці, під фотографією Віллербі, Дарк писав:

«З метою перешкодити доступові представників преси до міс Стенз, фірма «Черіл» оселила її в готелі «Онікс-Асторія» і найняла приватного детектива, Ерік Віллербі, поклавши на нього обов'язки сторожового собаки. Віллербі стеріг дівчину, як справжній цербер, і незабаром виявив її зв'язок з журналом «Очевидець». Під загрозою неминучого викриття афери «Врододій» глава фірми «Черіл» Еміль Фасберже поквапився запросити свого давнього приятеля й одноклубника Чарлза Хеннінгера, шефа видавничого концерну «Стайн—Хеннінгер», що йому підлягає журнал «Очевидець», на розкішну трапезу в фешенебельному «Діловому клубі». Саме там, у дружній атмосфері, за пляшкою коньяку, репортажеві про «Врододій» було ухвалено смертний вирок. До своєї косметичної афери Фасберже прилучив підкуп преси».

У заключному абзаці, надрукованому жирним шрифтом, Дарк підсумовував:

«Афера «Врододій» є безприкладним злочином проти науки, проти моралі, проти громадянської свободи, втіленої в традиційній свободі преси,— і все це задля того, щоб забезпечити комерційний успіх косметичному засобові, який, попри всі його властивості, не може дати тих наслідків, що їх приписує йому реклама. Прекрасну Лору Смайт можна вважати живим свідченням того, що здатен зробити гіподермічний шприц у спритних руках кмітливого ескулапа з темним минулим, але нікому й ніколи в світі не вдасться довести, що вона завдячує своєю красою кремові «Врододій».

Під репортажем стояв факсимільний підпис Пола Дарка, а трохи нижче — рядок курсивом: «Редактор відділу репортажів журналу «Очевидець».

Аманда Белл, зітхнувши, згорнула журнал і підвелася. З вікна вітальні було видно літак американської авіакомпанії, що поволі під'їжджав бетонованою доріжкою до будівлі аеропорту. Місіс Белл підійшла до Фасберже, який усе ще не міг заспокоїтись.

— Літак прибув, Емілю, — тихо мовила вона.

Фасберже сердито зиркнув у вікно, тоді перевів погляд на місіс Белл.

— Нехай її зараз же приведуть сюди, — звелів він. — І щоб по дорозі ніяких розмов з репортерами. Нехай поліція їх і близько не підпускає. Скажіть, що це пов'язано з великою судовою справою про наклеп і що вона — головний свідок, абощо.

Місіс Белл вийшла з вітальні й сказала щось поліцейському сержантові. Той непевно знизав плечима, немов уся ця метушня його не обходила, тоді зібрав чотирьох поліцаїв і неквапно повів їх до літака, з якого саме почали виходити пасажири. Всі журналісти були вже там. Фоторепортери й кінооператори проштовхувались на вигідніші місця. Коментатор телебачення щось бубонів у мікрофон, з'єднаний з портативним магнітофоном.

Лора Смайт сходила з літака шостою, слідом за Скоттом Френкелом. Обоє були видимо здивовані такою зустріччю. Кругом стрекотіли кінокамери, спалахували фотолампи.

Тільки-но вона ступила на землю, як репортери враз ринули вперед. Дехто з них вимахував примірником «Очевидця».

— Міс Смайт! «Очевидець» називає вас штучною красунею. Що ви на це скажете?..

— Чи справді ви були піддослідною морською свинкою?..

— Ви й досі працюєте на Пола Дарка?..

— Скільки заплатив вам Фасберже?..

— Ви бачили цей репортаж? Він правдивий?..

Запитання сипалися з усіх боків, зливаючись у суцільний лемент, і дівчина не могла навіть до ладу зрозуміти, про що йдеться. Френкел розгубився ще більше. На щастя, втрутилася поліція, і за хвилину їх обох уже вели до будівлі аеропорту, а репортери сунули позаду, мов зграя голодних вовків. Ще через хвилину за ними зачинилися двері вітальні, де було відносно тихо. Очі всіх присутніх з холодною цікавістю звернулися до них.

— Показились вони, чи що, оті репортери?! — приязно мовив Френкел. — Що воно таке?

Фасберже, дивлячись просто в лице дівчині, подав їй свій примірник «Очевидця». Він не сказав ані слова, але похмурий вираз його обличчя не віщував нічого доброго.

Мері швидко глянула на обкладинку, тоді перебігла очима сторінки репортажу. Досить було й півхвилини, щоб вона збагнула його основний зміст.

— Але ж я гадала... — почала вона і затнулася, не знаючи, що сказати далі.

— Дякую, — мовив Фасберже із зловісною іронією. — Дуже й дуже вам дякую, **міс Стенз,** — майже з огидою наголосив він, — за ваш внесок у цю мерзенну суміш брехні й наклепу. Без ваших свідчень і фотографій, що ви дозволили йому зробити, Дарк ніколи б не зважився це надрукувати.

Дівчина дивилася на нього, мало не плачучи.

— Повірте, містере Фасберже, я й гадки не мала... Я вважала, що репортаж заборонено. Відтоді я навіть і не чула про Пола Дарка...

— Зараз ви підете туди, — твердо промовив Фасберже, тицьнувши пальцем у напрямі головної зали аеропорту, де за поліцейським кордоном юрмилися репортери, — і зробите заяву для преси. Ви скажете, що надрукований в «Очевидці» репортаж від початку й до кінця брехливий і що фірма «Черіл» порушує судову справу про наклеп. Оце і все. Ні на які запитання не відповідайте. Зрозуміло?

— Так, зрозуміло, — відказала дівчина, спантеличена й трохи налякана гнівним і зверхнім тоном Фасберже. — Але ж, по суті, репортаж правдивий. Все воно так і було...

Обличчя Фасберже перекривилось од люті.

— Ваше діло сказати, що це брехня! — гримнув він. — Брехня від першого до останнього слова, хоч би який він був правдивий. А тепер ідіть і скажіть їм про це!

Дівчина невпевнено рушила до дверей. В цю мить наперед виступив Скотт Френкел і простодушно, зовсім по-хлоп'ячому усміхнувся.

— Містере Фасберже, — сказав він. — Я представник Рея Сомерса. Може б, краще мені самому поговорити з репортерами.

Фасберже із злістю зиркнув на нього.

— Вас це не обходить, — роздратовано відрубав він. — Це наша внутрішня криза. Я дам собі раду й без втручання американців.

Френкел знічено відступив.

Мері Стенз вийшла з вітальні й попростувала до головної зали. Репортери натиснули на поліцейський кордон і подались уперед. На хвилину залу сповнив безладний гамір: газетярі, перебиваючи один одного, викрикували запитання. Та дівчина стояла мовчазна й незворушна, і гомін поступово ущух. За хвилину в залі запала тиша.

— Панове, — промовила Мері, силкуючись подолати нервовий дрож. — Я маю сказати вам лише дві речі. По-перше, репортаж «Очевидця» про так звану аферу «Врододій» — це чистісінька вигадка. По-друге, фірма «Черіл» порушує проти журналу «Очевидець» судову справу про наклеп.

— Запитання! — вигукнув чийсь голос. — Ви будете відповідати на запитання?

— Чи правда, що ви стали красунею завдяки гормональним ін'єкціям?..

— Чи вживали ви коли-небудь «Врододій»?..

— Скільки заплатив вам «Очевидець» за шпигунство?..

Дівчина похитала головою і швидко пішла назад до вітальні.

— Ну? — крижаним тоном спитав Фасберже.

— Я сказала... — стомлено відповіла вона. — Сказала все, як ви звеліли.

— Гаразд. — Він обвів присутніх сердитим поглядом. — Звідси ми поїдемо до адвокатів фірми. Я роздую таку справу, якої ще ніколи не було, і діяти я почну негайно, сьогодні ж. Місіс Белл, скажіть, будь ласка, щоб нас провели до автомобільної стоянки.

Аманда Белл кивнула головою і пішла з кімнати.

Фасберже знов обернувся до Мері Стенз і зміряв її крижаним поглядом.

— Що ж до вас, пані-добродійко, то з вами я ще побалакаю по щирості.

Вона мовчки похилила голову, зовсім приголомшена таким поворотом справ.

25

Події розгорталися з дедалі більшою швидкістю. Того ж вечора рекламу «Врододія» було вилучено з усіх телевізійних програм — «до розслідування деяких фактів, що стали нещодавно відомі», як пояснив диктор. Знайомих оголошень фірми «Черіл» бракувало й на сторінках багатьох вечірніх газет. Преса обережно, з оглядкою на закон про наклеп, згадувала про викривальний репортаж «Очевидця» і вміщувала детальні, ілюстровані фотографіями, звіти про прибуття Лори Смайт у Лондонський аеропорт. Редактори газет нараз виявили, що їхні сині олівці не встигають за розвитком подій. Біржеві ціни на акції косметичних фірм катастрофічно впали. Було зиряджено загони репортерів і фотографів інтерв'юїрувати всіх осіб, причетних до цієї історії, і, звичайно, самого Пола Дарка.

Наступного ранку знялася буря. Провідні газети, розважливо й слушно усунувши із своїх сторінок всі рекламні оголошення про «Врододій», дали великі заголовки:

«ТВОРЦІВ «ВРОДОДІЯ» ЗВИНУВАЧЕНО В ШАХРАЙСТВІ».

«ПРОТИ «ОЧЕВИДЦЯ» ПОРУШЕНО СУДОВУ СПРАВУ».

«ПРАВДА ПРО ЛОРУ СМАЙТ?»

«ЗАЯВА ДАРКОВОГО ТАЄМНОГО АГЕНТА».

Здавалось, історія з «Врододієм» раптом стала справою державної ваги. «Гардіан» повідомила:

> «Сьогодні в Палаті громад буде зроблено запити з приводу зловживання рекламою, викритого в репортажі про косметичний крем «Врододій», надрукованому вчора журналом «Очевидець». Сподіваються, що голова Ради торгівлі буде змушений призначити комісію для розслідування фактів, пов'язаних з цією справою».

Тим часом Пол Дарк чекав іншої бурі. Цілий ранок він просидів у своєму кабінеті, читав і перечитував репортаж про «Врододій», намагаючись оцінити його з усіх можливих поглядів. Злободенно? Так. Образливо? Можливо. Правдиво? Безперечно. В інтересах суспільства? Поза всяким сумнівом. Але що буде з Мері Стенз? Як цей скандал вплине на неї? Вперше за багато тижнів він був серйозно занепокоєний долею дівчини, йому хотілося побачити її знову. Тепер, коли гарячкове напруження днів підготовки репортажу минуло, він почав усвідомлювати, як йому весь цей час бракувало Мері; але разом із тим йому здавалося, що тепер вона живе в іншому, далекому й недосяжному світі.

Рівно о пів на дванадцяту на його столі вимогливо задзвонив телефон. Він зняв трубку.

— Дарк слухає.

— Говорить секретарка містера Хеннінгера. Містер Хеннінгер просить вас негайно зайти до нього в кабінет.

— Зараз іду.

Він поклав трубку й задумливо закурив сигарету. Важко було вгадати, що скаже йому Хеннінгер. Певна річ, він навряд чи висловить своє задоволення з приводу Даркового вчинку, але, з другого боку, жадати крові йому також начебто не випадає. Хоч як там воно є, а правда залишається правдою.

Нарешті він підвівся і знехотя рушив нагору, до шефового кабінету.

Чарлз Хеннінгер офіційно сидів за столом, переплівши перед себе пальці рук. Холодна, силувана усмішка немовби перерізала навпіл його кругле, схоже на повний місяць обличчя.

— Сідайте, сідайте, містере Дарк, — спокійно мовив він.

Дарк сів і запалив нову сигарету.

Хеннінгер сказав:

— Як я розумію, на час відпустки містера Бомона ви виконуєте обов'язки відповідального редактора.

— Цілком справедливо.

— А тепер скажіть мені, містере Дарк, чи не давав вам містер Бомон кілька тижнів тому особливої вказівки, щоб на сторінках журналу до пори не згадувалося про жоден виріб фірми «Черіл»?

— І це справедливо.

Хеннінгер присунув до себе примірник «Очевидця», що лежав на столі, і, наче знічев'я, перегорнув кілька сторінок.

— Тоді чому ж ви надрукували п'ятисторінковий репортаж під назвою «Афера «Врододій»?

— Його однаково рано чи пізно треба було надрукувати,—просто відповів Дарк.— Щиро кажучи, це й справді афера, і її належало викрити.

— Це як на чий погляд, містере Дарк. Чи розумієте ви, що своїм безвідповідальним вчинком ви спонукали цю фірму виставити проти нас стотисячний позов?

— Ого, навіть так! — з цікавістю зауважив Дарк. — Дивно, як Фасберже на це зважився.

— Він позиває видавців, друкарів і редактора. Я певен, що за таких обставин суд виправдає видавців і друкарів. На мою думку, тільки ви один маєте відповідати за те, що надрукували матеріал всупереч наказу головного редактора й не погодили його зі мною.

— Кожне слово цього репортажу правдиве, — урочисто заявив Дарк, — і кожне

слово служить інтересам загального добра. Жоден суд ніколи не ухвалить обвинувального вироку. В разі потреби я можу викликати Мері Стенз як свідка, а все, що пов'язано з доктором Раффом, з юридичного погляду аж ніяк не піде на користь фірмі «Черіл».

— Мене не цікавлять юридичні погляди. Мене цікавить факт непокори з боку підлеглого мені редактора. В жодному журналі не буде ладу, коли в його штаті є бунтівники. Я дав спеціальну вказівку, щоб про фірму «Черіл» не згадувалося в редакційних матеріалах. Ви ж діждалися, поки редактор поїде у відпустку, і взялися діяти на власний розсуд. Цим ви поставили наш концерн і мене особисто в дуже скрутне становище.

Дарк роздратовано підвівся і зиркнув на Хеннінгера.

— За весь час свого існування «Очевидець» ще ніколи не мав такої реклами, — сердито мовив він. — Усі газети в країні підхопили цю справу. Буде зроблено запити в Палаті громад. Усі — в тому числі й сам Фасберже — знають, що правда на нашому боці. Фасберже ніколи не звернеться до суду, бо чудово розуміє, що в нього нема на те жодних підстав. Усе це пусте нахваляння. Можливо, він запропонує уладнати справу без суду, але ви зробите дурницю, коли дасте йому хоч пенні. Авжеж, я знаю, що він ваш приятель, що ви члени одного клубу і таке інше. Та єдине, що вам треба, — це почастувати його добрим сніданком з марочним коньяком, так само як зробив він. Таким чином ви залишитесь друзями і все стане на свої місця.

— Містере Дарк, — з величезним самовладанням промовив Хеннінгер, — я чекаю від вас заяви про звільнення.

— А я не маю наміру писати такої заяви, — роздратовано відказав Дарк.

— Тоді мені доведеться обійтись без неї.

— Ви хочете сказати, що мене звільнено?

Хеннінгер кивнув.

— Від цієї хвилини.

— В такому разі мені належить тримісячна платня.

— Якщо по дорозі звідси ви зайдете до каси, цю вашу вимогу, безперечно, буде задоволено.

Хеннінгер шпурнув примірник «Очевидця» в корзинку і, присунувши до себе пачку листів, заходився їх переглядати.

— Даруйте, містере Дарк, — обізвався він, — у мене сила роботи.

Дарк вийшов з кабінету й попрямував униз, до Бренди Мейсон.

— Мене звільнено, — коротко повідомив він.

Бренда сумно глянула на нього.

— Мене це не дивує, Пол. Усе було б не так погано, якби ти не зачепив у своєму репортажі самого Хеннінгера. Всі оті писання щодо приятеля-одноклубника й дорогого сніданку...

— Але ж це правда, — вперто сказав він. — Я довідувався в «Діловому клубі».

— Нехай собі правда, та чи розумно це?

— Брендо, я завжди намагався робити насамперед все чесно, а вже потім — розумно. Розум надто часто тягне за собою хитрощі й підступи.

— То що ж ти тепер робитимеш, Пол?

Дарк непевно знизав плечима.

— Мабуть, відпочиватиму. Мені повинні видати тримісячну платню. Можливо навіть, пошукаю собі дружину.

— Кого ж би це, приміром?

Він осміхнувся.

— Не знаю. Та хоч би кого, але це має бути найвродливіша жінка в світі.

Він повернувся до свого кабінету й заходився складати особисті речі.

Вона знову мешкала в «Онікс-Асторії». Кімната була інша, але така сама велика й розкішна. Віллербі теж був там, охороняючи її від репортерів. Здавалося, час повернувся назад. Голлівуд нараз неначе відійшов у далеке минуле, і тепер її знов обсідали підступи й інтриги.

Обсідав її й Еміль Фасберже, непримиренний і владний Фасберже, в кожному слові якого звучали гнів і обурення. Але водночас то був і дуже настирливий Фасберже, який уперто домагався її особистої прихильності, попри все лихо, заподіяне йому викривальним виступом «Очевидця».

— Єдине, що я ціную в людях і, зокрема, в своїх службовцях, це відданість, — з притиском мовив він. — Будемо говорити відверто: фірма «Черіл» здатна витримати й не таку кризу. Найболючіше вразило мене те, що ви, саме ви, своїми зносинами з отим суб'єктом Дарком стали безпосередньою причиною халепи, в якій ми опинилися. Це, я вважаю, майже непростимо.

— Я вже сказала, що мені дуже жаль, — зітхнула Мері. — Я ніколи не думала, що Дарк усе-таки надрукує цей репортаж, і мені дуже прикро, що він це зробив. Це зачіпає мене особисто не менш, ніж фірму «Черіл». В одних газетах мене називають фальшивкою, в інших — морською свинкою. Боюся навіть собі уявити, як це вплине на мої справи в американському кіно й телебаченні.

— Ніяк не вплине, — фиркнув Фасберже. — Американці над усе полюбляють сенсації. Те, що ви стали найпершою красунею в світі завдяки курсові біохімічного ліку-

вання, тільки додасть їм цікавості. Весь цей галас аж ніяк не позначиться на вашій артистичній кар'єрі. Інша річ, що «Врододій» як товар тепер не існуватиме. — Він подивився на дівчину з неприхованою ворожістю. — Відколи вийшов цей номер «Очевидця», ми вже одержали понад дві тисячі ануляцій від торговельних фірм та приватних крамниць, що замовили великі партії «Врододія». І це тільки початок!

Мері винувато поглянула на нього, але нічого не сказала.

Фасберже підійшов ближче до неї.

— Невже ви не маєте ніякого почуття обов'язку? — спитав він. — Невже вас не гризуть докори сумління? Після того, як ви, по суті, занапастили виріб, що його повинні були рекламувати?..

— Ви хочете, щоб я вибачалась цілий вечір? — обізвалася вона.

Вираз обличчя Фасберже трохи пом'якшав.

— Звичайно, ні, моя люба. Даруйте ласкаво, це отой триклятий «Очевидець» зовсім вивів мене з рівноваги. Сьогодні, мабуть, такий день... Знаєте, людина часом так потребує якоїсь розради... — Він трохи помовчав і підступив до неї ще на два кроки. — А ви могли б так багато для мене зробити...

Мері відступила назад.

— Сказати правду, — мовила вона, — я страшенно втомилась. Ви собі навіть уявити не можете, як це все було тяжко.

— Для нас обох, — лагідно докинув він.

Вона сіла на стілець і глянула йому у вічі.

— Містере Фасберже, — прямо спитала вона, — чого саме ви од мене хочете? Просто переспати зі мною?

Товсті губи Фасберже скривились у посмішці.

— Ну, не так уже й просто...

— Мені не хочеться бути нелюб'язною, але єдина моя відповідь — ні. Ви змінили мені зовнішність, але мої моральні засади лишилися незмінні. Коли говорити по щирості, мені гидко на вас дивитися.

Масна посмішка Фасберже стала ще ширшою.

— Коли хочете знати, — спокійно відказав він, — мені теж гидко дивитися на вас, дарма що ви така вродлива. А може, ще настане час, коли вам і самій буде гидко на себе глянути.

Мері запитливо позирнула на нього, не розуміючи, до чого він веде.

— Людина майже не помічає повсякденних змін, що відбуваються з нею. Коли я бачив вас перед від'їздом, ви були прекрасна. Минуло кілька тижнів, і тепер навіть я, хоч який старий, можу добачити різницю.

— Що ви хочете цим сказати? — спитала вона, знервовано торкнувшись рукою обличчя.

Фасберже посміхнувся ще ширше.

— Ось уже майже два місяці, як ви востаннє бачилися з доктором Раффом. Он дзеркало. Придивіться-но до себе пильніше.

Вона поволі перейшла кімнату і, зупинившись перед великим дзеркалом, втупила очі в своє відображення. Її раптова тривога враз поступилася місцем полегкості. Вона була така сама сліпуча красуня, як і раніш. А проте... Її доскіпливий погляд не проминав найменших деталей. Шкіра видавалась не такою свіжою і пругкою, під очима з'явилися ледь помітні синці, риси обличчя нібито погрубішали. І все ще розглядаючи себе в дзеркалі, Мері нараз усвідомила, що в очах її застиг переляк.

— То все пусте, — впевнено мовила вона, обертаючись до Фасберже. — Адже ми знали, що таке може статися. До того ж, це майже непомітно.

— Я це помітив, — наголосив Фасберже.

— Для доктора Раффа це не проблема. Одна-дві ін'єкції...

— Авжеж, якби тільки він був напохваті. Та боюся що доктор Рафф несподівано зник зараз же після того, як вийшов учорашній номер «Очевидця».

Мері нічого не сказала, тільки подивилась на нього сповненими німого розпачу очима.

Фасберже театрально зітхнув.

— На жаль, доктор Рафф завжди був надто чутливий щодо свого минулого. Ми намагалися розшукати його, але він, здається, ще вчора ввечері спакував свої валізи й подався геть із Лондона. Можливо, навіть за кордон. Коли говорити по щирості, я його й не осуджую. Після цієї скандальної історії в «Очевидці»... Адже він чесно хотів забути своє минуле й жити по-новому.

— То ви хочете сказати...

— Я хочу сказати, люба, що, можливо, настане такий час, коли вам будуть потрібні впливові друзі. Ви, певно, гадаєте, що вже сягнули всіх висот. І, мабуть, почуваєте себе дуже незалежною. Та, між нами кажучи, у вас нема для цього підстав. Сьогодні ви нехтуєте мною, а завтра, може статись, я нехтуватиму вами. Тоді вам доведеться нарікати тільки на саму себе.

— Містере Фасберже, я вас дуже прошу... Де доктор Рафф?

Обличчя Фасберже спохмурніло.

— Скажу вам одверто, міс Стенз: я не знаю. Доктор Рафф — людина незалежної вдачі, з гіпертрофованим почуттям власної гідності. Судячи з того, що мені про нього відомо, він не чекатиме, поки його почнуть переслідувати настирливі репортери. Він

завжди наполягав, щоб ніхто не знав про його участь у кампанії «Врододій». І коли розібратися, то саме ви порушили цю умову, отже, тепер не ремствуйте. Доктор Рафф утік від галасу, в якому неминуче випливе на поверхню його досить темне минуле.

— Але ж його можна розшукати, хоч де б він був.

Фасберже здвигнув плечима.

— Можливо. Але це коштуватиме грошей. Поліція навряд чи стане нам у пригоді. Докторові Раффу можна закинути щонайбільше неетичну поведінку, та й то відносно — адже він не є членом корпорації. Ніякого кримінального злочину він, безперечно, не вчинив. Отже, щоб його знайти, треба вдатися до послуг приватних агентів. А коли він уже виїхав за кордон, то й вони не допоможуть.

— У мене є гроші, — мовила Мері. — Я маю змогу заплатити, скільки буде потрібно.

— Можливо, зараз у вас і є гроші, та чи будуть вони й далі, якщо ви не розшукаєте доктора Раффа? Або ж, припустімо, ви його знайдете, а він відмовиться вас лікувати... Зрештою, він має не так уже й багато підстав почувати до вас вдячність.

— Навіть доктор Рафф повинен мати свою ціну.

Фасберже глузливо примружив очі.

— А **ви** маєте свою ціну? — спитав він.

Мері відвернулась од нього й сказала:

— Містере Фасберже, дайте мені спокій, будь ласка. Сьогодні був дуже тяжкий день. Мені потрібен час, щоб усе обміркувати й зважити.

— Гаразд, — погодився Фасберже. — Обмірковуйте і зважуйте, скільки вам буде завгодно, але пам'ятайте: ваш час збігає куди швидше, ніж ви собі уявляєте.

Після того, як він пішов, Мері знову наблизилась до дзеркала й кілька хвилин пильно розглядала своє обличчя. Коли вона обернулася, в очах її блищали сльози.

26

Наступні кілька днів Пол Дарк сидів удома, звикаючи до свого нового становища безробітного й стежачи по газетах за розвитком подій. Фірма «Черіл» припинила будь-яку рекламу «Врододія», після чого Фасберже виступив з короткою офіційною заявою. Висловивши свій жаль з приводу того, що рекламні оголошення фірми витлумачено як облудні, він визнав, що перетворення міс Лори Смайт у красуню і справді було здійснено шляхом клінічного застосування стимуліну, який є складовою частиною крему «Врододій». При цьому аж ніяк не передбачалося, що публікована реклама має викликати безпосередні асоціації, бо головна мета згаданого експерименту полягала тільки в тому, аби показати широкому загалу, що косметична промисловість, і зокрема фірма «Черіл», провадить наполегливу дослідницьку роботу в інтересах жіноцтва. Проте у зв'язку з недавнім критичним виступом одного періодичного видання (відомого своєю схильністю до ризикованих звинувачень, що межують з наклепом) ухвалено припинити публікацію розпочатих рекламних серій. Що ж до самого косметичного крему «Врододій», то він випускатиметься й надалі, і вибагливі жінки, які воліють підтримувати свою вроду тільки найкращими засобами, матимуть змогу вільно купувати його.

Рада торгівлі також опублікувала заяву, в якій говорилося, що критикувалися головним чином методи реклами, а не самий виріб і що після відповідного аналізу його визнано цілком доброякісним продуктом, який продаватиметься за нормальною для даної групи товарів прейскурантною ціною. Рада вважає, що будь-які питання, пов'язані з порушенням етичних норм у галузі реклами, слід ставити перед відповідними професійними об'єднаннями, що мають спеціальні повноваження на розгляд таких справ.

Одне велике рекламне об'єднання після належної паузи, що мала свідчити про поміркованість його висновку, заявило таке: хоч, мовляв, кампанія «Врододій» і вражає розмахом та винахідливістю, проте форми, в яких вона провадилась, не виключають можливості неправильного тлумачення її суті; отже, фірма «Черіл» виявила розумну далекоглядність, припинивши дальшу публікацію рекламних оголошень.

Заголовки, присвячені наслідкам опублікування репортажу про «Врододій», і далі не сходили з газетних шпальт. У пошуках нових сенсацій репортери зграями переслідували всіх, хто був причетний до цієї історії. Раптове зникнення доктора Джеймса Раффа було виявлено дуже скоро. «Творець штучної красуні зник!» — повідомив один вечірній листок. Новину підхопили інші газети, висуваючи різні версії — як підкріплені фактами, так і чисто умоглядні. Заголовки сповіщали: «Рафф у схованці», «Лікар-митець утік за кордон», «Де доктор Рафф?», «Відставний ескулап накивав п'ятами». З сукупності фактів і свідчень, розкопаних пронозливими репортерами, напевне виходило, що доктор Рафф справді залишив Англію і, як гадали, знайшов притулок в одній із скандінавських країн, де його дослідні з статевими гормонами навряд чи могли викликати осуд.

Та наступна новина була набагато лиховісніша. Протягом кількох днів газети повідомляли, що Лора Смайт перебуває в готелі «Онікс-Асторія» і до неї приставлено приватного детектива, який охороняє її від небажаних відвідувачів та представників преси. Аж раптом наприкінці тижня всі лондонські вечірні газети одночасно зчинили галас: «Лора Смайт зникла!», «Де шукати «Дивовижну?», «Красуня втекла! Але куди?»

Як виявилося, Лора Смайт залишила «Онікс-Асторію» серед ночі, коли навіть невсипущого Віллербі на часинку здолав сон. Вона взяла таксі до Холборна, звідти іншим таксі доїхала до Бейзуотера, але далі всі сліди губилися. «Вона мала дуже пригнічений вигляд, — розповідав водій одного таксі, — а обличчя прикрила вуаллю, наче не хотіла, щоб її впізнали».

Скидалось на те, що й для Фасберже та інших керівників фірми «Черіл» втеча Лори Смайт була цілковитою несподіванкою. Натовп журналістів посунув до її колишньої квартири в Саут-Кенсінгтоні, де їх гостинно зустрічала розшаріла Пенелопа, яку дуже тішила така увага з боку преси. Проте Лори там не було. Ні, вона навіть і не заходила. Далебі, Пенелопа нічого не може сказати, куди вона могла податись. О, вона завжди була така — ніколи не знаєш, чого від неї чекати...

Тоді репортери навалилися на самого Пола Дарка, гадаючи, що дівчина могла зайти до нього чи зв'язатися з ним у якийсь інший спосіб. Дарк похмуро запевнив їх, що не бачив «Дивовижної» близько двох місяців і що він чи не остання людина, до якої б та схотіла звернутися. Потім у свою чергу поставив кілька запитань. Чи пощастило їм про щось дізнатись, а коли так, то про що саме? Чим вони пояснюють втечу дівчини? Та представники преси не виявили великої охоти до розмови.

— Якби ми мали факти, ми б про них написали, — сказав один репортер. — Усі мовчать, наче їм позаціплювало. Все, що ми маємо, — це одне-два припущення і повна торба здогадів. Ми вже полізли були і в медицину, але всі ескулапи кажуть різне. Та коли трохи пометикувати... — Він замовк і нерішуче позирнув на похмуре Даркове обличчя.

— Ну-ну.

— Вона, так би мовити, перетворюється назад. Її краса злазить з неї, наче мертва шкіра. Через те вона й утекла десь у закуток, мов поранена тварина. Сховалась од світу, поки все це минеться.

Дарк сердито глянув на нього.

— То чому ж ви не дасте їй спокій, не перестанете ганятися за нею? Якщо вона в біді, їй потрібна допомога, а не цькування й галас.

Репортер знизав плечима.

— Вона — легенда, яка належить загалу. І ви, містере Дарк, знаєте це не гірше за мене. Ви розповіли всім, як Рафф створив її, тож навряд чи вам випадає заперечувати, щоб ми розказали, як ви її занапастили.

Протягом кількох наступних днів Дарк чимдалі дужче тривожився й нервував. Його збентежений розум силкувався безсторонньо зважити становище, але міркувати спокійно Дарк не міг. Усі його думки безладно кружляли навколо незворушного, наче скам'янілого образу Мері Стенз, що сірою безликою плямою весь час стояв перед його очима, і Дарк не наважувався додати йому жодної живої рисочки. То була невідчепна страшна мара, що переслідувала його і вдень, і вночі, навіть тоді, коли його ненадовго змагав тривожний сон.

Нарешті в суботу одне заокеанське інформаційне агентство передало офіційне повідомлення з Голлівуда:

> «Дирекція кінокомпанії «Парагон» оголосила, що контракт, підписаний фірмою з міс Лорою Смайт, тимчасово втрачає чинність, аж до повного з'ясування деяких обставин, пов'язаних з косметичною фірмою «Черіл». Слід чекати, що й інші американські кінематографічні, телевізійні та рекламні компанії, які вступили в стосунки з міс Смайт, вживуть подібних заходів».

«Кінець, — сумно зітхнув Дарк. — Для Мері Стенз це однаково, що смертний вирок. І моя вина в цьому безперечна. Надрукувавши свій репортаж, я зруйнував її кар'єру, а можливо, і вроду. Але ж цим самим я зруйнував і свою власну кар'єру. Я не міг вчинити інакше, хоч які були б наслідки, — такі вже правила гри. То був один з тих переломних моментів, коли людина мусить зробити вибір між добром і злом, знаючи, що від її рішення залежить не тільки її власне майбутнє, а й майбутнє іншої людини. І все ж таки я вважаю, що вчинив правильно, і певен, що коли б мені довелося починати все спочатку, то я зробив би так само. Чи ж це не найкраще мірило поведінки, коли людина цілком свідомо ладна повторити той чи той вчинок, знаючи наперед, якими страшними наслідками він загрожує?..»

Та почуття моральної правоти не розвіяло пригніченого настрою, до якого додалася ще й болісна свідомість власної безпорадності. Він налив собі повну склянку віскі й запалив сигарету. Тоді втупив похмурий невидющий погляд у вікно, на сіру вулицю внизу.

«Все повертається назад, до самісінького початку, — думав він. — До тої непоказної дівчини в дешевій голубій сукні, дівчини з нездоровим жовтуватим обличчям і тьмяно-каштановим волоссям. «Я повинна вам пояснити, міс Стенз, що ви не працюватимете постійно в редакції «Очевидця». Йдеться скорше про тимчасове журналістське доручення»... Третьорядна актриса-невдаха, що в перервах між нечисленними епізодичними ролями заробляла на прожиття невмілим друкуванням на машинці і охоче погодилась на цей косметичний дослід, сподіваючись, що він дасть їй нагоду вибитися в люди й здобути красу. «Я подумала, що цей дослід має на меті... ну... зробити обрану дівчину гарною...» Батько — австрієць, що помер під час війни, брат у Канаді й сестра в Беркенхеді та ще п'яничка мати, що впивається до смерті у своїй маленькій кімнатці в Бейзуотері...»

Він допив віскі й налив іще.

— Бейзуотер... — мовив уголос. — А що коли...

Він почав міряти кроками кімнату, неспроможний приборкати безладний плин думок.

«Цілком може бути... — говорив він собі. — Адже саме там бачив її востаннє водій таксі. Безпорадна й нікому не потрібна, вона, либонь, тільки туди й могла податися — в єдину домівку, де її ніхто не потривожить, бо адресу знають лише брат у далекій Канаді — до нього не доберешся — і сестра в Беркенхеді, яка напевне мовчатиме. Та ще, мабуть, Пенелопа — ця теж навряд чи щось скаже...»

Він міркував так хвилин з десять, тоді швидко, наче нараз на щось зважившись, надягнув пальто і спустився вниз до машини.

Неприхована ворожість, що світилась у зелених Пенелопиних очах, не віщувала нічого доброго. Пишна золотава зачіска дівчини збилася набік, а її вуста, звичайно червоні й привітні, були міцно стулені й ненафарбовані. Вона стояла перед порожнім каміном у своїй нужденній квартирі, войовниче розставивши ноги — наскільки дозволяла її вузька чорна спідниця.

— Сідайте, містере Дарк, — холодно зронила вона.

Він лишився стояти і, заклавши руки в кишені пальта, похмуро дивився на дівчину.

— Я мав час про все подумати, — мовив він. — Що зроблено, того не вернеш, але вона потребує допомоги, і я хочу допомогти їй.

— Ви вважаєте, що зробили ще недосить? — спитала Пенелопа. — Ви піднесли її нагору, а тоді скинули в прірву. Єдине, що ви можете зробити, це дати їй спокій.

— Єдине, що я можу зробити, це зарадити лихові, — твердо відказав Дарк.

Пенелопа глузливо посміхнулася.

— Шкода, що ви не подумали про це раніше. Та я краще виказала б її збіговиську надокучливих репортерів, що весь час крутяться коло мене, аніж вам, містере Дарк. Невже ви не розумієте, що ви найперший ворог Мері? Вона вас ненавидить.

Дарк стомлено зітхнув і сів.

— Так, — погодився він, — вона має всі підстави ненавидіти мене, але те, що я зробив, було вирішальною ставкою в грі, і вона знала про це. То був двобій між ділками і пресою, між Фасберже і мною. Мері опинилася між двох вогнів, і ніхто не міг її врятувати.

— Цебто, ніхто не переміг, а Мері загинула. То ж дозвольте вас спитати, містере Дарк, чи варто було боротись?

Він трохи подумав, перш ніж відповісти.

— Так, варто. Йшлося про принципи, вищі від особистих міркувань.

— Отже, ви принесли в жертву Мері. Ви можете пишатися своєю принциповістю.

— Де вона? — спитав Дарк.

Пенелопа заперечливо похитала головою.

— Послухайте, — терпляче мовив він. — Ми з Мері були друзями. Ми могли б стати більш ніж друзями, але між нами весь час стояла фірма «Черіл». А потім Мері перестала бути сама собою і перетворилася на блискучу штучну ляльку на ім'я Лора Смайт, що жила неначе на якійсь далекій планеті. Ну, а тепер усе те минулось, вона повернулася назад на землю, її чекає нелегке майбутнє. Гадаю, що я їй буду потрібен.

— А от чи потрібна вона вам?

— Так, я вважаю, що потрібна. Ми разом з нею встряли в цю халепу і, коли вона схоче, так само разом виберемося з неї. Принаймні дайте мені змогу побачитись з нею і поговорити.

— Ні, — різко відповіла Пенелопа. — Ви вже раз скористалися нею з лихим наміром і можете знову зробити так само. Єдине, що їй тепер потрібно, це спокій.

Дарк поволі підвівся і, сердито дивлячись на дівчину, майже впритул підійшов до неї.

— Гаразд, — мовив він. — Я однаково знайду її і без вашої допомоги. Я догадуюся, де вона може бути. Не так уже й важко розшукати стару п'яничку на прізвище Стенз, що мешкає десь у Бейзуотері.

— То ви знаєте? — жахнулася Пенелопа.

— Так, і це дає мені перевагу перед іншими журналістами.

Пенелопа торкнулася пальцями його руки, і в очах її з'явився благальний вираз.

— Дуже вас прошу, містере Дарк, не треба її розшукувати. Ви їй не потрібні. Їй ніхто не потрібен, навіть я. Якби ви її побачили, ви б зрозуміли, чому.

— Чому ж? — наполегливо спитав Дарк.

Дівчина кілька секунд мовчки дивилася на нього, тоді враз заплакала й вибігла з кімнати. Дарк лишився стояти біля каміна, збуджений і розгублений. Аж раптом йому на думку спала одна ідея — зробити останню хитру спробу, що, можливо, приведе його просто до Мері Стенз. Він швидко вийшов з квартири і, грюкнувши за собою дверима, спустився до своєї машини. Ввімкнувши мотор, він поїхав геть, але за найближчим рогом зупинився і виліз з машини. Тоді обережно рушив назад на вулицю, яку щойно залишив, зайшов у телефонну будку й став чекати, неквапливо затягуючись сигаретою і не спускаючи очей з будинку.

Минуло хвилин з десять, коли двері розчинились і на порозі з'явилася Пенелопа. Вона швидко попрямувала вулицею в бік станції метро. Дарк почекав, доки дівчина звернула за ріг, а тоді подався слідом за нею.

27

То була сіра, занедбана вулиця з похмурими старими будинками, за якими тяглися залізничні колії. Цегляні стіни будинків, колись червоні, давно почорніли від бруду і кіптяви, а фарба на дверях та вікнах вицвіла й облупилась. Дарк зупинився на розі, почекав, поки Пенелопа постукала в двері одного будинку і її впустили всередину, потім неквапливо рушив уперед.

Двері були брудно-коричневі, з поламаною кнопкою дзвінка та великим іржавим молотком, що висів біля одвірка. Ніякої таблички з прізвищами мешканців не було. Дарк на мить завагався, тоді рішуче взяв молоток і двічі стукнув, аж здригнулися двері.

Повільно спливла хвилина. Він хотів уже постукати знов, коли почув за дверима човгання ніг і скрегіт залізної засувки. Двері трохи прочинились. Дарк побачив перед собою висохле кістляве обличчя, зарослe сивою щетиною, і гострі очиці за опуклими скельцями окулярів.

— Вам чого? — прогугнявив старий.

— Мені потрібна місіс Стенз, — твердо сказав Дарк.

Старий похитав головою.

— Нема тут таких, молодий чоловіче.

— Я з поліції, — мовив Дарк, витягши свою журналістську посвідку й покрутивши нею перед носом старого.

— А-а... — Старий трохи помовчав, тоді поправив окуляри й пильніше придивився до Дарка. — Як, ви сказали, прізвище?

— Стенз.

— Вона щось накоїла?

— Просто треба дещо з'ясувати, — відказав Дарк і ступив уперед.

Старий неохоче відпустив двері.

— Здається, й справді є тут одна така. Трохи пам'ять зраджує, розумієте, начальнику. Старий я вже, через місяць вісімдесят два буде, і ніколи...

— Де вона живе? — перебив його Дарк.

Старий тицьнув пальцем нагору.

— Отам, четвертий поверх.

Дарк повільно піднявся східцями, навпомацки просуваючись у півтемряві. Повітря було важке, застояне, тхнуло пліснявою. Він зупинився перед дверима на горішній площадці, де сходи кінчались. Обережно натиснув на клямку, та двері були замкнені. Дарк кілька разів грюкнув кулаком.

Минуло кілька секунд, і він почув, як відчинилися внутрішні двері й притишений Пенелопин голос спитав:

— Хто там?

На якусь мить у нього майнула думка відповісти зміненим голосом, та здоровий глузд підказав, що то намарне: надто вже примітний голос він мав.

— Дарк, — обізвався він. — Може б, ви мене впустили?

Відповіді не було. Внутрішні двері знов зачинились. Дарк трохи почекав, тоді ще раз рішуче постукав. «Виламаю двері, коли так, — подумав він. — Тепер уже не відступлюся».

Він знову затарабанив у двері й аж здивувався, коли вони сливе зараз же відчинились. Перед ним стояла Пенелопа. Обличчя її було бліде й сердите, але голос звучав рівно.

— Заходьте, — мовила вона крижаним тоном.

Дарк пройшов за нею довгим коридором, до якого крізь брудне віконце попід стелею пробивалося тьмяне світло, і опинився в похмурій, схожій на комору кімнатці з бляклими зеленими стінами. Смугастий кіт сердито зиркнув на нього з потертого килимка. Меблі в кімнаті були дешеві й старі, біля вікна стояло обшарпане ліжко.

Мері підвелась йому назустріч і стала посеред кімнати; її постать чітко вирізнялася на тлі сірого прямокутника вікна, запнутого фіранкою. Дарк ступив до неї, ледве стримуючи бажання схопити її в обійми й поцілувати, але нараз прикипів до місця, розгледівши в присмерку кімнати обличчя дівчини. Її вигляд вразив його, наче громом.

— Милий боже... — мовив він і затнувся. Шкіра на її обличчі була мертвотно-бліда, вкрита дрібними лусочками, а подекуди облазила бридкими клаптями. Деякі частини обличчя позападали, неначе все воно було з м'якого воску й розтавало зсередини, від кісток. Волосся, яке ще так недавно вилискувало гарячою бронзою, звисало — тьмяне й неживе. Навіть фігура немовби розплилась і погрубшала і тепер видавалася майже безформною. Недавня краса дівчини ще не зникла зовсім, тільки сховалася під поверхню, але то була вже краса в стані занепаду.

Дарк потягнувся до дівчини, щоб узяти її за руку, та вона відступила назад.

— Ось що ви зробили зі мною, Пол, — мовила вона. В голосі її не було образи чи докору — вона просто відзначала факт. — Ви розпочали це, коли найняли мене шпигувати за фірмою «Черіл», і довершили своїм репортажем в «Очевидці».

У її віддихові Дарк відчув ледь помітний солодкуватий запах джину. На невеличкому столику біля ліжка він побачив дві порожні пляшки та карафку з водою; ще одна пляшка валялася на підлозі. У сусідній кімнаті раптом почувся пронизливий верескливий сміх і брязкіт розбитого скла.

— Пенні, — сказала дівчина, — піди подивись, що там таке, і доглянь її, будь ласка.

Пенелопа швидко вийшла з кімнати.

— Моя мати, — гірко пояснила Мері. — Коли ви прийшли, ми подумали, що краще буде сховати її. Даруйте, що не можу запропонувати вам випити: вона забрала пляшку з собою.

Дарк нічого не сказав, лише пильно дивився на неї. У надвечірніх сутінках дівчина здавалася сірою, виснаженою. Уста її скривилися в іронічній посмішці.

— Я ніколи не була гарна, Пол... цебто сама по собі, — знову заговорила вона. — Краса, яку вони мені дали, — штучна, створена з допомогою гормонів і хімічних речовин. Я однаково що наркоманка. Без постійних доз гормонів я блякну... і от повертаюся назад, до того, чим я була, а може, й до чогось гіршого...

З сусідньої кімнати знов долинув істеричний сміх, за ним — Пенелопин голос, що вигукував якісь лайки, а потім — грюкіт перекинутого стільця.

— Ви, звичайно, знаєте про мою матір, — сказала Мері, немовби вибачаючись. — Щоб втихомирити її, я мушу без кінця купувати джин, та й сама іноді заглядаю в чарку, щоб не збожеволіти. Але я більше не мала до кого податись.

— Ви завжди могли прийти до мене, — тихо мовив Дарк, усе ще не опам'ятавшись від жаху.

— Ви мій ворог, Пол, — відказала вона.

— Мері, я вам не ворог, — палко заперечив він. — Я зробив це тільки тому, що були зачеплені певні принципи.

— Я знаю... Ви дуже принципова особа. До біса людяність: принципи — ось єдине, що важить! Це вельми шляхетна засада, але в даному випадку жорстока щодо тих, хто не причетний до неї безпосередньо. А коли розібратись до кінця, це справжнісінький егоїзм. Чи спинились ви коли хоч на мить, щоб подумати про мене — про те, як можуть позначитись ваші дорогоцінні принципи на моїй кар'єрі, на моїй зовнішності?

Скісне надвечірнє світло чітко вирізнило плями на її щоках, там, де шкіра погрубшала і сповзала клаптями.

— Так, — признався він, — я думав про вас, але не заглядав надто далеко вперед. Я не передбачав, що доктор Рафф накиває п'ятами, і ніколи не гадав, що створена ним краса так швидко зблякне. А втім, можна знайти якийсь вихід і без доктора Раффа. Десь повинен бути лікар, обізнаний з гормональною терапією, який зуміє поставити все на свої місця.

Цього разу усмішка Мері була щира, хоч і трохи боязка.

— Я не хочу ставити все на свої місця, Пол. Я не змогла б знову пройти крізь весь цей жах. Єдине, чого я хочу, це стати самою собою, такою, якою була, — звичайною, простою Мері Стенз. Як ви гадаєте, я стану колись сама собою?

— Авжеж, — поважно відказав Дарк. — Кінець кінцем ви знову станете така, як були, але найближчі кілька тижнів будуть дуже болісні. Якщо ви здолаєте пережити цю руйнацію наодинці сама з собою, все буде гаразд. А тим часом...

— А тим часом?.. — перепитала вона.

В цю мить у сусідній кімнаті щось загуркотіло, потім почулися придушений крик і сердита нерозбірлива мова.

— Мері, — твердо сказав Дарк, — вам не можна залишатися тут далі. Вам потрібні увага й піклування, щоб вами хтось опікувався, людина, що любить вас таку, яка ви є...

— Еге ж, — стиха обізвалася дівчина, — саме це мені потрібно.

— Я хочу, щоб ви пішли зі мною і залишились у мене.

Вона нерішуче доторкнулася пальцями до свого обличчя.

— Між нами перепона, Пол.

— Єдиною перепоною була ваша врода. Вона відокремила вас од мене, од звичай-

ного повсякденного буття. Вона піднесла вас на недосяжний п'єдестал. Ви вірили мені тоді, напочатку — то чому ж не хочете повірити тепер?

— Аби ж то я знала, що ви цього справді хочете... — зітхнула вона.

— Я хочу цього, — просто мовив Дарк.

Мері перейшла кімнату і ввімкнула світло. Її обличчя враз перетворилося на потворну маску.

— Подивіться на мене, — сказала вона.— Подивіться як слід, перш ніж зв'язати себе словом. Для вас це може бути страшніше, ніж для мене.

Він мляво усміхнувся.

— Мері, якщо мене ніколи не вабила ваша врода, то чому ж я маю тепер страхатися вашої...

— Моєї потворності, — підказала вона.

— І все одно я хочу, щоб ви пішли зі мною, — наполягав Дарк. — Ви зможете лишатися у мене скільки схочете.

— Дякую, — прошепотіла Мері... — Ви справжній друг.

● ● ●

Наступні кілька тижнів Пол Дарк жив в одному помешканні з жінкою, зовнішність якої з кожним днем зазнавала дедалі страшніших змін. Зворотне перетворення було стрімке й моторошне для ока; останні рештки недавньої краси швидко танули, аж поки лишилася жалюгідна пародія на жінку, незграбна й безформна істота — не було й знаку недавньої вроди, ба навіть звичайної жіночої привабливості. Дарк насилу стримував шалене бажання покликати лікаря, але він добре розумів, що всяка спроба відновити хитку гормональну рівновагу, яка покликала до життя штучну красу дівчини, тільки відтягне те, що рано чи пізно неминуче мало статись. Лора Смайт умерла жахливою смертю, а натомість поступово відроджувалась Мері Стенз.

Тим часом галас навколо «Врододія», що тривав цілий тиждень, нарешті, вщух. Газети зовсім забули цю історію, не було й ніяких згадок про судовий процес, що ним погрожував Фасберже: як видно, порадившись із юристами, він визнав за краще облишити свій намір. Згодом Дарк довідався, що фірмі «Черіл» довелось припинити виробництво «Врододія» — попиту на нього майже не було, отже, не було й прибутків. Дарк відчував сумну втіху: все-таки виступ «Очевидця» досяг своєї мети. Та, з другого боку, що сталось би, якби його репортаж так і лишився ненадрукований? «Врододій», анітрохи нешкідливий сам по собі як косметичний засіб, і досі жваво розкуповували б у крамницях; він, Пол Дарк, лишився б редактором відділу репортажів в «Очевидці», а Мері Стенз під ім'ям Лори Смайт робила б собі кар'єру в Голлівуді як найперша красуня світу. Далебі, хто може дати справедливу оцінку своїм діям у цьому світі, де всі критерії такі непевні!..

Мері досягла критичної межі десь напри-

кінці п'ятого тижня. На цей час вона так звиродніла фізично, що їй самій, на думку Дарка, не треба було цього бачити й знати, і він непомітно й тактовно поприбирав усі дзеркала, які були в квартирі. Дівчина весь час лишалася в чотирьох стінах, не зважуючись показатися на люди; вона цілковито поклалась на Дарка й беззастережно йому вірила. Потім вона поволі почала одужувати, повертаючись до своєї колишньої подоби, і в міру того, як відбувалося це перетворення, зростала і її впевненість у собі. Лінії її фігури помітно заокруглялися, може, навіть і трохи занадто, шкіра погладшала й посвіжішала, а обличчя поступово прибирало знайомих обрисів, зафіксованих на перших фотографіях, що їх зробив Дарк. Так, крок за кроком, із безформних останків Лори Смайт поставала Мері Стенз. Незабаром вона була майже така, як раніш,— проста, не бозна-яка статурна, але по-своєму приємна й жіночна і найголовніше — природна й щира.

— Я дуже вдячна вам, — сказала вона Даркові, — за те, що ви дали мені притулок і доглядали мене під час цієї... руйнації.

Він пильно глянув на неї.

— А я ще більше вдячний вам за те, що ви все-таки прийшли до мене, коли вважали, що не маєте вже жодного друга.

— Ви завжди були мій друг, Пол.

Дарк узяв її за руку й притягнув до себе.

— А ви — мій, Мері.

Він ніжно поцілував дівчину.

— Чи подобається вам прізвище Дарк?— спитав він трохи перегодя.

Вона вдала, ніби міркує.

— Ну що ж, мені здається, воно звучить навіть краще, ніж, скажімо, Стенз.

— Не хочу вас лякати, — мовив він, — але мені спало на думку, що, може, колись ви погодитесь змінити своє прізвище... на Дарк.

Вона всміхнулась.

— Хоч як це дивно, Пол, мене зовсім не лякає така перспектива. А надто коли поруч ви.

Так вони визначили своє спільне майбутнє.

«Ну от, — подумав Дарк. — Моєю дружиною таки буде найвродливіша жінка в світі. Може, тепер уже й невродлива, та для мене вона все одно «Дивовижна».

Він закурив нову сигарету.

З англійської переклав
Володимир МИТРОФАНОВ

УКРАЇНА

25

Популярному громадсько-політичному й літературно-художньому ілюстрованому тижневику журналу «Україна» минуло 25 років. У розквіті сил, з заслуженою популярністю серед читачів, вступає рідний брат «Всесвіту» — «Україна» в друге двадцятип'ятиріччя свого славного існування.

Започаткована напередодні Великої Вітчизняної війни, «Україна» із місячника стала щотижневиком, невпізнанно на краще змінила свій зовнішній вигляд, збагатила свій зміст і художній образотворчий рівень. Це яскраво підтверджує невпинно зростаючий тираж журналу.

Окремо відзначаємо ми, що в зарубіжній тематиці «Україна» не відстає від життя, приділяючи їй належну увагу.

Колектив журналу «Всесвіт» висловлює в радісні для редакції «України» дні свої найкращі побажання дорогим друзям. Віримо, що й далі «Україна» буде бойовим, багатозмістовним і актуальним журналом, з честю виконуватиме свою роль пропагандиста й агітатора, провідника великих ідей нашої рідної Комуністичної партії.

Хто є хто

„Глиняна голова" генерал-жандарма

«Що ще наверзеться йому на думку!.. Скільки бомб і скільки мертвих дітей можна ще отримати з одної бочки діолактона!»
(Грем Грін, «Тихий американець»).

Хижо розпластаний герб, золочені тиснення, масивний козирок — так виглядають на рекламному знімку кашкети, що символізують «генералів» американського бізнесу — найкрупніші промислові монополії, такі як «Дженерал моторс», «Дженерал дайнемікс», «Дженерал телефоун», «Дженерал пресіжн». Спритні ділки, що стоять біля керма цих компаній, носять, звичайно, м'які фетрові капелюхи. Але зауважте, яким воєнізованим стає фасон, коли йдеться про рекламу. І недарма. Нечувану наживу отримують магнати саме за рахунок воєнних поставок. Втім, настирні уніформісти з журналу «Бізнес уїк» спокійно могли б додати до знімку добру дюжину не «символічних», а цілком реальних військових кашкетів. І вже, безперечно, належне місце серед них зайняв би і кашкет генерала Уестморленда, командуючого військами США в Південному В'єтнамі.

Вступаючи близько двох років тому на цю посаду, Уестморленд зворушливо розповів журналістам про те, наскільки він радий «послужити історії». Спершу бравий генерал дотримувався тактики ведення війни в основному чужими руками — силами маріонеткових сайгонських військ. Не домігшись успіху, він, за схваленням Пентагону, перекинувся на позиції відкритої «американізації» воєнних дій. Говорячи про мотиви неухильного втягування США у війну, оглядач Уолтер Ліппман писав нещодавно, що перша причина — «це горда відмова визнати свою помилку, визнати поразку спроби, що почалася 10 років тому, перетворити Південний В'єтнам на проамериканську державу. Більше ніж за будь-що інше, ми боремося за уникнення необхідності визнати свою помилку, — коротше кажучи, ми боремося за те, щоб врятувати свій престиж».

Програвати Уестморленду не подобалося ще в дитинстві. Втім, тоді його ще називали просто Уесті. Юний Уесті захоплювався тенісом. І коли йому доводилося вигравати, він швиденько уникав нового поєдинку і тішився перемогою. Подібна розсудливість подобалася його батькові, текстильному фабриканту і банківському ділку. Але трапилося так, що Уесті не став ані тенісистом, ані фабрикантом. Диплом Гарвардського комерційного училища — ось, мабуть, і все, що свідчить про цивільний шлях Уестморленда. Мета його життя — військова кар'єра. У 1952 році він поїхав добровольцем у Корею. Особливо відзначитися не встиг, але звернув на себе увагу як командир, що виявив запопадливість у муштрі солдатів. Побудка о 5 годині, двомильна пробіжка, риття окопів протягом цілого дня, примусове крижане купання — такий був режим, запроваджений Уестморлендом. Його нагороджують. Вже в 38 років він отримує в Кореї звання бригадного генерала, а через чотири роки він став наймолодшим генерал-майором армії Сполучених Штатів. Судячи з усього, до службового просування Уестморленда доклав вельми впливову руку генерал Тейлор, «батько» спеціальних методів ведення війни в Південному В'єтнамі, колишній посол США в Сайгоні. Колись Тейлор вперше примітив Уестморленда, тоді ще підполковника, командира дивізіону польової артилерії в Сіцілії. Відтоді Тейлор і тягнув за собою «здібного хлопця» і дотягнув до нинішнього поста.

Одна з перших депеш, які новоспечений командуючий надіслав в

Ці кашкети символізують генералів без мундирів — власників воєнно-промислових концернів США.

«Будьте ввічливі й шанобливі з жінками».
(Із «Заповідей» Уестморленда).

Так виглядає насправді ця «ввічливість» і «шанобливість».

Пентагон, звучала дуже своєрідно. Він вимагав багато тисяч горнів і свистків. Прихильник одурманюючої солдатів маршировки, Уестморленд із серйозним виглядом пояснював, що зазначені атрибути незамінні в справі навчання військ і підвищення їх морального духу та маневреності. Не забував, однак, генерал і про інші «шумові» ефекти. Саме після його категоричної вимоги прислати нові військові частини, вертольоти і літаки у Вашінгтоні рік тому була схвалена програма «максимального впливу» — горезвісної ескалації війни.

Уестморленд не п'є, не курить, має вишукані світські манери і респектабельну зовнішність, але все це не може приховати те справжнє, що криється за удаваною скрупульозністю та єзуїтською чемністю. «Працюйте, як сам диявол!» — повчає генерал своїх вояк, наміряючись перетворити В'єтнам на пекло. Уестморленд рідко п'є щось міцніше за «кока-колу», але він упивається кров'ю тисяч невинних людей, яких знищують з його наказу. Генерал не може терпіти тютюнового диму, але йому до вподоби дим від випалюваних напалмовими бомбами сіл. Він не вживає міцних висловів, проте не жаліє крупнокаліберних снарядів і бомб, що щедро сиплються на голови дітей та жінок. А на користь «гуманної» місії командуючого дохідливо свідчить розкидання льодяників і паперових бинтів серед населення, які акуратно чергуються із застосуванням отруйних газів.

Картина не була б повною, як би не були згадані так звані «дев'ять заповідей» Уестморленда. Текст, видрукуваний на нейлонових карточках-бирках розміром 6 на 9 сантиметрів, лежить в кишені кожного солдата. Він закликає солдатів «вивчати життя в'єтнамців», «поважати закони і звичаї», «бути ввічливими». Яким же безмежним цинізмом виглядає все це на фоні нечуваних звірств!

«Не привертайте до себе увагу галасливою або брутальною поведінкою».
(також із «Заповідей» Уестморленда).

Один з американських солдатів і його чергова жертва.

Обер-душитель, наділений високими повноваженнями Пентагону, заочно засуджений південнов'єтнамськими патріотами до страти. Уестморленд є головним радником сайгонської армії, головним розпорядником шести тисяч американських радників при полках маріонеток. Він сам розв'язує питання, де, коли і що розпочинати. Таке право дав йому Білий Дім. Французький щотижневик «Нувель-обсерватер» пише: «Найважливіша особа в Сайгоні — це не генерал Кі, незважаючи на те, що він відкрито проповідує гітлерівські людиноненависницькі ідеї. Ні, це генерал Уестморленд, що виносить практичні рішення, підтримує все більш інтенсивний прямий телефонний зв'язок з президентом Джонсоном».

В ім'я чого ж пильнує Уестморленд? «Хто тримає в своїх руках Індокитайський півострів — той тримає ворота Азії,— пояснює журнал «Тайм».— Якщо англійці залишать Сінгапур, новий американський воєнний комплекс становитиме єдину західну опору в разі будь-яких ускладнень від Японського моря до Індійського океану».

В розпорядженні Уестморленда тепер знаходяться значні воєнні сили: 250-тисячна добре оснащена армія, спеціальні диверсійні підрозділи, не менше 3 тисяч вертольотів і літаків. Генералу підпорядковані 150 кораблів і 70 тисяч чоловік 7-го флоту, а також численні частини США в Таїланді. Додавши сюди сайгонську маріонеткову армію, одержимо повне уявлення про ресурси, які має Уестморленд в боротьбі з південнов'єтнамськими патріотами.

«Нехай лише В'єтконг вилізе із своїх нір,— і ми його знищимо»,— ще зовсім недавно вихвалявся генерал. Але коли підрозділи Національного фронту визволення Південного В'єтнаму почали активніше виходити на оперативний простір, то ситуація склалась зовсім не на користь передрікань Уестморленда і електронних машин

А що сказано відносно цього в «Заповідях» Уестморленда?

«Поважайте закони і звичаї народу цієї країни».
(також із «Заповідей» Уестморленда)

Так цей вояка «поважає» народ В'єтнаму. Такі, як він, пограбували десятки південнов'єтнамських храмів і монастирів, привласнили численні мистецькі скарби.

«Ренд корпорейшн», якими оснащений його штаб. Словом, переможні карти все не йдуть до рук Уестморленда. А карти стратегічні невблаганно свідчать, що під контролем патріотів перебуває $^4/_5$ території Південного В'єтнаму. «Нас лише троє проти одного»,— розгублено бубонить генерал.

Але у Вашінгтоні, очевидно, вважають, що справи могли бути й гірші. В усякому разі, Уестморленду начепили за службу у В'єтнамі ще по одній зірці на генеральські погони. Сам президент США говорить про нього як про «блискучого і спритного командира». А журнал «Тайм», оголосивши його «людиною року», з пафосом назвав генерала-карателя «яскравим втіленням американського солдата в 1965 році». Зазначимо, що журнал посилав спеціального скульптора в Гонолулу, де генерал відпочивав після «ратних подвигів». Незабаром читачі «Тайма» довідалися, що в ідоли їм пропонують людину в шість футів на зріст, віком у 51 рік і вагою в 180 фунтів. Вранці він робить ізометричну зарядку, є доброзвичайним сім'янином і зразковим спортсменом. На шести з лишком сторінках «Тайм» розмалював й інші численні «чесноти» Уїльяма Чайлдса Уестморленда. А головне — зображення «героя» у вигляді глиняного погруддя було винесено на першу сторінку.

Що ж, Уестморленд, мабуть, дійсно потрапив до історії, але як генерал-жандарм, як сатрап у якого руки по самі лікті у крові.

Ю. ОВСЯННИКОВ

КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ

ДЕМОАРИСТОКРАТИ. Ванс Паккард пише: «В жодній країні світу походження громадян не відіграє такої ролі, як в Сполучених Штатах. До «найкращої категорії» належать американці, що походять від англійців або голландців. Потім ідуть американці німецького, французького, скандінавського та ірландського походження. Але легше верблюдові пройти крізь вушко голки, ніж американцеві польського чи грецького походження бути прийнятим до аристократичних клубів Нью-Йорка чи Бостона».

СВЯТІ З ЗАПЧАСТИНАМИ. В книжці «Мафія» американський письменник Норман Льюїс розповідає про торгівлю частками тіла різних святих, яку провадила італійська мафія. В її розпорядженні було 17 рук святого Андрія, 13—святого Антонія, 12—святого Філіппа, 10 — святого Вінсента. В обігу було також 60 пальців, які нібито належали Йоаннові Хрестителю, і 40 голів св. Юліана.

НЕ ЖАРТУЙ З ДУЧЕ! Італійський скульптор Джованні Бадін ще в 1935 році, за відмову служити в армії Муссоліні, був заочно засуджений за дезертирство. Тепер він повернувся на батьківщину, але його одразу заарештували, бо він має відбути оте покарання.

ВИТРИВАЛИЙ ХОР. Хор в Сайеренсестері (Англія) претендує на світову першість з витривалості і різноманітності репертуару. Недавно він співав одинадцять з половиною годин, не повторивши жодної пісні.

СИР — В РОЗРІЗІ ІСТОРИЧНОМУ

Якщо вірити історикам, то незабаром людство матиме нагоду відзначити своєрідний ювілей — 2000-річчя з дня винайдення сиру. Так-так, ідеться про звичайнісінький сир, з дірочками й без них, який раз і назавжди ввійшов у наше меню.

Перший рецепт виготовлення цього продукту походить із стародавньої Персії й датований, приблизно, 30 роком до н. е. Сир, виготовлений з великими труднощами «з молока овечого й коров'ячого, на сонці пряженого й запашним корінням присмаченого», як розповідає легенда, мав бути єдиною поживою якогось анахорета. Двадцять років жив він у пустелі й весь цей час відновлював сили свої виключно тоненькими шматочками великої сирної голови.

Наприкінці минулого століття в канадському місті Перті виготовили круг сиру діаметром у десять метрів. Важив він 10 тонн. Найдивовижнішим фактом, проте, є різноманітність гатунків цього смачного продукту. Ніхто, мабуть, не знає точно, скільки його сортів виготовляють на світі. В книжці Андре Сімона, загальновизнаного авторитета в тій досить специфічній галузі, описано 800 сортів. Французи віддавна люблять повторювати, що «нація, яка знає 266 сортів сиру, не може загинути». Мабуть, аргумент цей переконливий; в усякому разі, він справив враження навіть на видатного німецького драматурга Бертольта Брехта, який виставив колись у фойє керованого ним театру «Берлінер ансамбль» таріль, повен різних французьких сирів, з написом: «От що таке справжня культура!»

Як бачимо, споживання сиру має не тільки гастрономічний аспект, але й пов'язане з історією цивілізації. Сир навіть здатний призводити до міжнародних конфліктів. Голландія й Італія мало не побилися через те, що італійці почали імітувати голландські сири та ще й продавати їх по конкурентних цінах.

Т. ЧЕРНИШОВА

ГРЕЦЬКИЙ ПОЕТ ЙОРГОС СЕФЕРІС

Існує наївне твердження — нібито чим ближче якесь явище до наших днів, тим краще ми його знаємо, а далечінь історії, мовляв, ховається від нас за густою імлою невідомого. Щодо грецької літератури, то, навпаки, ми всі маємо хоч мінімальне уявлення про її давній, античний період, далеко менше знаємо візантійську літературу, а з історією новогрецької літератури можемо ознайомитися лише за конспективним викладом в енциклопедіях. Відповідних монографій чи навіть розділів у курсах історії зарубіжних літератур ми не знайдемо.

Після війни періодична преса України і книжкові видавництва почали знайомити своїх читачів з художніми творами новогрецької літератури. Але вибір авторів був досить випадковий, узагальнюючих висновків не було подано. І ця публікація поезій одного з провідних поетів сучасної Греції Йоргоса Сефериса є новою вилазкою на територію близької й майже невідомої нам новогрецької літератури.

Сеферіс — це літературний псевдонім. За паспортом ім'я поета — Йоргос Сеферіадіс. Він народився 13 березня 1900 року в Смірні (Ізмір), в родині відомого юриста, спеціаліста з

Йоргос Сеферіс.
Малюнок В. Барського

міжнародного права Стельйоса Сеферіадіса. Батько мав і поетичний хист, інколи видавав власні вірші, перекладав новогрецькою мовою твори античних трагіків. 1910 р. малий Йоргос був присутній на виставі «Царя Едіпа» в античному театрі давніх Клазомен, недалеко від Смірни. Вистава йшла в перекладі Стельйоса Сеферіадіса. В родині культивувалася повага до традицій, до слави Іонійської Греції, що дала світові великих філософів і поетів і навіть на Афіни дивилася зверху, як на учня.

Проте крім грецької в Сеферіадісів високо шанувалася новітня європейська культура. Батько поета дістав освіту і захистив дисертацію в Парижі. Все життя його було пов'язане з Францією. Зрештою там він і помер.

Життя Йоргоса Сеферіадіса небагате на зовнішні події. Він закінчив класичну гімназію в Афінах і вирушив для університетських студій до Парижа. В освіті він мав іти шляхами батька. І справді, Йоргос 1924 р. успішно закінчив юридичний факультет Сорбонни, хоча юриспруденцію студіював потроху, а більше цікавився поезією. Він був свій в літературному осередку Парижа, приятелював з відомими французькими поетами Жюлем Лафоргом і Полем Валері, перекладав їх поезії грецькою мовою. Перші друковані твори Йоргоса Сеферіадіса — це переклади з Валері (1928). Закінчивши університет, Сеферіадіс один рік стажував в Англії, а потім почав працювати в міністерстві закордонних справ Греції, то в Афінах, то на дипломатичних посадах закордоном. Напередодні війни він працював у відділі преси міністерства закордонних справ. Фашистський диктатор Греції Метаксас зовсім не симпатизував демократичній родині Сеферіадісів, але не вдавався до прямих репресій. В день нападу на Грецію гітлерівської Німеччини Йоргос Сеферіадіс виступив на прес-конференції. «Ми знаємо, — сказав він, — що тепер в Європі існує так званий новий лад. Ми знаємо, що це значить: знищення слабих,

використання найпідліших методів брехні заради того, щоб виправдати масові вбивства, систематичне винищення малих націй». Сеферіадіса було мобілізовано до армії. Разом з нею він відступав спочатку на острів Кріт і далі — до Африки. Там він продовжував виконувати дипломатичні функції при евакуйованому грецькому урядові як проконсул в Преторії і пізніше — в Каїрі. Наприкінці 1944 р. Сеферіадіс разом з урядом повернувся до Афін. Дипломатичні обов'язки вели його то в Анкару, то в Лондон, то в Бейрут.

Працюючи в Бейруті, він мав можливість одвідати Кіпр. Цей острів справив на поета незабутнє враження. Ще ніколи стриманий Йоргос Сеферіадіс так не захоплювався. Він присвятив Кіпрові найпалкіші свої вірші. Він виступав в Організації Об'єднаних Націй як захисник прав кіпрського народу.

1962 р. Йоргос Сеферіадіс покинув дипломатичну діяльність і повернувся до Афін.

Поетичний доробок Сеферіса порівняно невеликий. Він дебютував 1931 р. збіркою «Поворот». Містка форма її коротких віршів, нова поетика і непідробний ліризм привернули увагу читачів. Найвпливовіший класик нової грецької літератури — Костіс Паламас вітав «Поворот», як подію. Про поета-початківця пишуть перші монографії. Провідна тема наступної збірки «Водоймище» (1932) — вода як джерело життя і смерті, істини і забобонів. Новим досягненням Сеферіса була збірка 1935 р. «Міфи та історії». Це книжка мов сцена, на яку по черзі сходять літературні персонажі та історичні діячі — Орест, син Агамемнона, і черниць з «Закінфянки» Соломоса, Елпенор з «Одіссеї». Перед нами різноманітний світ, кожен житель якого має свій голос. Ми чуємо то хор, то монолог, то сумну розповідь, то сповідь. Вся збірка об'єднана темами блукань і роздумів про долю Греції. «Міфи та історії» відрізняються від попередніх творів Сеферіса і поетикою. Тут він уперше запроваджує вільний вірш. Близька до цієї збірки за настроєм і формою книжечка «Гімнопедії» (1936) — так звалися свята в античній Спарті, на яких виконувалися урочисті хорові співи. Вона свідчить про дальше загострення інтересу поета до історії Греції. Весь наступний доробок Сеферіса вийшов під назвою «Вахтовий журнал». Поет сам пояснює цю назву. Він хоче, щоб його поезії мали таке ж значення об'єктивного свідоцтва, як корабельні журнали, в яких не завжди письменні капітани маленьких суден старанно й подеколи наївно нотують кожну подію, що трапилася в рейсі. Перший том «Вахтового журналу» містить вірші, написані 1938—40 рр. Це монолог поета, який бачить, як насуваються хмари війни. З-поміж поезій цієї збірки вирізняються «Останній день» — вірш, заборонений цензурою Метаксаса, і «Цар Асіни». 1944 р. з'являється другий том «Журналу» з приміткою автора: «Іноді мені здається, нібито написане тут мною — це малюнки, які татуюють у себе на шкірі в'язні чи моряки». Він відчуває себе в евакуації, як на засланні. У віршах його бринить ненависть до політиканів, що використовують для власного збагачення навіть всенародне лихо.

Третій том «Вахтового журналу» поет присвятив «світові Кіпру». Для Сеферіса «світ Кіпру» — це світ Гомера, світ Одіссея, далекий від сучасних комерційних Афін, теплий і безпосередній. Тут він неначе знайшов свою Ітаку. Ось що писав сам поет про своє знайомство з Кіпром: «Це було відкриття світу і пізнання суті людської трагедії... Кіпр це місцевість, де диво можливе і тепер». В цій збірці він намагається висловлюватися ще ясніше. Змінюється тон викладу. Поет знаходить те, що варто захищати. Він заповідає людям: не можна забувати страхіття пережитої війни, таке не забувають і не прощають, треба боротися за справедливість.

Тематика Сеферіса, звичайно, змінювалася, але дещо залишилося провідним на все життя. Передусім — це тема блукань, що нагадують мандри Одіссея, з яким не раз ототожнював себе поет. Але до зустрічі з Кіпром він був Одіссей без Ітаки, його мандри були безцільні й сповнені суперечності, як парадокс Зенона, що ототожнював рух і нерухомість.

Друга тема, що проходить через всю творчість Сеферіса, пов'язана з першою. Це тема батьківщини, Еллади, певніше античної, ніж сучасної. Сучасність часто насичена для Сеферіса чужим змістом, і вони ворогують між собою. З теми приречених на невдачу блукань походить відчуття самотності. Звідси — асоціації з образом Елпенора. За Гомером п'яний Елпенор, якому так сподобалося в Кірки, що він не захотів повертатися на батьківщину, упав з даху і скрутив в'язи. У Сеферіса він оживає в численних своїх нащадках. Самотність поета серед буржуазних елпенорів підкреслюється пейзажем. Каміння, дерева, море — це справжні друзі ліричного героя Сеферіса. Вони ніколи не відмовляють поетові в підтримці і відновлюють його сили. Пейзаж у Сеферіса завжди грецький і проникливо ліричний. В пейзажній палітрі спочатку пе-

реважають осінні й зимові фарби, освітлення вечірнє чи нічне. Кіпр і в пейзажі пов'язаний з сонячним світлом.

Жінка, кохання з'являються в поезіях Сеферіса здебільшого в ідеальному плані. Жінка — це Афродіта, небесна, нездійсненна, недосяжна мрія. Улюблений образ Сеферіса — це жінка-Горгона, тобто фігура на чолі давніх кораблів.

Соціальні теми в поезії Сеферіса спочатку дуже зашифровані. Їх подано через античні асоціації. Сучасність відчутніша в його віршах періоду війни і в кіпрській збірці. Сеферіс, очевидно, глибоко любить батьківщину, відчуває її, як єдність землі, людей та історії, але ніде не висловлює ці почуття банально.

Вибір і характер тем у Сеферіса пояснюється передусім його життєвим досвідом. Сеферіс — один з 1 500 000 вигнанців з Малої Азії після війни 1919—22 рр. Греки називають цю війну Малоазійською катастрофою. Ті, хто пережили цю війну, ніколи не забудуть її кошмарів. Серед вигнанців чимало видатних письменників, як Стратіс Мірівіліс, Іліас Венезіс, Дідо Сотіріу. Всі вони пишуть тільки про наслідки Малоазійської катастрофи. І Сеферіс навіть в Афінах почував себе чужинцем. Його батьківщина залишилася в Смірні. Тут до спільного всім європейським літературам почуття глибокого незадоволення, розгубленості після першої світової війни додалися ще суто грецькі мотиви.

Тема блукань підтримується й народною традицією. Сеферіс не стилізує народних пісень, але настрої його віршів дуже близькі до них. Серед народних пісень Греції велику частину становлять пісні про чужину і самотність. Це зрозуміло. Греція — бідна гірська країна, оточена морем, вона не може прогодувати своїх дітей. Щороку сотні греків змушені емігрувати чи йти на флот. І тому народ співає трагічні в своїй простоті «Одіссеї» без Ітак. Природно, це позначається і на літературі.

Поезія Сеферіса багато разів перекладалася європейськими мовами. 1963 р. грецького поета було нагороджено Нобелівською премією.

Поетика Сеферіса складалася, як наслідок взаємодії двох сил: грецької традиції від античності через кріт-ську літературу 16—17 ст., народні пісні і творчість Константіноса Кавафіса (1863—1933) з одного боку і західноєвропейської поезії — з другого. Він учиться культури слова в Малларме, класичної ясності і довершеності вислову у Валері, бере до арсеналу своїх засобів місткий верлібр Томаса Еліота, насичений цитатами і літературними асоціаціями. Це дає можливість Сеферісові бути надзвичайно «ощадливим» у поезії. Скажімо, в антифашистському вірші «Останній день», де поет засуджує паліїв нової війни, одна згадка давньогрецькою мовою про «наших жінок біля чужих джерел» викликає в уяві читача цілу сцену і настрій прощання Гектора з Андромахою, а слово «каменоломні» має викликати в пам'яті розповідь Фукідіда про невдалий похід афінян на Сіракузи, коли сіракузяни використовували полонених афінян як рабів у каменоломнях.

Глибоко шануючи своїх учителів — сучасних французьких та англійських поетів, — Сеферіс відрізняється від них не тільки мовою та художніми засобами, а передусім всією своєю індивідуальністю. Йому притаманний серйозний, сумний і щирий ліризм, поєднаний з іронією.

Сеферіс підніс грецьку поезію на рівень вимог сучасності. Значення Сеферіса для читачів інших країн полягає в тому, що він розкрив перед ними Грецію — безпосередню й щиру, дуже «грецьку» і загальнолюдську, позбавлену екзотики, яка завжди помітна в іноземних творах на грецьку тему — від Байрона до Ануйя. Радянському читачеві Сеферіс близький своїм демократизмом, високим патріотизмом.

ВОДОХРЕЩА

Заквітчані море і гори ущербним холодним місяцем.
Смоковниці та асфоделі туляться біля скелі.
Глечик ввечері втамував свою денну спрагу.
Закрите ліжко ось-ось розкриється біля кипарисів.
Над твоїм золотим волоссям —
зоряне волоття Лебедя та Альдебарана.

Я життя своє тут затримав, своє життя пілігрима.
Затримав у жовтих деревах, в раптових кущах дощів,
Де листя кленове світить на мокрих схилах,
Де жоден вогник не світить на верхогір'ї —
отак вечоріє.

Я життя своє тут затримав, своє життя пілігрима.
Риска на лівій руці твоїй, риска маленька.
Тиха подряпина на золотому коліні твоєму —
Такі залишав трамонтан набіглий
На тихому пляжі торішнього літа.
Я життя своє тут затримав і чую
Навколо замерзлого озера голос чужий, замерзлий.

Ніхто й нічого мене не питає — ніякі зустрічні обличчя,
Навіть згорблена жінка, що немовлятко годує.
Навіть чорна ущелина, чорна до чорного безміру,
Навіть біла рівнина, вгодована снігом білим,—
ніхто і нічого мене не питає,
Ані час, замкнений в сірих німих капличках,
Ані руки, простягнуті в пошуках — бог зна,
чи шляху, чи вітру, чи долі.

Я життя своє тут затримав, своє життя пілігрима.
Я шепочу лишень — у безмежному цьому мовчанні.
Я не вмію вже розмовляти, ані думати я не вмію,
Я шепочу лишень, немов кипарис серед ночі дихає,
Людським голосом моря нічного на ріні — шепочу,
Спогадую голос твій — йому пасувало казати «щастя»,
Я заплющую очі і самими очима шепочу.
Я шукаю під льодом таємничої зустрічі вод,
Бо посмішка моря на зиму в колодязі замкнута,
Бо жили мої намацують жили отих, що зникають,
Ненюфари під льодом, колихливі малі ненюфари —
Людина наосліп прямує снігами мовчання.

Я життя своє тут затримав, своє життя пілігрима.
Разом з життям ми шукаємо воду, що торкалась тебе.
Тяжкі крапелини в зеленолисті. На щоках блідих.
В садах спорожнілих. А в мерзлім басейні —

Мертвий лебідь пливе, ронячи білопір'я. Знайшли його
Поміж дерев живих серед твоїх очей заплаканих.
Нескінченний шлях цей і незмінний достоту,
Доки є в тебе стежка в дитячі роки,
Доки є в тебе стежка у сни і повір'я
І до тих, що у сні пощезали в могили морські,
Доки просиш пахучого тіла в любові і доки схиляєшся
Під твердими гілками чинар, аж отам,
Де спинився оголений промінь сонця,
І стрибнув собака, і крилами серце твоє забило,—
Шлях незмінний. Я життя своє в цьому житті затримав.
Замерзла вода під копитами збіглих коней.
А в підковах отих крижаних — сніг, сніг, сніг.

ЗАПЕРЕЧЕННЯ

На пустельному березі білому,
Мов голубка свята, безборонна,
Шерхлі губи у спразі розкрили ми,
А вода, а вода ж солона.

На піску написали на білому
Ім'я спраги — в чеканні завмерли.

Хвиля вдарила вогкими крилами —
Ім'я стерлося, море стерло.

З тугими вітрилами, з гарячими крилами
Серце в пристрасті мчало наосліп...
Були юні ми. Стали дорослі.
Ми змінили життя — плин змінили ми.

ЗАСМУЧЕНА

Терпляче ти на камені присіла,
А вечір примостився на землі,
Страждання зайнялося на чолі,
І чорнота очей твоїх доспіла.

Окрилля неслухняних твоїх губ
Оголено так, виклично тремтіло.
Ходив навшпиньках вітер-легкоступ,
І прагнуло ридання твоє тіло.

В душі твоїй вже туга пробриніла,
І сліз її дочікувала мла...
Гнучкою ти галузкою була,
Що хоче плід гойднути, осміліла.

Ти стрималась, ковтнувши всі жалі,
Усмішкою ридань накривши гроно...
Такого ж сенсу надає землі
В холодних зорях синява бездонна.

САМОТНЯ

Самотня, а в серці такий натовп,
Самотня, а в серці туга така,
Такий біль капотить крапелинами,

А крапелини самотні такі, солоні...
Біле крило над отарою, ніби ніжна рука,
Ніби ніжна долоня на скроні.

* * *

Між двома гіркими хвилинами ніколи і дихнути,
Між двома обличчями — між твоїм і чиїмсь обличчям
Ніжна постать дитини з'являється й гасне...

КВІТИ КАМЕНЮ

Квіти каменю цвітуть перед морем зеленим,
Квіти судини мають з мертвим камінним пульсом,
Квіти каменю вилискують на дощі накрапистому,
Квіти каменю — це найдавніші обличчя світу.
Вони вже тоді замовкли, коли ніхто ще не говорив.
Вони дозволили мені помовчати з ними
Разом з соснами, олеандрами і платанами.

PIAZZA SAN NICOLO

...Будинок, коли роздивитися в рамах оцих старовинних,
Прокидається з кроками матері на східцях замшілих,
З рукою, що застила, покривало й заслонку від мух поправляє,
З губами, що полум'я свічки нічної гасять.
Та все це старі історії, нікого вони не цікавлять.
Ми наше серце зв'язали. Ми стали дорослими.

ЩЕ ХВИЛЯ

Ще хвиля —
І ми побачимо, як мигдаль зацвіта,
Як мармур лисніє на сонці,
Як море хвилюється хвилями.

Ще хвиля —
і ми дістанемось
Ще трохи вище — бодай на хвилю.

НАША КРАЇНА ЗАМКНЕНА

Наша країна замкнена горами
Та стелею неба, замкнена вдень і вночі.
Нема в нас річок, немає джерел, немає струмків.
Лиш порожні водоймища луною на гук озиваються.
Глухий і застояний відгук, як наша самотність,
Як наша любов, як випиті наші тіла.
І нині здається дивним — колись ми могли будувати
Хати і кошари, плести огорожі.
А наші весілля і свіжі вінки, навіть пальці —
Таємничі загадки для нашого ствердлого серця.
Як народились ми, як ми дітей зростили?
Наша вітчизна жорстоко замкнена
Двома чорними скелями Симплегад.
По неділях ми ходимо в гавань спочити.
Там од сонця, що йде за вечірній пруг,
Світяться скіпки, розбиті і пошматовані,
Нескінченних мандрів палаючі скіпки.
І бачим тіла, що не займуться і від любові.

З грецької переклали Іван Драч та Тетяна Чернишова

КОМЕДІАНТИ

Де б не спинялися, де б не були ми,
зводим театри, зойки і рими,
зводим театри й руйнуємо їх
під бутафорний насильницький сміх.

Але захльостує декорації,
знищує доля маски й овації,
знищує доля його й мене —
однак — музикант чи антрепренер.

Блазня й суфлера, світанки і рими,
заходи сонця, линви і грими,
і деревини й оздоби й тіла
доля, все доля змітає... змела.

Кинуті, зболені, змішані з нами
нерви відкриті — відкриті шрами,
смуги онагра чи ліри струни —
живий, волаючий, вічний струмінь.

Хто ми, куди ми йдемо, скажи мені,
комедіанти, люди без імені?
Коли породили нас, коли ховали?
Глянь, та не тішся бездумним жалем.

Глянь, наше серце, губка неначе,
шлях обмітає й базари — не плачно,
всмоктує кров і жовч — гарячково —
і намісника, і розбійника...

З грецької переклала Світлана Йовенко

ОСТАННІЙ ДЕНЬ

Похмурий день. Не варто щось вирішувать.
Вітрець лоскотав. «Це не грего — це сироко», — мовив хтось.
Поперед нас розп'яті кипариси на схилах скель і море,
байдужо сіре, бо лиш озера ясністю багаті.
У нас почався тихий, кволий дощ, а десь солдати віддавали честь.
«Це не грего — це сироко», — безтурботно лунало в повітрі,
Хоч знали ми, що ранком світ збідніє на нас
і на жінок, що поряд з нами спивають сон,
й на спогади, що ми були давно колись чоловіками.
Наступний ранок готував — ніщо.
«Цей вітер нагадав мені весну, — казала подруга,
що йшла поруч зі мною, єством своїм уся удалечінь.—
Весну, що почалась раптово, взимку.
А море замкнено.
Вона прийшла зненацька. Минуло стільки років.
Де ж бо смерть?..»
Марш траурний блукав попід дощем.
Як гине чоловік? Чомусь тоді ніхто про це не думав.
А хто замислювався, то в згадці мандрував в старий літопис
Часу хрестоносців чи битви, що струснула Саламін.
Та смерть — це те, що поруч з нами, тут. Як зникне чоловік?
В житті — приваба, що кожен з нас одержить смерть свою,
яка нікому більше не належить.
Згасало світло над похмурим днем. Чи варто долю нам тепер
вирішувать?
Наступний ранок похоронить все, і навіть руки...
Жінку закують рабинею біля чужих джерел, і діти
будуть там, в каменоломнях.
Моя кохана йде поруч зі мною, співаючи згвалтовані пісні:
«РАБИ... ВЛІТКУ... НАВЕСНІ...»
Хтось згадував старих учителів, що залишили сиротами нас.
Якесь подружжя спрагло шепотіло:
«Мені набридли сутінки. Пішли додому і засвітим світло».

З грецької переклала Людмила Скирда

Несучи на собі весь свій пожиток, плем'я бушменів вирушає на пошуки нового пристановища.

ЕЛІЗАБЕТ
МАРШАЛЛ-ТОМАС

ПОДОРОЖІ І ВРАЖЕННЯ

МИСЛИВЦІ КАЛАХАРІ

Під час нашої першої експедиції, метою якої було вивчення життя африканських бушменів, ми кілька тижнів колесили по неозорих просторах Калахарі, не зустрічаючи жодної живої душі. Лише де-не-де натрапляли ми на невеличкі трав'яні «скерми»—курінці, що правлять бушменам за тимчасову домівку, бо ці жителі великої напівпустелі в центральній частині Південної Африки ведуть кочове життя й на одному місці залишаються рівно стільки, скільки воно може їх прогодувати.

Нашим провідником і перекладачем був старий бушмен, що вже довгий час працював на фермі в білого хазяїна. Народжений у Калахарі, він і досі добре знав її простори. День у день їздив він у кузові нашого грузовика, уважно вдивляючись у низькі кущі, якими поросли горби й рівнини цієї місцевості.

Нарешті одного дня в червні — а тут це сухий і холодний місяць—наш провідник стукнув долонею по

даху кабіни — цей сигнал означав, що треба зупинитися. Коли ми загальмували, він вказав рукою на високу траву й прошепотів:

— Там люди!

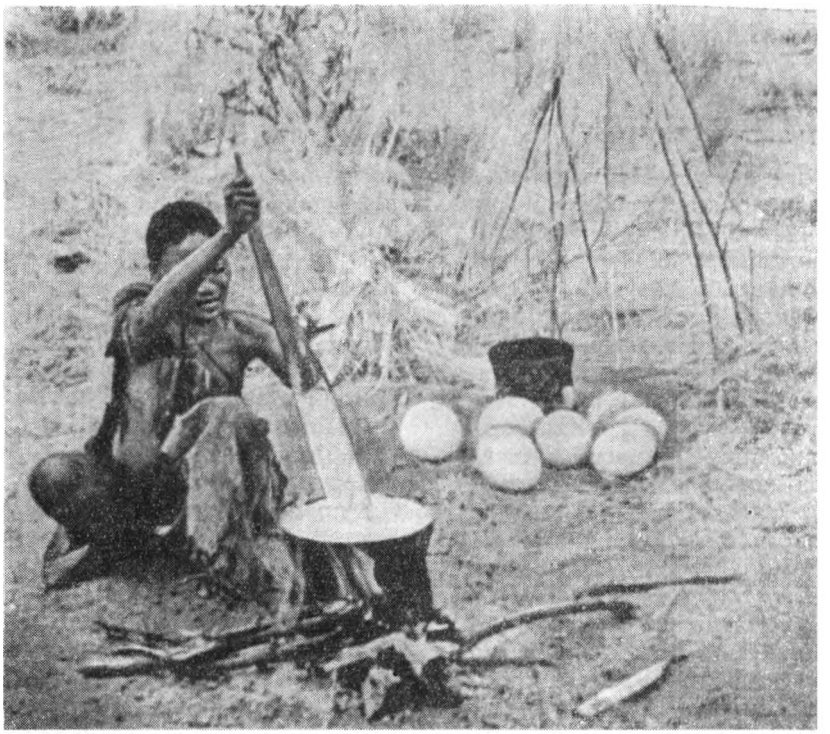
Придивившись, ми побачили три невеличкі темні плями, що майже зливалися з травою. Ось одна з них ворухнулася; це було обличчя чоловіка. Дві інші зникли.

Чоловік підвівся й почав несміливо наближатися до нас. Потім зупинився — на далеченькій-таки відстані. Невисокий — не більше п'яти футів на зріст—він стояв на дуже рівних, стрункіх ногах. Руки його були худі, він не мав при собі ніякої зброї. За одяг бушменові правила тільки шкіряна набедрена пов'язка; зроблена з цього ж матеріалу сумка висіла на мотузці через плече.

Він стояв мовчки, нерухомо й дивився на нас із сором'язливою й водночас якоюсь благальною усмішкою на обличчі.

Ми вийшли з кабіни й здалеку показали йому пачку тютюну. Він наблизився, обережно взяв її й поклав до сумки. Закурити не наважився, бо бушмени інколи побоюються, що незнайомці можуть підсипати їм у тютюн отруту. Щоб розвіяти його побоювання, наш перекладач попросив у нього щіпку, набив свою люльку й закурив — дивись, мовляв, ніякої шкоди!

Тоді наш новий знайомий присів навпочіпки, видобув з сумки стару мідну гільзу від мисливського набою, наповнив її тютюном і прикурив од сірника, запропонованого перекладачем. Він глибоко затягнувся, але диму не випустив, потім ще двічі затягнувся, не видихаючи, якийсь час посидів, затамувавши подих, плюнув і... ще раз затягнувся! Ми стояли зачудовані й витріщалися на нього. Нарешті, бушмен випустив цілу хмару си-

Смачний буде омлет із страусових яєць! А шкаралупа теж стане в пригоді — бушмени зберігатимуть у ній воду.

В своїх іграх діти наслідують дорослих: дівчата будують «єнерм» — бушменське житло

нього диму — і блаженство розлилося по його обличчю.

— Ах! — зітхнув перекладач, задоволений не менше від нього.

І наш провідник, і новий знайомий належали до племені кунг — одного з бушменських племен, що населяють пустелю Калахарі. Вони перекинулися між собою кількома фразами, дивною, схожою на пташину, мовою, і провідник сказав, що цю людину звуть Кві. На неголосний оклик Кві з високої трави підвелися його супутники — власне, його сім'я: дві жінки, троє хлопців і старий.

На жінках були шкіряні накидки, або «каросси» — оброблені шкури антилоп. В сумці за спиною одної з них сиділо немовля. Сумка другої була наповнена хмизом. Трималися обидві дуже соромливо — навіть не наважувалися підвести очі, щоб як слід оглянути нас. Це були дружина Кві — Куше та її незаміжня сестра Унгка. Найменшого сина Кві звали Гао, причому завжди з епітетом: Маленький Гао. Старий доводився Кві тестем, його звали Старий Гао.

Вибір імен у жителів Калахарі невеликий — якось ми познайомилися з іншим бушменом на ім'я Гао, обох дружин якого звали Куше, а обох дочок — Ксама. Тимто до імен тут додають різні епітети—почесні, як-от Кві-Мисливець, Мужній Тома, Старий Гао, або ласкаві: Немовлятко Ніса, Маленький Гао. Зустрічаються й зневажливі прізвиська — скажімо, Гао-Великі Ноги, Кривий Кві, Ледачий Кві.

Нашого нового знайомого, до речі, звали саме Ледачий Кві, бо він не дуже добре володів мистецтвом полювання.

Ми спитали в нього, де живе його сім'я.

Він зробив невиразний жест — мозляв, там, у траві.

Ми спитали, чи можна нам приєднатися до нього, пояснивши, що хочемо дізнатись, як живуть бушмени.

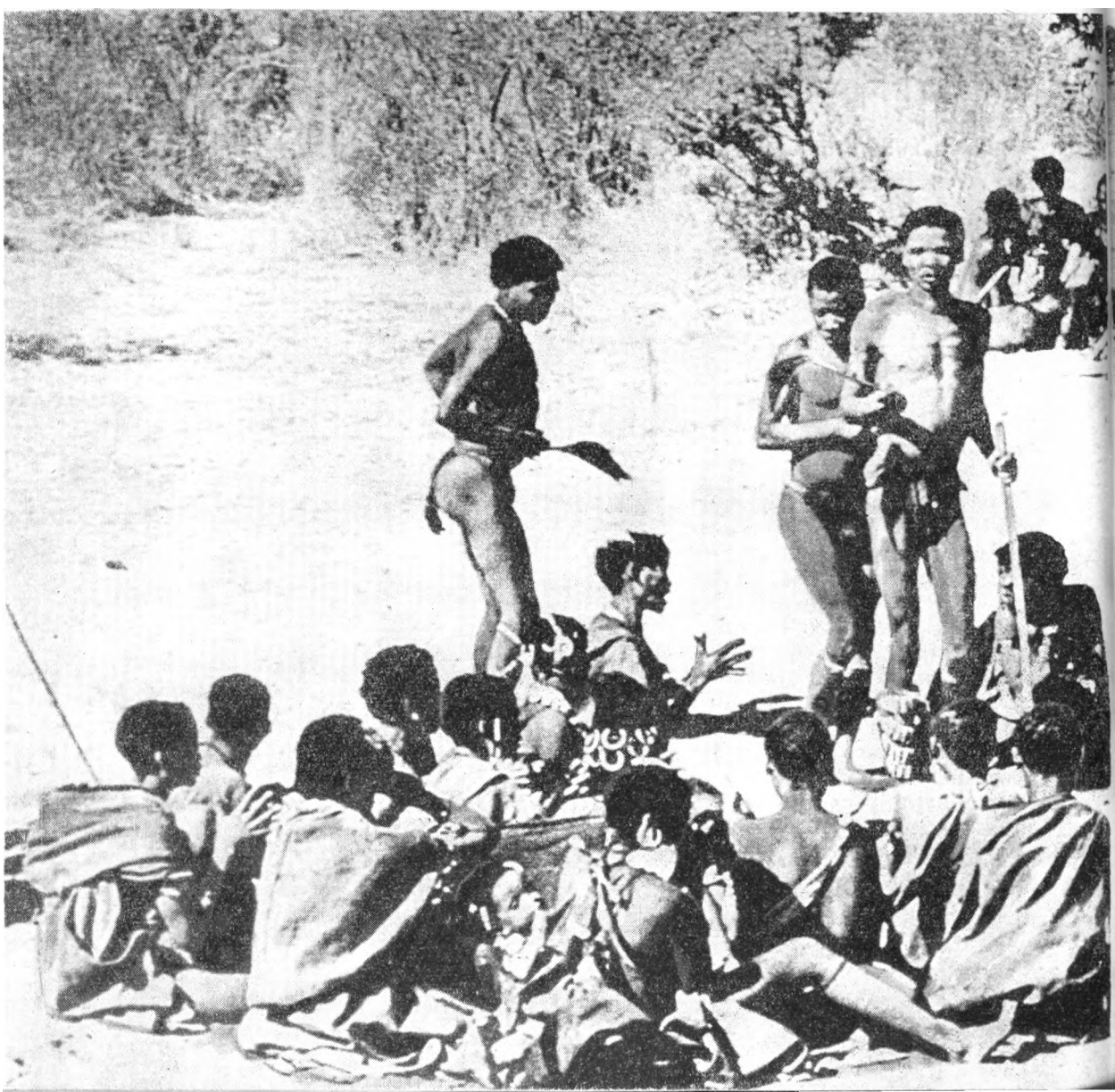
Він кивнув — явно тому тільки, що боявся нам відмовити. І відразу ж додав, що збирається переходити на нове місце.

Ми спитали, чи можна нам супроводжувати його.

Він знову кивнув.

Тоді ми спитали, куди са-

Ритуальний танець: бушмени відганяють злих духів...

ме він ітиме. У відповідь він розвів руками — мовляв, не знаю.

На мить ми розгубилися. Потім спитали, чи не збирається він приєднатись до інших бушменів.

Він ввічливо відповів — атож, мовляв, збираюсь.

Ми запропонували йому подорожувати далі з нами — на машинах.

Ледачий Кві не відмовився, отже, ми запросили його та його сім'ю на грузовики.

Перед тим, як прийняти наше запрошення, Ледачий Кві, його старший син і старий Гао пішли назад по свої луки й стріли. Вони сховали їх у траві, бо, зустрічаючись з незнайомцями, бушмени завжди кладуть зброю на землю. За їхньою традицією, вітати когось із зброєю в руках означає виявляти войовничість, тобто, поводитися дуже нечемно.

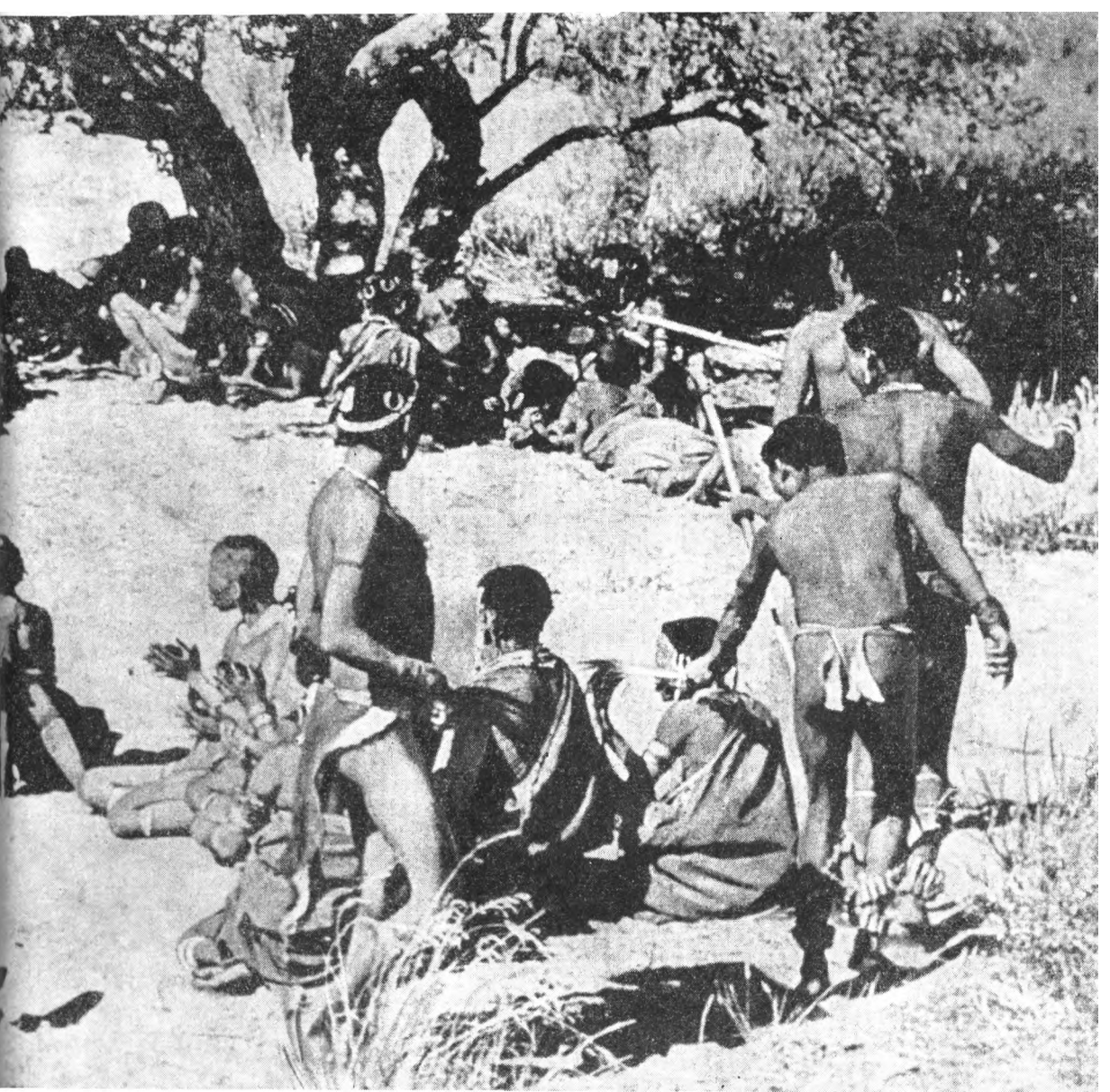
Ми підозрівали, що Ледачий Кві не хоче показувати нам, де саме стали зараз табором люди його племені. Втім, порадившись із своїм тестем, він вказав, нарешті, в якому напрямку нам треба їхати, і ми вирушили в дорогу.

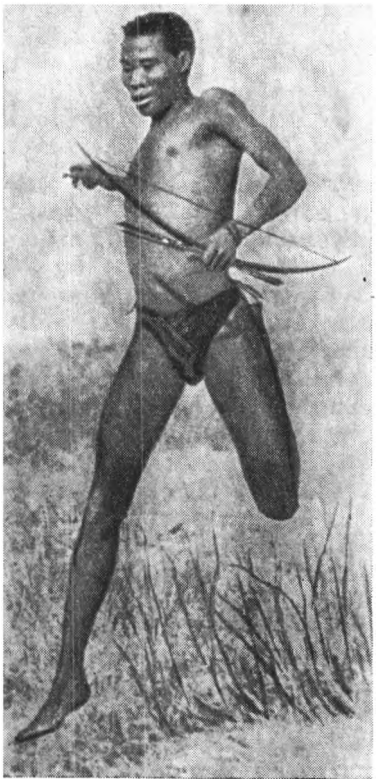
Тільки згодом ми дізналися, що бушмени так залякані європейцями, що бояться відмовити їм у будь-якому проханні. Цю боязнь легко зрозуміти, якщо зважити на рушниці білих.

В судах Південно-Західної Африки бушмени часто визнають себе винними в злочинах, яких вони ніколи не чинили. Білий суддя запитує, скажімо, чи вбив бушмен вівцю з отари, що належить білому фермеру, і заарештований, намагаючись поводитися якомога чемніше, сором'язливо всміхається й дає ствердну відповідь.

Бушмени — не воїни. Вони уникають суперечок і конфліктів, а людей, що не належать до їх племені, вважають, як правило, небезпечними, надто різкими й невитриманими — словом, багато де в чому схожими на хижаків. Цікаво, що в мові племені кунг є слово «гома», що означає «тварина без копит», тобто лев, леопард, гієна і — не-бушмен.

Білі фермери, яким потрібні дармові робочі руки, вчиняють наскоки на бушменські племена і — якщо називати речі своїми іменами — беруть людей у рабство. Іноді білі викрадають дітей, добре знаючи, що батьки обов'язково прийдуть слідом. Рабам забороняють виходити за межі ферми.

Мисливець Кривий Кві на полюванні

Можливо, і Ледачий Кві погодився на всі наші пропозиції тільки тому, що не хотів дратувати білих. Та все ж він знайшов компромісний вихід — привів нас не до табору своїх одноплемінників, а до водоймища, тобто до місця, що дуже рідко трапляється в засушливому вельді.

Як тільки ми повиходили з машин, Куше з сестрою почали збирати траву й гілля для спорудження скермів. Незабаром нехитрі курінці були готові. В одному влаштувався Ледачий Кві з дружиною й дітьми, в другому — сестра Куше.

Для Старого Гао місця не знайшлося. Тоді, щоб створити для себе хоч якусь подобизну домівки, старий встромив у землю маленький кілок і поклав поряд з ним свої речі.

На цьому будівництво табору було завершене; весь він умістився під покровом одного великого дерева.

Після цього Кві й Гао почали, як кажуть бушмени, «викручувати вогонь» — у найстародавніший спосіб, за допомогою двох сухих і твердих дерев'яних паличок.

Вогонь видобувають тільки чоловіки-бушмени, жінкам виконувати цей ритуал заборонено.

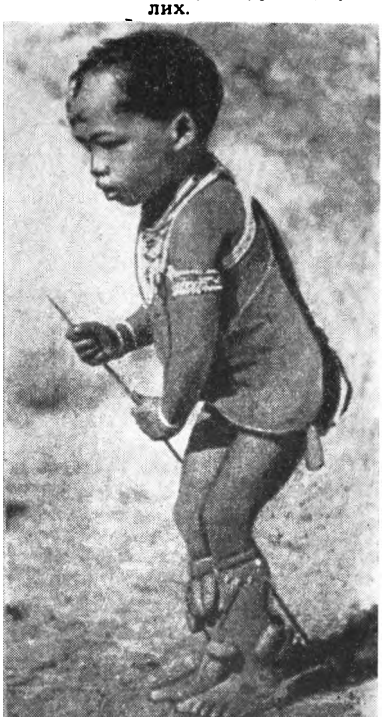
Коли велика група бушменів стає табором на новому місці, вогонь розпалюють двоє найстаріших членів племені, причому роблять це вони де-небудь на спеціально обраному місці, подалі од скермів. Потім кожен бушмен вихоплює з цього вогнища гілку з язичком полум'я й несе до свого куреня.

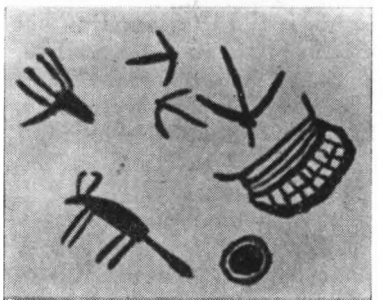
Цією маленькою церемонією жителі Калахарі, очевидно, віддають шану вогню — джерелу життя.

Спочатку, розповідає бушменська казка, вогнем володіла тільки одна маленька пташка, і вона не хотіла ділитися ним ні з ким. Ця пташка навіть ховала свої вогняні (тобто дерев'яні) палички, щоб жодна жива душа не вивідала її таємниці. Та одного дня Великий Бог вистежив цю пташку, підглянув, як вона видобуває вогонь, і вкрав у неї палички.

Великий Бог так розсердився на пташку, що потрощив ті палички на сто уламків і розкидав їх по землі. Відтоді в усіх людей на землі є вогонь, бо, як кажуть бушмени, «в кожному дереві сховане полум'я».

Хлопчисько повторює рухи дорослих.

Малюнки бушменів племені кунг.

Одного ранку, незабаром по тому, як ми розташувалися там, у нашому таборі з'явилися двоє бушменів-мисливців. Ми дали їм тютюну, але протягом усього дня вони трималися подалі од нас. Переконавшись, нарешті, в тому, що нас нема чого боятися, вони зникли — і наступного дня повернулися з своїми сім'ями. А за тиждень над водоймищем розлягався вже багатоголосий гомін, і вночі табір наш освітлювали десятки вогнищ.

Щоранку кілька бушменів сідали недалеко від наших наметів і непомітно — краєчком ока — спостерігали, як живуть білі. Бушмени вважають, що витріщати на когось очі — нечемно, а запитувати про щось незнайомця — просто грубо, бо в кожному запитанні, мовляв, завжди ховається якась підозра. Не знаючи цього, ми, звісно, тільки те й робили, що розпитували наших нових знайомих. Та одного дня, коли ми сказали вождеві племені, що готові відповісти на всі його запитання, він промовив:

— А в мене їх немає — адже я цілком довіряю вам.

Довіра, мир і взаємодопомога — ось три стовпи, на яких тримається спосіб життя бушменів. Без них вони просто зазнали б поразки в боротьбі за існування.

Сварливу людину можна було б терпіти в товаристві з п'яти—десяти чоловік,

Грізна зброя бушменів Калахарі — стріли з отруєними наконечниками.

Наш друг Старий Гао.

що залежать одне від одного і живуть у тісному сусідстві, та ще й де-небудь у місцевості настільки віддаленій, що незнайомого обличчя не бачиш там по кілька місяців. Відсутність взаємодопомоги мала б фатальні наслідки для старих і хворих, для матерів з новонародженими дітьми, словом, для всіх, хто неспроможний добувати собі їжу. Егоїзм бушмени вважають тяжким гріхом. Людину, яка не ділиться всім, що має, з іншими, вони порівнюють з «левом, що їсть у пустелі на самоті».

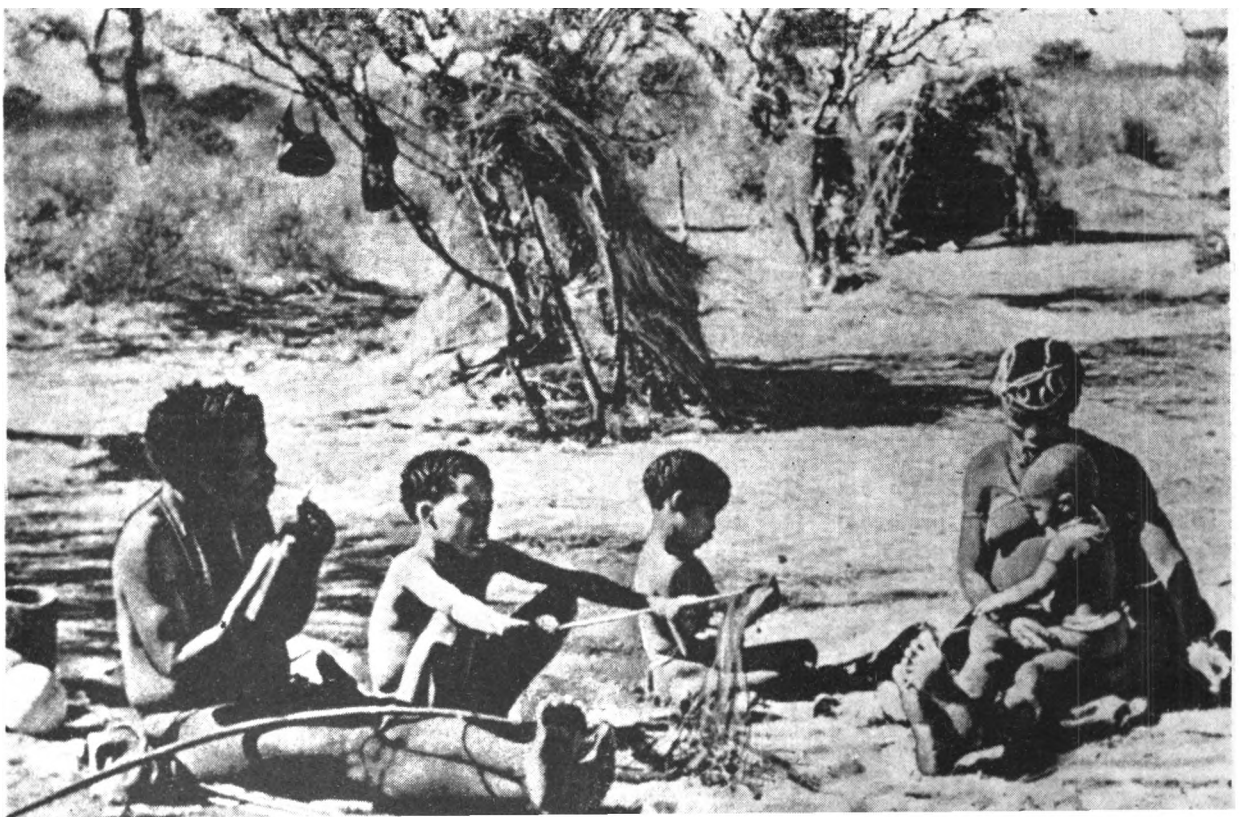
На протязі двох років, проведених нами коло того водоймища, не трапилося буквально жодного випадку крадіжки. Зате бували епізоди зовсім іншого характеру. Коли ми залишали ту місцевість після першої експедиції, вождь одного з племен бігом наздогнав мій автомобіль, щоб повернути шестидюймовий відрізок

Перша здобич юного мисливця.

дроту, що його хтось із нас викинув або загубив. З цього дроту мисливець міг би виготовити наконечник для

Син допомагає батькові виготовляти стріли.

стріли. В торгівлі з неграми-банту бушмени віддають за таке багатство шкуру великої антилопи. Коли вождь почув, що може залишити цей дріт собі, на обличчі його відбився радісний подив: він зовсім не розраховував на це.

Бушмени кажуть, що сонце приносить смерть. В посушливий сезон світило й справді вбиває тварин, людей, усе, що росте.

Ледачий Кві якось розповів нам історію про те, як саме смерть уперше прийшла на землю. Сталося це після того, як Заєць посварився з Місяцем. Заєць твердив, що всіх тварин, які помирають, треба закопувати, щоб їхні трупи не смерділи. Місяць же наполягав, що всі істоти через деякий час після смерті мусять знову воскресати.

Заєць розлютився й подряпав кігтями обличчя Місяця, залишивши на ньому сліди, видні й по сьогодні. Місяць, у свою чергу, розбив Зайцеві губу сокирою. А потім кожного спіткала доля, яку він обстоював. Тому Місяць стає все тоншим і тоншим, вмирає, а потім оживає знову; зате коли вмирає заєць, то він вмирає назавжди.

— І люди теж, — сказав Ледачий Кві. — Ми теж вмираємо назавжди.

На диво прудконогі й витривалі, мисливці Калахарі іноді просто заганяють антилоп, переслідуючи їх, аж доки тварини, знесилившись, падають. Але переважно бушмени полюють за допомогою луків і отруєних стріл.

Отруту для своєї зброї вони видобувають з ляльок жучків, що живуть у землі під деревом марула. Кілька краплин отрути на наконечнику стріли вбивають антилопу, а одної краплини досить, щоб убити людину.

Жінки не мають права торкатися мисливської зброї й не беруть участі в полюванні. Перед полюванням чоловікові не дозволяється обіймати свою дружину, бо йому обов'язково не пощастить.

Нам розповідали про бушмена, який порушив це правило перед полюванням на буйвола. Буйвол кинувся на людей, і, тікаючи, вони кричали своєму необачному товаришеві: «Ось бачиш, що ти накоїв!» Повернувшись, вони знайшли закривавлений труп грішника й сказали, звертаючись до нього: «Треба слухати, що кажуть люди».

Бушмени вирушають на полювання рано-вранці, до схід сонця, коли повітря ще холодне й над землею клубочиться туман. Вийшовши з табору, вони розходяться по одному й по двоє, зрідка й більшими групами.

Помітивши дичину, мисливець пригинається й далі крадеться вже так, що над травою видно тільки його спину. Бушмени кажуть, що, завдяки їхньому маленькому зросту, коли вони крадуться, пригнувшись, антилопи сприймають їх не за людей, а за якихось невеличких звірів і не лякаються.

Підійшовши якомога ближче до своєї жертви, мисливець випускає в неї стрілу за стрілою, потім біжить слідом, стріляючи на ходу, і тільки коли відстань між ним і твариною стає надто великою, повертається, щоб зібрати стріли. По тому він повертається до табору.

З того, як мисливець поводиться, йдучи до свого куреня, інші вже знають, що він підстрелив звіра, а сам він мовчить. Але наступного ранку, на чолі багатьох своїх одноплемінників, мисливець вирушає на розшуки підстреленої тварини.

Мій брат Джон одного разу приєднався до такої групи. Йдучи по заплутаних слідах, вони, нарешті, побачили пораненого буйвола, який уже здихав від отрути. Та навколо буйвола сиділо кілька левів — царі звірів збиралися поласувати чужою здобиччю.

Але мисливці й не думали відступати. Висловлюючи в дуже чемних виразах своє право на здобич, але водночас кидаючи камінці, гілки й грудки глини, вони підійшли до левів майже впритул. Леви погарикали, погарчали, але врешті-решт відступили і забралися геть.

В мого брата не було ніякої зброї — тільки фотоапарат у руці, а мисливська отрута не встигла б убити левів, якби ті вирішили чинити опір. І все ж бушмени зовсім не вважали, що зробили якийсь сміливий вчинок.

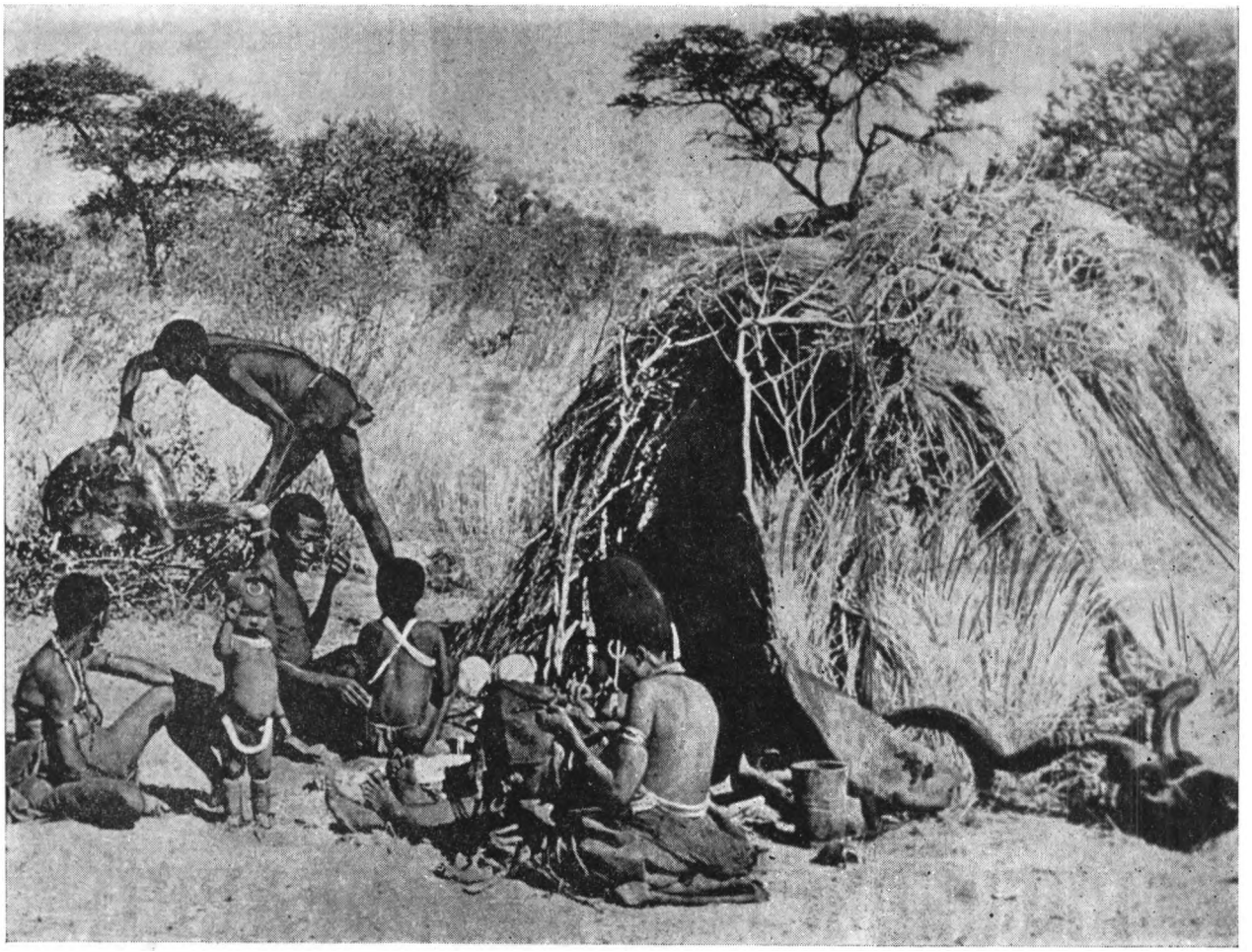
— З левами ми завжди так розмовляємо, — сказав один з мисливців.

Хлопчики-бушмени починають полювати змалку — спочатку в іграх, а потім всерйоз, бо вже в десять-одинадцять років вони супроводжують своїх батьків, навчаються підкрадатись, вистежувати, орієнтуватися на місцевості.

Найжахливіша річ для бушмена — загубитися у вельді. У бушменів є пісня про мисливця, який збився з дороги, довго блукав і десь надвечір побачив під деревом людину.

Мисливець біжить до тієї людини, радісно думаючи, що тепер він не буде самотній, що в нього з'явився товариш, з яким можна буде скоротати ніч біля вогнища. Та, підбігши до дерева, він з жахом бачить, що перед ним не людина, а старий пень.

Щоб запобігти нещасним випадкам, бушменам доводиться мати справу з духами померлих, бо духи, на їх думку, приносять смерть, голод і хвороби. За звичайних обставин імена духів вимовляти не можна, бушмени танцюють уночі й під час танців викликають духів,

Гао Великі Ноги білує тушу антилопи. Потім він поділився м'ясом з родиною Куцого Кві, який допомагав йому вистежувати здобич.

проклинаючи їх за їхні чорні діла.

Такі танці влаштовують раз на місяць або частіше, якщо трапляються якісь нещасні випадки.

Під час нашої передостанньої експедиції мисливця на ім'я Куций Кві ужалила отруйна змія. Коли ми знайшли його, в нозі вже розпочалася гангрена. Кілька членів нашої експедиції повезли бідолаху до найближчого міста.

На протязі кількох ночей в нашому таборі танцювали, бо Куций Кві був загальним улюбленцем і, незважаючи на свій надзвичайно малий зріст, дуже вправним мисливцем. Чоловіки посипали голови розпеченим вугіллям, стрибали через ритуальні вогнища, а потім кидалися в кущі — відганяти й проклинати злих духів. Вранці сонце освітлювало знесилених, простягнених на землі людей.

Незабаром по тому ми розпрощалися з нашими друзями-бушменами, пообіцявши повернутися наступного року.

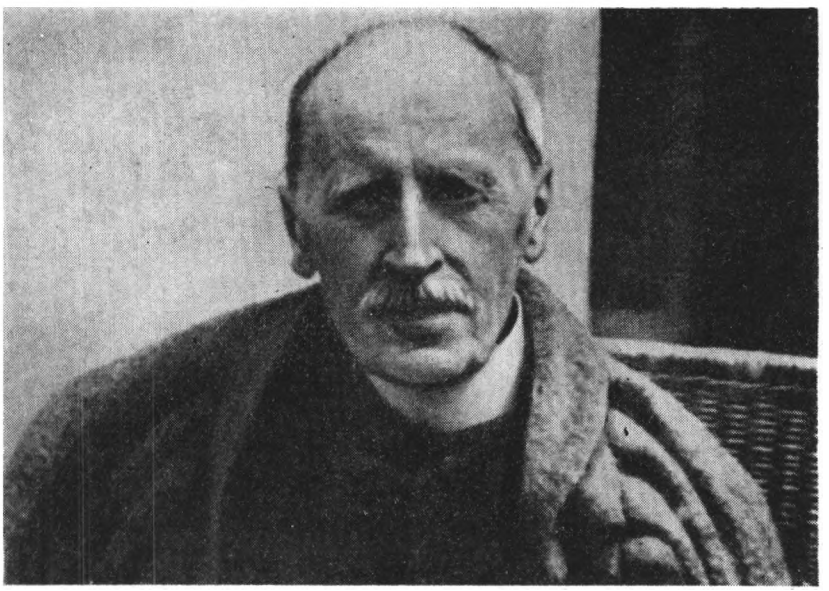
— Ми прислухатимемось, чи їдуть ваші машини, — сказав Ледачий Кві.

Що ж до Куцого Кві, то ми домовилися в лікарні, що йому зроблять дерев'яну ногу й привезуть його назад до табору. В Калахарі дерев'яна нога буде зручніша за металеву, бо металеву там не полагодиш і не замінш.

За рік мій брат знов повернувся до Калахарі. Там він дізнався, що багато бушменів чекало появи наших грузовиків, і тому, коли білі фермери примчали на своїх машинах, щоб захопити нових рабів, бушмени не поховалися, гадаючи, що це їде наша експедиція. Білі погнали в рабство багатьох наших друзів, і серед них і Ледачого Кві.

Ця доля обминула, проте, Куцого Кві, і коли він почув про приїзд мого брата, то пройшов пустелею на своїй дерев'яній нозі сто миль, щоб побачитися й побалакати з ним.

Скорочений переклад з англійської

МИХАЙЛО СТЕЛЬМАХ

ВИСОКОЧОЛИЙ СИН ФРАНЦІЇ

Із раннього ранку синьоокої Франції вийшов її високочолий син Ромен Роллан. Із раннього ранку одні художники виносять туман, а другі — зорі. Тумани гинуть, зорі залишаються людям, вічності! І сьогодні Ролланові зорі, Крістофові зорі залітають у наші очі, у наші зачаровані душі!

Чому ж нас так хвилює могутній епос Роллана? Я думаю тому, що Ромен Роллан, як прадавні пророки, чув свою зелену і сиву землю босими ногами, і тому, що сива історія була для нього не кладовищем фактів, а матір'ю великих душ, і тому, що він дивився у вічі нової історії, як воїн і мислитель, і тому, що він свою поетичну пристрасть не важив, як аптекар, а всю — до останку віддавав людям!

Ромен Роллан — це вверх підняте крило Франції!

Тоді коли безкрилі і злобні, продажні і повзучі, з гвинтівкою в руках, з галетою у зубах посунули на нашу молоду республіку, ми почули пристрасне слово Роллана «Про наших російських братів».

Спасибі вам, наші французькі брати, що ви дали світу великого художника, великого інтернаціоналіста Ромена Роллана.

І сьогодні я бачу його, живого не в «великолепном равновесии души», а в гніві борця на тих, хто кидає хрести бомбовозів на ту зелену і сиву землю, де борються наші в'єтнамські брати!

І не в бронзі пам'ятників бачу його скульптурне чоло, а в боротьбі за живу правду, за прометеєве слово і за героїчний характер. Ось таким він пішов од нас у легенду, ось таким він стоїть поруч з тими, хто достойний легенди!

ЛЕОНІД ПЕРВОМАЙСЬКИЙ

ЗУСТРІЧ З РОЛЛАНОМ

Влітку 1935 року Андрій Васильович Головко і я одночасно одержали телеграфне запрошення прибути до Москви.

Обидва ми не знали, для чого нас запрошують, і їхали, не приховуючи один від одного мовчазного здивування. Але надворі був липень, обабіч залізниці дозрівали хліба, білі хмари купчились у синьому небі, ми були на тридцять років молодші — здивування наше потроху минало, і в Москву ми приїхали в святковому настрої, причину якого можна було шукати хіба що в самій поїздці та пов'язаних з нею дрібних людських радощах,— ніяких інших підстав для цього не було.

Тут, хоч і при самім початку, я повинен трохи ухилитися вбік.

Часом здається, що механізм людської пам'яті збудований на кшталт автоматичної фільмотеки, з якої ми можемо за бажанням видобувати законсервовані на тривалий час плівки з нашими враженнями. А проте це зовсім не так. Виявляється, що невтомна свідомість без нашої участі і незалежно від нашого бажання час від часу перемонтовує фільми нашої пам'яті, одні кадри, яким ми раніше не надавали значення, подає крупним планом, на інших, здавалось би, дуже важливих, спиняється лише побіжно, а треті зовсім вирізає своїми безжалісними ножицями. Відбувається процес переусвідомлення відомих фактів і явищ, який ми не можемо навіть проконтролювати, не те що спинити.

Отже не слід вимагати від мене протокольного викладу того, що було тридцять років тому. Коли б я й хотів, це неможливо. Невтомний монтажер — час уже проробив свою роботу, доводиться тепер покладатися не стільки на себе, скільки звірятися на нього.

В Москві ми довідались, що нас запрошено на письменницьку зустріч з Ромеком Ролланом.

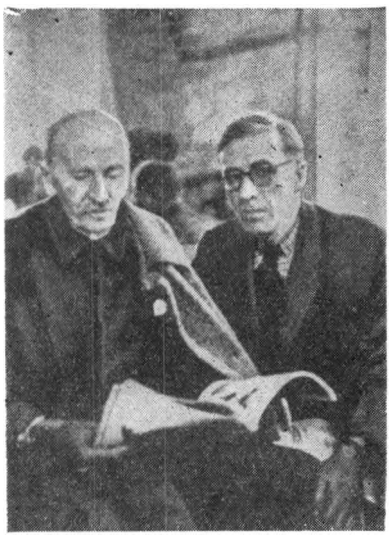
Можна було запитати, чому мета запрошення трималася в секреті? Таке питання виникло тоді, виникає воно й тепер. Можливо, нам хотіли зробити приємну несподіванку, але натомість тільки приголомшили, якщо не обох, то мене в усякому разі. Для мене це була велика честь: я був молодим письменником, мені щойно минуло двадцять сім років, були письменники старші і, як кажуть, геть-геть славніші... Чому не запросили їх? Важко знайти пояснення примхам випадку.

Роллан жив на дачі Олексія Максимовича Горького, на березі Москва-ріки. Я був так схвильований наступною зустріччю, яка, я добре розумів це, для мене означала можливість хіба що побачити живого Роллана, що не помітив, як і з ким виїхав з Москви, не запам'ятав ні дороги в Горки, ні навіть самого прибуття на місце, де мало статися чудо.

Не могло не бути якихось посередніх ланок між номером в готелі, де ми жили з Андрієм Головком, і хвилинами пам'ятної зустрічі, але їх, мабуть, також вирізав своїми ножицями згаданий вище монтажер, — в моїх спогадах я бачу себе одразу в невеликому, кепсько освітленому і через те похмурнуватому залі на першому поверсі Горьківської дачі.

Я вже був тут рік тому, під час першого письменницького з'їзду, але нічого не пам'ятаю і нічого не впізнаю.

Два столи поставлено літерою «т». Навколо довгої ніжки тієї літери сидять письменники, за верхньою короткою перетинкою — Ромен Роллан. На зсутулені його плечі накинуто натурального кольору верблюжої вовни плащ з пелериною. Тонке обличчя здається сірим, брови кущаться над

Ромен Роллан і Ф. Мазереель.

тьмяними очима. Роллан весь час тонкими і довгими нервовими пальцями поправляє плащ на плечах, йому холодно; він скидається на великого хворого птаха, який втягує голову в плечі, сидячи на своїй скелі.

Мені добре видно двері ліворуч в кінці залу. На порозі, спиною до нас, на простій табуретці сидить Олексій Максимович, я бачу його щоку, колючий кінчик вуса і цигарку в очеретяному мундштуку, який він не виймає з рота. Марія Павлівна, дружина Ромена Роллана, стоїть біля Горького, тримаючись рукою за одвірок, і дивиться в зал.

Я був уважним і захопленим читачем Ромена Роллана. За сторінками його книг вимальовувався для мене образ художника, такий величний, яскравий і чистий, що саме існування його бачилося мені легендою, такою ж прекрасною, як міф про Прометея. Образи, створені Ролланом, чуття, ним висловлені, думки, ним проголошені, здавалося, не могли походити від звичайної смертної людини. Реальність творчості Роллана відокремлювалася для мене від реальності його існування. Він жив, уявлялося мені, не у Франції чи Швейцарії, і навіть, не у французькій літературі. Я бачив його в Долині Титанів, де не мають значення ні простір, ні час, ні походження, ні мова, ні рід діяльності, — у тій Вічній Долині, вхід до якої одкритий тільки найпрекраснішим представникам роду людського.

Там, переступивши межі віків, живуть одночасно автор «Дон-Кіхота» і творець «Злочину й покарання», там же і в той же час Мікеланджело лежить на спині на високому риштуванні і розписує своїм пензлем склепіння Сікстінської Капели, вслухаючись у могутнє, як подуви світової бурі, звучання Дев'ятої симфонії.

Там не мають значення ні чини, ні ордени, ні академічні звання, ні інші блискучі прикраси, які так полюбляють люди мистецтва, з тих, що не вірять у посмертну тривалість своїх творінь.

Там мужицький син Іван Франко, як рівний, розмовляє з римським імператором Марком Аврелієм, середньовічний волоцюга і злодійчук Франсуа Війон не губиться, зустрівшись з графом Львом Толстим, а поручик Михайло Лермонтов в субординації людської гідності вищий, ніж генерали Дубельт чи Бенкендорф, які стоять на незримому кордоні тієї Вічної Долини перед спущеним шлагбаумом.

Але повернемось в похмурнувату залу на першому поверсі Горьківської дачі. Тут саме почалися промови. Лев Нікулін читає з блокноту по-французьки. Я давно знаю автора книги «Час, простір, рух», знаю його скептичну манеру висловлюватись, — ніколи не думав, що він може так ніяковіти і хвилюватися. Як школярка, хвилюється і Маріетта Шагінян. Вона також промовляє по-французьки, промову її також переписано, але великими літерами на великих аркушах паперу, вони тремтять у неї в руках.

Нікулін, промовляючи, стояв по ліву руку від Роллана. Шагінян промовляла з місця. Роллан уважно її доброзичливо слухав їх, хоч був більше ніж стомлений. Заважкий плащ сповзав у нього з плечей, він не поспі-

шаючи вертав його на місце. Я стежив за його тонкими руками. Дивлячись на них, можна було читати його думки.

Вже не пам'ятаю, — і це також, мабуть, провина безжалісного монтажера, — як біля Роллана виник один з тодішніх тимчасово присутніх при літературі, дуже милий чоловік, який мав проте одну істотну ваду: щиро був переконаний, що все знає, все розуміє, а тому може всіх і кожного повчати.

Починається довга промова, в якій незграбні компліменти на адресу гостя, що не може не почувати їх надмірності та фальші, перемішано з поверховими літературними сентенціями. Промовець у розпалі власного красномовства дедалі грізніше насувається на Роллана і говорить йому майже в тім'я. Промові немає кінця. Захисними рухами Роллан вгортається в свій плащ, немов хоче одгородитися від зливи слів, що падають на нього. Горький, високо піднявши брови, грізно повертається обличчям в зал. У Марії Павлівни перелякані очі. А промовець буквально висить над Ролланом, він то складає як псаломщик руки на череві, то дидактично розставляє вказівним пальцем крапки й тире у викінчено порожніх періодах своєї промови.

Письменники намагаються не дивитись один на одного.

Тихенько підвівшись, щоб не грюкнути стільцем, я навшпиньках подався до виходу з залу. На порозі я мимоволі озирнувся — Ромен Роллан дивився на мене з неприхованою заздрістю: він не міг наслідувати мій приклад.

В тому, що моє тодішнє враження не було помилковим, я переконався, прочитавши недавно щоденниковий запис Ромена Роллана від 10 липня 1935 року, присвячений прийому однією з численних делегацій, які втомлювали його в ті дні.

На стежці біля великої клумби перед ганком дачі курили Дем'ян Бєдний та Олександр Безименський. Дем'ян, з яким ні до того, ані після того мені не доводилося розмовляти, накинувся на мене з такою вбивчою іронією, ніби ніхто інший, а саме я несу відповідальність за оту нещасну промову, яка й його з Безименським виштовхнула на свіже повітря.

Відбившись якимось жартом від нападу. Бєдного, я подався дерев'яними сходами на берег Москва-ріки.

Коли, викуривши на березі не одну цигарку, я повернувся в зал, промовець, витираючи лисину, саме сідав на своє місце.

Перекладач нахилився до Роллана. Письменник втомлено глянув на нього і той зрозумів — перекладати не треба.

Здається, саме після цього Ромен Роллан тихо спитав:

— Тут присутній поет Антокольський?

В кінці столу не підвівся, а буквально як чортик з табакерки вискочив невисокий худорлявий чоловік з палкими неспокійними очима, з чорним метеликом галстука на шиї, і вимахнув руками, неначе хотів ухопитися за повітря.

Роллан, усміхнувшись, попросив Антокольського про-

Малюнки Ф. Мазерееля.

читати його вірш «Санкюлот».

І мій майбутній друг Павло Антокольський, якого я побачив тут уперше, почав викрикувати з невмотивованими паузами, які викликалися надмірним хвилюванням:

Моя мать колдунья или шлюха,
А отец какой-то старый граф.
До его сиятельного слуха
Не дошло, как юбку разорвав
На пеленки, две осенних ночи
Выла мать, родив меня во рву.
Даже дождь был мало озабочен
И плевал на то, что я живу.

Голос у нього на початку зривався, але згодом він заспокоївся і на яскравому піднесенні з пам'яті прочитав свій великий і справді прекрасний вірш до кінця.

Антокольський замовк, знову невпорядковано вимахнув руками, як плавець, що потопає, і не сів — упав на своє місце. Перекладати знову не треба було, але вже зовсім з іншої причини.

У Роллана було спокійне ясне обличчя, очі випромінювали тепло й прихильність, крізь них можна було бачити його чутливу до щирості й краси душу. Горький, який різко критикував Антокольського на Першому з'їзді, дивився на поета, як на свого рятівника.

Пізніше я міг переконатися, що Павло Антокольський хвилюється і не за таких надзвичайних обставин. Але цього першого хвилювання мені ще ні з чим було порівняти.

Відомий поет немов би складав іспит перед Ромеиом Ролланом, як складали його в той день всі ми, як складали ми іспит щодня і перед Максимом Горьким, з яким мали можливість зустрічатися частіше. Але це був не літературний іспит, тут не мало значення визнання чи невизнання наших талантів. Недосяжно високий моральний авторитет Роллана і Горького примушував кожного з нас замислюватись не над тим, чи гідний я, ім'я рек, звання письменника, — внутрішнє питання було і складніше, й глибше: чи гідний я, ім'я рек, звання людини?

Ромен Роллан і Жан-Рішар Блок.

Ромена Роллана називали «совістю Європи». Для Максима Горького Ромен Роллан давно вже був «Львом Толстим Франції». Та між двома світовими війнами уже не тільки Францію не можна було уявити без Роллана: тепер він належав усьому людству. В ньому з'єднувалось усе краще, що було в гуманістичній культурі минулого, з прагненнями нової епохи, для якої найвищою цінністю стало щастя мільйонів. Ці мільйони не були для Роллана безособовими, як це часто буває для практичних політиків та абстрактних гуманістів. Уся творчість Роллана, вся його діяльність стверджували: не можуть бути щасливими і вільними народи, складаючись з мільйонів нещасливих і пригнічених людей.

Ромен Роллан писав: «Якщо в людині немає величі душі, вона не може бути великою людиною — ні великим художником, ні великим діячем... Важливо *бути, а не здаватися* великим».

Він сам був ствердженням цих слів, і якщо життя якоїсь людини може бути уроком для інших, то саме в житті Роллана, сповненому невдаваної величі, полягає його урок для нас...

...Через два десятиріччя я гостював узимку, в люті морози, у Павла Антокольського в Красній Пахрі. Пізно ввечері я працював в його кабінеті на другому поверсі. Раптом знизу почали долітати до мене два голоси — спокійний, повний глибоких людських інтонацій, голос мого друга, і другий — механічний, однотонний, позбавлений будь-якої виразності, страшний саме своєю невиразністю та одноманітністю. Охоплений незрозумілою тривогою, я поспішив униз. Антокольський розмовляв з незнайомим мені молодим чоловіком. Це не здивувало мене — до нього часто навідувались несподівані й невчасні гості. Але прислухаючись, я з жахом зрозумів, що *цей* пізній гість — божевільний. Одразу ж за тим моя свідомість зробила ще страшніше відкриття: перед нами стояв божевільний вбивця.

Чи охопило його божевілля перед убивством, чи він збожеволів після злочину— тепер уже не можна було зрозуміти. Спустившись з своєю молодою дружиною в одну з станцій метро, він раптом підняв її на руки і кинув під колеса поїзда... Про все це убивця розповідав з страшною одвертістю.

Слова: попереднє ув'язнення, медична експертиза, психіатрична лікарня, неосудний стан — з'єднувалися в мові божевільного в цілком логічні періоди... Це була сповідь. Для цієї сповіді вбивця в лютий мороз приїхав автобусом в одному піджаку, без шапки, з Москви в Пахру.

Тепер настав мій час хвилюватись: чуже збудження до крайньої межі збуджує й мене самого. Я весь час переходив з місця на місце, щоб не почувати на собі очей божевільного, а мій друг, в теплій піжамі, з погаслою люлькою в руці, спокійно слухав божевільну сповідь, в якій дивовижно переплітались станція метро, Лаос і Камбоджа, Едіпів комплекс, інститут фізичної культури і якесь технічне відкриття, до якого нібито мав відношення убивця. Мудрість розуміння й сприймання усіх несподіваних прірв життя була в спокої поета.

Раптом я почув його голос:

— Ви хочете чаю?

Це питання в першу мить здивувало мене, мабуть, ще більше, ніж божевільного убивцю, але тільки в першу мить.

Глянувши на Антокольського, почувши його спокійний, повний людяності, співчуття й гідності голос, я побачив мого друга перед Ролланом в темнуватому залі Горьківської дачі і зрозумів, що він витримав той найважчий в житті іспит, який дає людині право зватися людиною.

Не беруся стверджувати, що кожен з нас, присутніх на тій зустрічі, про яку я розповідаю, так само склав цей іспит і засвоїв урок Роллана, хоч, звичайно, всі ми не раз декларували нашу любов до народу й людства та інші справді високі і справді прекрасні почуття.

Дуже легко любити народ і людство. Ця любов носить до певної міри абстрактний характер і не вимагає від нас великих зусиль. Значно важче любити окрему людину, живу, з усіма її гідностями і пороками, помилками й прозріннями, з героїчним піднесенням до висот, на яке вона здатна, і з прірвами, в які вона так часто, на жаль, зривається. Ця любов вимагає від нас невтомної величі серця. Ромен Роллан був втіленням цієї нелегкої величі, як зрідка хто у наші дні.

Ми не можемо зрівнятися з геніем нашими скромними талантами, але це не знімає з нас обов'язку прагнення до його безстрашної доброти й справедливості.

М. ГЛУЩЕНКО,
Народний художник УРСР

ПОРТРЕТИ ДРУЗІВ

Протягом десяти років, починаючи з 1925, я жив і працював, будучи радянським підданим, у Франції. В перший рік перебування в Парижі я частенько навідувався до радянського повпреда Л. Б. Красіна і, природно, з багатьма своїми майбутніми паризькими друзями знайомився саме у нього вдома. Одним з перших моїх французьких знайомих був сенатор Анатоль де Монзі — людина, яка багато зробила для того, щоб Франція визнала Радянський Союз. Ерудит і меценат, власник цінної колекції картин, де Монзі був і напрочуд гостинним хазяїном, і в нього майже щовечора збиралися художники. Деякі з них писали портрети сенатора. За порадою Красіна зробив це і я, цей портрет став власністю де Монзі.

Відносини між Країною Рад і Францією дедалі стабілізувалися, і вже 1926 року Радянський Союз узяв участь у міжнародній торговельно-промисловій виставці в Ліоні. Генеральним комісаром нашого павільйону був О. О. Ігнатьєв (автор широко відомої книги «П'ятдесят років у строю»), я оформляв павільйон. Відтоді почалася наша велика дружба. Колишній російський військовий аташе у Франції часів І-ої світової війни, Ігнатьєв користувався там великим авторитетом і популярністю. Він приятелював, зокрема, з тодішнім мером Ліона Е. Ерріо, палким прихильником радянсько-французької дружби. На обіді в посольстві я зробив з десяток ескізів його портрета (один акварельний, інші — олівцем). Ми ще кілька разів зустрічалися, а востаннє, майже через двадцять років, — у Москві, в Ігнатьєва вдома. Втім, навряд чи Ерріо впізнав мене: його тоді саме визволили з фашистського концтабору, і він був дуже виснажений — фізично й морально.

Але портрети де Монзі й Ерріо — це результати скоріше випадку, ніж логічного розвитку подій. Серія портретів наших французьких друзів народилася пізніше, ідея створення її належала В. П. Потьомкіну, який в 30-х рр. був радянським повпредом у Франції. Наші повпредство й торгпредство відігравали тоді винятково велику роль у зближенні діячів культури Радянського Союзу та Франції. В торгпредстві збиралися письменники, художники й актори обох країн, точилися дружні розмови, жваві творчі дискусії. Бували тут Лавреньов, Мейєрхольд, вахтанговці, українські письменники й митці: Корнійчук, Микитенко, Панч, Тичина, Бойчук, Седляр та інші (до речі, саме тоді я з ними й познайомився), тут читали свої твори Маяковський, Арагон, Жан-Рішар Блок, в присутності автора обговорювали нові книги Андре Мальро; тут Довженко демонстрував свою «Звенигору»; нарешті, одна за одною влаштовувалися виставки художників.

Починаючи з 1932 року, я писав портрети друзів нашої країни на замовлення Харківського літературного музею (про подальшу долю кожного з цих портретів, часом сумну, можна розповісти багато, але це вже тема окремої розмови). Я написав портрети популярного тоді письменника Віктора Маргеріта, художника й архітектора Франсіса Журдена, Жана-Рішара Блока, Марселя Кашена, Леона Муссінака і, нарешті, Анрі Барбюса.

З Барбюсом я познайомився в редакції журналу «Монд», який він редагував. За його пропозицією я зробив для «Монду» чимало малюнків. З тиждень гостював я у Барбюса в його позаміському будинку. Двоповерховий цей будинок часів Луї-Філіппа вражав безліччю кімнат, закутків, коридорів та несподіваних переходів і старовинними меблями в стилі ампір. Велика веранда під черепицею правила за

їдальню й вітальню одночасно. Тут завжди збиралися друзі письменника, гості, журналісти. Добре пам'ятаю ті обіди у напівтемряві. Барбюс сидів за столом, як патріарх — не писати його було неможливо. Позував він чудово. Власне, це не було позуванням в звичайному розумінні. Барбюс цілком відключався, поринав у свої думи...

Тонкі риси обличчя, надзвичайно артистичні руки і велика внутрішня зосередженість митця — ось що я хотів передати. За два сеанси портрет був готовий (спеціально для Барбюса я зробив ще один, менший за розміром). Знайомі казали, що схожість була разюча. Портрет Барбюсові сподобався, бо згодом його нерідко друкували у Франції з дозволу письменника. Зараз портрет експонується в Літературному музеї ім. Горького в Москві (кілька ескізів зберігаються в П. Г. Тичини).

Великий друг Барбюса, славнозвісний Поль Сіньяк — останній з могікан епохи розквіту французького образотворчого мистецтва кінця XIX — початку XX століть— також зустрів мене дуже щиро й приязно. Голова «Салону незалежних», почесний голова товариства «Франція — СРСР», Сіньяк в свої сімдесят років вражав творчою енергією й оптимізмом. Він прийняв мене в майстерні навпроти церкви Сен-Жермен-де-Пре. Там я й написав його портрет: одягнений у червону куртку й нормандські штани, він сидить у зручному кріслі й працює над картиною... Пригадую, як журився Сіньяк через те, що стан здоров'я не дозволяє йому відвідати Радянський Союз. З вдячністю прийняв я від нього подарунок — дві акварелі з написом: «Товаришеві Глущенку з дружнім привітом. Поль Сіньяк». Цікава деталь: «свій» пейзаж на написаному мною портреті він виправив сам, використавши, як і завжди (згідно з неоімпресіоністичною манерою), заздалегідь підібрані кольорові суміші.

На жаль, портрет Поля Сіньяка на початку війни залишився в Києві і зник під час окупації.

З Роменом Ролланом я познайомився на прийомі в радянському посольстві у 1934 році. Письменник на короткий час завітав до Парижа з Швейцарії, де він жив на березі озера Леман. Я показав Роллану фоторепродукції портретів, про які йшлося вище, і ми в принципі домовилися, що він позуватиме мені. Минув якийсь час, і мені подзвонили з посольства й повідомили, що Роллан знову приїхав у Париж, щоб виступити на зборах інтелігенції. Під час виступу Роллана, я зробив кілька зарисовок, прагнучи передати його жест, рух, експресію, і це виявилося надзвичайно складним завданням. В перерві він позував мені, але весь час заважали репортери. Ескіз портрета я зробив на картоні вже в своїй майстерні на рю Волонтер 23, куди Роллана привіз секретар нашого посольства Барков. Сеанс тривав не більше години, бо за письменником приїхали: він знову мав виступати. Прощаючись, ми домовилися зустрітися найближчим часом, але зустріч ця так і не відбулася.

Пізніше Роллан надіслав мені кілька своїх фотографій (із зворушливими написами), за допомогою яких я й закінчив портрет. Схожість мене цілком задовольняла, але цій роботі, на мою думку, все ж бракувало експресивності й невимушеності попередніх портретів — Барбюса й Сіньяка. Працюючи з Ролланом, я ніяк не міг зосередитися. На відміну від Барбюса, Ромен Роллан дивився просто на мене, його погляд мене вивчав — і я ніяковів.

Зовнішність його була незвичайна: гостро окреслений череп, очі, що все, здавалося, бачили наскрізь, високо піднятий комір, який немовби підкреслював його вічний неспокій, дивний, довгий темно-зелений редингот — все це глибоко вражало, викликало душевний трепет.

Я працював мовчки, а він раз у раз звертався до мене з запитаннями. Потім заговорив про українську літературу, сказав, що читав усе українське, перекладене на французьку й німецьку. Пам'ятаю, як Роллан провів аналогію між Тарасом Бульбою та Кола Брюньйоном, зазначивши, що в них є багато спільного.

Коли ми прощалися, я попросив його написати передмову до французької монографії про мою творчість. Роллан пообіцяв, але за місяць повідомив, що навряд чи зможе це зробити, бо найближчим часом має вирушити в подорож. Згадуючи про своє прохання тепер, я розумію, яке воно було нескромне: адже в той час я був ще зовсім молодим художником... (До речі, передмову написав потім французький письменник Анрі Пуляй).

Ще раз я зустрівся з Ролланом в 1935 році, коли разом з кореспондентом «Монду» приїхав до нього у Вільнев. На прохання Роллана я привіз йому фоторепродукцію портрета. Всі мої намагання зробити ще кілька зарисовок виявилися марними: нам заважали численні гості письменника. Це була наша остання зустріч. Що ж до портрета, то він зайняв своє місце в Літературному музеї ім. Горького.

МУХАММЕД АЛЬ-АРАБІ АЛЬ-ХІТАБІ
(Марокко)

СЯЙВО

ОПОВІДАННЯ

Я ледве переставляю ноги. Руками затискую рану в боці. Зупиняюся, спираюсь на товстий стовбур маслинового дерева, гілля якого звисає майже до самої землі. Жарко, дарма що вже північ. У грудях пече. Перед очима криваво-червоне сяйво. Чи, може, це в мені все горить? А може, це сльозинка, в якій відбивається світло місяця, що тільки-но зійшов над скелею? Але чому воно рожевого відтінку? Наче забарвлене кров'ю... Де товариші? Може, заблудилися? Чи, може, я сам заблудився? В голові паморочиться, сухе повітря обпалює легені...

Крізь марево мені ввижається рідне село. Воно тихе й сумне. Думки про нього ніколи не полишають мене. А надто тепер, коли мене поранено... У збудженій уяві постають знайомі картини. Полем, яке належало нашій родині, тече струмок. Але чому вода в ньому такого дивного кольору — ясно-червона, наче то зовсім не струмок, а велика розбухла артерія? Як хочеться пити... Страшенно хочеться пити... Я нахиляюся. З рани починає капати кров. Червоне сяйво ширшає, застилає поле й село...

Саїдо! Кохана! Ти поряд зі мною, так? Допоможи мені напитися. Пий і ти. Тільки даруй — вода не чиста. Ти плачеш? Чого? Ти ж навіть у годину розлуки не зронила жодної сльозини!.. «Я чекатиму на тебе, любий! Чекатиму!..» І раптом ти плачеш! З очей твоїх капають сльози... О аллах! Вони теж кривавого кольору!..

Що ж це скоїлось?! Усе навколо забарвлене кров'ю — і село, і поле, і навіть місяць...

Коли я покидав рідне село, тоді теж світив місяць. Його сяйво заливало долину, грало на листі в маслиновому гаю. Але тоді воно було сріблясто-блакитне. Я це добре пам'ятаю. Вийшовши з хати, я огледівся і квапливо рушив уздовж огорожі з кактусів, що оточувала наше село. Ти вийшла попрощатись. Голова в тебе була пов'язана хустиною. Білою чи червоною? Здається, червоною... Атож! Село, трава — наче залиті багрянцем. Місячне світло кривавого кольору...

У тебе, Саїдо, такі променисті, глибокі очі. Проста біла сукня щільно облягає постать. Ти стрункa й гарна на вроду, Саїдо. Ти підтримала мене, коли я вирішив піти в гори, до повстанців, підбадьорила, і я часто згадую твої слова.

Знову паморочиться в голові, перед очима пливуть маленькі кола...

Ти плачеш, рідна? Пам'ятаєш, як ми з тобою вийшли за село? Була ніч, скрізь тихо. «Будь хоробрий, коханий! Я чекатиму на тебе!» То було твоє напуття. Знаєш, Саїдо, що я понад усе люблю в житті? Тебе й рідне Марокко! Ви обоє хотіли, щоб я пішов у гори, став бійцем. Бачиш, кохана, я повернувся, у мене рана в боці — тепер я справжній мужчина!

Твої пальці обережно торкаються моєї рани.

— Ти відважно кинувся у бій! Ти герой! Зараз я зроблю тобі перев'язку.

Ти нахиляєшся, перев'язуєш мені рану. Руки твої багряніють од крові.

Саїдо, не кидай мене! Світанок ще не скоро! Дай надивитись на тебе перед далекою дорогою!..

На хвилинку ми сідаємо біля струмка. Ти дивишся на мене. Очі твої світяться коханням. Моє серце шалено калатає в грудях — я йду битися за батьківщину!

Ти пишалася моїм вчинком, намагалася підбадьорити мене, розвіяти мій сум. Ти так гарно говорила про наше майбутнє...

Куди це поділися друзі?.. Де я?..

Був запеклий бій. Ми наготували для ворожої колони пастку. З руїн старої фортеці край дороги вдарив кулемет. Солдати повтікали, кинувши вантажні машини з харчами і зброєю.

І раптом налетіли літаки! Засвистіли кулі, посипалися бомби... Нам довелося відійти в гори, сховатися в ущелинах. Мулязім [1] наказав відступати. Товариші поповзли до найближчої ущелини, шукаючи захистку, а я, сп'янілий від недавньої перемоги, кинувся до вцілілого грузовика. Над головою в мене пролетів літак, і ту ж мить щось обпекло мій бік... Я ледве доповз до скелі.

Моя далека, моя близька Саїдо! Мені згадується дитинство. Разом із хлопцями я купався в неглибокому струмку, видирався на старі смоковниці, гасав по полю й навколишніх пагорбах. Повернувшись додому, вечеряв: трохи юшки та сухого інжиру. Що ще можна було знайти в нашій хатині? Злидні й нужда ніколи не залишали наше селище...

З-за обрію сходило сонце, привітне й ласкаве. На вулиці селища висипали дітлахи. А в горах бійці тим часом підбирали поранених. Загін відступав. Під крислатим маслиновим деревом вони знайшли свого товариша і обережно віднесли до схованки, щоб там подати йому допомогу.

З уст пораненого юнака не сходила усмішка. В ній були і надія, і гордість, і кохання.

З арабської переклали
Тетяна та Ігор ЛЕБЕДИНСЬКІ

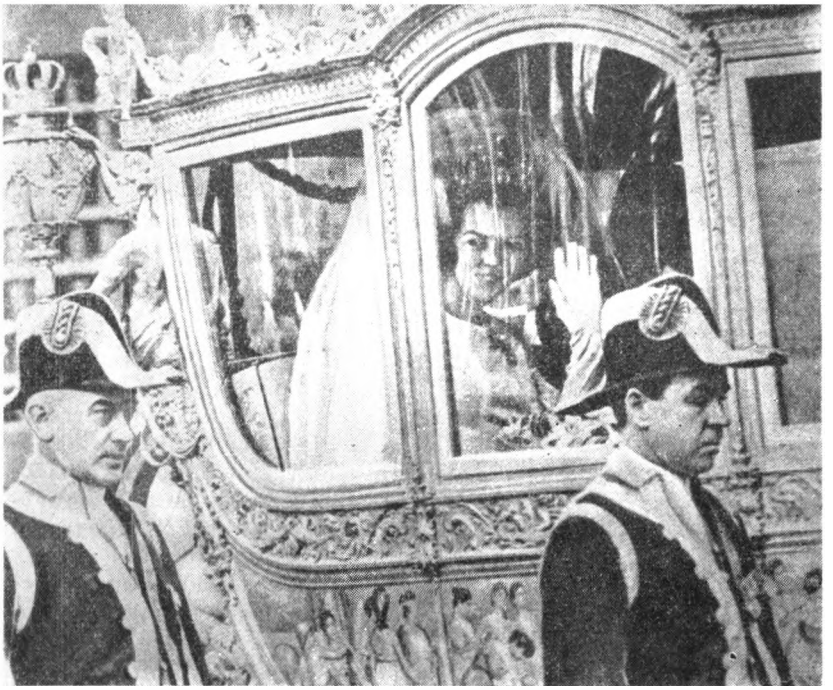
[1] Командир (арабське).

ЧИТАЙТЕ В № 7 НАШОГО ЖУРНАЛУ ПОВІСТЬ УГОРСЬКОГО ПИСЬМЕННИКА ШОМОДІ ШАНДОРА ТОВТА „ЯК СПРАВИ, ЮНАЧЕ?“

Сім'я... Яке дороге слово! Це — батьки, що віддають дітям усе життя, це — діти, для яких батьки є добрими чарівниками, що вводять їх у світ.

Але чи завжди при цьому діти до кінця розуміють своїх батьків і чи завжди вміють батьки зрозуміти дітей! Чи не може прекрасне слово «сім'я» таїти в собі гіркої, а часом і страшної трагедії!

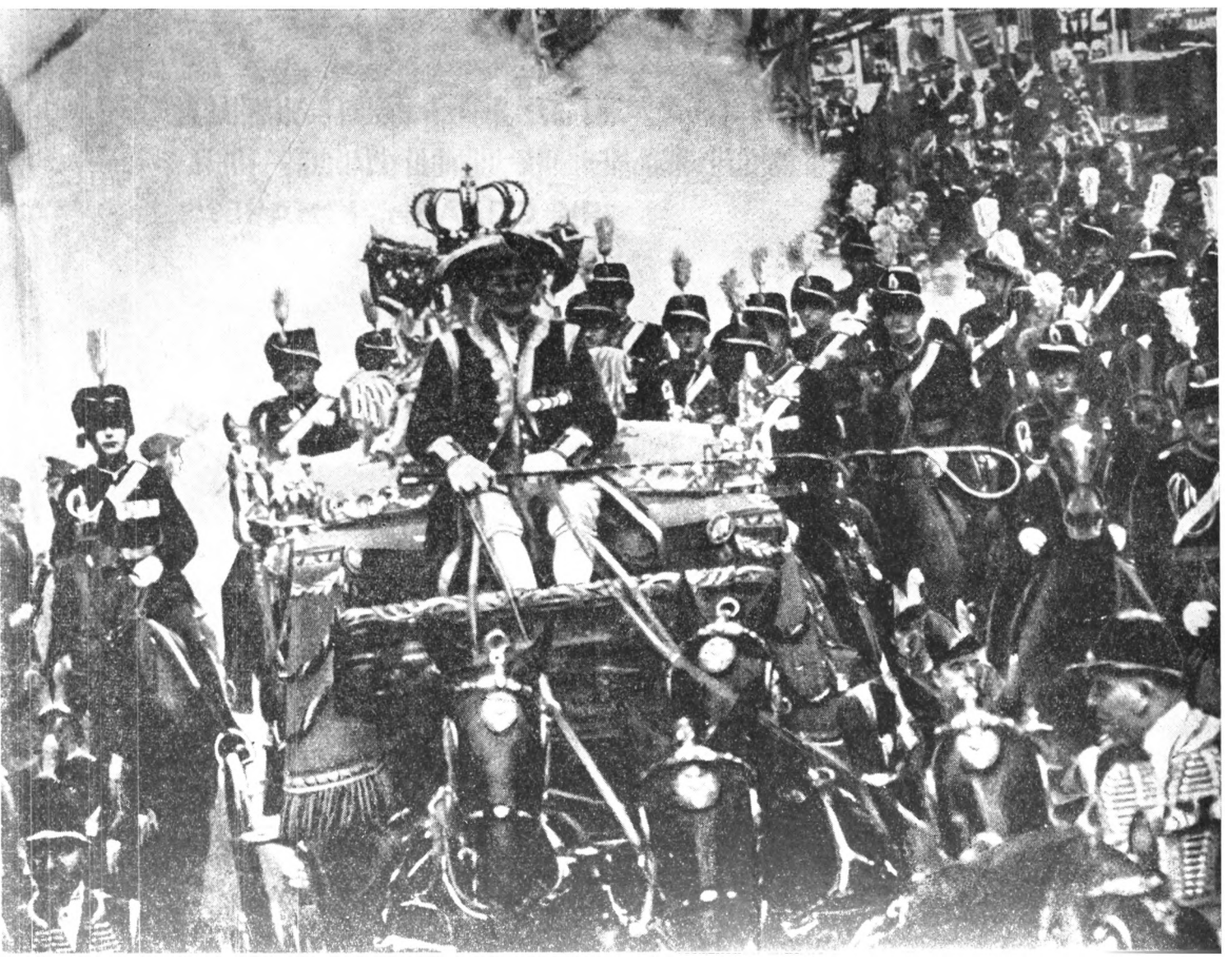
Повість Шомоді Шандора Товта «Як справи, юначе!» присвячена одвічно актуальному питанню про взаємини між батьками і дітьми, про відповідальність батьків за тонку справу виховання.

Сльозо-точиве весілля

Принцеса посміхається — все гаразд! Але лакеї виглядають не дуже весело.

Весілля з димом.

Публіка бурхливо «вітає» молодих.

Поліція, як завжди, чемна...

Просимо пробачення в читачів — «великосвітську хроніку» про одруження голландської принцеси Беатріси з героем Клаусом фон Амсбергом, нині принцем Клаусом Нідерландським, ми подаємо із значним запізненням: нашого кореспондента не було на цій зворушливій церемонії, і довелося чекати, поки надійшли відповідні номери зарубіжних ілюстрованих журналів. А втім, так воно спокійніше — адже штат нашої редакції досить обмежений і ми не можемо ризикувати здоров'ям і нервами кожного із її співробітників. Хай уже потерпіли лише потилиці кількох голландських юнаків і нервова система принцеси Беатріси, — щодо останньої, то її можна поздоровити з умінням блискуче «робити добру міну при поганій грі», про що незаперечно свідчить надруковане тут фото.

Коли роззолочена карета, дарунок міста Амстердама королеві Вільгельміні, зроблений ще 1898 року, разом з женихом і нареченою, з'явилася на головній вулиці столиці, сотні голландців розпочали демонстрацію, вигукуючи не дуже приємні слова на адресу молодого та його сіятельної пари. Демонстранти голосно висловлювали те, що вони думали з приводу цього шлюбу, і навіть кинулися до карети, погрожуючи щасливим нареченим. Поліція теж втрутилася в дискусію за допомогою сльозоточивих бомб.

У чому ж справа? Чому серед білого дня було влаштовано оту сльозоточиву «ілюмінацію», чому замість хреста й кропильниці в дію пішли кийки поліцаїв? Чому на вулиці не вийшло й половини очікуваних «щасливих вірнопідданих», і навіть у мерії на церемонії шлюбу були присутні лише 24 із 45 членів міського самоврядування? Чому «про всяк випадок» довелося мобілізувати 8 тисяч солдатів і поліцаїв?

Причину цього легко буде зрозуміти, коли ми нагадаємо деякі цифри, що стосуються трагічних для Голландії днів фашистської окупації: за період війни понад 550 тисяч чоловік з десятимільйонного населення країни були вигнані на примусові роботи до Німеччини, понад півмільйона кинуто в концтабори, коло 210 тисяч голландців загинуло внаслідок військових дій, страт, катувань і голоду. В Голландії існував антифашистський рух Опору, який нараховував 250 тисяч учасників.

Беатріса одружилася з німцем героем Клаусом фон Амсбергом. Однак, гер фон Амсберг — не просто німець, а в минулому активний гітлерівець, член «гітлерюгенду»—спілки гітлерівської молоді, офіцер есесівської дивізії «Тотенкопф» — «Мертва голова». Нині цей гітлерівський недобиток завдяки шлюбу стає претендентом на голландський престол. Чи ж дивно після цього, що голландська молодь «привітала» заміжжя обожнюваної принцеси в настільки своєрідний спосіб, що поліції довелося вдаватися до сльозоточивих бомб і гумових кийків?

Не будемо аналізувати причини шлюбу — кохання річ ірраціональна, навіть в королівських родинах, де одружуються з різних династичних міркувань. Російське прислів'я каже: «Любовь зла — полюбишь и козла». Вражає інше — фашистського цапа пустили в город Голландії, країни, де пролилося стільки крові в боротьбі з однодумцями цього майбутнього повелителя, гера-принца фон Амсберга Нідерландсько-націстського.

...і аплодує гумовими кийками.

ГЮНТЕР ПРОДЕЛЬ

КВИТОК У НЕБУТТЯ

Малюнки Клауса Похе

1956 року нью-йоркська поліція офіційно повідомила, що в місті пропало безвісти 10 167 чоловік. Доля 10 166 з них так і залишилася невідомою, але ім'я одного — професора Колумбійського університету Хесуса де Галіндеса — довго не сходило зі шпальт американських газет.

Востаннє Галіндеса бачив один його знайомий 12 березня 1956 року — на платформі станції метро «Коламбес-Серкл». Купивши квиток, професор, з великим портфелем у руці, сідав у поїзд в напрямку Бронкса. Знайомий звернув увагу на те, що разом з професором до вагону ввійшли двоє смаглявих молодих людей; вони сіли на лаву обабіч професора.

Вранці 13 березня до управління нью-йоркської поліції прийшов відвідувач. Він відрекомендувався як Ансельмо Валанкес, видавець, і попросив прийняти заяву про безслідне зникнення професора Хесуса де Галіндеса.

Прочитавши заяву, поліцейський чиновник знизав плечима:

— Ви пишете, він зник вчора ввечері? Хіба ж це називається «зник»? Скільки ньюйоркців не ночують вдома! Ваш приятель, певно, десь надудлився й загуляв.

— Ні, цього не може бути. Галіндес не п'є й не гуляє. До того ж, ми з ним домовились зустрітися сьогодні о восьмій ранку, він мав передати мені рукопис своєї книги

— Отже, йдеться про письменника? Тоді, містер Валанкес, все ясно: ваш автор передумав. Йому зробили вигіднішу пропозицію.

— Пробачте, але я дуже добре знаю цю людину,— обурився Валанкес.— Галіндес не здатний на таке. Його викрали, бо на нього й на його рукопис уже давно полюють. Галіндес сам казав мені, що його

Професор Хесус де Галіндес.

весь час переслідують якісь підозрілі суб'єкти. Вони стежили за кожним його кроком. Запевняю вас, професор — жертва злочину. Його життя в небезпеці.

Чиновник здивовано глянув на Валанкеса.

— Про що ж ідеться в цій його книжці?

— Про Домініканську Республіку. Вона називається «Ера Трухільйо». Професор Галіндес сімнадцять років прожив у тій країні, як учитель в сім'ї президента Рафаеля Трухільйо. Певна річ, він був мимовільним свідком багатьох речей, що їх Трухільйо волів би тримати в секреті, і через це йому кінець кінцем довелося тікати звідти. Тепер ви розумієте, чому на його книжку полюють.

Поліцейський чиновник знизав плечима і, позіхаючи, заклав аркуш паперу в друкарську машинку.

— Повне ім'я зниклого?

— Хесус де Галіндес.

— Рік народження?

— Йому зараз 42 роки.

— Де мешкає?

— Бронкс, Сорокова стріт, готель «Майамі».

— Фах?

— Викладач іспанської мови в Колумбійському університеті.

Запитань було багато. Та нараз чиновник перестав друкувати.

— Кажете, Галіндес — політичний емігрант з Домініканської Республіки? То, може, він займався політичною діяльністю і тут, у Сполучених Штатах?

— Галіндес був членом Домініканського революційного комітету.

— А що це таке?

— Організація, яка поставила собі за мету повалити диктатуру Трухільйо.

— Он як... Ну, гаразд! Чи можете ви додати ще щось?

Валанкес похитав головою.

За два тижні він одержав офіційного листа, в якому повідомлялося, що розшуки Хесуса де Галіндеса наслідків не дали.

Ансельмо Валанкес також був емігрантом. Нині видавець у Нью-Йорку, він був колись власником найбільшого в Домініканській Республіці газетного концерну. Та одного дня найпопулярніша в країні газета, що належала до цього концерну, насмілилась у передовій статті виступити проти свавілля цензури. Валанкеса заарештували, звинувативши в «підривній діяльності». Йому загрожувало багаторічне ув'язнення. Але за тиждень в'язня відвідав відомий в урядових колах адвокат, який без зайвих слів запропонував Валанкесу «подарувати» Трухільйо свій концерн — в обмін на волю. Валанкес підписав угоду, що її адвокат передбачливо приніс з собою. По тому він залишив країну.

У випадку з Галіндесом розрахунок Валанкеса був простий: якщо пощастить довести участь Трухільйо у викраденні, а може, і вбивстві цієї людини, то світова громадськість пересвідчиться в тому, що домініканський диктатор — злочинець, і йому доведеться зійти з політичної арени. Валанкесу пощастило знайти людину, що тривалий час була секретним агентом горезвісної «Юнайтед фрут компані» в Латинській Америці і добре знала домініканську «кухню».

Восени 1956 року Валанкес запросив представників редакцій усіх нью-йоркських газет на прес-конференцію, де буде, мовляв, розкрито таємницю сенсаційного зникнення професора Хесуса де Галіндеса.

Готель «Гілтон», у великому залі якого мала відбутися прес-конференція, охороняв загін озброєних здоровань. Потрапити до залу можна було тільки по спеціальній перепустці, до того ж, на дверях репортерів ретельно обшукували.

Та найбільший сюрприз чекав на газетярів у самому залі. Людина, що мала виступити з сенсаційним викриттям, сиділа на невеличкому підвищенні в будці, виготовленій з куленепробивного скла; будку оточувала дюжина охоронців з пістолетами напоготові.

Хоч перед початком прес-конференції Валанкес відрекомендував промовця, як Майка Мортона, всі добре розуміли, що це тільки псевдонім.

Свій виступ Мортон розпочав досить ефектно:

— Хлопці, в своїх репортажах не називайте мого імені, не фотографуйте й не малюйте мене. Якщо в о н и дізнаються, хто я, моє життя не варто буде й шеляга. Бо кілька місяців я цікавився справами сімейки Трухільйо. Багато хто намагався вже викрити цю зграю, і всі вони зараз там, на небі: застрілені, повішені, отруєні або відправлені на той світ в якийсь інший спосіб. Я зовсім не бажаю приєднуватися до них і, гадаю, ви мене розумієте.

Я хочу розповісти вам зараз про великий гангстерський концерн, на рахунку якого принаймні три сотні злочинів: вбивств, викрадань, нападів на банки тощо. Але на чолі того концерну стоїть не простий гангстер, а глава держави, з яким уряд Сполучених Штатів підтримує тісні дипломатичні стосунки і який щороку одержує субсидію у 800 мільйонів доларів з нашого фонду допомоги слаборозвиненим країнам.

Далі Мортон розповів, як він розшукував Галіндеса. Агент розпочав з того, що опитав чергових усіх станцій метро від «Коламбес-Серкла» до «Бронкса». І на передостанній йому пощастило: черговий пригадав, що саме в той день і в той час, що їх назвав Мортон, двоє молодих людей, на вигляд італійці чи іспанці, вивели з вагона літню людину, якій стало млосно. Один з молодиків навіть попросив чергового дозволу скористатися його службовим телефоном, щоб викликати швидку допомогу.

Не гаючи часу, Мортон обдзвонив усі навколишні лікарні. Та жодна з них увечері 12 березня не посилала машини швидкої допомоги до станції метро.

— Отже, хлопці, я натрапив на слід. Але куди вони могли повезти бідолаху? В порт? В аеропорт? Це можна було перевірити. А може, вони вбили його й заховали тіло? Проте, якби Галіндеса вбили в Штатах, поліція рано чи пізно знайшла б його труп, а гангстерам, звичайно, хотілося б, щоб труп знайшли якнайпізніше. Тим-то, міркував я, вони, мабуть, вивезли його з нашої благословенної країни.

Наступного ранку я знову подався на полювання. Протягом кількох днів я методично відвідував усі вокзали й аеродроми Нью-Йорка та його околиць. І мені-таки знову пощастило: нічний сторож маленького приватного аеродрому поблизу Емітівілла містер Хокінс за відповідну мзду розповів мені, що 12 березня на аеродром приїхала машина. З неї вилізло двоє іноземців і витягли третього — на носилках. Сторожу вони сказали, що цей третій хворий на рак, і його, мовляв, везуть у штат Флоріда на операцію. Далі старий розповів мені, що за дві години до появи машини на аеродромі приземлився двомоторний літак «Бічкрафт». Він весь час стояв напоготові. Хлопці занесли хворого в літак, він злетів, машина поїхала геть.

Раптом Мортона перебив один з репортерів.

— Пригадую, я нещодавно читав про загадкову смерть якогось містера Хокінса з Емітівілла.

— Ви маєте рацію,— кивнув Мортон.— Наступного ранку після мого візиту сторожа знайшли мертвим поблизу амбара. Поліцейський лікар заявив, що смерть сталася внаслідок розриву серця.

— Однак, згодом з'ясувалося, що в Хокінса було цілком здорове серце.

— Є отрути, що їх не витримує і здорове серце.

— Отже, Хокінса просто усунули? Але хто? І навіщо? Адже свідків вашої розмови не було?

Мортон посміхнувся:

— Відколи я розпочав розшуки Галіндеса, за мною весь час стежили. До самого Емітівілла мене переслідував великий чорний б'юїк.

— Чому ж вони не вбили вас? Адже ви для них — небезпечніша людина, ніж Хокінс.

— А тому, що я ніколи не розлучаюся із своїм «кольтом» і стріляю без похибки. Крім того, я вживаю ще й деяких запобіжних заходів.

— Але чому все ж таки вони вбили Хокінса? Адже він однаково встиг розповісти вам геть усе.

— Я зовсім не певен цього. Навпаки — гадаю, якби Хокінс був живий і виступив тут, перед вами, то ви почули б іще чимало цікавих речей. Втім, моя подальша розповідь теж не буде нудна.

Мортон витяг з портфеля популярну нью-йоркську газету, розгорнув її і притиснув до скла кабіни.

— В цьому номері є повідомлення про те, що в травні 1954 року в місті Сантьяго, в Домініканській Республіці, озброєні бандити пограбували філію «Роял Бенк оф Канада», а ще через два дні — контору «Юнайтед фрут». Незважаючи на те, що з розповідей свідків місцевій поліції була відома зовнішність злочинців і номери їхніх автомашин, охоронці порядку ніяк не могли натрапити на їхні сліди. Тоді потерпілі доручили розслідування цієї справи спеціальним таємним агентам. Одним з них був Майк Мортон, ваш покірний слуга.

— І ви розкрили злочин? — не втримався хтось із репортерів.

— Атож,— спокійно кинув Мортон.— Грабіжниками були люди, що належали до особистої охорони президента республіки. Поліція просто не могла нічого вдіяти, бо покровителем гангстерів був генерал-майор Вергіліо Трухільйо, рідний брат президента.

На хвилину запала тиша, потім залунали вигуки:

— А де докази? Чи є свідки? Чому ви досі мовчали? Чи знає про це уряд?

Мортон театрально підняв руки.

— Протоколи свідчень зберігаються в сейфі одного з банків. Їхні фотокопії вам роздадуть по закінченні прес-конференції. Вони будуть передані також у держдепартамент. А мовчав я так довго тому, що для повалення диктатора Трухільйо зовсім недосить довести, що його брат — бандит.

А тепер повернімося до Галіндеса. Після розмови з містером Хокінсом я зрозумів, що професора в Штатах давно вже немає. Збагнув я і те, що такий малопотужний літак, як «Бічкрафт», не може дістатися до острова Гаїті без додаткової заправки пальним. Отже, він десь сідав. Зазирнувши в авіаційний довідник, я з'ясував, що «Бічкрафт» міг дотягти тільки до Майамі. Отож, туди я й подався.

Недалеко від Майамі розташований невеличкий приватний аеродром Лантана. Користуються ним лише кілька мільйонерів, чиї вілли стоять у тому районі. А порядкував на аеродромі 47-річний негр Джон Лі, який був водночас і заправником, і механіком, і вартовим. Та одного дня у місцевій газеті з'явилося оголошення про те, що це місце стає вакантним.

На це оголошення і натрапив Мортон, переглядаючи пресу в барі коло аеродрому. Власниця бару виявилася жінкою балакучою, і незабаром Мортон довідався, чому саме Джон Лі вирішив піти на відпочинок. Виявилося, що він несподівано успадкував велику суму грошей.

За годину Мортон уже заходив до маленького будиночка негра. Вихопивши з кишені посвідчення таємного агента «Юнайтед фрут компані», він покрутив ним перед носом господаря і кинув: «ФБР». Негр пополотнів, схопився з стільця.

— До ваших послуг, містер.

— Мені все відомо! — просичав Мортон. — Скільки дали тобі люди з «Бічкрафта» тиждень тому?

— З «Бічкрафта»?.. Я... я не розумію...

— Ну, що ж, ходім, я тобі все розтовкмачу в іншому місці! — Мортон сунув руку в кишеню. — Троє свідків бачили «Бічкрафт», і тобі не викрутитися! Ну!

Мортон зробив крок до механіка. Той заклiпав очима, благально простягнув руки:

— О, містер... Мені все ясно... Я скажу, скажу. Пілот дав мені три тисячі. Я однаково нічого не міг вдіяти. Він виліз з кабіни з пістолетом у руці і весь час погрожував мені.

— Як його звали? Адже ти мав записати

його прізвище й номер літака у реєстраційній книзі!

— Я хотів, я питав. Але той тип... він весь час тримав палець на гачку. Він заборонив мені. Він сказав, щоб я геть усе забув.

— І ти забув навіть як цей пілот виглядає?

— О, містер! Він був худий, дуже худий. І з худим обличчям. І ще в нього були великі окуляри з товстенними скельцями.

— Не верзи дурниць! Хіба ти ніколи не бачив льотних окулярів?

—Ні, то були не льотні, а звичайні окуляри.

Короткозорий пілот? Якась нісенітниця! Мортон підозріло глянув на негра.

— Ти певен, що саме він вів машину?

— Так, містер. Я бачив.

— А був ще хто-небудь у літаку?

— Атож, був. Ще один. Але він не міг би вести літак. Він лежав, прив'язаний до нош, блідий такий. Я навіть подумав — чи він не мертвий.

Мортон вийняв з кишені фотографію, на якій Галіндес був знятий з групою своїх студентів, простягнув її механікові.

— Знайди-но тут того, хто лежав на ношах!

Негр взяв фотографію обома руками, уважно придивився й вигукнув:

— Ось він, у центрі! Це точно він!

— Ти певен?

— Атож! — І негр знову вказав пальцем на Галіндеса.

— І ти повториш своє свідчення перед слідчим ФБР та перед судом? І напишеш усе, що розповів мені?

— Так, містер, і повторю, і напишу. Я все зроблю. Це точно він!

«Вчора опівдні на приватному аеродромі Лантана (Флоріда) приземлився літак з пошкодженим пропелером. 47-річний негр

Джон Лі, механік аеродрому, почав ремонтувати його. Несподівано мотор завівся, і пропелер одірвав механіку голову. Поліція веде розслідування».

Мортон кинув газету, люто вилаявся.

— Що ти скажеш, Нормане?

Вони сиділи на високих стільцях в барі готелю «Харагуа» — найфешенебельнішому в столиці Домініканської Республіки Сьюдад-Трухільйо: американець Майк Мортон, за документами — інженер-меліоратор «Юнайтед фрут компані», і канадець Норман Кертіс, ревізор «Роял Бенк оф Кенада». Насправді Кертіс був агентом поліції, який прибув сюди, щоб розслідувати обставини пограбування банку. Спільна робота зблизила обох таємних агентів, вони потоваришували.

Поки Мортон читав газету, Кертіс зосереджено крутив крижинку в своїй склянці з віскі. Тепер він одсунув склянку, повернув до Мортона веснянкувате обличчя й усміхнувся.

— Ну, годі, заспокойся вже, Майк! Я обіцяю тобі, що за тиждень ти знатимеш ім'я отого пілота в окулярах. В мене тут є кілька знайомих військових льотчиків. Тільки обіцяй: щоб тебе не спіткала доля твоїх свідків, ти протягом цього тижня сидітимеш у своєму номері тихо, як миша. Зрозумів?

— О'кей!

За три дні вони знову сиділи поряд на високих стільцях за стойкою. Крім них, у барі не було ні душі; бармен, щось наспівуючи собі під ніс, порався в сусідній кімнаті. Ще раз уважно озирнувшись довкола, Норман вийняв з кишені й простягнув Мортону аркушик паперу.

— Ось, читай!

«Джеррі Тед Мерфі, — було написано там. — 41 рік. Двічі розлучений. Курить опіум. Під час війни — командир екіпажу «Б-27». Збитий і поранений над Францією. Після війни служить приватним фірмам. Часто перевозить контрабанду: зброю, наркотики, алкоголь. За Галіндеса одержав 10 тисяч».

Після того, як Мортон двічі перебіг очима записку, Кертіс відібрав її в нього й спалив у попільничці. Потім обернувся до Мортона.

— У нас цей тип — частий гість, і його тут добре знають. Принаймні, мої знайомі. Щодо ціни за Галіндеса, то вчора Мерфі, будучи напідпитку, похвалився перед одним з них, що одержав десять тисяч премільних. Розумієш?

В цю мить до бару ввійшла висока стрункa дівчина в тісній зеленій сукні. Вона всміхнулася Мортону:

— Ось ключ від твого номера. Я не хотіла віддавати його портьє, нехай не знає, хто в тебе був.

Коли дівчина, подарувавши Кертісу кокетливий погляд, попрямувала до виходу, канадець суворо глянув на приятеля.

— Де ти з нею познайомився?

— Підчепив тут, у барі, — знизав плечима Мортон.

— Щось вона мені не подобається, — похитав головою Кертіс. — Сюди, до бару, дівчат такого гатунку не пускають. Чи не підіслали її, часом, до тебе?

— Ет, якщо вже підсилати, то чому саме її, а не звичайнісінького найманого вбивцю?!

Кертіс похитав головою й повів далі:

— «Бічкрафт» номер 61800 досі стоїть на аеродромі в Монте-Крісті. Отже, Мерфі доставив Галіндеса саме туди. Звідти професора перенесли до військового літака, яким керував особистий пілот Трухільйо Октавіо де ла Маса.

— А він живий?

—Так. Принаймні, був живий, коли його привезли.

— А де він зараз?

— Тут, у місті, в порту. На власній яхті диктатора «Президент Трухільйо». До речі, я добре знайомий з Октавіо де ла Маса. Колись він зробив мені одну велику послугу. Взагалі, він може бути прекрасним джерелом інформації.

— Ти певен цього? Невже Трухільйо такий дурний, що зробив ворога своїм особистим пілотом?

— Ла Маса зовсім не політичний противник Трухільйо. Він — ворог сина президента Рафаеля. Цей негідник свого часу звів рідну сестру пілота й покинув її з дитиною.

— То цей твій ла Маса — просто знахідка для нас!

— Атож. Але поки що ти повинен зробити інше, побалакати з Мерфі.

— Ти що, здурів?

— Анітрохи. Поговори з ним, як американець з американцем. Доведи йому, що Трухільйо завжди ліквідує свідків своїх злочинів. Що цьому Мерфі треба негайно повернутися в Штати.

Мортон замислився. Він довго мовчав, зважуючи свої шанси на успіх. Потім кинув:

— Гаразд. Я побалакаю з містером Мерфі.

— Чудово! За півгодини він буде тут. Я запросив його.

Розмова відбувалася в барі. Після другої чарки віскі Мерфі нарешті запитав:

— Чого ви покликали мене сюди, Кертіс?

— Для серйозної розмови. Ось Майк хоче порадити вам щось.

Мортон вирішив одразу взяти бика за роги.

— То це ви, приятелю, привезли сюди Галіндеса?

Мерфі здригнувся, озирнувся довкола, втупився очима в Кертіса.

— Звідки він це знає?

— Від мене, Тед. Заспокойтеся, ми зичимо вам тільки добра.

— Хто ще знає про це?

— Багато хто, містер Мерфі. Зокрема, все населення Сполучених Штатів. Ось, подивіться.

Мортон видобув з кишені старий номер «Нью-Йорк геральд трібюн», простягнув газету пілотові. Великий заголовок на першій сторінці сповіщав: «Викрадення людини. Професор Галіндес зник!». Мерфі схопив газету, підніс до окулярів. Поки читав, руки його тремтіли. Потім відкинув її вбік.

— Бачите, Тед, — голос Мортона зазвучав лагідно, приязно, — ви вскочили в халепу. За спиною тих, хто доручив вам перевезти Галіндеса, діє домініканський уряд.

Диктатор Трухільйо.

Щоб уникнути можливого міжнародного скандалу, Трухільйо усуне всіх свідків. І, звичайно, головного з них, тобто — вас. Тим-то вам треба якнайшвидше тікати звідси. Ми пропонуємо вам вилетіти разом з нами. В Штатах ви підете до прокурора, як свідок обвинувачення. Закон на вашому боці: адже ви не знали, кого везете. Вас не судитимуть. Ви будете тільки свідком, свідком обвинувачення. На лаву підсудних сядуть справжні злочинці.

Мортон поклав руку пілотові на плече. Той обережно зняв її з плеча, підвівся і, звертаючись до Кертіса, сказав:

— На все добре, містер Кертіс. Дуже приємно було зустрітися з вами. Але ваш приятель мені не сподобався: він надто полюбляє дешеві жарти.

Коли двері за ним зачинилися, Кертіс вилаявся, запалив сигарету і, затягнувшись, сказав:

— Ну, що ж, єдина наша надія тепер — це ла Маса.

Цього разу агентам пощастило. Історія викрадення професора Галіндеса обурила капітана Октавіо де ла Маса.

— Я б давно залишив цей клятий острів, — сказав він Мортону. — Тільки у мене на руках мати й сестра з дитиною.

— Ну, це ми легко владнаємо, — перебив його Мортон.— Я обіцяю, що і вам, і їм дадуть американське громадянство. Їх треба буде відправити в Сполучені Штати зав-

тра ж — скажімо, як туристів. Ну, а щодо Мерфі. У вас бувають тренувальні польоти?

— Мало не щодня.

— От і чудово. Як тільки надійде звістка про прибуття ваших родичів у США, ви візьмете свого помічника Мерфі до себе в літак другим пілотом і...

— Приземлюся в Майамі! Все ясно, містер Мортон.

Ла Маса підвівся, простягнув руку, але американець зупинив його.

— Ще хвилинку, містер ла Маса. Як ви гадаєте, чи є хоч якась можливість визволити Галіндеса?

— Боюся, що ніякої. Я не раз бував на яхті «Президент Трухільйо», добре знайомий з її капітаном. Яхту охороняє ціла рота головорізів.

Ввечері ла Маса все ж завітав у гості до капітана «Президента Трухільйо». Сидячи за пляшкою бренді в його каюті, він весь час напружено думав, як перевести розмову на бажану тему, коли капітан раптом сказав:

— Слухай, Октавіо, пам'ятаєш отой товар, що ти привіз із Монте-Крісті? Він зараз зберігається у мене в трюмі, коло машинного відділення. Наказано тримати на ланцюгу й не давати води. А як тільки він зіпсується — викинути за борт.

— Зіпсується?

— Ну, сам розумієш: здохне. Та йому більше дня однаково жити не залишилося. Він уже цілу добу лежить непритомний.

Коли ла Маса повертався додому темними вулицями нічного міста, мозок його свердлила одна думка: а що як Мортон усе ж спробує визволити Галіндеса? Ні, ризикувати не можна! Треба попередити американця, що робити це — безглуздо!

Ла Маса рвучко загальмував, завернув убік, до готелю «Харагуа». Бігцем піднявся по сходах на третій поверх, постукав у двері номера. Тихо. Він постукав ще раз. Наразі двері відчинилися. Мортон стояв у напруженій позі, тримаючи руку в кишені халата.

— Це я, містер Мортон! — випалив ла Маса. — Я хочу попередити вас, що Галіндес...

І тут він побачив, що Мортон робить йому якийсь знак очима. На мить осікшись, він знову розкрив був рота, щоб закінчити фразу, коли американець раптом закричав:

— Хто ви такий? Я вас не знаю! Забирайтеся геть!

Ла Маса збагнув: Мортон не один. Прошепотівши: «Я прийду завтра», він повернувся й пішов геть.

Коли Мортон замкнув за ним двері, з ванної, невинно всміхаючись, тихо вийшла дівчина.

Почувши вранці про події минулої ночі, Кертіс похмуро сказав:

— Тепер тебе може врятувати тільки американський посол. Іди до нього й розкажи про свою місію.

Мортон сумно похитав головою.

— Боюся, що для Вашінгтона тутешня військово-морська база дорожча за життя якогось Майка Мортона. Але доведеться-таки спробувати.

Посол містер Річард Стівенс, зустрів Мортона привітно. Але, вислухавши розповідь агента, гірко посміхнувся:

— На жаль, я нічого не можу для вас зробити. Ви — не член дипломатичного корпуса і не державний чиновник, а приватна особа. Тому про дипломатичний імунітет не може бути й мови. За порушення місцевих законів вам доведеться відповідати перед місцевим судом. Ви могли б, звичайно, звернутися до місцевої поліції, але...

Посол вийшов з-за свого письмового столу, поклав руку Мортону на плече.

— Повірте мені, я розумію ваше становище і співчуваю вам. Але сказати вам можу тільки одне: двері посольства для вас зачинені.

«Що ж, тепер врятувати тобі життя може тільки «Анчоа», — подумав Мортон, вийшовши на вулицю.

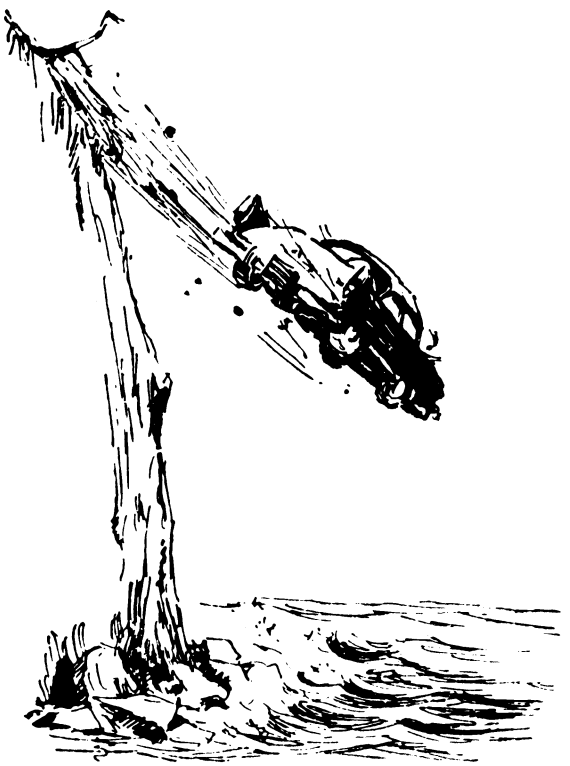
«Анчоа» — невеличка моторна яхта, що належала «Юнайтед фрут компані», призначалася для поїздок її відповідальних службовців. Щоправда, зараз її ремонтували в сухому доку, але ця обставина була на руку Мортону: агентам Трухільйо навряд чи спаде на думку шукати його там. А ремонт дрібний, яхта вже завтра зможе вийти в море.

Мортон вийшов з таксі за квартал од будинку, де жив Мерфі, постояв, перевіряючи, чи за ним не стежать, а тоді ввійшов до телефонної будки. Довгі гудки. Ще і ще раз. Ніхто не відповідав.

Коло дверей Мерфі Мортон зупинився. Постояв, прислухаючись. Потім обережно подзвонив раз, вдруге, втретє. Почекавши кілька хвилин, він видобув з кишені відмичку. Кілька вправних рухів — і двері відчинилися. Тримаючи в руці пістолет, Мортон навшпиньках ввійшов до передпокою, обережно прочинив двері до кімнати. Йому вистачило одного погляду: таке безладдя буває тільки після обшуку.

«Отже, ця банда таки побувала тут,— подумав Мортон, обережно зачиняючи двері. — Вони випередили мене. Тепер пташка в їхніх руках».

Вийшовши за вулицю, Мортон глянув на годинник. До зустрічі з Кертісом залишалося чверть години. Треба було поспішати.

Веснянкуваге обличчя Кертіса розпливлося в щирій посмішці.

— Хелло, Майк! Радий бачити тебе. Я вже почав хвилюватися.

— Ще живий, Нормане, ще живий. Ти забрав з номера мої записи й плівку?

— Ось вони, — Кертіс передав Мортону невеличкий пакуночок. — Що сказав тобі посол?

— Категорична відмова. На інше я й не сподівався. Але в мене є чудовий план.

Мортон розповів другові про варіант з «Анчоа», потім додав:

— На жаль, на Мерфі доведеться поставити хрест: тут нас випередили.

— І не тільки тут. — Обличчя Нормана Кертіса похмурнішало. — Ось, читай!

Мортон узяв газету, прочитав:

«Сьогодні вранці на березі моря під урвищем знайдено автомашину, яка належала капітанові ВВС Октавіо де ла Маса. Очевидно, машина зірвалася з шосе на повороті. Тіло капітана й досі не знайдено».

Згортаючи газету, Мортон розгублено пробурмотів:

— Шкода... Хороший був хлопець. Що ж, тепер нам залишається тільки рятувати власні шкури. Ходім до посольства.

Мортону довелося півгодини умовляти посла, щоб той поцікавився долею «американського громадянина Джеррі Т. Мерфі». Після короткої розмови з начальником домініканської служби безпеки, посол поклав трубку й сказав:

— Мерфі був заарештований як учасник антиурядової змови. Він визнав себе винним і годину тому повісився в своїй камері.

Мортон безсило опустився в крісло.

— Тепер моя черга, — прошепотів він.

Посол налив йому чарку віскі.

— Випийте. Може, все ще якось обійдеться.

— Тільки в тому випадку, якщо ви мені допоможете.

— Але я вже казав...

— Ні, я тепер маю на увазі інше. Дозвольте нам з товаришем переночувати в посольстві.

— Гаразд.

— А вранці дайте нам посольську машину...

— Гаразд.

— І попередьте наші патрульні судна, що завтра від шостої до сьомої ранку яхта «Анчоа» подаватиме сигнал «SOS» поблизу Сьюдад-Трухільйо, в міжнародних водах.

Коли посольський каділлак, промчавши вулицями міста, вилетів на широке шосе, що вело до порту, Мортон помітив у дзеркальці чорну машину, що швидко наздоганяла їх

— Ось і наші друзі, — процідив він крізь зуби.— Готуйся, Нормане!

Він витяг з кишені пістолет, поклав на сидіння.

Кертіс тимчасом розірвав пакет, який обережно тримав на колінах, і Мортон побачив шість невеличких ручних гранат. Кертіс узяв три з них, міцно зв'язав тонкою нейлоновою мотузкою.

— Отак! Коли вони наблизяться метрів на сто, трохи загальмуєш. — І підкинув гранати у руці.

Все сталося у одну мить: Мортон загальмував, з машини переслідувачів випустили дві довгі автоматні черги, потім він почув вибух і краєчком ока побачив колесо, яке само по собі котилося по шосе. Американець знову дав газ. Раптом він відчув, як тіло Кертіса навалюється на його плече. Глянувши на обличчя канадця, побачив тоненьку цівку крові. Куля влучила у скроню, Кертіс був мертвий.

Мортон зупинив машину край дороги за півмилі од верфі. Хвилину він постояв, вдивляючись у лице друга, який щойно врятував його від смерті, зітхнув і пішки рушив далі.

Яхта була готова до відплиття, і агента ніхто більше не переслідував. За годину, у відкритому морі, Мортон побачив вузький силует американського есмінця...

Звіт про прес-конференцію Мортона надрукували всі провідні газети країни. Державний департамент змушений був надіслати урядові Трухільйо ноту протесту з вимогою розшукати й суворо покарати всіх винних у викраденні професора Хесуса де Галіндеса. Домініканський посланник у Вашінгтоні був проголошений «персоною нон грата».

Та водночас по дипломатичних каналах Трухільйо повідомили про те, що американський уряд не надає «справі Галіндеса» великого значення.

Відчувши підтримку Вашінгтона, Трухільйо повівся зухвало. Він залишив ноту Сполучених Штатів без відповіді, і в свою чергу проголосив американського посла «персоною нон грата». Містеру Стівенсу довелося залишити Санто-Домінго.

Отже, злочинець Трухільйо тоді ще був потрібний Сполученим Штатам.

А Хесус де Галіндес? Його доля так і залишилася невідомою.

Переклад з німецької

Калейдоскоп всесвіту

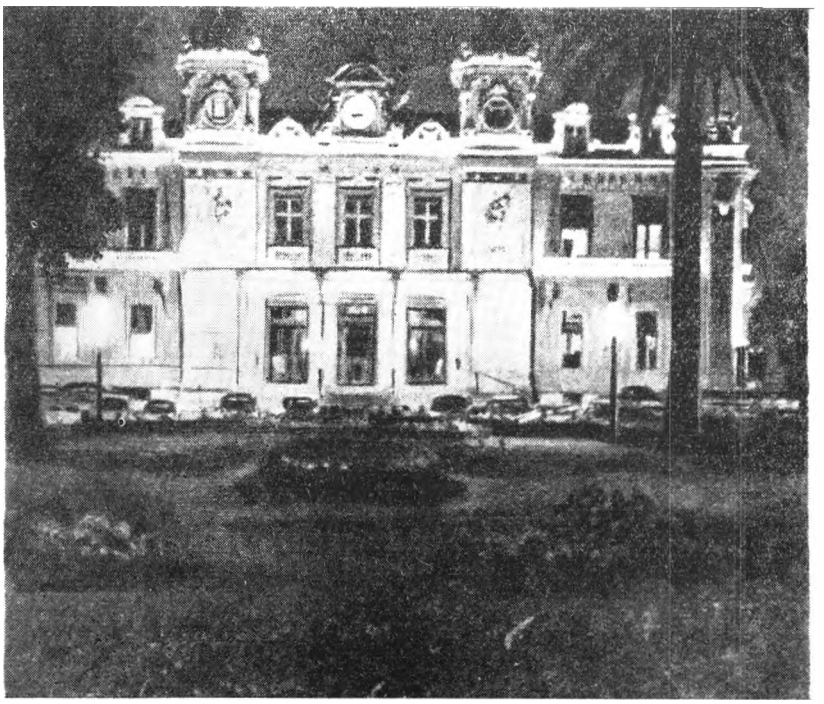
БЕЗРОБІТНІ МІСІОНЕРИ. «Церква повинна подбати про численних місіонерів, які тепер позбавлені можливості робити свою божу справу в Африці та інших місцях»,— пише західнонімецька газета «Христ унд вельт». Як вихід «Христ унд вельт» пропонує готувати отих безробітних місіонерів для діяльності... на інших планетах! «Треба рахуватися з перспективами освоєння Космосу», повчає газета.

ЖЕРТВИ ТЕХНІЧНОГО ПРОГРЕСУ. За повідомленням газети «Американ медікал джорнел», в Сполучених Штатах щороку потрапляє в лікарні 5—6 тисяч людей, які постраждали внаслідок того, що модерні скляні стіни і двері видалися їм порожнечею.

НОВЕ В МУЗИЦІ. Якийсь Роберто Паскуале з Палермо (Італія) написав «Канцелярську симфонію». Він повідомив, що для її виконання потрібен оркестр, який би складався з 156 друкарських і 124 лічильних машинок.

ТЕЛЕФОНИ-ПАСТКИ. Епідемія пограбувань телефонів-автоматів примусила нью-йоркську поліцію вдатися до різних хитрощів. Тепер всі апарати обладнано новим дотепним пристроєм. Якщо хтось сторонній почне поратися біля касети з грішми, двері телефонної будки автоматично замикаються.

СПОКУСИ ДЛЯ ЖИВИХ. Одна американська поховальна контора рекламує себе в такий спосіб: «На жаль, ми не можемо докладно описувати всі зручності наших трун і всю уважність нашого персоналу до клієнтів, бо це мало б викликати масові самогубства серед населення...»

Царство азарту — казино із знаменитою рулеткою.

ВЕРТЕП

НА ЛАЗУРНОМУ БЕРЕЗІ

Південь Франції. Гаряче, відполіроване до блиску мільйонами автомобільних шин шосе Ніцца — Ментона. Несподівано машина вривається в тунель. Але через десять-п'ятнадцять секунд знову видно безмежне небо і ласкаве море, а ось і смугастий прикордонний стовп і поліцейський у незвичайній формі.

Так, це кордон найменшої у світі монархії — Монако — з територією в півтора квадратних кілометра і населенням у 25 тисяч чоловік.

Сотні машин, що прибули сюди 17 жовтня 1965 року, завертали на набережну міста Монте-Карло. Увага людей була зосереджена на великій кулі у чорно-білу клітинку, яка погойдувалась на якорях у центрі гавані. Почалася операція «Преконтинент-III», яка наробила багато галасу. Це була нова серія досліджень підводного світу, які тут веде відомий французький океанограф Жак-Ів Кусто.

Він обрав це місце для занурення в море своєї підводної станції, напевне, тому, що в Монако знаходиться відомий усьому світові океанографічний музей, побудований за проектом французьких архітекторів. У залах, оздоблених з тонким мистецьким смаком, зібрано все, що так чи інакше пов'язане з морем: знаряддя рибного лову, навігаційні прилади, моделі і зразки мореходних засобів усіх часів і народів, у тому числі й останні технічні новинки. Живі мешканці моря, зібрані в одній з найкращих у світі колекцій, перебувають у прекрасно устаткованому акваріумі.

Але початок нових досліджень Жака-Іва Кусто — лише епізод, рідкісний епізод у житті Монако. Численних туристів приваблює сюди не найкращий у світі океанографічний музей і не прекрасний клімат. Головне для них — це казино, відома «рулеточна імперія».

Історія монакського казино нерозривно пов'язана з історією всього князівства.

На початку XIX століття італієць Грімальді — нащадок старовинної дворянської сім'ї — придбав ділянку середземноморського узбережжя з кількома маленькими містечками. Відтоді і починається офіціальна історія князівства Монако. Як і будь-яке інше царство, Монако знало роки піднесення і роки занепаду, вело війни, пере-

жило революцію і кінець монархічного ладу. Але з ласки французького імператора Наполеона III у Монако була відновлена монархія. Правлячі особи жили на таку широку ногу, що зовсім спорожнили державну скарбницю. І одного дня більшу частину території князівства довелося продати, залишилось тільки те, що нині прийнято називати Монако.

У 60-х роках XIX століття гральні доми були заборонені в усіх європейських державах, крім одної — Монако.

І ось власник закритого в Гамбургу казино, француз за походженням, Франсуа Бланк прибув у 1861 році до монакського принца Карла III і, одержавши від нього концесію на відкриття грального дому під вивіскою «Міжнародної компанії морських купалень», розвинув бурхливу діяльність. Місце, де розташоване казино, здавна зветься «спелунка», що латинською мовою означає «печера». І Бланк зробив все, щоб виправдати цю назву. Засноване ним анонімне акціонерне товариство спорудило на пустирі площею в кілька гектарів містечко Монте-Карло. Готелі і фешенебельні ресторани, що потопають у екзотичній рослинності, з небаченою розкішшю оздоблений палац казино — все мало заманювати людей у тенета грального дому.

1 квітня 1863 року в залах казино з шаленою швидкістю почала обертатися кулька із слонової кості. Хтось влучно написав, що зелене сукно в жовту клітинку нагадує загратоване вікно тюремної камери, цифри — номери на халатах в'язнів, а строкаті жетони — дублікати людського життя і пристрастей.

Шалено літає червона кулька. Гарячково стежать за нею ті, хто бажає виграти. Десятки й десятки рук, неначе хижаки, щомиті готові до стрибка... Руки якогось екс-короля чи нащадка старовинного банкірського дому, новоспеченого мільйонера або артиста і навіть руки відомих політичних і державних діячів. Розповідають, що тут бували і Черчілль, і Джон Кеннеді...

Казино обладнано так, що гравець втрачає уявлення про час, він не бачить виразу свого стомленого, блідо-зеленого обличчя. Вдень і вночі зали заливає штучне світло. Воно не яскраве, а, навпаки, тьмяне, щоб не можна було фотографувати. В казино немає жодного дзеркала, гравець повинен зосереджувати свою увагу лише на грі.

Чимало років прибутки від казино станозили значну частку всього прибутку князівського двору. Ще й тепер обслуговування туристів та любителів азартних ігор є основним джерелом існування населення. «Ми такі перевантажені,— жартують жителі Монако,— що нам ніколи служити в армії та платити податки». І справді, згідно з конституцією 1911 року громадяни Монако звільнені від військової повинності і не платять податків. Як і слід було чекати, ця рекламна конституція мала свої наслідки — до Монако подалися різні багатії, прагнучи приховати свої гроші від оподаткування. Вони збільшують кошти державної скарбниці Монако, але не можуть покрити хоча б половини витрат принца. Не можуть покрити їх і надходження від промисловості, яка тут представлена... фабрикою по виробництву туалетного паперу.

Можна почути легенди про людей, які нібито розбагатіли на грі у Монте-Карло. Однак імена таких щасливчиків не згадуються, бо подібне майже не трапляється. Ні, рулетка щастя не приносить нікому. Людина, маючи на власному рахунку в банку сотні мільйонів, тут може украсти у сусіда єдиний жетон або загребти у свою кишеню чужий виграш. Якби всі ці люди хоч на секунду підійшли до дзеркала, вони б не впізнали себе. Але, як ми вже згадували, у гральних залах Монте-Карло немає жодного дзеркала. Власники казино — великі психологи!

Так, рулетка робить свою справу: злу і нещадну. Сотні людей збувають тут свої маєтки. Нерідко багаті туристи, що прибувають у місто на шикарних машинах, через кілька днів шукають грошей на автобусний квиток. І тут на них вже чатують спекулянти, які скуповують за марницю або приймають в заставу під величезні проценти все, що можна перепродати.

В Монако не судять переможців і не подають руки переможеним. Перед золотими стінами Монте-Карло капітулювали всі, хто намагався зруйнувати цей вертеп. Був лише один випадок, коли власники грального дому визнали себе переможеними. Капітан одного крейсера, що стояв на рейді перед Монте-Карло, програв у рулетку всю касу корабля. Йому лишалося тільки пустити собі кулю в лоб. Та він вирішив інакше: «або ви повернете мені програш, або я своїми гарматами зруйную ваше кубло!» — заявив він власникам грального дому. Ті зрозуміли, що капітан не жартує, і погодилися.

А це вже, так би мовити, азарт із застосуванням новітньої техніки: гральні автомати.

В Монако розповідають безліч історій про людей, які грають коло зеленого столу рулетки. Ось дві з них.

Колись, ще до революції, один російський аристократ програв у Монте-Карло все своє майно вартістю у кілька мільйонів карбованців. Такого програшу ще не знала історія рулетки. Тоді аристократ звернувся з проханням до тодішнього князя Монако зглянутися на його безвихідне становище і якось допомогти йому. Державна рада Монако, обговоривши це прохання, встановила йому невеличку довічну пенсію, але заборонила входити до гральних залів.

Другий випадок — дипломатичний. Після першої світової війни якийсь турок приїхав до Монако й виграв там стільки грошей, що держава опинилася під загрозою повного банкрутства. Тоді монакські правителі звернулися по допомогу до відомого юриста. Той попорпався в архівах і встановив, що під час укладання Версальської мирної угоди представники держав Антанти... забули включити пункт про укладення мирної угоди між Туреччиною і Монако, яке оголосило їй війну водночас із Францією. Таким чином, турок опинився на території воюючої держави, підлягав арешту й інтернуванню, а його майно — конфіскації. Турка негайно було заарештовано, і він вибрався на волю лише по тому, як повернув свій виграш у казино.

КІБЕРНЕТИЧНИЙ ПЕРЕЛЯК

А нещодавно трапився ще один курйоз.

...Щоночі у «царство бубнових валетів» приходили якісь молодики, ставали біля столиків для гри і весь час записували щось до своїх блокнотів.

Їх було троє: 33-річний доктор Ярецький та його друзі — інженери Ганс Бюркле і Гранек Ярецький. Так тривало протягом шести тижнів. У їхніх блокнотах з'явилось 20 000 цифр.

Завершивши свою роботу, ці троє відправилися в Лондон, де за допомогою електронної лічильної машини обчислили найбільш результативні варіанти гри в рулетку.

Минуло два місяці, і в ігорних будинках знялася гроза. Бюркле і двоє Ярецьких прийшли у казино в Сан-Ремо й стали грати. Грали так, як ще ніхто не грав. Десятки тисяч франків знімали вони з зелених столів. Приголомшивши місцеву клієнтуру і тим більше хазяїв, вони, щоб не викликати підозри, перебралися в Монте-Карло. Тут за рулетку сіла дружина доктора Ярецького. За дві години вона поклала в кишеню сто тисяч франків і спокійно залишила казино. Такого тут ще не бачили.

Власники різних європейських казино негайно зібралися на термінову нараду. Що робити? Вбити Ярецьких і Бюркле? Але вони попередили, що таємниця рулетки відома багатьом їхнім друзям. Отже, якщо з ними щось трапиться, казино від цього не виграє. Відкупитися? Невідомо, що вирішили джентльмени з Ніцци, Баден-Бадена, Монте-Карло, але один з них заявив журналістам таке: «Нас ці хлопці зовсім не лякають. Проти мільйонів, які розігруються тут, вони нічого не вдіють. Одне тільки погано — багато галасу вони наробили. Нам це не потрібно».

Сенсація з кібернетичними щасливчиками справді наробила багато галасу. На сторінки західної преси разом з деталями про незвичні баталії, які розгорнулися в ті дні в ігорних домах, почали потрапляти й матеріали про побут і звичаї в казино, про тих, хто постійно буває тут. У списку штатних відвідувачів виявилися прізвища, які газетчики навіть не наважувалися назвати, бо міг статися політичний скандал.

Князівська лейб-гвардія виглядає досить опереткова.

ПРОДАЄТЬСЯ КНЯЗІВСТВО

В першій половині 1965 року, через шість місяців після кібернетичного переляку, в Монако почалася справжня гарячка.

Хоча рулетка й залишається найважливішим джерелом прибутків Монако, загальний прибуток князівського двору не влаштовує нині царюючого Реньє III. На його думку, дороговизна життя в Монако і надзвичайно високі ціни в готелях стримують потік туристів і тих, хто бажає знайти щастя на зеленому сукні. Було вирішено відкрити шлях недорогому туризмові.

Але царські особи не врахували одного: як до цього поставиться Арістотель Сократ Онассіс. Ця людина не має ніякого відношення ні до Арістотеля, ні до Сократа. Але носій таких відомих імен має безпосереднє відношення до монакського князя. Відомо, що кілька років тому Онассіс став підданим Монако, бо йому було вигідно вивісити монакський прапор на судах свого танкерного флоту. Але насправді сам князь Реньє III потрапив у залежність від некоронованого короля Монако Онассіса, американо-грецького мільярдера-судновласника. Все, що є у Реньє III, — і готелі з найдорожчим у світі обслуговуванням, і казино, і великий монакський пляж Лаврото — все належить Онассісу.

І коли князь вирішив на гористій частині Лазурного Берега спорудити «дешеві» готелі і «дешеві» пляжі, він натрапив на рішучий опір мільярдера. Онассіса цілком влаштовують дивіденди, які він одержує від багатої клієнтури казино, і та обставина, що, вважаючись громадянином Монако, він не платить ніяких податків з усіх своїх фінансових операцій.

Монакські власті запропонували тоді перенести залізницю з узбережжя в тунель, а на її місці спорудити «дешеві» пляжі. Реалізація цього проекту коштуватиме 25—30 мільйонів доларів. Державна скарбниця такої суми не має, і довелося звернутися до могутнього ділка. Але Онассіс рішуче відмовився брати участь у будь-яких проектах благоустрою монакського князівства.

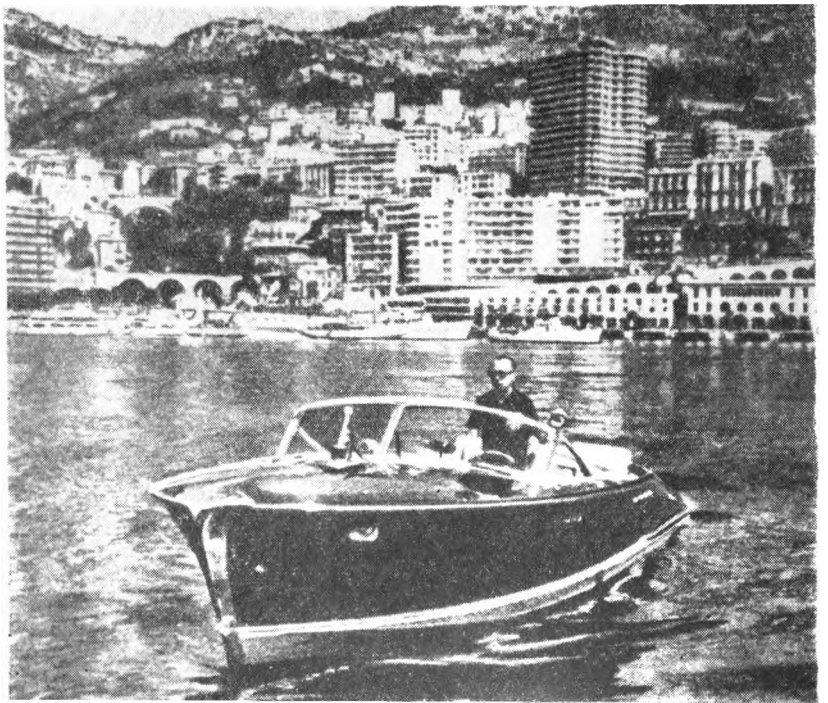
І тут його величності урвався терпець. Реньє III вирішив оголосити війну Онассісу. Свій гнів монархічна особа висловила одним словом: «Націоналізація». Реньє обвинуватив Онассіса в тому, що той за 15 років нічого не зробив для розвитку туризму в Монако, і пообіцяв націоналізувати всю «імперію рулетки».

У відповідь Онассіс повідомив, що продає монакську «імперію рулетки» з усіма її атрибутами: двома казино, трьома розкішними готелями, пляжем, басейнами, яхт-клубом, тиром, власною поліцією та пожежниками. Ціна — 70 мільйонів нових франків. Адже Онассісу належить 520 тисяч акцій «Компанії морських купалень».

А поки торгуються некоронований король і його підданий, що сидить на троні, у монакському казино кулька із слонової кості продовжує шалено обертатися.

Я. ЯШИН

Звідси видно майже всю державу.

АВСТРІЯ

У Відні відкрито велику виставку «Династія Штраусів». Тут зібрано маловідомі матеріали про славетних братів-композиторів, про їхнього батька, про зроблений цією талановитою сім'єю внесок в австрійську і світову музичну культуру. На виставці експонуються недавно знайдені матеріали про революційні марші й пісні, що їх Йоганн Штраус-молодший створив під час революції 1848 року. Чимало цікавих експонатів розповідають про творчість і громадську діяльність його брата — Едуарда Штрауса.

Газета «Фольксштімме» називає виставку «новим вікном у творчу лабораторію і життя талановитої династії видатних австрійських композиторів і музичних діячів».

БОЛГАРІЯ

Цього року минуло 100 років з дня народження видатного болгарського поета Пенчо Славейкова. В країні урочисто відзначають цю дату. Створено Національний ювілейний комітет. В Софії в Народному театрі ім. Івана Вазова відбувся вечір, присвячений пам'яті Пенчо Славейкова, де з доповіддю виступив Христо Радевський.

До 100-річчя видатного поета видавництво «Български писател» видає два томи вибраних творів Славейкова. В університетах країни відбуваються наукові сесії, присвячені творчості письменника.

АРТУР МІЛЛЕР ПРО СЕБЕ

Артур Міллер.

Кореспондент англійського тижневика «Санді таймс мегезін» взяв інтерв'ю в Артура Міллера. Відомий американський драматург розповів про свій життєвий шлях, свої погляди й творчі плани.

«Народився я 15 жовтня 1915 року в Нью-Йорку. Мій батько — емігрант з Кракова — був спочатку власником маленької фабрики. Я ходив до школи в нью-йоркському Гарлемі. В тій школі навчалися негри (їх було там процентів сорок), пуерторіканці, євреї, ірландці, італійці. Тоді ще не виникла мода віддавати дітей до приватних учбових закладів. У школі я ніяких знань не здобував, але мені подобалося ходити до неї. Подобався і хвилював мене Гарлем. Пізніше мене перевели до школи в Брукліні. В класі нас було душ шістдесят чи сімдесят. Учителю доводилося кричати з півгодини, щоб викликати кого-небудь з останньої парти. Бруклінські хлопці якось дивно розважалися. Вони розбивали вітрини крамниць і викрадали з них товари. Вкрадені речі були їм непотрібні, і часто вони викидали їх у канал. Я ніяк не міг збагнути, навіщо вони все це робили. Мабуть, вони й самі не знали. І по сьогодні я не можу цього зрозуміти. Хіба що в такий спосіб вони давали вихід своїм романтичним почуттям».

Міллер пригадує початок 30-тих років в Америці — період великої економічної кризи.

«Мені здається, що тільки тоді в Америці жилося якось по-людськи, — розповідає він. — Життя було повнокровне. Люди краще ставилися одне до одного, з більшою симпатією, хоч іноді втрачали все, що мали — дах над головою, роботу, сім'ю. Я, звичайно, не хочу сказати, що криза — хороше явище. Це було страшне лихо. Люди вмирали з голоду. Але сьогодні найбільшою цінністю є гроші, а тоді ще існували ідеали, в ім'я яких люди віддавали життя. Але що ж сталося? Ідеали дев'ятнадцятого сторіччя пішли в небуття. Давнє ставлення до праці, відпочинку, кохання, мистецтва зникло. Колись митці боролися проти реакційних світоглядів свого часу, за торжество гуманістичних ідеалів. А сьогодні? Навіть діти в Америці заперечують будь-які ідеали. Таке ставлення прищеплюють їм змалку, в цьому полягає джерело розчарувань нашої молоді. Втім, я оптиміст і вважаю, що з нескінченної переоцінки цінностей має народитися новий гуманістичний ідеал.

Я спробував висловити цю ідею в своїй п'єсі «Випадок у Віші». Там людина жертвує життям, бо не може примиритися з думкою, що один врятується, а інші загинуть. Мені закидають, що це алогічно. А хіба в житті більше логіки?

Сучасні театральні форми мене не задовольняють. Я шукаю інших шляхів для відтворення на сцені образу людини. Моя п'єса «Після гріхопадіння» — пошуки в цьому напрямку. Тепер я працюю над кіносценарієм за цією п'єсою. Режисера для фільму шукатиму тільки по тому, як закінчу роботу, і сценарію не випущу з рук, аж доки не буду певен, що він готовий. Працюю я і над новою п'єсою, але про неї ще рано говорити».

СТОРІНКА ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ

Сцена з вистави «Листи з Півдня».

В основу вистави «Листи з Півдня» покладено листи, що їх писали бійці загонів Фронту національного визволення Південного В'єтнаму своїм рідним і друзям. Вона розповідає про бойові подвиги південнов'єтнамських патріотів, про жахливий терор, що панує у так званих «стратегічних селах», створених сайгонськими правителями, про злочини американських агресорів.

Цей цілком побудований на документальних матеріалах спектакль поставив токійський театр «Накама». На театральних афішах не стоїть прізвище його автора, бо створював виставу весь театральний колектив.

В п'єсу вдало вмонтовано сцени, які показують виступ театральної групи Фронту національного визволення, хореографічні номери тощо.

Спектакль «Листи з Півдня» нищівно таврує американських агресорів, і тому, щоб здійснити постановку, театрові «Накама» довелося перебороювати опір японських властей.

РЕЖИСЕР ВЕЛЬКО БУЛАЇЧ

Югославський журнал «Студія» звернувся до кінокритиків із запитанням: який повоєнний вітчизняний фільм вони вважають найкращим? Одностайна відповідь була: «Поїзд без розкладу» режисера Велько Булаїча.

Булаїч зняв цей фільм майже десять років тому. В ньому йдеться про освоєння цілинних земель у країні. Зроблений він у реалістичній, правдивій манері; як зазначали критики, в цьому творі «режисерові пощастило розкрити душу народу, що будує соціалізм».

Такі відомі фільми, як «Козара» (про боротьбу народів Югославії проти гітлерівців), «Місто хвилюється» (про індустріалізацію країни) та «Скоплє» (документальна стрічка про трагічні події під час землетрусу) також створені цим талановитим режисером.

Нещодавно Булаїч розпочав роботу над новою кінокартиною, в якій він знову звертається до провідної теми югославської кінематографії — теми визвольної боротьби проти фашистських окупантів.

Режисер назвав цей фільм «Хворі на тиф». В ньому зніматимуться відомі югославські кіноактори Антун Наліс та Бата Живойнич.

ІСПАНІЯ

Премію «Надаль», — найвищу літературну премію Іспанії, — одержав колумбійський письменник Едуардо Кабалеро за роман з життя студентів під назвою «Добрий дивак». В конкурсі на здобуття цієї премії можуть брати участь всі письменники-прозаїки, що пишуть іспанською мовою.

ІТАЛІЯ

Нещодавно на фестивалі пісні в італійському місті Сан-Ремо переміг відомий радянським слухачам співак, композитор і поет Доменіко Модуньйо. Він виступив з новою власною піснею «Як я кохаю тебе!».

Модуньйо розповів кореспондентові журналу «Віе нуове»:

«На мій погляд, пісня «Як я кохаю тебе!» новаторська і відрізняється від нинішньої італійської пісні. Звичайно, в ній є мелодія, але мелодійність її сучасна. Співаючи, я не передаю мелодію, а скоріше розповідаю текст. На мою думку, це цілком сучасний речитатив. Текст пісні складений майже виключно з простих розмовних слів. Чи сподівався я, що ця пісня переможе? Безперечно, сподівався, тому й приберіг її для фестивалю, хоч написав її ще кілька місяців тому».

Доменіко Модуньйо виступає на фестивалі в Сан-Ремо.

НДР

Нова повість молодого письменника Іоахіма Новотного «Чарівний вогонь» відразу ж привернула до себе увагу читачів і критики. Автор правдиво розповідає про повоєнне німецьке село, про організацію сільськогосподарського кооперативу, про переборення дрібновласницької психології в свідомості селян.

Газета «Нейєс Дейчланд», високо оцінюючи повість Іоахіма Новотного, називає її правдивою і переконливою розповіддю про становлення характерів у соціалістичному суспільстві.

Іоахім Новотний

ФРН

Композитор Гізельгер Клебе написав оперу за романом Франца Верфеля «Якобовський і полковник». Твір цей розповідає про подію, що справді мала місце в гітлерівській Німеччині. Незадовго до початку війни нацистський суд провокаційно обвинуватив польського робітника в убивстві німецької дитини. І хоча невинність обвинуваченого була цілком очевидна, суд засудив його до страти.

Нову оперу поставили театри Гамбурга, Штутгарта та деяких інших міст. Її також включили до свого репертуару оперні театри Відня й Цюріха.

ПОЛЬЩА

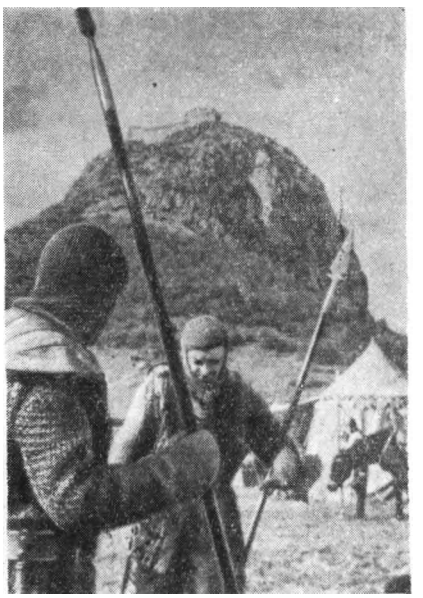
На сцені театру ім. Виспянського поставлено п'єсу молодого польського письменника Станіслава Ковалевського «Коли погано — це не ми!» П'єса написана на сучасну тему, автора хвилюють проблеми виховання молодого покоління. Режи-

ЕПІЗОД З ФРАНЦУЗЬКОЇ ІСТОРІЇ

Однією з найкривавіших сторінок французької історії є хрестовий похід феодалів Північної Франції в південні райони країни в XIII столітті. Загони північнофранцузьких рицарів вирушили в цей похід з дозволу і благословення папи Іннокентія III. Формально вони йшли на боротьбу з так званими «катарами» — альбігойськими єретиками, які виступали проти догматів католицької церкви. Рух «катарів» був виявом соціального протесту міських ремісників і селян Південної Франції проти феодалізму і католицизму.

Героїня фільму про катарів — селянська дівчина Доната.

Кадр з фільму «Драма катарів».

Хрестовий похід розпочався 1209 року. Загони хрестоносців палили і знищували міста, вбивали жителів, не розбираючи, хто з них єретик, а хто — правовірний католик.

Тогочасні літописці не підрахували, скільки загинуло тоді людей, але на півдні Франції і по сьогодні залишились могили «катарів», а біля підніжжя гори Монсегюр стоїть меморіальний пам'ятник мученикам Середньовіччя.

Нещодавно ця трагічна сторінка французької історії привернула увагу режисера Стелліо Лоренці, який зняв телевізійний фільм про останні дні опору альбігойських єретиків. Фільм складається з двох серій: «Хрестовий похід на Альбігой» та «Вогнище Монсегюру».

«Це грандіозна фреска, що розповідає про один з маловідомих розділів вітчизняної історії, — зазначає Жером Фавар в своєму репортажі про зйомки фільму, вміщеному в газеті «Юманіте Діманш». — Тепер ми всі познайомились з ним завдяки Стелліо Лоренці».

„ЛІТО 39-го"

Газета «Уніта» назвала перший роман молодого італійського письменника Массімо Карра «Літо 39-го» «рідким явищем серед книжок останніх років». Рецензент газети пише, що М. Карра, звернувшись до теми, над якою працювало і працює чимало письменників, знайшов зовсім

нову точку зору, досяг великої виразності й глибини в зображенні людських характерів і суспільних подій.

Група молодих інтелігентів робить веселу літню подорож по Італії. Ця галаслива компанія складається з різних людей. Лікар і художник Паоло, переконаний католик Джорджо, нащадок старовинного дворянського роду Фабріціо, хлопець з простої робочої сім'ї Сімоне і одвертий фашист Маріо. Подорожуючи разом, вони, звичайно, сперечаються, іноді дуже запально, але молодість, а може, й сама ця весела подорож примушує їх забувати всі сварки. Та починається друга світова війна, і кожному з них доводиться чітко визначити свій шлях і свої погляди.

По-різному склалася доля кожного з цих молодих італійців. Художник Паоло потрапляє на фронт, у Грецію. Марно намагається він сховатися від жахів війни, шукаючи розради в стародавньому грецькому мистецтві. Паоло просто обманює себе самого. Аристократ Фабріціо пориває з батьком, чиї погляди на війну він справедливо вважає злочинними. Маріо залишається фашистом. Що ж до Сімоне, то антифашистські погляди, а потім і активні дії приводять його до в'язниці. Але Сімоне тікає в гори, до італійських партизанів.

Як зазначає італійський критик Альфонсо Гатто, автор «Літа 39-го» зображує всі ці події з великою майстерністю. «В нашій прозі, починаючи з 1945 року, — пише критик, — немає іншого твору, який би виразніше й переконливіше зображував душевні муки, моральну й політичну кризу того покоління італійців, якому в перше воєнне літо було по двадцять років».

ОБРАЗ ВИДАТНОЇ ЖІНКИ

Фотографія подружжя Кюрі.

Ілеана Гіоне. — Я читала й перечитувала книжку, написану її дочкою Євою, намагалася засвоїти всі її звички, вивчити характер, манеру говорити й одягатися, і все-таки її внутрішній світ лишився для мене таємницею. Вона поєднувала в собі всю чарівність жіночності, палке кохання до чоловіка, ніжні материнські почуття з всеперемагаючою любов'ю до науки.

Роль П'єра Кюрі грає Рауль Грассільї, який уже був партнером Ілеани Гіоне у фільмі «Хамелеони».

В Неаполі знято телевізійний фільм про славетну дочку польського народу Марію Склодовську, яка разом із своїм чоловіком П'єром Кюрі зробила величезний внесок у розвиток сучасної фізики. Роль Марії Склодовської-Кюрі грає Ілеана Гіоне, видатна драматична акторка, яка вже з успіхом виступила в кількох італійських фільмах, зокрема у фільмі «Хамелеони», телефільмі «Краплі» та інших. Незабаром вона гратиме роль Єлени в чеховському «Дяді Вані».

— Образ Марії Склодовської-Кюрі дуже хвилює мене, — сказала

Подружжя Кюрі у виконанні Ілеани Гіоне та Рауля Грассільї.

сер постановки — Данута Блейхерова.

Прем'єра нової вистави пройшла з великим успіхом. Кореспондент тижневика «Панорама» відзначає чудову гру акторів, зокрема Єжи Полонського та Барбари Миколайчик.

Сцена з п'єси С. Ковалевського «Коли погано — це не ми!».

* * *

Газета «Кур'єр польські» провела анкету на тему: «Який твір 1965 року ви вважаєте найкращим?» Найбільше голосів читачі віддали роману «Діснейленд» відомого польського письменника Станіслава Дигата.

На другому місці — роман Єви Шельбург-Заремби «Річка брехні».

* * *

Симфонія молодого польського композитора Ромуальда Твардовського «Антифони» одержала другу премію ЮНЕСКО, а його опера «Сірано де Бержерак» вже третій сезон не сходить із сцени Сілезької опери.

«Я зберігаю відданість жанру, який домінує в моїй творчості, а саме — оперній музиці, — каже Твардовський. — Мене давно цікавить оповідання Ярослава Івашкевича «Мати Іоанна від ангелів», за яким Єжи Кавалерович створив чудовий фільм. Нещодавно я завершив оперу за цим твором».

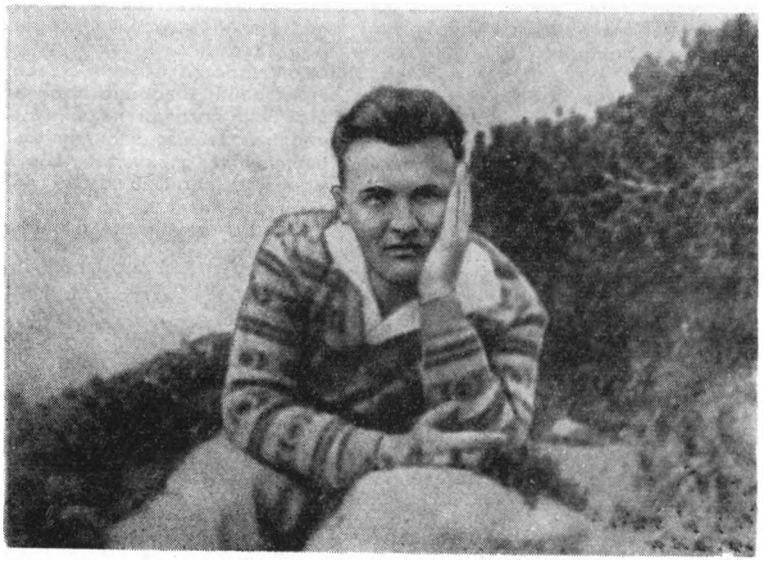
РУМУНІЯ

В Яссах почав виходити новий громадсько-політичний журнал «Кроніка». В першому номері цього тижневика вміщено оповідання й вірші, репортажі з лабораторій та кабінетів ясських учених, інформації про культурне життя країни. Серед співробітників журналу — відомі румунські письменники Отілія Казімір і Джордже Лесня.

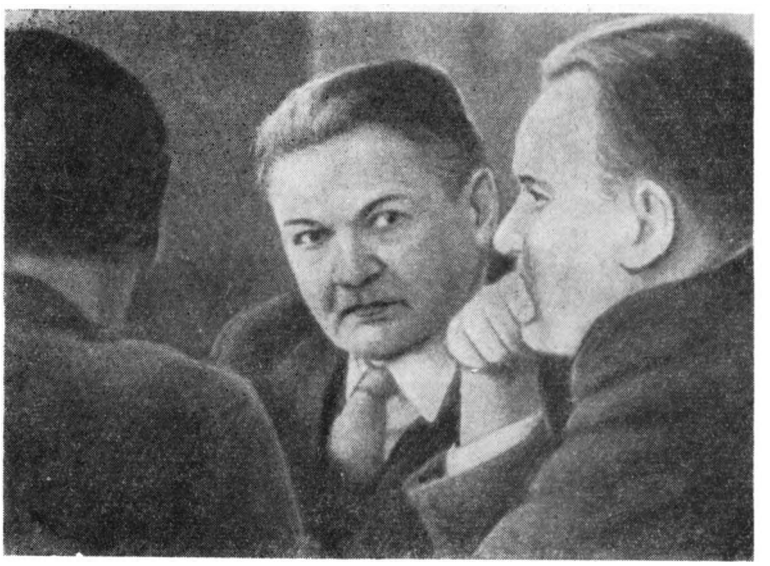
ВЛАДИСЛАВ БРОНЕВСЬКИЙ

Фото з періоду навчання В. Броневського в гімназії.

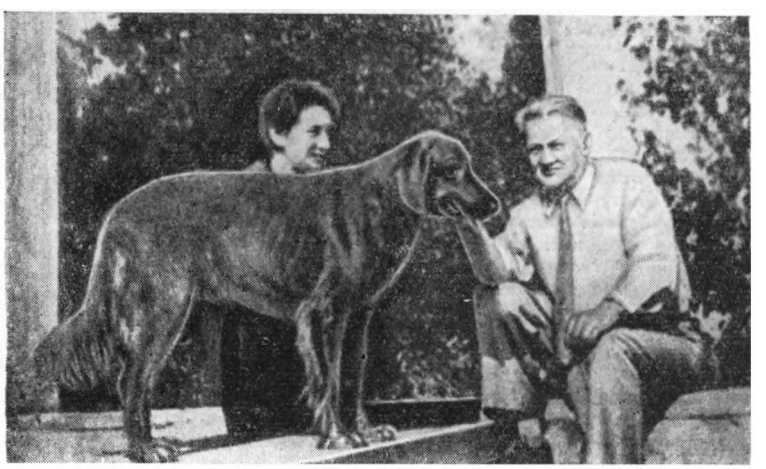

В. Броневський в 20-х рр.

В. Броневський (в центрі) в останні роки життя

Владислав Броневський на дачі.

Минуло чотири роки з дня смерті видатного польського пролетарського поета Владислава Броневського, автора поем «Магнітогорськ, або розмова з Яном», «Мазовше», «Анка» та інших.

Нещодавно вдова поета Ванда Броневська підготувала великі фрагменти з щоденників Броневського 1918—1922 рр.. вони були надруковані в тижневику «Політика» і вийдуть у світ окремим виданням.

Варшавське художнє видавництво випустило альбом «Владислав Броневський» під редакцією літературознавця Гжегожа Ласоти. В альбомі зібрані досі невідомі і маловідомі фотографії поета, які знайомлять читачів з різними періодами його життя. До фотознімків додається цікавий бібліографічний матеріал та неопубліковані вірші поета.

«ОСНОВНА ТЕМА — ЦЕ ЛЮДИНА»

Вулиця Іполіт-Мендрон. Майстерня Джакометті, обладнана в старому ангарі. Сонячне проміння, що насилу пробивається крізь запорошені шибки, освітлює скульптури й картини, безліч ескізів, купи розкиданих книжок і журналів, уламки гіпсу. І серед цього творчого безладдя — художник. Його бліде обличчя стомлене, але живий проникливий погляд виразних очей завжди сповнений натхнення — це обличчя митця. Таким запам'ятався Джакометті тим, хто його знав. А друзям і шанувальникам його таланту не було ліку. Його знали й любили Монпарнас і Венеція, де 1962 року Джакометті одержав Великий приз, Лондон, де експонувалася велика виставка його творів, і Нью-Йорк. Але найбільше друзів мав він у Франції, де прожив усе своє творче життя; серед них були Пікассо і Брак, Луї Арагон і Жорж Садуль, Жак Превер і багато-багато інших.

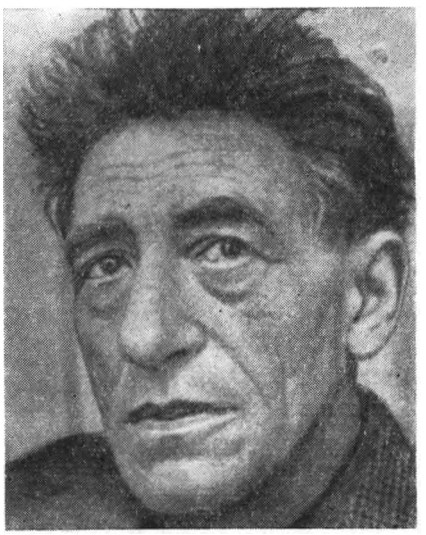
Альберто Джакометті народився 1901 року в Швейцарії, в невеликому, затиснутому з усіх боків горами, селищі Стампа. На дно ущелини, де стоїть Стампа, сонце зазирає тільки протягом шести місяців, і поява сонця для жителів її — найбільше свято.

Альберто Джакометті. Ілюстрація до збірки творів Л. Арагона і Е. Тріоле.

Батько Джакометті був відомим у Швейцарії художником. Спочатку Альберто навчався в нього, а потім, у 1920 році, оселився в Парижі. Пізніше Джакометті захопився скульптурою, яка принесла йому всесвітнє визнання.

Джакометті часто їздив з Парижа на батьківщину працювати й відпочивати і, можливо, свою темну похмуру майстерню на вулиці Іполіт-Мендрон він любив так саме тому, що вона нагадувала йому рідну Стампу.

Альберто Джакометті

В 1946 році, повернувшись у Париж з еміграції, художник після довгої перерви знову починає працювати. Він створює бюст свого брата Дієго, скульптурний портрет дружини Анети. Серед визначних творів митця є також скульптура «Людина, що йде», бюст полковника Роль-Тангі, який Джакометті вирізьбив на прохання Арагона і присвятив руху Опору.

Джакометті постійно й наполегливо шукав у мистецтві нових шляхів відображення дійсності, йому завжди здавалося, що він щось недоробив, не закінчив. Роботу над бюстом Дієго Джакометті почав у 1936 році і працював над ним майже чверть сторіччя. Він був напрочуд скромною людиною. Садуль згадує: «Джакометті був глибоко переконаний, що його скульптури й полотна недосконалі, що він не досяг того, чого шукав. Але насправді — це визнані в усьому світі шедеври, які самі себе захистили і принесли Джакометті славу». Сам художник вважав, що творчість — могутній засіб пізнання світу. Він казав: «Я працюю, щоб краще бачити. Завтра я бачитиму ще віддаленіші обрії». Садуль пише, що Джакометті мріяв досягти в своїх творах справжнього реалізму й неодноразово підкреслював це: «З 1934 року, як тільки я зрозумів механізм абстрактної композиції, вона перестала цікавити мене». А ось його творче кредо: «В усякій творчості сюжет має першорядне значення. А основний сюжет — це людина».

Альберто Джакометті був також і видатним графіком. Особливо цікаві його ілюстрації до спільної збірки творів Луї Арагона і Ельзи Тріоле, яка нещодавно вийшла у Франції.

ФРАНЦІЯ

У Парижі незабаром розпочнуться зйомки фільму про життя автора славетного «Дон Кіхота» Мігеля де Сервантеса. Для участі в ньому режисер Вінсент Шерман запросив цілу плеяду зірок екрану: Алена Делона, (на роль Сервантеса), Джіну Лолобріджіду, Юла Брінера, Аву Гарднер.

Деякі епізоди фільму знімthemуться в Іспанії.

ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА

«Чарівником з чеського лісу» назвали славнозвісного творця нашого лялькового театру Іржі Трнку в Західній Німеччині», — пише кореспондент газети «Культурні творба». Виставка творів Трнки була відкрита в Гамбургу.

«Його казкові герої чарівні: в глядача виникає почуття, ніби він бачить живих домовиків, чаклунів, принцес і розбійників. Його незвичайне мистецтво — це сполучення гумору й фольклору», — підсумовує кореспондент «Культурні творба».

Малюнки Іржі Трнки.

Хата, повна квітів. В Калоші мистецтва вишивання та малювання навчаються всі дівчата.

КРАЙ ЖОРЖИН І ТРОЯНД

В Угорщині розповідають, що дуже давно, на півдні країни, в маленькому містечку Калоші було дуже багато квітів. В садах, на луках і гірських схилах полум'яніли квіти, ціле море квітів. Жінки стали оздоблювати ними свої сукні, стіни своїх хатин, вулиці і навіть паркани. І ось уже протягом восьмисот років ці місця, де народився великий поет Шандор Петефі, славляться своїми квітами. Вони глибоко увійшли в побут жителів Калоші. Мабуть, саме тому тут народилося і так чудово розвинулося традиційне мистецтво малювання і вишивання.

Радимо вам вийти з поїзда в Калоші. Перед вашими очима відкриється незвичайна картина. Стіни станційного будинку зовні і зсередини вкриті майстерно намальованими килимами з квітів, на дверях і віконницях вирізьблені різні квіти: тюльпани, жоржини, троянди. А на вулицях містечка ви побачите жінок, вбраних у найбарвистіший одяг. І, наче їм замало кольорів та барв, вони оздоблюють стіни своїх будинків ще й намальованими квітами.

Як тільки настають перші весняні дні, калошські жінки оздоблюють свої хатини букетами квітів, які самі малюють.

Калоші — чудове містечко. Йому присвячують багато сторінок у туристичних путівниках Угорщини. Воно справедливо вважається містечком найпрекрасніших у світі квітів — живих і намальованих.

Таким вбранням, вигаптуваним власними руками, можна пишатися.

ЖАРТИ НА КОЖНОМУ КРОЦІ

Марк Твен, як відомо, був великим любителем музики. Одного разу під час концерту, в якому симфонічний оркестр не дуже добре виконував Патетичну симфонію Бетховена, якась дама, що сиділа поруч, запитала письменника:

— Пане Твен, скажіть, чи є щось на світі краще за музику?

— Є, звичайно є, — відповів Твен: — Тиша!

●

Американський письменник Арт Лінклеттер по телевізору відповідає на запитання дітей:

— Як Червона Шапочка довідалась, що в ліжку лежить не бабка, а сірий вовк?

— А дуже просто: внучка порахувала ноги — вовк має аж чотири ноги, а бабка лише дві! От бачите, дітки, як важливо вчити арифметику!

●

Знаменитий французький державний діяч Талейран не любив багато писати і тому вдавався до телеграфного стилю. Нещодавно знайдено два автографи його листів, адресованих знайомій, котра втратила чоловіка, а потім вдруге одружилася:

Перший лист: «Шановна пані! Співчуваю. Завжди відданий вам».

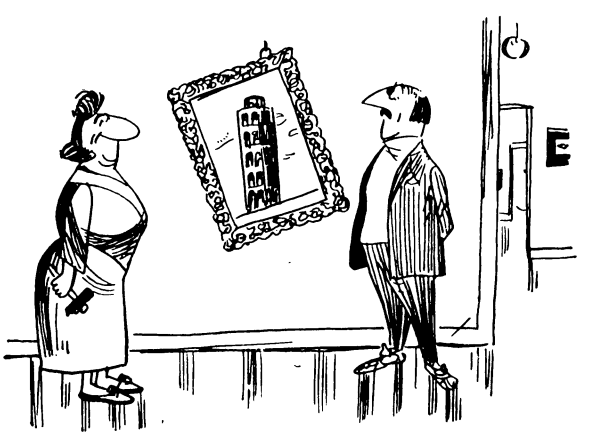
Другий лист: «Шановна пані! Браво! Завжди відданий вам».

— До речі, друзі, я змушений закінчити свою доповідь...

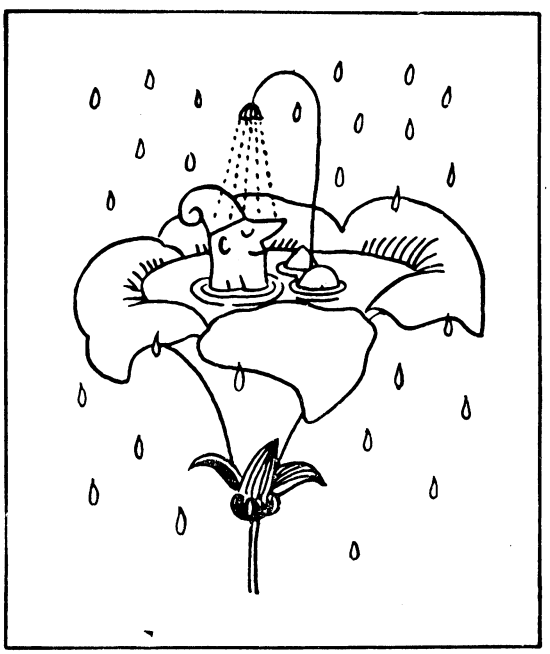
— Киньте читати цей роман жахів, бо я не можу зробити вам зачіску.

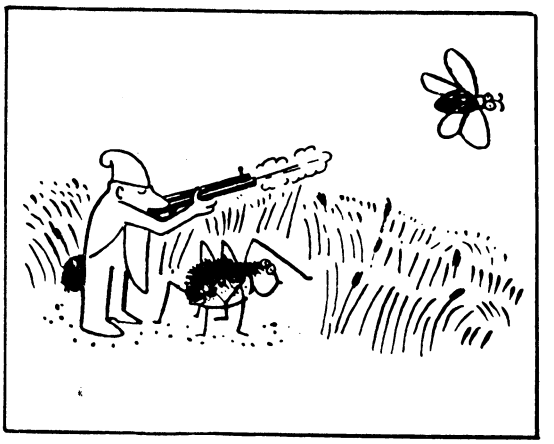

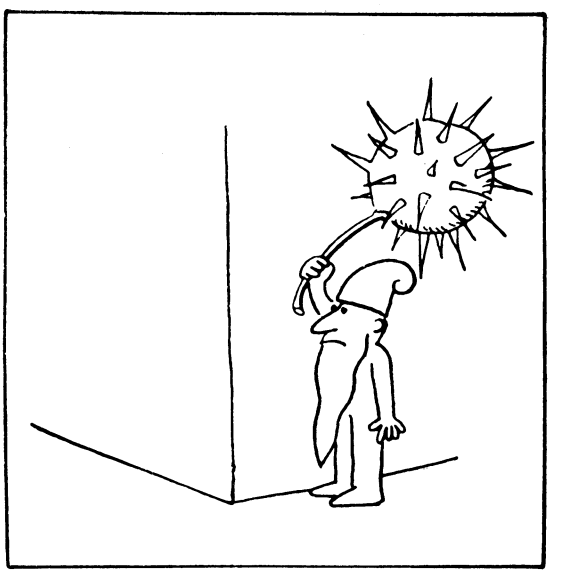
Як вирівняли Пізанську башту.

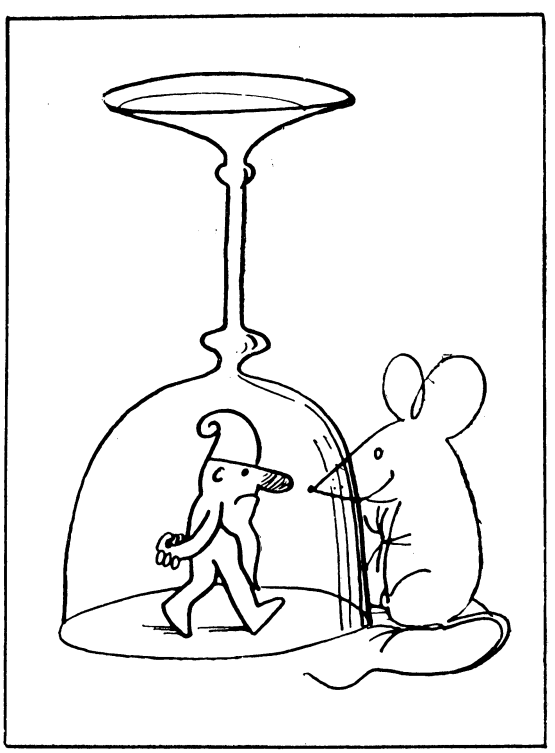
ПРИГОДИ ГНОМІВ

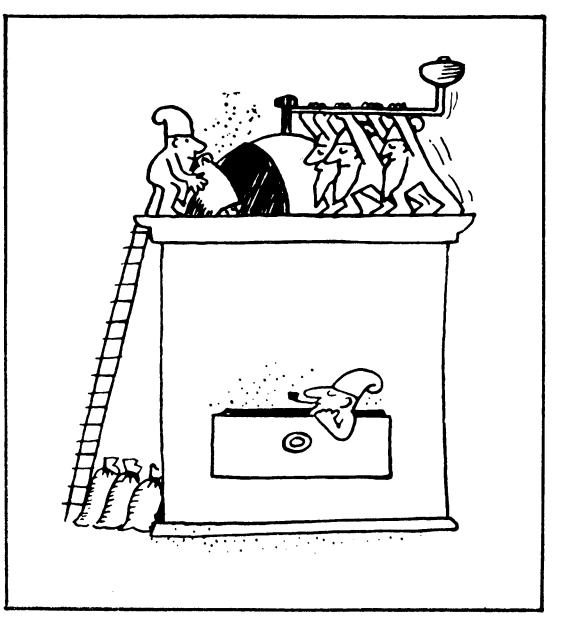
Нові малюнки польського художника Єжи Флісака

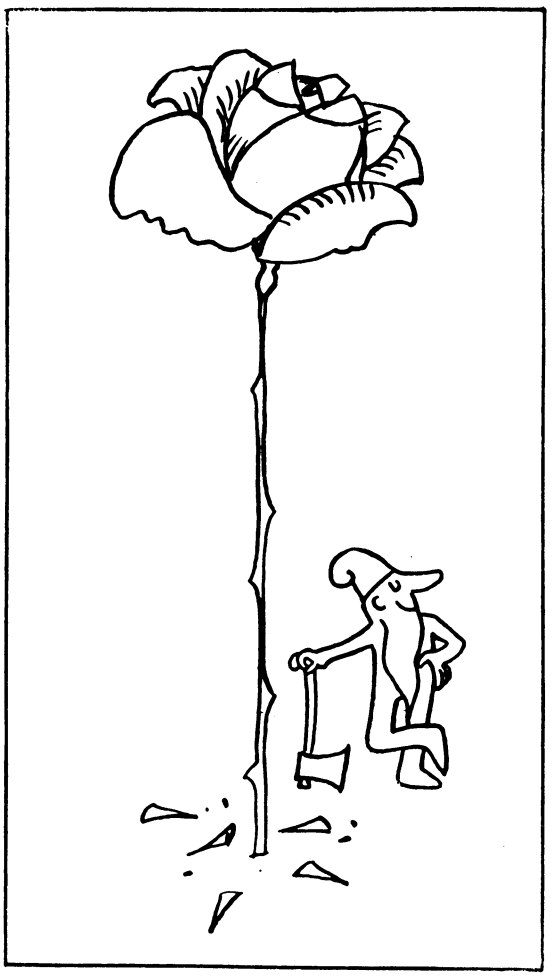

Молитва англійських рибалок:

— О, милосердний боже, зроби, щоб я спіймав таку велику рибину, про яку міг би все життя розповідати, не збрехавши ані слова!

●

— Що з тобою, Періце, чому ти плачеш?

— Мати наказала, щоб я не переходив вулицю, доки не проїде трамвай, а на цій вулиці немає трамваю...

●

В одному музичному магазині в Техасі почали торгувати також і вогнепальною зброєю.

— Чому це ви вирішили розширити свою торгівлю саме за рахунок зброї? — запитали власника магазину. — Чи є щось спільне між зброєю та музикою?

— Звичайно, це споріднені товари. Якщо хтось купує у мене саксофон, сусіди його купують наступного дня рушницю з оптичним прицілом...

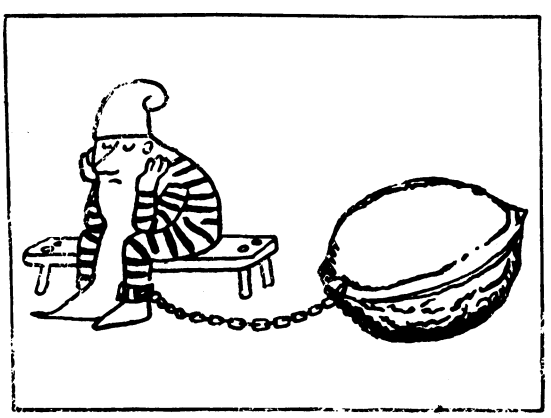
●

Зустрічаються дві кінозірки:

— Як живеш, люба? Які новини?

— Я остаточно вирішила розлучитися з своїм чоловіком, хоч не маю зараз ніякої потреби в рекламі.

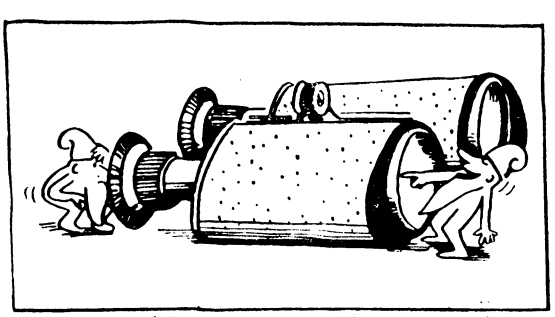
●

— Питання етики постають перед нами щоденно, — пояснює бізнесмен своєму синові. — Ось сьогодні, наприклад, один мій старий друг повернув мені борг і помилково сунув мені зайві сто доларів. І тепер передо мною стоїть етична проблема: розповісти про це твоїй матері чи ні.

●

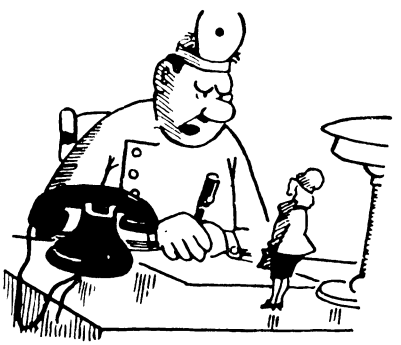
Один юнак запевняв свою наречену: «Я застрахував життя, люба. Тепер, коли зі мною щось трапиться, ти одержиш стільки грошей, що матимеш з чого жити». Хтось втрутився в розмову. «А з чого бідна дівчина буде жити, якщо з вами нічого не трапиться?»

●

«Скажи мені, Теодоре, чому балерини завжди танцюють на кінчиках пальців?» — спитала фрау Клімперфінк свого чоловіка. «Щоб не будити публіку», — авторитетно відповів чоловік.

У ЛІКАРЯ

— Чи давно ви вживаєте оці таблетки для зменшення ваги?

Без слів.

— Не заперечуй! Тут хтось був!

«Мені здається, що у цього собаки занадто короткі ноги», — сказала покупниця в зоомагазині. «Чому ви так гадаєте? — здивувався продавець. — Адже всі чотири дістають до підлоги».

●

В одній лондонській газеті щомісяця з'являлося оголошення такого змісту: «Біл, благаю, вернися! Я все тобі прощаю! Маргарет».

Одного разу поруч з черговим відомим вже оголошенням, з'явилося й таке: «Біл, хай тобі грець! Вернися до Маргарет, яка тобі все прощає!» І підпис: «Зморений читач».

●

Конферансьє, вражений байдужим ставленням аудиторії до його виступу:

— Сподіваюся, що через рік, нарешті, ви почнете сміятися з моїх дотепів!

Голос із залу:

— А ми вже сміялися п'ять років тому!

●

Під час антракту театральний адміністратор звертається до глядачів:

— Допіру в фойє загублено гаманця, в якому було 180 фунтів стерлінгів. Власник віддасть 30 фунтів тому, хто поверне гаманця.

Хтось кричить із зали:

— А я дам сорок!

●

Учитель: «Отже, діти, тепер ви знаєте, що від тепла все розширюється, а від холоду стискується. Хто може навести приклад?» Один з учнів швидко підвівся з місця: «Літні канікули тривають десять тижнів, а зимові лише два».

●

На зйомках фільму:

Режисер: Ви повинні стрибнути з цієї вишки.

Актор. Дуже високо. А якщо я розіб'юся?

Режисер: Нічого, це ж останній кадр фільму.

●

У школі:

— Скажи мені, Івіце, які зуби ростуть останніми?

— Золоті, — впевнено відповідає Івіца.

Американський продюсер, який фінансує новий фільм режисера Джона Гастона на біблейський сюжет, довідавшися, що той чотири місяці знімає кадри, присвячені створенню світу, надіслав йому таку телеграму:

«Уклінно прошу вас прискорити темпи. Вашому попередникові на ту саму роботу потрібно було лише шість днів».

●

Французький актор Моріс Шевальє так висловився про Ейфельову башту:

— Найкращий вигляд Париж має саме з цієї башти — бо її самої в цей час не можна бачити.

●

На запитання, чому він любить позичати гроші в своїх знайомих, американський мільйонер Кларк відповів:

— Я люблю, щоб мене часто згадували!

●

Лодовіко Аріосто, видатний італійський поет часів Відродження, збудував хатинку, в якій хотів спокійно дожити свого віку. Його приятель, побачивши цю убогу хатинку, здивовано запитав:

— Як це так, ви — той, хто в своїх творах описав такі чудові палаци, збираєтеся поселитися в такій хатині?

— Що мушу діяти, — відповів Аріосто,— коли каміння коштує значно дорожче, ніж слова...

●

Римляни відчули себе дуже ображеними, коли на папський престол сів Андріан VI, який не знав їхньої мови, не цінив поезію і образотворче мистецтво. Його смерть вони зустріли з радістю. Після похорону будинок особистого лікаря папи прикрасили вінком з написом: «Від сенату та римлян — визволителю батьківщини».

●

В одному середньовічному замку, перетвореному на музей, гід розповідає екскурсантам: «Перед вами портрет княгині Аврори, написаний знаменитим придворним художником Тобіасом Бунтшпехтом. А на картині праворуч ви бачите чотирьох дочок княгині, яких теж приписують Бунтшпехту». Хтось з екскурсантів обережно запитав: «А старий князь помітив це, чи ні?»

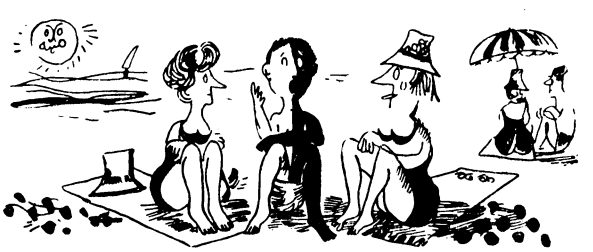
— Будь ласка, прихопіть ще й цю сукню, яку чоловік примушує мене носити вже шостий рік!

— Ти завжди читаєш за столом і зовсім не приділяєш мені уваги!

— Чому я маю його карати? Це ж він обізвав тебе дурнем!

— Півліта я відпочивав на півдні, а другу половину — на півночі.

ДЖЕЙМС ТОРБЕР

Малюнки В. Пінігіна

Джеймс Торбер (1894—1961) — визначний американський письменник-гуморист; об'єктом його сатири були моральні підвалини буржуазного суспільства.

ДВІ БАЄЧКИ

І. Миролюбний Мангуст

У країні Кобр народився одного разу Мангуст, який не хотів убивати кобр, а чи когось там ще. Пішов поголос від мангуста до мангуста, що з'явився Мангуст, який не хоче вбивати кобр. Що він не хоче вбивати когось там ще — це його особиста справа, але священний обов'язок кожного мангуста — вбивати кобр або бути вбитим кобрами.

«Чому?» — запитав Миролюбний Мангуст, і пішов поговір довкола, що той дивний новий Мангуст не тільки коброфіл і мангустофоб, але взагалі морально не витриманий і повстає проти ідеалів та принципів мангустіанства.

— Він хворий, — сказала його мати.

— Чокнутий! — гукав батько.

— Боягуз, — шепотіли брати.

— Мангосексуаліст, — заявили сестри.

Сторонні, хто зроду в очі не бачив Миролюбного Мангуста, почали пригадувати, як він у них на очах плазував по-кобрячому на животі, приміряв кобрячу шкіру або замишляв насильницьке повалення Мангустії.

— Всяку справу я намагаюсь розвідати, щоб розумно дати їй раду, — казав Дивний Новий Мангуст.

— Рада — раз-два і зрада, — сказав один сусіда.

— Розвідати? Ворожий шпигун! — сказав другий.

Зрештою пройшла чутка, що в цього Мангуста, як у кобри, є отруйне жало; його взяли на допит, одностайно визнали винним і засудили на заслання.

Мораль:

Наші до кваші, лишні до дришні,
як вороги не угроблять,
то свої це зроблять.

2. Про тигра, який хотів бути царем

Одного ранку тигр прокинувся і сказав жінці, що буде царем звірів.

— Але ж цар — то Левко, лев, — відказала вона.

— Нам потрібні зміни, — сказав тигр. — Усе суще кричить про необхідність змін.

Тигриця прислухалась, але не почула жодного крику, окрім крику своїх малят.

— Поки зійде місяць — я стану царем, — сказав тигр. — Це буде жовтий місяць з чорними смугами на мою честь.

— Еге ж, — відказала тигриця, заклопотана тигренятами, одному з яких, дуже схожому на батька, ніяк не могла дати ради.

Тигр подався крізь джунглі до лігва лева і заревів:

— Виходь, вітай царя звірів! Цар помер, хай живе цар!

У лігві левиця розбудила чоловіка.

— Вставай, тебе цар хоче бачити, — сказала.

— Який цар? — спитав спросоння.

— Цар звірів.

— Я цар звірів, — заревів Левко й кинувся з лігва захищати корону від претендента.

Це була страшенна битва, точилась вона аж до захід сонця. Всі звірі у джунглях встряли до неї, одні стали на боці тигра, інші тягли за лева. Кожне створіння, від зебри до мурахоїда, брало участь у боротьбі, щоб повалити лева або дати відсіч тигрові, а деякі не знали, за кого боролись, а деякі за обох, а деякі за першого-ліпшого, а деякі билися заради бійки.

— За віщо ми боремось? — спитали в мурахоїда.

— За старого царя, — сказав мурахоїд.

— За що ми помираємо? — спитали у зебри.

— За нового царя, — сказала зебра.

Коли зійшов місяць, молодий і стривожений, він освітив джунглі, в яких ніщо вже не ворушилося, крім двох папуг, які верещали з жаху. Всі звірі були мертві, крім тигра, та й той уже ледве дихав і пряв на тонке. Він був монарх над усім довкола, скільки око гляне, але, здається, це не мало вже ніякого значення.

Мораль:

Як же бути царем звірів,
коли їх нема?

З англійської переклав
Юрій КОЧЕРЖИНСЬКИЙ

З ПРИВОДУ ОДНОГО ЧИТАЦЬКОГО ЛИСТА

Нещодавно ми одержали листа від читача В. Ф. Салати з села Медвин, Миронівського району на Київщині. Тов. Салата пише зокрема:

«Я прочитав у журналі «Всесвіт» за 1964 рік статтю «Як пишуться детективи Агати Крісті»... Там ще був такий підзаголовок: «Історія тисячі халтур». Я ніяк не погоджуюся з вами в оцінці творчості Агати Крісті. Стиль її викладу, форма, мова, знання не дають мені права сумніватися в літературних здібностях Агати Крісті».

Тов. Салата посилається на роман Крісті, який він прочитав у журналі «Наука и религия». Він додає:

«Треба не відкидати голослівно, а опублікувати хоча б один із її творів. Читач і судив би, а не редакція, хто правий, а хто неправий. Бо читач часто опиняється в ролі «напівсліпого», «напівглухого», знаючи лише з переказів або зовсім не знаючи творчості письменника, якого ви критикуєте. А читач, видимо, не мусить мати власної думки? Хай йому підкаже її «божий суд» (маю на увазі вашу редакцію), який вирішує, що «добре», а що «погано».

Далі тов. Салата, радячи друкувати детективні, науково-фантастичні твори, зауважує:

«І взагалі ваш журнал досить «однобічно» відбиває літературу цілого Всесвіту. Весь час друкує набридлий жанр літератури реалістичного напрямку. Бо вже не читаєш ці романи, повісті, які друкуються в вашому журналі, а просто переглядаєш «п'яте через десяте». Знову про бідного бродягу, знову про бідного робітника, знову сповідь розкладеного інтелігента, знову й знову... Все це не може не набриднути, не набивати оскоми. А Всесвіт живе не лише сьогоднішнім днем, а й вигадує, фантазує»...

Ми вирішили надрукувати відповідь тов. Салаті на наших сторінках.

Шановний товаришу Салата!

Ми дозволяємо собі процитувати деякі місця з Вашого листа тому, що Ви порушуєте в ньому кілька питань, які мають принципове значення.

Насамперед, щодо творчості Агати Крісті. До того, що ми писали про неї, додамо ще таке:

З погляду мистецького, тобто, з погляду літературної цінності, творчість Крісті не витримує ніякої критики. Майстром слова Агату Крісті назвати аж ніяк не можна.

Щодо ідейного напряму деяких її романів. Звичайно, до тих кількох творів, які друкувалися в радянській пресі, ми не маємо якихось претензій в ідейному плані. Але цього зовсім не скажеш про всю творчість Крісті.

1958 року вийшов її роман «Місце призначення невідоме». Ось що писав рецензент газети «Дейлі уоркер» про цей роман:

«Згаданий твір доводить, наскільки обманливою може виявитись популярність автора. Книга розповідає про зникнення одного вченого. Погляди на життя «за залізною завісою», що їх викладає письменниця, прийнятні в наші дні лише для небагатьох людей на кшталт містера Даллеса».

Нещодавно Агата Крісті випустила свій шістдесят сьомий роман. Крім того вона є автором десятка п'єс і кількох книжок любовно-сентиментального жанру. Звичайно, серед детективних романів Крісті є кілька таких, що побудовані за найкращими канонами пригодницького й кримінального жанру. Вони наближаються до творів «метрів» цього жанру — таких, як Честертон, Конан-Дойль, Сіменон.

Можливо, саме це й дало підставу журналові «Наука и религия» надрукувати один з її романів. Ставати ж на шлях друкування детективів, які згадана Агата Крісті пече, мов млинці, на догоду лінивому мозку західних буржуа, — ми не будемо. На Заході — і це знає кожен, хто побував у капіталістичних країнах, — друкуються тисячі й тисячі детективів, розрахованих лише на те,

щоб розважати читача, в них немає того головного, заради чого взагалі існує література, а саме художнього відтворення правди життя. Треба відрізняти розважальне чтиво від справжньої літератури. Це, звичайно, зовсім не означає, що «Всесвіт» проходив чи надалі проходитиме повз такі детективні або науково-фантастичні твори, які мають справжню художньо-пізнавальну цінність. Наприклад, ми друкували на своїх сторінках твори талановитих сучасних письменників-фантастів — американця Рея Бредбері «Марсіанська хроніка» (№ 5 за 1962 рік), «Записки Йона Тихого» польського письменника-фантаста Станіслава Лема (№ 9 за 1961 рік) — і надалі не відмовляємося від цього жанру. На сторінках «Всесвіту» час од часу з'являються також твори детективного жанру. Наприклад, в № 8 за 1961 рік був надрукований роман француза Жоржа Сіменона «Брати Ріко», а в №№ 5—6 за 1964 рік — детектив німецького письменника Фреда Унгера «Червоне доміно». Обидва ці твори прикметні тим, що, маючи всі ознаки жанру детективу, вони дають ще й правдиву картину життя Америки й сучасної демократичної Німеччини. Захаращувати ж сторінки нашого журналу детективами й фантастикою тільки тому, що такі твори «цікаво читати», ми не будемо. Зокрема й тому, що не можна зводити роль нашого журналу до друкування творів двох, можливо, й найбільш «читабельних» жанрів.

Ми можемо цілком погодитися з вами, тов. Салата, що редакція не повинна брати на себе ролі «божого суду», що вона мусить дати й читачеві змогу самому судити про твори тих чи інших авторів. Гадаю, що на такій самій позиції стоїмо і ми. Приклади? За останні роки ми надрукували кілька творів, проти суті яких маємо дуже серйозні й істотні заперечення (вони висловлені в супровідних статтях). Зокрема, це твори модерністів Франца Кафки й Альбера Камю (№ 12 за 1963 рік, і № 10 за 1964 рік). Цього року ми надрукували уривки з роману основоположника сучасного модернізму Джеймса Джойса і, можливо, надрукуємо уривки з модних тепер на Заході «антироманів» Наталі Саррот. Для чого ми це робимо? Чужі нам в ідейно-художньому плані, ці твори, однак, характерні для того напрямку, в якому розвивається значна частина сучасної буржуазної західної літератури. Радянський читач, очевидно, не прийме їх, але ЗНАТИ — повинен, бо незнання ніколи ні для кого не було корисним. І тому, коли ми надрукували твори модерніста Кафки, то листи від читачів (частина з них друкувалася в статті «Розмова з читачами» № 12 за 1964 рік) показали, що вони абсолютно правильно поставилися до друкування таких творів і чудово в них розібралися.

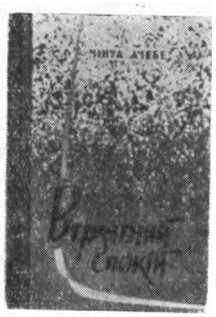
Отже, ми й надалі будемо друкувати — в зразках — твори для інформації — так само, як для інформації в нашій пресі час од часу друкують потворні «картини» художників-абстракціоністів.

Та це зовсім не означає, що ми повинні засмічувати сторінки «Всесвіту» зразками халтури, бульварного, пристосовницького чтива, порожньої, позбавленої художньої та ідейної цінності «продукції» спритних літературних заробітчан Заходу. Порнографію, ремісницькі вправи, «розважальну» писанину на сторінки «Всесвіту» ми не пускали й пускати не будемо.

Тепер щодо «набридлого жанру літератури реалістичного напрямку». Реалізм у літературі існує з часу виникнення останньої і, мабуть, крім тов. Салати, він ще досі не «набридав» жодному читачеві в світі. Література — дзеркало життя, різні її напрямки можуть називатися по-різному: класицизмом, романтизмом, критичним реалізмом, соціалістичним реалізмом, залежно від тієї чи іншої епохи або змісту творів й творчого методу їх авторів, та вирватися за межі життя ніколи не зможе жодний літературний (і не тільки літературний) напрямок. Реалізм, тобто відображення життя засобами художнього образу, завжди був у світі основним літературним напрямком. Зараз критичний реалізм, а також вищий ступінь реалізму — метод соціалістичного реалізму, є основними літературними напрямками на Заході. Журнал «Всесвіт» і надалі віддаватиме свої сторінки, переважно, творам реалістичним, бо ми цілком переконані, що абсолютній більшості його читачів вони не «набриднуть».

Як бачите, ми не згодні з листом тов. Салати. Але ми спробували докладно й по суті відповісти на порушені в ньому питання.

ПОРАЗКА ОБІ ОКОНКВО

Чінуа Ачебе. Втрачений спокій. Київ, «Дніпро», 1965.

Герой роману Обі Оконкво — один з небагатьох нігерійців, що здобули університетську освіту в Англії, він займав досить високу урядову посаду в рідній країні. Як же трапилося, що він скотився до кримінального злочину, став хабарником, зрадив найвищі свої ідеали?

Весь роман Чінуа Ачебе присвячений пошукам відповіді на це запитання. І хоч формально відповіді автор не дає — читачеві вона все ж стає зрозуміла.

Наше знайомство з героєм твору відбувається за досить тяжких для нього обставин — Обі сидить на лаві підсудних. А життя його могло б скластися зовсім інакше. Кілька років тому Обі — молодий і повний сил — від'їжджав до Англії вчитися. Юнак був повен рожевих надій. Йому здавалося, що він ясно розуміє всю порочність колоніальної системи, корупцію місцевої адміністрації і знає, як виправити становище. Досить, гадав Оконкво, замінити старих колоніальних урядовців новими людьми — такими як він — і все буде гаразд.

І ось Обі на державній службі. Начебто це і є бажане поле діяльності, де він може повністю виявити себе, втілити в життя свої патріотичні наміри. Але дійсність складніша, ніж уявляв собі молодий бакалавр англійської філології. І зіткнення з нею з перших же кроків охолоджує його запал.

Кохання раптом стає на перешкоді всім намірам. Наречена Обі Клара належить до касти осу. Осу — найнижча каста, щось на зразок індійських недоторканних. І хоч Обі і його родичі — люди освічені, вони вперто додержуються старих звичаїв і забороняють юнакові одружитися з дівчиною. Так Обі зазнає першої поразки.

Друга невдача спіткала Обі, коли він спробував викоренити хабарництво. Як енергійно виступає герой проти цього пороку! Та до кого б він не звертався, ідеї його не знаходять підтримки. Розмови про боротьбу з хабарництвом, як правило, перетворюються на своєрідний семінар про те, як краще брати хабарі!

Спосіб життя і спосіб мислення взаємопов'язані, і перше визначає друге. Саме цього не зрозумів і не врахував у своїх намірах Обі.

Ось у розмові з міністром, одним з найпопулярніших політичних діячів, Обі порушує хвилюючу для нього тему — боротьбу з хабарництвом. І у відповідь чує, що брати хабарі не страшно, а страшно не виконати те, за що ти їх узяв.

Тут, як у фокусі, сконцентровані всі моральні засади вихованців капіталістичного світу — головне, мовляв, щоб зовні все було добропристойно! Таких самих поглядів додержуються й інші люди, з якими зустрічається Обі.

Втім, сам Обі теж займає досить помірковану позицію. Адже і він — вихованець колонізаторського суспільства, і це позначається на його поглядах і поведінці. Згадаймо, як він реагує, побачивши на дорозі поліцая, що бере хабарі у водіїв:

«—Справжнісінькі авгійові стайні! — пробурмотів Обі сам до себе. — З чого починати? З народу? Виховувати маси? — Він похитав головою. — Цим нічого не досягнеш. Тут потрібні століття. Починати треба з верхів: з групи людей на чолі мас. Чи хай це буде навіть одна далекоглядна людина — просвічений диктатор. В наші дні люди бояться цього слова. Але яка може бути демократія поряд з корупцією і неуцтвом?..»

Бажаючи щастя своєму народові, Обі Оконкво не вірить, проте, в його моральні сили. На його думку, не можна залучати до боротьби за новий лад широкі народні маси. І невипадково в оточенні Обі немає жодної людини, яка б уособлювала народ, нові

прогресивні сили Нігерії. А народ тим часом вів боротьбу і, зрештою, домігся незалежності своєї країни. В романі ж Обі тільки один раз бачить демонстрацію:

«...здавалося весь Лагос зібрався тут, голосно скандуючи: «Не-за-леж-ність!.. Не-за-леж-ність!..» Обі зупинив машину, повернув у бічну вулицю й поїхав у протилежному напрямку».

Цей рух у протилежному напрямку і привів Обі Оконкво до трагедії. Він одірвався від народу, а представники англійських колонізаторів, що залишилися в Нігерії, і місцева бюрократія не визнали його своїм.

Роман «Втрачений спокій» побачив світ у 1960 році. Це цілком сучасний твір, на сучасну тему. Проблеми, з якими зіткнувся Обі Оконкво, значно глибші, ніж це може видатися на перший погляд. Новим силам Африки доводиться докладати великих зусиль, щоб подолати їх.

Саме цей підтекст і робить роман Чінуа Ачебе помітним літературно-громадським явищем. З розповіді про особисту, здавалося б, трагедію Обі він переростає у твір про долю народів, які визволилися від колоніальної залежності, і загострює увагу на проблемах, що стоять перед ними.

Чінуа Ачебе не новак у літературі. Роман «Втрачений спокій»— третій твір письменника, який успішно поєднує журналістську роботу з літературною творчістю. Перу Ачебе належить трилогія, до якої, крім «Втраченого спокою», входять також романи «Початок розпаду» і «Стріла господня». Трилогія зв'язана єдиною ідейною концепцією й присвячена подіям, що відбувалися в Нігерії від початку колонізації й до наших днів.

С. ВОЛИНСЬКИЙ

СТОРІНКИ ІЗ СПАДЩИНИ ВЧЕНОГО ТА ПОЕТА

Агатангел Кримський. Вибрані твори. «Дніпро». 1965.

Згадуючи про долю наукової й літературної спадщини академіка А. Ю. Кримського — видатного вченого-сходознавця й славіста, письменника і критика, ми повинні повернутися майже на чверть століття назад, до останньої передвоєнної зими 1940—41 рр., коли відзначалось його 70-річчя. Вшанування А. Ю. Кримського було проведено за участю широкої наукової і літературної громадськості. Академіку вручили урядову нагороду — орден Трудового Червоного Прапора. Здавалося, що головні наукові праці ученого, а також літературний його доробок, які в тридцятих роках не видавалися, тепер, нарешті, будуть опубліковані. Та розпочалася війна. Слабке здоров'я старого вченого не витримало тяжких випробувань, а видання його творів затрималось на довгий — надто довгий час. Перше післявоєнне видання творів А. Ю. Кримського датовано 1965 роком, а в передмові до цієї книги докладно пояснюються причини такого запізнення.

Зазначимо зразу ж: ми не можемо погодитися з думкою автора передмови до «Вибраних творів» доктора філологічних наук С. М. Шаховського про те, що це видання — нібито відкриття зовсім забутого. Власне, це твердження справедливе щодо частини творчості А. Ю. Кримського, а саме — його поетичної й белетристичної спадщини. Сходознавчі праці академіка, незалежно від того, перевидавались вони чи ні, лишалися першою стежкою в науку принаймні для трьох поколінь арабістів, іраністів, тюркологів. Це не означає, певна річ, що ці праці були бездоганні: ті, що вчилися по посібниках А. Ю. Кримського, повністю або частково усвідомлювали їх методологічні помилки. Та лекції і книги А. Ю. Кримського завжди були своєрідним «вікном в науку», як зазначав академік І. Ю. Крачковський.

І дійсно, А. Ю. Кримський був не тільки вченим, але й невтомним і надзвичайно обдарованим популяризатором знань. «Знання — народу» — саме цим девізом керувався він все своє життя. Багато і плідно працював Агатангел Юхимович в українській літературі і критиці. Ця сторона його діяльності якраз і була забута. І ось перед нами довгождане видання, в якому ми знаходимо лише невелику частку літературної й наукової спадщини А. Ю. Кримського. Але до збірки включені найдосконаліші твори письменника, — твори, які стали хрестоматійними.

Половину книги за обсягом складають вірші оригінальні й перекладені з різних мов. Найповніше представлена у цьому виданні поетична спадщина. Упорядники поставили на чільне місце поезії із збірки Кримського «Пальмове гілля». Ця збірка ввійшла назавжди в українську поезію завдяки великій майстерності автора.

Переклади не є якимось додатком до цієї збірки, вони органічно вплітаються в її тканину. «Пальмове гілля» є своєрідною антологією поезії Близького Сходу. Найширше представлені в збірці переклади з мови фарсі. Багатство, різноманітність і оригінальність класичної персько-таджицької поезії загальновідомі. З багатющої скарбниці цієї поезії А. Ю. Кримський вибрав для українського чи-

тача здебільшого найдосконаліші вірші, відомі й зараз кожному таджикові або персові. Стиль перекладів простий, подекуди в порівнянні з оригіналом спрощений, але гранично ясний; перекладач завжди прагне підкреслити основну думку чи образ поезії.

Славетне «Шах-наме» Фірдоусі, газелі Хафіза, рубаї Хайяма, перекладені не тільки поетом-майстром, але глибоким знавцем перської мови, становлять велику цінність.

На відміну від багатьох філологів-перекладачів А. Ю. Кримський, уникаючи буквалізму, прагнув до передачі самої суті змісту. Його короткі, але виразні статті-передмови до поетичних текстів дають читачеві уявлення про епоху, в яку жили і творили їх автори. Можливо, слід було б перевидати «Пальмове гілля» окремо, із спеціальними примітками сходознавчого характеру, з відповідними ілюстраціями, — як подарунок любителям поезії. Безумовно, варта перевидання з коментарями й доповненнями розвідка А. Ю. Кримського «Хафіз та його пісні», що оцінена як «чудова робота» найвизначнішим сучасним спеціалістом з перської літератури чехословацьким академіком Яном Рипкою.

Прозові твори А. Ю. Кримського представлені трьома ранніми оповіданнями. Можна цілком погодитися з цим добором — до збірки вибраних творів увійшло те, що дістало позитивну оцінку критики і витримало певне випробування часом.

Безперечно велику цінність становлять матеріали про Івана Франка, вміщені в збірці. Вперше тут надруковано частину огляду творчості нашого великого письменника-демократа, а також листи до нього. Досі відома була тільки частина цих дорогоцінних документів, а саме — листи І. Я. Франка до А. Ю. Кримського.

В розділі розвідок, заміток та рецензій можна було б і не вміщувати, на нашу думку, енциклопедичних статей Кримського, до того ж загального, оглядового характеру («Персидская литература» та ін.). Такий довідковий матеріал з часом неминуче втрачає свою цінність.

Слід визнати за невдалу і спробу «втручання» в транскрипцію А. Ю. Кримського. Передаючи арабські, перські та тюркські власні імена, А. Ю. Кримський послідовно дотримується фонетичного принципу. Зараз, на жаль, ці імена відтворюються в українській мові шляхом транслітерації.

Транскрипцію А. Ю. Кримського слід було б зберегти скрізь, а в примітках подати сучасні написання.

Отже, найбільше значення цієї книги полягає, на нашу думку, не тільки в тому, що вона знайомить читача з визначним і своєрідним поетом і письменником, але й в тому, що вона сприятиме дальшому відродженню інтересу до класичної поезії Близького Сходу. Сподіваємось, що найцінніше з наукового доробку академіка теж буде опрацьоване і незабаром побачить світ у новому виданні.

В. БЕЙЛІС,
кандидат історичних наук

м. Луганськ

ПРО ДЕЯКІ ВАДИ ЦІКАВОЇ МОНОГРАФІЇ

В. Шевчук. Ярослав Гашек. Життя і творчість. Видавництво «Наукова думка», К., 1965.

Українське літературознавство збагатилося цікавою науковою розвідкою про одного з найпопулярніших і найулюбленіших у нас чеських письменників — Ярослава Гашека. Автор книги В. Шевчук — відомий спеціаліст в галузі чеської літератури.

Буржуазна критика всіляко намагалася вилучити славетного сатирика з історичного процесу чеської літератури XX століття. Цим ставленням пояснюється в якійсь мірі й те, що в сучасній Чехословаччині і досі немає глибокого та повноцінного дослідження про Гашека, де були б всебічно розглянуті сатира й гумор видатного сміхолюба, проаналізовано і схарактеризовано художньо-образні засоби, якими він користувався, цебто показано все те, що робить творчість чеського письменника воістину великою і невмирущою.

Приємно відзначити, що в дослідженні літературної спадщини Ярослава Гашека перед ведуть наші радянські літературознавці (М. Єланський, С. Антонов, Б. Санджієв, С. Востокова та ін.), роботи яких здобули загальне визнання. Книга В. Шевчука «Ярослав Гашек» є своєрідним творчим продовженням, поглибленням і узагальненням попередніх розвідок. Головна мета, яку поставив перед собою автор,— дати синтетичний огляд усього творчого шляху Гашека, розкрити суспільну значимість його сатири, показати силу її естетичного впливу на читача. Для цього йому довелося стисло відтворити літературно-мистецьке та історичне тло, ті найголовніші суспільно-політичні й громадські події, за яких працював Я. Гашек і які визначали спрямованість його сатиричного таланту.

Поклавши в основу композиції книги цілком виправданий метод біографічної канви, В. Шевчук розподілив її на три частини: «Епоха, що породила сатирика» (до 1914 р.), «Крізь війну і революцію» (1915—1920 рр.) і «Пригоди бравого вояки Швейка». Такий підхід до матеріалу дає можливість дослідити творчий шлях письменника від перших його гумористичних спроб, показати, як бурхливо розвивався, набирав дедалі більшої сили його сатиричний талант.

Характеризуючи творчість письменника до 1915 року, В. Шевчук оперує, головним чином, фактами й положеннями, вже відомими з праць С. Нікольського і С. Востокової. Їхня інтерпретація Гашека (якої дотримується і наш автор) може бути зрезюмована так: з самого початку літературної діяльності письменник належав до демократичного табору чеської культури, прагнув відобразити в своїх творах думки й сподівання широких народних мас, використовував зброю сміху для викриття потворності й абсурдності тогочасної соціальної дійсності.

Йдучи шляхом своїх попередників (композиційно початок рецензованої книги дуже нагадує перший розділ роботи С. Востокової «Я. Гашек», М., 1964), В. І. Шевчук, так само як і вони, в аналізі творчості Гашека обмежується соціологічним аспектом проблеми, навіть не намагається зазирнути в творчу лабораторію художника. Але без цього огляд Гашекових довоєнних новел і гуморесок зводиться тільки до переліку актуальних тем, що їх порушував письменник. В. Шевчук дає читачеві уяву про те, що хвилювало видатного сатирика, але не розповідає, якими художніми засобами досягав він того високого мистецького результату, завдяки якому твори його ввійшли в скарбницю літератури.

Часом, замість того, щоб проаналізувати твори чеського гумориста з боку їх змісту і форми, їх композиційної структури, образної системи тощо, В. Шевчук надмірно захоплюється біографічною та історико-літературною інформацією, яка не поглиблює основної лінії дослідження. Особливо це впадає в око в другому розділі, хоча надто перевантажені такими матеріалами й інші частини книжки.

Глибоко і всебічно досліджено питання про перебування Ярослава Гашека в революційній Росії. Як на мій погляд, йому не варто було приділяти так багато місця (третина книжки!) тим більше, що в гашекознавстві (чехословацькому і радянському) воно розроблено надзвичайно грунтовно, і В. Шевчукові залишається тільки популярно переказувати роботи своїх попередників, повторювати відомі факти і матеріали. Там же, де автор намагається полемізувати з іншими дослідниками, він не досягає своєї мети. Так, наприклад, абсолютно безпідставною є репліка, спрямована проти М. Єланського і С. Нікольського, які в своїх працях ніде прямо не стверджували нібито Гашек захворів на висипний тиф у Києві, а не на станції Тоцьке.

Подекуди В. Шевчук даремно розтрачує свій полемічний запал, веде полеміку, спростовує давно відхилені нашою і чехословацькою наукою, самим життям безнадійно застарілі й забуті точки зору. Так, навряд чи є доцільною суперечка В. І. Шевчука з тими **анонімними** зарубіжними критиками, в статтях яких, на думку автора, «намітилась тенденція до стирання, затушовування принципової різниці між Кафкою і Гашеком». На жаль, В. Шевчук не називає тих, з ким сперечається. Щодо чехословацьких кафкознавців, які брали участь у присвяченій творчості Франца Кафки Лібліцькій конференції 1963 року, то жоден з них не висловлювався так категорично, як це здається нашому авторові. В жодній із своїх праць Р. Питлік, К. Косік, Ф. Каутман не зараховують Гашека до «подвижників і однодумців» Кафки, вони добре розуміють принципову різницю між обома письменниками, хоча й намагаються водночас відшукати у цих спільні риси — ненависть до класу експлуататорів, використання таких засобів, як гіперболізація, гротеск тощо. Вивчають вони все це з тих самих позицій, які з такою удаваною пристрастю боронить од них В. Шевчук. Отож і виявляється, що в питанні «Гашек і Кафка» наш автор веде боротьбу з вітряками.

Щодо оцінки творчості Ф. Кафки, то тут В. І. Шевчук сліпо дотримується одіозної точки зору, згідно з якою Кафкова літературна спадщина так чи інакше пов'язана з усім найреакційнішим і ворожим реалізмові в сучасній буржуазній літературі. Радянське літературознавство інакше ставиться до Кафки: ми не захоплюємося його химерним і часом хворобливим сприйняттям дійсності, але вважаємо, що деякі його твори об'єктивно викривають болячки буржуазного суспільства.

В кожній із своїх наукових праць В. Шевчук критикує абсолютно все, що свого часу було сказано і написано чеським буржуазним літературознавцем Арне Новаком. Не обійшлося без критики на адресу А. Новака і в рецензованій книзі. Ось що тут сказано: «Буржуазний літературознавець А. Новак назвав Швейка гідним жалю типом блазня», «циніком і грубіяном, що заповзято й успішно паплюжить не тільки війну, а й державу, людську гідність, героїзм і патріотизм». Випадково мені до рук потрапила ота «Історія чеської літератури», на яку посилається В. Шевчук. Однак я знайшов там зовсім іншу характеристику Гашека та його «Швейка». Ось вона:

«Світове визнання здобув завдяки своєму спопеляючому висміюванню безглуздя імперіалістичної війни Ярослав Гашек (1883—1923), який перед війною був представником літературної периферії, використовував у своїй творчості сокровиті народні анекдоти, веселий бурлеск, карикатури на банальних типів, насамперед з передмістя. Звідти взяв він і героя серії своїх романів «Пригоди бравого вояки Швейка під час світової війни» (1920—23), на перший погляд тупого, але насправді лукавого ополченця, який у постійних конфліктах з солдафонами і з бюрократією саботує війну, розкладає армію, хитає монархію... В калейдоскопі карикатур Гашек створив правдивий тип народного простака, який приховує свою природну хитрість, симулює ідіотизм, щоб з успіхом заперечувати не тільки

війну і безглуздя мілітаризму, а й пихатість, безтямність і недоумкуватість австрійської армії та її представників. Для «Швейка» характерні проблиски геніальності, які підносять карикатуру до рівня гротеску, де суспільний протест набуває історичної сили. Як літературний тип він утвердився в світовій літературі і стоїть поруч з Санчо Пансою, Обломовим тощо».

Нехай читач вибачить мені цю довгу цитату, однак тільки за її допомогою можна було довести: В. Шевчук приписує А. Новаку негативні оцінки, яких, в цьому випадку, той не давав. Так, ми за те, щоб якнайгостріше викривати буржуазних критиків, викривати їхні неправильні думки й свідомі перекручення фактів. Але — і цього завжди дотримується наша критика — робити це треба аргументовано, з добрим знанням справи, спираючись на істину і конкретність. Інакше постріли не тільки не влучать у ціль, а навпаки — можуть поранити того, хто стріляв.

Хочеться наостанне зазначити кілька дрібних хиб книжки. Так, наприклад, Чапеків твір «Фабрика абсолюту» вийшов не в 1923 р., а в 1922 р. (Див. «Словник чеських письменників», Прага, 1964 р., стор. 60), книга Сватоплука Чеха «Подорож пана Броучека в XV ст.» з'явилася вперше не 1883 р., а 1888 р. (там же, стор. 68). На сторінці 74 гумореска Гашека названа **«Повість** про портрет цісаря Франца Йосифа І», а на стор. 77— **«Оповідання** про портрет цісаря Франца Йосифа І». Таких огріхів у книжці дуже багато.

Хоч наведені приклади помилок і неточностей знижують цінність монографії, вони аж ніяк, проте, не заперечують певного внеску В. Шевчука в гашекознавство. В книзі «Ярослав Гашек» є й чимало позитивного. Її позитивне значення полягає в багатстві фактичного матеріалу і в тому, що це перша спроба подати українською мовою синтетичний огляд життя і творчості славетного чеського письменника. Цим вона корисна і для науковців, і для широкого читача.

Геннадій КОНОВАЛОВ

«Весь мир» (на украинском языке)

Адреса редакції: Київ, вул. Орджонікідзе, 2. Телефони: секретаріат К-3-44-85, відділи: К-3-20-82.
Видавництво «Радянський письменник».

Рукописи обсягом до друкованого аркуша не повертаються.

БФ 04171. Підписано до друку 19. V. 1966 р. Формат паперу 60×92. Фіз. друк. арк. 20.
Умовних друк. арк. 20. Тираж 35.044. Ціна 60 коп. Зам. 02840.

Видавництво і комбінат друку «Радянська Україна». Київ, Брест-Литовський проспект, 94.

ІНДЕКС 74088

Ціна 60 коп.

СВЯТ · ВОТА · ДЭЛХИЙ
БУХ ДЭЛХИЙ
ТОÀN THẾ GIỚI
विश्व · DUNIA
VERDEN · VÄRLDEN · O MUNDO · MAAILMA
ΟΛΟΣ Ο ΚΟΣΜΟΣ
DE WERELD
DÜNYA